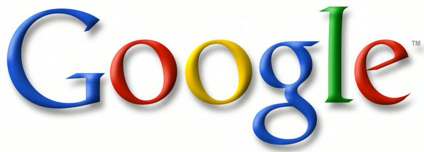
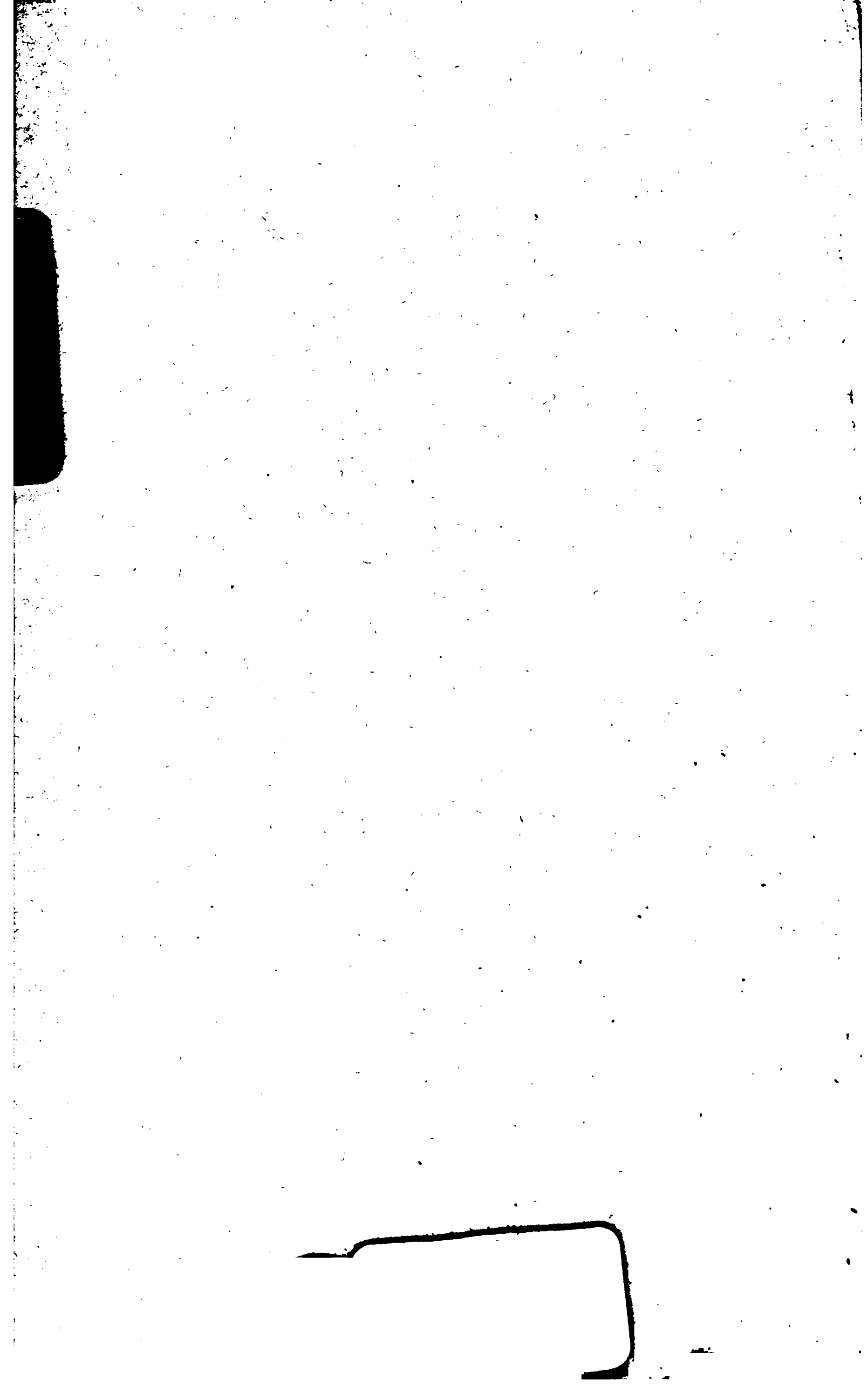
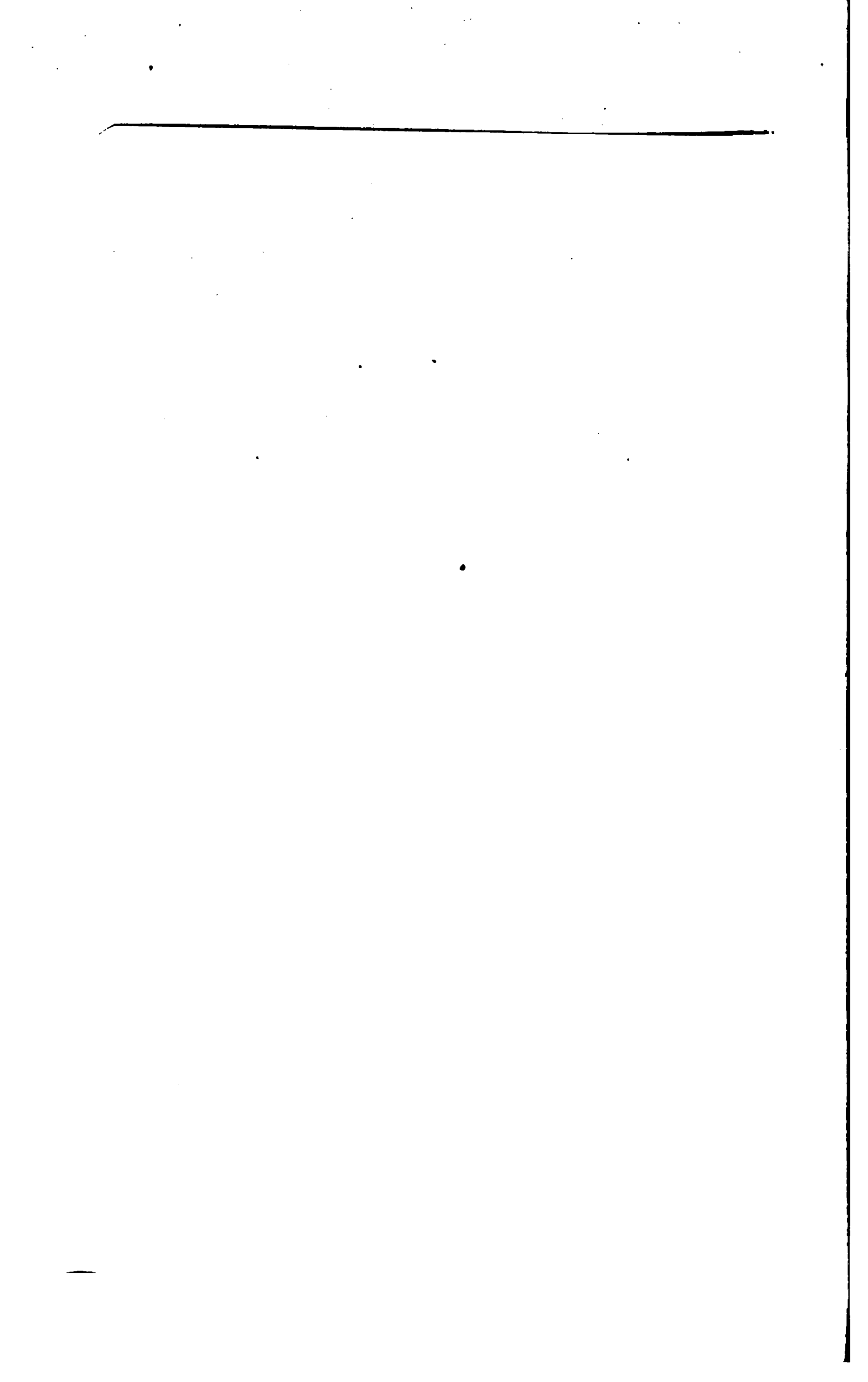

PETER SCHUMACHER GRIFFENFELD.

P Schumacher.

P Schumacher

PETER SCHUMACHER GRIFFENFELD.

AF

A. D. JØRGENSEN.

FØRSTE DEL.

KØBENHAVN.

GYLDENDALSKE BOGHANDELS FORLAG (F. HEGEL & SØN).

GRÆBES BOGTRYKKERI.

1893.

INDHOLD.

BILLEDER.

I.

HJEMMET.

1635—54.

Peter Schumacher tilhørte en velhavende og ansét købmandsslægt i København. Det blev sagt ved hans hustru Karen Nansens båre, at hun, præsident Hans Nansens sønnedatter, «har gjort sin slægt og afkom så meget endnu fornemmere, som hun for dem alle er bleven forsét ypperligere og ved et ganske lykkeligt ægteskab er bleven forbunden med et ædelt og højfornemme hus, som for sin dyd og gudsfrygt er velsignet af Gud med så stor ære og rigdom, som nogen velbyrdig kan prunke af og noget mammons barn til lyksalighed forønske sig.» Dette siges i en tale, som udmærker sig frem for de fleste samtidige ved sit værdige mådehold og sin ædle tone.

Faderen, Joakim Schumacher, var indvandret fra Tyskland, medens moderen, Maria Motzfeld, var barnefødt her i byen, og hendes store slægt var det, som dannede baggrunden for det rige og lykkelige hjem.

Peter Motzfeld var indvandret hertil i begyndelsen af det 17. århundrede, som der siges fra Lüneburg. Ved «pinsedrikken» 1614 optoges han med flere andre,

adelsmænd og borgerlige, bl. a. slotsherren på Københavns slot Kristian Fris og den senere biskop Jesper Brokmand, som lagsbroder i det danske kompagni. Nogle år senere fik han af sin svoger Henrik Fjuren tilskødet en ejendom ved Gammel-strand, «St. Mikkels alters gård,» og han træffes fra nu af i en lang årrække blandt stadens store handlende og indflydelsesrige mænd. Hans forretning omfattede især vine, også den aristokratiske rinskvin, der kun måtte falholdes af et ringe tal af de handlende, og ved hans ejendom var der en offenlig vinstue («drikkebod»).

Han havde en talrig børneflok; af sønnerne fulgte Peter ham i forretningen, medens en anden blev præst, af døtrene synes mindst en 7—8 at have været gifte, så godt som alle med ansete og velstående mænd. Drude var således gift med Villum Fjuren, en sønnesøn af Henrik Fjuren den ældre, der alt kaldes Peter Motzfelds svoger. De tilhørte en rig og indflydelsesrig slægt, som i henved 100 år nævnes blandt hovedstadens bedste navne; en ældre søn af Henrik Fjuren, lægen Jørgen, var gift med Margrete Finke, Tomasdatter; af deres døtre ægtede den ene Hans Svane, den anden Kornelius Lerche, medens sønnerne Henrik, Tomas og Didrik hørte til byens mest ansete læger.

En anden datter, Eva Motzfeld, ægtede købmanden Herman Schrøder i Roskilde; han var borgmester efter sin fader og roses som en ualmindelig kundskabsrig og dygtig mand. Mektilde ægtede købmanden Nikolaj Kloumand i København; han ejede en gård i Skoboderne (Skovbogade) og tilhørte en ansét slægt. Elisabet ægtede købmanden Herman Turesen, rådmand

og broder til den senere bekendte stadsoberst Fredrik Turesen. De var fra Ålborg og deres moder var en søster til biskop Jesper Brokmands bekendte hustru Sille Balkenborgs moder. Magdalene endelig ægtede professor Ole Worm, den berømte oldgransker og naturkyndige.

Det kan derfor ikke undre, at Peter Motzfeld holdt noget igen, da den fremmede købsvend Joakim Schumacher bejlede til hans datter Marias hånd. Han var barnefødt i Bergedorf mellem Lybek og Hamburg, og uddannet til købmand i Leipzig. Han kom til København i en alder af 22 år og fik plads ved klædekompagniet, der netop dengang havde påtaget sig store leverancer til hærens udrustning i det tyske felttog. Efter et fornyet ophold i hjemmet blev han bogholder hos Peter Motzfeld og i denne stilling var det han bejlede til den 17årige datter Maria, der havde givet ham sit hjerte. Efter nogen betænkning gav forældrene deres samtykke, men de unge folk havde endnu adskillige fordomme at overvinde hos den øvrige slægt. Trolovelsen fandt sted i foråret 1634 og samme års 2. November stod brylluppet. Joakim Schumacher nedsatte sig som rinskvinhandler på det vestlige hjørne af Købmagergade og Løvstræde; han havde ligesom svigerfaderen både lager af vine til salg i det store og en daglig vinstue.

Schumacher var ikke mindre end hans hustru «kommen af godt folk»; han medbragte ikke blot en god opdragelse — han taler om sin «præceptor» i hjemmet, — og en god uddannelse som købmand, men uden tvivl ogå rede penge til at sætte bo og begynde en

forretning. En broder til ham, Albert, var bosat i Roskilde og gift med en søster til Peter Motzfelds svigersøn, borgmester Herman Schrøder, så de to brødre tillige blev svogre. En nær slægtning, Oluf Schumacher, var vinhandler og rådmand i Haderslev, hvor alt hans fader og farfader havde indtaget en lignende stilling; fra ham nedstammede de bekendte høje embedsmænd af navnet Schumacher i forrige århundrede. Også i kongeriget synes slægten alt tidligere at have fæstet rod. Således nævnes der en skibskaptejn Joakim Skomager, som 1620 kaprede et fransk hvalfangerskib under Norge og førte det til København. I Norge træffes der Schumachere, rimeligvis fra Haderslev; de var besvogrede med slægten Mechlenburg, som under kejserkrigen tillige med adskillige andre udvandrede fra denne by til Norge.

At «Jokum Skomager», som han kaldtes, hurtig optoges i storborgernes kreds, ses på den mest utvetydige måde af de faddere, han valgte til sine børn. Der fødtes ham ialt i et 16årigt ægteskab ni børn, af hvilke de fire døde i en spæd alder; af de andre fem var de to sønner, Peter (Griffenfeld) og Albert (Gyldensparre).

Det ældste af børnene var Peter, født 24. Avgust 1635, og opkaldt efter sin morfader. Som hans faddere nævnes foruden denne de to store købmænd Herman Wøst og Verner Kloumand, der jævnlig nævnes sammen i den tids større handelsforhold; af kvinder Herman Turesens hustru Elsabe Motzfeld og Jørgen Fjurens enke Margrete Finke. En borgerlig født dreng kunde på den tid ikke let have stadseligere fadderskab. Af de senere levende

Maria Motzfeld, Joakim Schumachers.

søskende fødtes Albert 1642, Maria, Karen og Margrete i løbet af de følgende fem år.

Griffenfelds forældre hørte ikke blot efter ydre kår, men også i henseende til oplysning og dannelse til den højere borgerstand. Ligesom Schumacher havde haft sin præceptor i Bergedorf, således havde også Peter Motzfeld holdt «skolemester» til sine døtre; en sådan ordineredes et par år efter Marias bryllup til præst i Stralsund. Begge var således opdragne til den dannelse, som var almindelig i den rige tyske borgerstand forud for trediveårskrigens sørgelige tilbagegang i matriel og åndelig kultur. Det kan derfor ikke undre os senere at se Maria Motzfeld med ære forestå sin søns hus som enkemand og på lige fod omgås de adelige damer, som hørte til hans bekendtskab.

Hjemmet var gennemtrængt af en udpræget religiøs ånd. Joakim Schumacher har efterladt et håndskrift med bønner og gudelige betragtninger samt personlige optegnelser, af hvilke det fremgår, at daglige andagtsøvelser i stor udstrækning hørte til husets orden. Han fortier dog ej heller, at han havde sine menneskelige skrøbeligheder og at han således ej heller i en meget drikkende tid ustraffet havde handlet med gode vine; det er dog hans trøst, at han aldrig ved sengetid var værre faren, end at han jo kunde fremsige en kort aftenbøn. Iøvrigt siges der om ham i en gammel optegnelse, at «han var en meget vittig mand», hvorved der efter tidens sprogbrug må forstås en mand med fremtrædende begavelse.

Peter Schumacher var indtil sit 7. år forældrenes eneste levende barn, tre søskende døde som spæde i

de mellemliggende år. Dette var vel nærmest grunden til, at man så tidlig greb ind i hans udvikling med skoleundervisning, hvad der i forbindelse med hans lette næmme førte til det bekendte resultat, at han blev student i en alder af 12 år. «Torsdagen den 12. September 1639», skriver faderen, «lod jeg efter endt morgenbøn min førstefødte søn kalde ind i mit kammer. Hvor jeg da atter knælede for min Gud, medens drengen lå på knæ ved min side og jeg i en særlig bøn befalede ham Gud. Efter mig bad også drengen; hvorpå jeg lagde hånden på hans hoved og fremsagde Herrens velsignelse; tilsidst råbte vi begge: amen, herre Jesus, amen! — Dermed sendte jeg ham i skole.»

Han var da lige fyldt fire år. Hvorlænge han gik i skole, vides ikke; men det var næppe ret mange år. Da han var langt forud for sine jævnaldrende fik han huslærere, ligesom hans forældre havde haft, og under deres vejledning gik han hurtig frem. Konferensråd H. V. Kålund, der først døde 1735, mindedes, at hans fader Jens Sørensen Kålund (fra Kalundborg) som ung student havde været Griffenfelds lærer; han blev i foråret 1645 præst i Herfølge i en alder af 25 år, et halvt år efterat han var optrådt ved en af Ole Worms videnskabelige disputatser.

Som hans kæreste lærer nævnes Hans Jensen Viborg; han var en del ældre end Kålund og opnåede ved denne tid magistergraden, ligesom han var regensprovst. Et par år efter blev han konrektor ved Frue skole. Der fortælles, at når han mange år efter som præst i Stege kom til København og ved sådanne lejligheder besøgte sin tidligere lærling, blev han her sat øverst

til bords; — indtil højhedssvimmelen havde betaget denne; da blev der dækket særskilt til ham.

Som 11års dreng optrådte han første gang ved en akademisk handling, nemlig en teologisk doktorpromotion i Frue kirke. Den blev foretagen af Sjællands biskop Jesper Brokmand, 10. November 1646; kandidaterne var biskop Erik Monrad og de teologiske professorer Hans Svane og Georg Witzleben. Det var da en gammel skik at et barn af ansete folk, «det hurtigste ingenium som kunde findes», efter promotors opfordring trådte frem for i en sirlig tale at forelægge kandidaterne et spørgsmål. På samme måde fremtrådte ved den store promotion 1675 biskop Vandals 10årige søn «og med smukke gebærder og en hel sirlig sermon» proponerede den første kandidat sit problema. Valget af Peter Schumacher ved denne lejlighed viser altså, at hans fremragende frænde, biskop Jesper Brokmand, alt nu havde lagt mærke til ham som en lovende dreng; men nogen selvstændig virksomhed forudsætter det ikke.

Et års tid efter blev han dimitteret til universitetet af Jens Kristensen Vorde, en mand der ellers ikke kendes. Der er opbevaret et brev fra ham til en broder, præsten Kristen i Store-Vorde i Viborg stift, hvori han fortæller om denne dimission. Han roser drengens ualmindelige begavelse og gengiver det brev, hvormed han har indstillet ham til universitetets optagelseseksamen: han har læst de gamle sprog så vel, at han kan skrive latinske og græske vers, dertil de filosofiske discipliner og naturvidenskabernes grundelementer; hans flid er så udholdende, at arbejdet går ham over alt og han må snarere holdes tilbage end tilskyndes.

Vorde havde spurgt Tomas Bang, professor i hebraisk, til råds med hensyn til hans optagelse, og denne havde efter de modtagne oplysninger rådet til at lade den godt 12årige dreng blive student. Optagelsesprøven holdtes før jul, og den 16. December (1647) blev Peter Schumacher tillige med 34 kammerater indskreven blandt de akademiske borgere. Da han havde bestået sin eksamen bedst af alle, nævntes han først og det tilfaldt ham at holde den ved disse lejligheder brugelige tale, begæringen om optagelse i det lærde lag (oratio petitoria). Det var naturligt, at opmærksomheden under disse forhold rettedes stærkt på ham, og Vorde fortæller, at biskoppen, der havde fungeret som eksaminator, gentagne gange bad ham hjem til sig og forærede ham bøger. Tomas Bang, der stod biskoppen nær og havde tilbragt en del ungdomsår i hans hus, blev hans privatpræceptor.

Københavns universitet var i de år forsynet med en række dygtige, tildels fortrinlige lærere. Lige fra det foregående århundredes sidste menneskealder havde det i flere henseender indtaget en høj plads mellem Evropas lærde akademier; særlig naturstudiet og de humane fag havde ved siden af den lutherske teologi haft en række ansete navne at opvise. Det stundede nu hen imod afslutningen af denne glimrende periode; men endnu kunde tilbagegangen næppe mærkes, ja i enkelte retninger var man netop nu på højdepunktet. Først da rigets ulykker lagde deres tunge hånd på alle forhold, da Skåne tabtes, medens statstjenesten begyndte at lokke de bedste kræfter bort fra videnskabens stille syssel, mærkedes der en brat nedgang,

som for lange tider berøvede universitetet sin gamle glans.

Når man dengang som nu kunde dele de lærlinge, der flokkedes i høresalene, i to grupper, de der søgte en fagmæssig uddannelse til umiddelbar anvendelse i det borgerlige liv, og de der attråede en fyldig videnskabelig dannelse som grundlag for videre gående studier af mere selvstændig art, så var det dengang betydelig lettere end nu at drage grænselinjen mellem dem. Til den første hørte hovedmassen af teologerne, landets vordende præster, til den anden så at sige alle de andre. Universitetet var først og fremmest en præsteskole; de andre fag havde forholdsvis få dyrkere og søgte mere eller mindre deres uddannelse gennem studiet af den klassiske oldtid. Også af teologerne gik dog ikke få denne vej og som regel måtte studeringerne da fortsættes på åringers udenlandsrejser og ophold ved fremmede universiteter.

Det kan næppe være tvivlsomt, at jo Peter Schumacher fra først af tænkte på at slå sig på teologien; hans udmærkede evner berettigede til at stile efter et professorat og en bispestol. Hans forskellige lærere var teologer, og Jens Vorde, som dimitterede ham, deltog endnu i det følgende år i Tomas Bangs lærde øvelser i hebraisk og bogstavskriftens oprindelse; han boede da endnu i huset hos Schumachers. I det før nævnte brev til sin broder, der er skrevet i Februar 1648, fortæller han da også, at hans tidligere elev deltager i universitetets øvelser i disputationer og deklamationer. Den ældste opbevarede taleøvelse af denne art er dog fra en lidt senere tid (29. April); det er en

lille afhandling om «de moralske dyder», formuleret i 15 paragraffer og fremsat under forsæde af magister Andreas Højer, en præstesøn fra Burkarl ved Tønder. Denne mand vedblev senere som præst i Itzeho at stå i venskabeligt forhold til Schumacher og forbindelsen imellem dem må derfor antages at have været temmelig nøje i de første universitetsår. De trykte blade ledsages af et epigram under Vordes mærke, sikkert et af de mest velmente af de mange, som i den følgende tid rettedes til ham: «Ligesom der i den store verden», hedder det, «er tvende store lys, således også i den lille verden, mennesket: det ene er kundskab, det andet dyd — lad dem stedse stråle tilsammen i dig!»

Et par måneder efter optrådte han igen; denne gang med en større afhandling af sin tidligere lærer, magister Hans Viborg: «om Guds kundskab, eller om de ting vedrørende Gud, som kan erkendes af naturens lys». Schumacher tilegnede kansleren Kristen Thomsen (Sehested) dette fremmede arbejde, idet han i en kort fortale udtalte sin ærbødighed og beundring for ham (8. Juli 1648). Iøvrigt var denne disputats ledsaget af en række æresvers af gode venner og kammerater. Viborg selv spøger i et vittigt vers med hans lidenhed («pusilullus puellulus Schumacherulus»), medens en G. H. Højer leger med aldersbetegnelserne i et kvikt epigram: «Han er yngling», siger han, «og dog endnu ikke yngling, hverken mand eller dreng: i drengen ligger der en yngling, under drengen en olding; derfor strør roser, gudinder! og kranser med lavrbær denne dreng, fordi han er mand, — denne mand, fordi han er dreng!» Endvidere findes der et meget venskabeligt vers af den

senere biskop Hans Vandal, et græsk af Tøger Vium, til hvis ære Peter Schumacher samme år skrev et smukt latinsk vers, og et af Andreas Højer, hvori denne efter en bogstavomstilling tager varsel af vennens navn.

Til denne disputats, der sluttede sig til tvende tidligere om samme emne, ved hvilke professor Hans Resen havde været respondens, knyttes iøvrigt fortællingen om en samtale, kansleren havde med den unge student. Schumacher bragte ham et eksemplar af det lille skrift og den lærde Kristen Thomsen indlod sig ved denne lejlighed i en længere samtale med ham; han skrev senere paa disputatsen: «enten er denne dreng født til fædrelandets store fremtarv, eller til at afstedkomme forstyrrelser.»

Efter denne øvelse lader Schumacher ikke høre fra sig i halvandet år; rimeligvis tilfredsstillede det ham ikke mere at disputere for andres afhandlinger, medens han dog endnu manglede modenhed til selv at fremføre noget. Til denne tid henhører vistnok optagelsen i Jesper Brokmands hus, som traditionen véd at berette om. Når den barnløse biskop tog sin hustrus unge frænde i huset, var det ikke andet end hvad han havde gjort mod mange andre, fordi det var blevet ham en fornødenhed at være omgiven af ungdom og lærelyst. Muligvis forekom vinhandlergården på Købmagergade, hvor den livsglade fader samlede støjende gæster, medens moderen havde nok at tage vare med sine fire små børn, ham ikke at være det heldigste hjem for en så sjælden begavelse, der nu nærmede sig den voksne alder. Bispegården blev da hans andet hjem og uden al tvivl modtog han her en række dybe og varige

indtryk. Brokmand var dengang en mand på 65 år, og hans livs gerning stundede mod sin afslutning; han havde i mange år været den danske kirkes første mand, både som universitetslærer, forfatter og biskop. Hans dogmatik var berømt i hele den lutherske verden, og hans huspostil var en af de mest læste andagtsbøger på vort sprog. Da han blev biskop og samtidig mistede sin eneste søn, gjorde han og hans ligesindede hustru, Cæcilie Balkenborg, det løfte, aldrig selv at bruge noget af bispeembedets indtægter, da de var velhavende nok i forvejen, men at anvende dem til gavn for andre. De udfoldede nu ikke blot en stor velgørenhed mod fattige, især børn, men tog også unge mennesker i huset for at uddanne og påvirke dem og senere at skaffe dem frem. Cæcilie havde i sin ungdom tilbragt 13 år i kansleren Kristen Fris's hus, og adelige stormænd søgte derfor ikke mindre end lærde og borgerlige at få deres sønner til opfostring i bispegården.

Det er ikke bekendt, hvilke kammerater Peter Schumacher her kom til at leve sammen med, eller om der ved denne tid overhovedet var andre studerende i huset end han. Rimeligvis vilde hele dette ophold hos Brokmand endog være bleven glemt, hvis ikke den fortælling var bleven opbevaret, at han her for første gang blev fremstillet for kong Fredrik III. Denne var i November 1648 bleven kronet af biskoppen og denne højtidelighed skulde nu beskrives og gives i trykken. Måske var det dette, som bragte kongen til at komme i den lærde mands hus; nok er det, at biskoppen en dag fremstillede sin fostersøn for majestæten og lod ham fortolke nogle afsnit af den hebraiske bibel. Den senere over-

levering har som bekendt udmalet dette videre og derved tildels sat Schumachers forhold i hine år i et falsk lys.

Opholdet i biskoppens hus kunde kun bidrage til yderligere at styrke den indflydelse, som fra først af havde været den bestemmende ved Schumachers studium, nemlig den som udgik fra hans privatpræceptor Tomas Bang. Denne mand repræsenterede bedre end nogen anden den klassiske lærdom i sin bedste skikkelse; han var en mester i brugen af det latinske sprog og havde det mest omfattende kendskab til den gamle literatur, medens han samtidig sad inde med en betydelig lærdom i hebraisk og de østerlandske sprog. Da han tillige var bleven universitetets første fast ansatte bibliotekar, rådede han også i den henseende over de bedste midler til at vejlede sine lærlinge, så meget mere som han selv havde en betydelig bogsamling; biskoppens bibliotek hørte til de største i samtiden herhjemme.

Tomas Bang har fremsat sine krav til et grundigt videnskabeligt studium i en tale, som han udgav 1646 og som Schumacher synes at have taget til ledestjerne. Ni dejlige møer, siger han, bejler til ungersvendens yndest. Guden Merkur fører dem frem og skildrer i bevægelige ord enhvers fortrin. Deres navne er: grammatik, veltalenhed, logik, metafysik, fysik, matematik, lægekyndighed, lovkyndighed og teologi. Da ynglingen er i stor tvivl om, hvilken af disse herlige kvinder han skal vælge, træder Palæmon, havnenes gud, til og giver ham det råd først at lære sig selv at kende, da vil det være let at tilegne sig alle de tillokkende, tilsyneladende så forskellige møer; i virkeligheden er de alle ni kun

navne og former for den ene fuldkomne skønhed — visdommen, himlens ædle datter.

Det er dog måske uret at sige, at Schumacher fulgte denne anvisning; når nogen færdes ad disse veje, da er det fordi han selv føler trang dertil og selv har følt sandheden af de ord, at Musernes kor ikke kan opløses. Peter Schumacher stod derfor nu ved begyndelsen af studier, som kom til at strække sig gennem en lang årrække og førte ham gennem alle den menneskelige kundskabs egne.

Det første frit-videnskabelige fag, som måtte tildrage sig hans opmærksomhed, var anatomien og lægekunsten, som havde så fortrinlige dyrkere ved universitetet. Hans lærde slægtskabsforhold kom ham herved til gode. Ole Worm, som indtog en så fremragende plads blandt de ældre professorer, var, som vi har set, gift med hans moders søster; hans sønner af tidligere ægteskab, Villum og Mattis, blev hans jævnaldrende venner. Hans gudmoder, fru Margrete Finke, Jørgen Fjurens enke, havde, som omtalt, tre sønner, der var vidtberejste og ansete læger; hendes datter Maria, gift med den teologiske professor Hans Svane, var hans moders «gode veninde» og gudmoder til den yngste søster. Broderen, Jakob Finke, var professor i fysik, hans sønner Tomas og Johannes var Schumachers jævnaldrende og fortrolige venner. Og så fremdeles; som bekendt strakte Finkernes slægtskabsforbindelser sig så godt som over hele universitetet.

Den mest fremragende videnskabsmand i slægten var i de tider Tomas Bartholin, Finkernes søstersøn, og det var da også ham, der først trak den unge Schumacher ind i sine baner; netop i disse år gjorde

han sine epokegørende opdagelser i anatomien. I vinteren 1649—50 lod Bartholin sine fremmeligere elever holde en række skrive- og taleøvelser om anatomiske emner; hver uge optrådte en af dem med sin trykte disputats, hvorefter professoren selv indledede handlingen med en passende tale. Schumacher disputerede således den 20. Februar 1650; hans lille skrift omhandlede uríngangene og blæren, efterat en kammerat 8 dage før havde skrevet om nyrerne. Det var tilegnet hans tre faderlige venner: Jesper Brokmand, Ole Worm og Tomas Bang, ligesom det var ledsaget af de brugelige æresvers af gode venner, deriblandt af Villum Worm til «sin broder og evig elskede ven»; han hæves heri til ærens højeste tinde, han er «jordens glæde, Musernes ære», en ny Hermogenes (talekunstens heros), der vil bringe den gamle i forglemmelse, osv. Af større betydning var den stærke ros, Bartholin ydede ham i sin indledningstale. Han bemærker først, ligesom flere af vennerne, at der ikke er noget ydmygende i at sysle med så ringe og uskønne ting som dem, talen her er om; det er tværtimod vigtige spørgsmål for legemets sundhed og velvære, som står i forbindelse hermed. Men for yderligere at fjerne tanken fra emnets enkeltheder sammenligner han disse gange og beholdere med Romernes vandledninger og storartede kloaksystem, hvorved de tilførte byen rent og sundt vand og fjernede hvad der ikke uden fare for sundheden kunde ophobes i den folkerige stad. «Og alt dette,» fortsætter han så, «har vor Schumacher, der vel må vige mange i alder, men ingen i evne og flid, udviklet i en velformet afhandling, så vi med rette må vurdere hans arbejde og

kundskaber højt med hensyn til disse «vandledninger». Denne yngling hører ikke til de almindelige, han viser sig før årene som en mand. Et geni som hans lover fædrelandet store ting og giver sig ikke af med det ubetydelige. . . . Hvis jeg ikke fejler meget, så spår det emne, han har valgt, den udmærkede yngling store æresposter i fædrelandet; thi tilsynet med vandet var i Rom betroet de første embedsmænd og alt hvad der vedkom vandforsyningen behandledes som et offenligt anliggende.» Ved denne snilde vending viste Bartholin ikke blot et rigtigt blik for, i hvilken retning drengens fremtidsbane vilde komme til at gå, men han undgik tillige de yngres tågede og vidtsvævende fraser, der kun vidner om deres dybe respekt for vennens gode hoved.

Samme efterår tilfaldt der Schumacher en anden i rækken af Bartholins anatomiske disputatser: «om nerverne» (4. September 1650). Den er af forfatteren tilegnet tre andre af hans nærmeste velyndere og frænder: Hans Svane, universitetets rektor, lægen Henrik Fjuren, og Ole Worms svigersøn, provsten ved Frue kirke, Erik Torm. Det er ligesom den første en velskreven skoleøvelse uden videnskabelig betydning.

I mellemtiden havde han modtaget den såkaldte bakkalavreus-grad, idet Tomas Bang som dekanus i det filosofiske fakultet foretog en promotion i Maj måned 1650. Der indstillede sig ialt 25 studenter, Peter Schumacher promoveredes som nummer 17. Der disputeredes på grundlag af et skrift om de fordringer, der kan stilles til en god tilhører.

Denne øvelse kom dog ganske sikkert kun lejlighedsvis med, for ligesom at afslutte tidligere filosofiske studier

og offenlig fremstille sig som lærling af Tomas Bang; naturvidenskaberne vedblev iøvrigt endnu i lang tid at fastholde hans interesse. Godt og vel et år efter disputatsen om nerverne optræder han således ved Ole Worms øvelser i medicinen, idet han disputerer om årerne og blodløbet (12. November 1651); atter et halvt år efter om en fysisk opgave: «bemærkninger om kulden», under den gamle professor Jakob Finke (1. Maj 1652). Det var i de måneder, Tomas Bartholin var sysselsat med sin opdagelse af lymfekarrene, der skulde bringe ham så megen ære, men også en del polemik og ubehageligheder. Det er en selvfølge, at Schumacher og hans andre lærlinge fulgte denne opdagelse og dens videre udvikling med den mest udelte interesse; han blev her vidne til et stort videnskabeligt førstehåndsarbejde, som han havde alle forudsætninger til at tilegne sig, en lykke, som ikke falder i enhver students lod.

Men ved samme tid afsluttedes tillige hans naturvidenskabelige studium her ved universitetet; han havde da drevet det i mindst to år, og det indtog en så fremtrædende plads i hans uddannelse, at han senere lod sig indskrive i Leiden som mediciner; hans interesse for lægekunsten varede ved gennem hele hans senere liv.

Den ydre anledning til, at Schumacher nu igen optog det teologiske studium, var vel nærmest Jesper Brokmands død (19. April 1652) og Tomas Bangs derved fremkaldte udnævnelse til teologisk professor. Om han har været i biskoppens hus lige til hans død, kan ikke vides med nogen sikkerhed; det ivrige studium af naturvidenskaberne taler måske snarest derimod. I hjemmet

var der da også forlængst foregået den forandring, at faderen var død; han jordfæstedes i Nikolaj kirke den 27. Avgust 1650. I alle tilfælde må han efter fosterfaderens død være vendt tilbage til sin moders hus, og det er jo heller ikke umuligt, at denne omstændighed har bidraget til at føre ham tilbage til teologien.

Tomas Bang holdt den 29. Juli 1652 sin tiltrædelsestale som teologisk professor om freden i kirken, idet han med sædvanlig veltalenhed udviklede nødvendigheden af idetmindste indenfor den protestantiske bekendelse at slutte sig sammen i en fælles kristelig kærlighed.

De andre teologiske professorer, som Schumacher ved denne tid må have hørt, var de senere biskopper i Sjællands stift, Lavrids Scavenius og Hans Svane. Efter nyår 1653 siges han at have taget sin attestats og nogle uger efter prædkede han til dimis i studenterkirken på regensen. Der siges kun i almindelighed, at denne prøve faldt ud til professorernes fulde tilfredshed; men hele efterretningen om denne eksamen haves kun fra en meget sen tid.

Schumacher var dog ingenlunde til sinds at afslutte sine universitetsstudier, endogså blot herhjemme, med denne embedseksamen. Han fortsatte tværtimod med vidtgående filosofiske og historiske øvelser. Netop disse videnskaber var i øjeblikket ypperlig repræsenterede ved universitetet. Blandt de ældre professorer fandtes den grundlærde Peter Spormand, om hvem der siges, at han kendte hele jorden som andre kender deres hus; han var tillige udmærket kyndig i oldtidens, fædrelandets og fremmede rigers historie, i lovkyndighed og literatur.

Professor i veltalenhed var Bartold Bartholin, en broder af Tomas; han havde studeret udenlands i 8 år og udnævntes senere til kongelig antikvar. Der haves et skrift fra disse år, i hvilket han gør gældende, at filologiens studium er ikke blot nyttigt, men nødvendigt både for teologer, jurister, læger, filosofer og talere. Af størst betydning for Schumacher var dog nok de to nylig ansatte professorer Rasmus Vinding og Hans Vandal; begge blev hans fortrolige venner og stod ham nær i en lang årrække.

Rasmus Vinding, der var 20 år ældre end Schumacher, havde efter et par års udenlandsrejse været rektor i Sorø og kaldtes 1648 til professor i græsk; året efter ægtede han Margrete Finke, Jakobs datter, der dog kun levede kort; han fik et par år efter en søsterdatter af Bartholinerne. Med Tomas Bartholin indgik han et særlig fast venskab, der bragte dem til i meget god tid i Frue kirke at indrette deres gravsteder ved siden af hinanden og på en sådan måde, at deres personlige forhold trådte stærkt frem. Senere blev Vinding professor i historie, og det er bekendt, at han mere end nogen anden deltog i udarbejdelsen af Danske lov. Det var vistnok Rasmus Vinding, som førte Schumacher til studiet af den græske literatur og hele den græske oldtid, ligesom de vel også i fællesskab dyrkede den latinske. I deres senere brevveksling, der stadig førtes på latin, kalder Vinding sig Cato, medens Schumacher hedder Scipio.

Hans Vandal, en bispesøn fra Viborg, var 9 år yngre og havde lige fuldendt sine studier, da Schumacher blev student; de gjorde alt den gang bekendtskab, og Vandal

var blandt dem, som hædrede drengen med en lykønskning til hans disputats om Guds erkendelse. Han var nu kommen hjem efter et par års udenlandsrejse og vilde afsted igen, da han holdtes tilbage af rigens hofmester Joakim Gersdorf og kansleren Kristen Thomsen, der ønskede at knytte ham til universitetet. Han blev Tomas Bangs efterfølger som professor i hebraisk, men forinden havde han holdt private forelæsninger af historisk og filologisk indhold.

Der er endnu bevaret et hefte af Schumachers studier i disse år, med titel: Bibliotheca philologica, indeholdende en fortegnelse over udvalgte værker af den lærde literatur. Håndskriften er ualmindelig sikker og smuk, især i begyndelsen. Der opregnes et meget stort antal bøger, først vedkommende den klassiske literatur og historie, derpå fra det moderne Evropa. Mærkeligt nok er det, at vor verdensdels lande er ordnede efter tysk mønster, først de tyske stater med Holland og Burgund, derpå: «Gothia, Svecica, Danica, Norvegica etc.» imellem hinanden, og under samme hovedtitel afhandlinger om Gallien; endelig England, Skotland, og videre det hele Vest- og Sydevropa.

Ad denne vej kom han da også ind paa statsretlige studier, ligesom han vel i det hele alt dengang i nogen mon lagde sig efter lovkyndighed. Der haves efterretning om, at han deltog i de juridiske øvelser under professor Johan Müllers vejledning; i en række disputatser om lensretten optrådte han 22. Februar 1654 med en afhandling om «uegenlige len» (de feudo improprio), der nu dog synes at være tabt. Müller var som de fleste andre lærde jurister bleven indkaldt fra Rostok, og var

i mange år hofråd hos de sønderborgske hertuger; han modtog forleningen for dem i året 1649 og kaldtes da til det ledige professorat i lovkyndighed. Senere blev han borgmester i Flensborg.

Den nævnte disputats er tillige det sidste vidnesbyrd om Schumachers danske universitetsstudier. Da København i det følgende forår blev truffet af den forfærdelige pest, der bortrev mennesker i tusindvis, medens universitetet lukkedes (30. Maj) og hoffet, såvel som hvem der ellers kunde, forlod byen, er det vel sandsynligt, at han samtidig eller noget senere har tiltrådt sin udenlandsrejse. Han havde så at sige udtømt den nationale højskoles lærdomsområde; på syvende år havde han gennemgået alle fakulteter og med sin ihærdige flid og sit hurtige næmme i alt væsenligt tilegnet sig, hvad der her kunde læres. Han måtte nu ud i de større forhold i andre lande for at fortsætte de studier, der især tiltalte ham, og for at udvide sin synskreds med hensyn til de sociale, politiske og literære forhold, der herhjemme var så små og snævert begrænsede.

Det vilde dog være uretfærdigt imod hjemmet at følge ham på denne vej uden først at have dvælet ved de rige og fyldige indtryk, både af rent menneskelige forhold og af et kraftigt nationalt liv, som han modtog i denne sin første ungdom. Det har efter sagens natur sine store vanskeligheder i enkelthederne at efterspore deslige forhold i en så fjærn tid, men et og andet er dog bevaret, som knytter ham til hvad vi kender andensteds fra.

Danmarks politiske stilling var ved slutningen af den tyske 30 års krig ingenlunde fordelagtig; kong Kristian IV

havde ført to uheldige krige, og både Danmark og Norge havde mistet gamle provinser til det mægtigt opblomstrende Sverige. Tabene var dog ingenlunde store eller uoprettelige; både Gulland og de norske landstrækninger øst for Kølen kunde synes nok så naturligt at henhøre under den svenske krone, og hvad selve kampene angik, da havde den gamle konge til det sidste hævdet flagets ære. Vel sporedes der samtidig en betænkelig nedgang i adelens evne og villighed til som forhen at bære det politiske liv med alle sine forpligtelser, en nedgang som indeholdt onde varsler for fremtiden; men på den anden side havde der begyndt at røre sig et friere og kraftigere liv i borgerstanden, og blandt de lærde viste der sig talrige tegn på, at en levende national ånd var i færd med at vågne og brede sig i altid videre kredse.

Det er af den største betydning for forståelsen af Peter Schumachers personlighed og hele historiske stilling at lægge mærke til, hvorledes han fra sin første ungdom tilhører denne udvikling. En stærkt udpræget danskhed, med bevidst forkærlighed for modersmålet, i forening med en kraftig borgerlig selvfølelse, i tilslutning til kongedømmet og i modsætning til den privilegerede adel, giver hans senere politiske løbebane sin karakter og må sikkert føres tilbage til hans tidligste år. Som bekendt rørte den borgerlige opposition imod adel og rigsråd sig alt kraftigt i anledning af Torstensonsfejden, og når det ikke alt dengang kom til et stærkere brud, var det vel nærmest, fordi den gamle konge afgav for svagt et rygstød for de uadelige stænder; men tankerne og forhåbningerne rettedes ud i fremtiden til andre tidsforhold.

levering har som bekendt udmalet dette videre og derved tildels sat Schumachers forhold i hine år i et falsk lys.

Opholdet i biskoppens hus kunde kun bidrage til yderligere at styrke den indflydelse, som fra først af havde været den bestemmende ved Schumachers studium, nemlig den som udgik fra hans privatpræceptor Tomas Bang. Denne mand repræsenterede bedre end nogen anden den klassiske lærdom i sin bedste skikkelse; han var en mester i brugen af det latinske sprog og havde det mest omfattende kendskab til den gamle literatur, medens han samtidig sad inde med en betydelig lærdom i hebraisk og de østerlandske sprog. Da han tillige var bleven universitetets første fast ansatte bibliotekar, rådede han også i den henseende over de bedste midler til at vejlede sine lærlinge, så meget mere som han selv havde en betydelig bogsamling; biskoppens bibliotek hørte til de største i samtiden herhjemme.

Tomas Bang har fremsat sine krav til et grundigt videnskabeligt studium i en tale, som han udgav 1646 og som Schumacher synes at have taget til ledestjerne. Ni dejlige møer, siger han, bejler til ungersvendens yndest. Guden Merkur fører dem frem og skildrer i bevægelige ord enhvers fortrin. Deres navne er: grammatik, veltalenhed, logik, metafysik, fysik, matematik, lægekyndighed, lovkyndighed og teologi. Da ynglingen er i stor tvivl om, hvilken af disse herlige kvinder han skal vælge, træder Palæmon, havnenes gud, til og giver ham det råd først at lære sig selv at kende, da vil det være let at tilegne sig alle de tillokkende, tilsyneladende så forskellige møer; i virkeligheden er de alle ni kun

navne og former for den ene fuldkomne skønhed — visdommen, himlens ædle datter.

Det er dog måske uret at sige, at Schumacher fulgte denne anvisning; når nogen færdes ad disse veje, da er det fordi han selv føler trang dertil og selv har følt sandheden af de ord, at Musernes kor ikke kan opløses. Peter Schumacher stod derfor nu ved begyndelsen af studier, som kom til at strække sig gennem en lang årrække og førte ham gennem alle den menneskelige kundskabs egne.

Det første frit-videnskabelige fag, som måtte tildrage sig hans opmærksomhed, var anatomien og lægekunsten, som havde så fortrinlige dyrkere ved universitetet. Hans lærde slægtskabsforhold kom ham herved til gode. Ole Worm, som indtog en så fremragende plads blandt de ældre professorer, var, som vi har set, gift med hans moders søster; hans sønner af tidligere ægteskab, Villum og Mattis, blev hans jævnaldrende venner. Hans gudmoder, fru Margrete Finke, Jørgen Fjurens enke, havde, som omtalt, tre sønner, der var vidtberejste og ansete læger; hendes datter Maria, gift med den teologiske professor Hans Svane, var hans moders «gode veninde» og gudmoder til den yngste søster. Broderen, Jakob Finke, var professor i fysik, hans sønner Tomas og Johannes var Schumachers jævnaldrende og fortrolige venner. Og så fremdeles; som bekendt strakte Finkernes slægtskabsforbindelser sig så godt som over hele universitetet.

Den mest fremragende videnskabsmand i slægten var i de tider Tomas Bartholin, Finkernes søstersøn, og det var da også ham, der først trak den unge Schumacher ind i sine baner; netop i disse år gjorde

levering har som bekendt udmalet dette videre og derved tildels sat Schumachers forhold i hine år i et falsk lys.

Opholdet i biskoppens hus kunde kun bidrage til yderligere at styrke den indflydelse, som fra først af havde været den bestemmende ved Schumachers studium, nemlig den som udgik fra hans privatpræceptor Tomas Bang. Denne mand repræsenterede bedre end nogen anden den klassiske lærdom i sin bedste skikkelse; han var en mester i brugen af det latinske sprog og havde det mest omfattende kendskab til den gamle literatur, medens han samtidig sad inde med en betydelig lærdom i hebraisk og de østerlandske sprog. Da han tillige var bleven universitetets første fast ansatte bibliotekar, rådede han også i den henseende over de bedste midler til at vejlede sine lærlinge, så meget mere som han selv havde en betydelig bogsamling; biskoppens bibliotek hørte til de største i samtiden herhjemme.

Tomas Bang har fremsat sine krav til et grundigt videnskabeligt studium i en tale, som han udgav 1646 og som Schumacher synes at have taget til ledestjerne. Ni dejlige møer, siger han, bejler til ungersvendens yndest. Guden Merkur fører dem frem og skildrer i bevægelige ord enhvers fortrin. Deres navne er: grammatik, veltalenhed, logik, metafysik, fysik, matematik, lægekyndighed, lovkyndighed og teologi. Da ynglingen er i stor tvivl om, hvilken af disse herlige kvinder han skal vælge, træder Palæmon, havnenes gud, til og giver ham det råd først at lære sig selv at kende, da vil det være let at tilegne sig alle de tillokkende, tilsyneladende så forskellige møer; i virkeligheden er de alle ni kun

navne og former for den ene fuldkomne skønhed — visdommen, himlens ædle datter.

Det er dog måske uret at sige, at Schumacher fulgte denne anvisning; når nogen færdes ad disse veje, da er det fordi han selv føler trang dertil og selv har følt sandheden af de ord, at Musernes kor ikke kan opløses. Peter Schumacher stod derfor nu ved begyndelsen af studier, som kom til at strække sig gennem en lang årrække og førte ham gennem alle den menneskelige kundskabs egne.

Det første frit-videnskabelige fag, som måtte tildrage sig hans opmærksomhed, var anatomien og lægekunsten, som havde så fortrinlige dyrkere ved universitetet. Hans lærde slægtskabsforhold kom ham herved til gode. Ole Worm, som indtog en så fremragende plads blandt de ældre professorer, var, som vi har set, gift med hans moders søster; hans sønner af tidligere ægteskab, Villum og Mattis, blev hans jævnaldrende venner. Hans gudmoder, fru Margrete Finke, Jørgen Fjurens enke, havde, som omtalt, tre sønner, der var vidtberejste og ansete læger; hendes datter Maria, gift med den teologiske professor Hans Svane, var hans moders «gode veninde» og gudmoder til den yngste søster. Broderen, Jakob Finke, var professor i fysik, hans sønner Tomas og Johannes var Schumachers jævnaldrende og fortrolige venner. Og så fremdeles; som bekendt strakte Finkernes slægtskabsforbindelser sig så godt som over hele universitetet.

Den mest fremragende videnskabsmand i slægten var i de tider Tomas Bartholin, Finkernes søstersøn, og det var da også ham, der først trak den unge Schumacher ind i sine baner; netop i disse år gjorde

levering har som bekendt udmalet dette videre og derved tildels sat Schumachers forhold i hine år i et falsk lys.

Opholdet i biskoppens hus kunde kun bidrage til yderligere at styrke den indflydelse, som fra først af havde været den bestemmende ved Schumachers studium, nemlig den som udgik fra hans privatpræceptor Tomas Bang. Denne mand repræsenterede bedre end nogen anden den klassiske lærdom i sin bedste skikkelse; han var en mester i brugen af det latinske sprog og havde det mest omfattende kendskab til den gamle literatur, medens han samtidig sad inde med en betydelig lærdom i hebraisk og de østerlandske sprog. Da han tillige var bleven universitetets første fast ansatte bibliotekar, rådede han også i den henseende over de bedste midler til at vejlede sine lærlinge, så meget mere som han selv havde en betydelig bogsamling; biskoppens bibliotek hørte til de største i samtiden herhjemme.

Tomas Bang har fremsat sine krav til et grundigt videnskabeligt studium i en tale, som han udgav 1646 og som Schumacher synes at have taget til ledestjerne. Ni dejlige møer, siger han, bejler til ungersvendens yndest. Guden Merkur fører dem frem og skildrer i bevægelige ord enhvers fortrin. Deres navne er: grammatik, veltalenhed, logik, metafysik, fysik, matematik, lægekyndighed, lovkyndighed og teologi. Da ynglingen er i stor tvivl om, hvilken af disse herlige kvinder han skal vælge, træder Palæmon, havnenes gud, til og giver ham det råd først at lære sig selv at kende, da vil det være let at tilegne sig alle de tillokkende, tilsyneladende så forskellige møer; i virkeligheden er de alle ni kun

navne og former for den ene fuldkomne skønhed — visdommen, himlens ædle datter.

Det er dog måske uret at sige, at Schumacher fulgte denne anvisning; når nogen færdes ad disse veje, da er det fordi han selv føler trang dertil og selv har følt sandheden af de ord, at Musernes kor ikke kan opløses. Peter Schumacher stod derfor nu ved begyndelsen af studier, som kom til at strække sig gennem en lang årrække og førte ham gennem alle den menneskelige kundskabs egne.

Det første frit-videnskabelige fag, som måtte tildrage sig hans opmærksomhed, var anatomien og lægekunsten, som havde så fortrinlige dyrkere ved universitetet. Hans lærde slægtskabsforhold kom ham herved til gode. Ole Worm, som indtog en så fremragende plads blandt de ældre professorer, var, som vi har set, gift med hans moders søster; hans sønner af tidligere ægteskab, Villum og Mattis, blev hans jævnaldrende venner. Hans gudmoder, fru Margrete Finke, Jørgen Fjurens enke, havde, som omtalt, tre sønner, der var vidtberejste og ansete læger; hendes datter Maria, gift med den teologiske professor Hans Svane, var hans moders «gode veninde» og gudmoder til den yngste søster. Broderen, Jakob Finke, var professor i fysik, hans sønner Tomas og Johannes var Schumachers jævnaldrende og fortrolige venner. Og så fremdeles; som bekendt strakte Finkernes slægtskabsforbindelser sig så godt som over hele universitetet.

Den mest fremragende videnskabsmand i slægten var i de tider Tomas Bartholin, Finkernes søstersøn, og det var da også ham, der først trak den unge Schumacher ind i sine baner; netop i disse år gjorde

Gø.» At dette venskab hidrørte fra studenterdagene kan ikke være tvivlsomt.

Susanne Gø tilhørte en slægt, der frem for nogen anden på den tid deltog i bestræbelserne for at fremme det danske åndsliv. Hendes fader Falk Gø blev 1649 hovmester for Sorø akademi, en stilling som udkrævede høj dannelse og fremragende evner; han roses ved sin død 4 år efter i høje toner for den dygtighed og omhu, hvormed han havde røgtet dette kald: han havde vakt de unges sans for videnskaben og alt skønt, han havde søgt at udvikle alt ædelt og godt hos dem og at gøre dem til gode danske mænd.

Af hans søstre udgav Mette, der døde ugift, den bekendte samling af kæmpeviser, «Tragica», ligesom hun udgav religiøse skrifter, medens Anna er bleven berømt ved den sjældne samling af bøger og håndskrifter, især henhørende til dansk literatur, som hun tilvejebragte. Hun boede sammen med broderen Falk og efter hans død med enken Karen Brahe, så den rige bogskat kom hele familien tilgode.

Endelig efterlod broderen Otte, der døde tidlig, som enke Birgitte Tot, der ligeledes syslede med dansk sprog og vandt berømmelse ved sin lærdom; hun udgav 1658 i Sorø den mærkelige oversættelse af Seneca, et mesterstykke af dansk gengivelse og et pragtværk i sin udstyrelse. Blandt de tolv forfattere, for en stor del Soranere, der har ledsaget denne bog med deres lykønskninger og beundringsudbrud er ogsaa Markus Gø og Peter Schumacher; dennes latinske vers udtrykker en meget levende anerkendelse af Birgitte Tots fortjenester.

Familien var ligeligt knyttet til Sorø og til Odense, hvor Falk Gø ejede en gård og boede før sin ansættelse i Sorø; senere boede enken og børnene tilligemed Anna Gø der igen. Måske har Schumacher kendt sønnerne fra universitetet, muligvis er forbindelsen opstået i Sorø; men efter de gentagne gange forekommende udtryk synes søsteren Susanne at have været et vigtigt bindeled i forholdet. Også hun var en lærd dame og forfattterinde til flere religiøse skrifter, og det var hendes datter Karen Brahe, der senere arvede Anna Gøs bogsamling og har givet den navn. Hvorvidt det venskab, der knyttede Schumacher til Susanne Gø, var af blot literær natur, eller om det havde en ømmere karakter, hvad man fristes til at antage, får stå hen; hun ægtede imidlertid i efteraaret 1653, få dage før sin faders død, den 26årige Preben Brahe til Hvedholm, søn af Jørgen Brahe, som kaldtes «den lille konge på Fyn.» Det er vel ikke umuligt, at Schumacher ved denne lejlighed kan have gjort en smertelig erfaring, som skærpede hans uvilje mod den standsmodsætning, der her i landet havde antaget en så meningsløs form.

Til disse nationale forbindelser kom så endelig den latinske digter Vitus Bering, århundredets største mester her hjemme i den kunst at tale latin i bunden stil. Han var tidlig bleven udsét til professor i poesi, men gik først på en mangeårig udenlandsrejse som hovmester for Ove Tot, Tagesen, hvorefter han i foråret 1650 modtog den lovede ansættelse; kongen og kansleren var tilstede, da han disputerede for sit embede. Kort efter døde imidlertid Stephanius i Sorø og Vitus Bering udnævntes nu til hans efterfølger både som professor

Susanne Gø, Preben Brahes.

ved akademiet og historiograf, idet kongen satte særlig pris på at få en historieskrivning på veltalende latin. Opholdet i Sorø blev dog heller ikke af lang varighed, thi et par år efter fik han tilladelse til at følge en indbydelse til Skåne, hvor Tage Tot på Skabersjø søgte at samle et lille hof af skønånder om sig. Herhen var det også Anders Bording kort efter kaldtes.

Det kan vel ikke med sikkerhed siges, at det venskab, som senere knyttede Peter Schumacher til Vitus Bering, alt var opstået i disse tidligere år, men det er dog meget sandsynligt. Bering kom i den nærmeste berøring med de kredse, i hvilke han færdedes, og den fælles interesse for latinsk poesi måtte snart føre dem sammen.

Schumacher var nemlig selv et stykke af en digter, ja flere umiskendelige tegn tyder på, at denne evne i hans første ungdom sattes lige så højt som hans videnskabelige adkomster. Da Vitus Bering således ved hans hustrus død vil udtrykke sin medfølelse i et fyndigt epigram, siger han: «Græder kun, Muser, men synger ingen sange, eftersom eders Apollo er sønderknust og tier i sin sorg.» Og Tomas Bartholin siger, at hans venner endnu jævnlig fremtager hans digte, få i tal, men gennemtrængte af Virgils og Ovids ånd, lige udmærkede ved fynd og lethed, ved skønne ord og skarpsindige tanker, — de digte, som verden begyndte at beundre. Tilsvarende ytringer kommer jævnlig igen; således siges i et dårligt nidvers efter hans fald (om lykken): «hun mig førte med sin vinge på Parnassi høje top» osv. Der kan da også endnu eftervises ikke så ganske få vers, som han har skrevet, og

af hvilke flere udmærker sig lige meget ved deres veltalende sprog og poetiske tanker. Allerede fra hans 8. år haves et latinsk sørgevers over en fætter, en søn af Ole Worm, og året efter har han skrevet et andet i lignende anledning. Som ung student hilser han vennen Tøger Vium, og et par år efter lader han et større sørgedigt trykke over sin moster Mektilde (Kloumand). At dette kun er tilfældig bevarede stykker følger af sig selv; Jens Vorde, som dimitterede ham, siger jo alt dengang udtrykkelig, at han kunde skrive latinske og græske vers. Om Nils Stub, der omgikkes ham på rejsen, siges at han havde mange breve fra Schumacher og at der i disse jævnlig forekom latinske vers. Han fandt engang en formfejl i et af dem og sagde da til en ven, hvem han viste dem: «ser du dog, at mesteren selv kan fejle.»

Som bekendt er der også opbevaret en dansk drikkevise af Schumacher, rimeligvis fra studenterårene:

«Op du søde Dulcian, med festlig klang!
op du skønne diskantist, med herlig sang!»

Den livsglæde, der lyder igennem de ubehjælpsomme vers, minder om de stærke ord, som han bruger i et endnu opbevaret brev til sin frænde Villum Worm, skrevet den 25. Juni 1652. Den næppe 17årige student opfordrer heri sin ven i de kraftigste udtryk til at nyde livet på sin udenlandsrejse, medens han til slutningen bringer en egenhændig hilsen fra en ung kusine, der skriver sig med den tids kærestenavn: «eders hjertenskære søster altid.»

Hvad nu drikkevisen angår, da står den langt over

det meste af hvad vi kender fra hin tid; den har ingen af de almindelige råheder, men giver både glæden og alvoren et tækkeligt udtryk. Mod slutningen sænker stemningen sig til en vemodig betragtning af glædens forgængelighed og verdens falskhed, og digteren ender med at minde om døden og anbefale mådehold i nydelsen. Det er en tankegang, som kommer igen hundrede år efter, hos Ambrosius Stub, hvis viser i det hele minder om denne.

Schumachers vise lyder (med udeladelse af de to første vers) således:

Ingen det mishage, at jeg gør mig glad,
himmelen den smiler og ler selv derad,
lystigheden ilde ej omlades[1]) kan,
når den sømlig er og skader ingen mand.
Tørst, man véd vel, er ej god,
men at vinen giver mod:
Vel, jeg lader mig iskænke
nok en rømer[2]), ingen tænke
kan, hvis skål det være skal!
Rind da lystig, lad musik kun følge på, —
jeg har end en daler, moder aldrig så!

Glasset spiller, vinen driller[3]), drik gør gal[4]),
glasset brydes, vinen gydes over al,
verden smiler og hel venlig ad dig ser, —
når hun dig har dåret mest, hun ad dig ler;

---

[1]) bedømmes. [2]) rinskvinglas. [3]) blinker. [4]) kåd.

honning har hun først i mund,
galden følger straks på stund,
man forgylder beske piller,
søde tunger snarest driller[1]),
den, dig favner, tit er falsk, —
fin og lumsk at være nu er hver mands træk[2]),
hvem det ej kan være, holdes for en gæk.

Vel lar jeg mig nu iskænke et glas vin,
men i glæden tænker jeg på døden min!
thi jeg ser det skrøbelige klare glas,
vil derfor ej drikke mere end tilpas;
thi jeg véd dog ikke, når
i en hast jeg buddet får,
at jeg rejsen skal antræde
bort fra verdens falske glæde,
som mig kysser, bider dog:
jeg ser, døden kommer på den blege hest,
jeg ophør derfor, mens legen den er bedst!

---

[1]) sviger. [2]) bedrageri.

II. UDENLANDSREJSEN.

1654—62.

Det lader sig ikke med bestemthed oplyse, når Peter Schumacher tiltrådte sin lange udenlandsrejse. Som vi har set, lå han endnu ved universitetet i København i Februar 1654, medens han i Juli 1655 indskrives i Leiden; imellem disse to tidspunkter falder altså afrejsen. Det er dog overvejende sandsynligt, at den har fundet sted engang i det først nævnte år, dels fordi pesten og den deraf følgende lukning af universitetet gav en naturlig anledning til at bryde op for den, der iøvrigt var rede til det, dels synes det udtryk fra samtiden, at han var ude på tiende år, at kræve, at rejsen i alle tilfælde ikke varede synderlig kortere, og det vides med sikkerhed, at han kom hjem midt i sommeren 1662.

Schumachers rejse var som de unge adelsmænds ikke blot beregnet på lærde studier, men på en mere almindelig personlig uddannelse. Da han selv kunde bekoste det dyre ophold i udlandet, — han siges at have anvendt 6000 rdl. på det, — var han ikke bunden ved noget ydre hensyn og kunde helt indrette sig,

som det i årenes løb randt ham i sinde. Vi hører ham derfor også omtale som kavallér og han førte talrige bøger med sig, når han flyttede mellem de mere varige opholdssteder.

«Når fædrelandet,» siger Johan Hopner i sin lovsang over Griffenfeld, «når fædrelandet skulde have det gyldne skind i morgengave, måtte du for en tid forlade det; det var umuligt, at Jason for bestandig kunde dvæle i hjemmet, — hvor højt det end var elsket, hvor lidt det end kunde glemmes! . . . Vejen ligger langt frem; hvilke Evropas stæder kom du, med din forsynlighed, ikke igennem, for at se menneskenes sæder under de forskellige himmelstrøg og levningerne fra en lykkeligere alder? . . . Du valgte ikke de alfare veje, ad hvilke tåberne vender deres tabte skridt, men den sjældne sti, der fører de store mænd, måske gennem hundrede vanskeligheder og farer, men til de store mål!»

Desværre kan vi kun i store omrids følge ham ad disse stier; men da det er indlysende, at netop dette tidsrum, fra hans 20. til hans 27. år, er af den mest afgørende betydning for hans personlige udvikling, vil det være nødvendigt at samle alt, hvad der kan oplyses om det, og i forbindelse dermed minde om, hvad det var for begivenheder og tilstande, han i de fremmede lande blev vidne til og kom under indflydelse af.

Det eneste sted, hvor Schumachers vej i sine hovedtræk angives, er Ole Borchs hædersdigt; han holder sig til floderne, ved hvis bredder den rejsende tog ophold, idet han går ud fra det klassiske billede: vis-

dommens vande. Schumacher kom, siger han da, til Amstel, Tems og Seine; endvidere til Madrids Xaranna, Tiber og Po, til Rinen med sin broder Elbe.

Vejen gik altså først til Holland, således som det i de fleste tilfælde var skik på den tid. Han synes på hele sin rejse at have været i følge med Johan Finke, Jakobs søn, og sammen med ham blev han indskreven ved universitetet i Leiden den 17. Juli 1655; Schumacher opgav som studium lægevidenskaben, Finke desuden matematik. Forud herfor må dog antages at have gået et ophold i Amsterdam, hvor de måske ligesom nogle år senere Nils Stensen efter Tomas Bartholins anbefaling havde ophold hos dennes og vel altså også deres frænde Gerhard Blasius. Denne var født i Holsten, hvor hans fader, Leonard Blaes, var Kong Kristian IV's bygmester, og indtog en ansét stilling i den mægtige handelsstad; han var professor i anatomi ved St. Agnetes højskole og kunde altså straks sysselsætte danske studerende. I alle tilfælde var Amsterdam et af hovedpunkterne på Schumachers rejse, og det fejler ikke, at han her har modtaget rige og varige indtryk af det storslåede borgerlige liv, som havde udfoldet sig her. Det var et hovedstævne for verdenshandelen, sædet for en højt udviklet national kunst og mødestedet for samtidens friske rørelser på åndslivets område. Ingensteds i udlandet kunde en dansk desuden føle sig hjemme i samme grad som her, hvor søfolk fra Danmark og Norge, forretningsmænd og rejsende af alle stænder dannede en hel koloni; Amsterdam var på den tid vort vigtigste tilknytningspunkt til den store verden.

I Leiden opholdt Schumacher sig i godt to år. Han traf her flere landsmænd, blandt dem især den jævnaldrende Jørgen Rosenkrans (Pallesen) med sin hovmester Kristen Schøning, der var ankomne et fjerdingår i forvejen; ligeledes adelsmanden Joakim Stensen, Povl Sperling og Tomas Brokmand, en sønnesøn af biskoppens broder Enevold. Muligvis var også Villum Worm og Tomas Finke, Johans ældre broder, der var bleven indskrevne for 2 år siden, endnu her tilstede.

Man må antage, at Schumacher i Leiden først lagde sig efter lægevidenskaben, siden han lod sig indskrive til den. Der er dog ikke opbevaret noget mærkeligt spor af dette studium. Hertil kan nemlig ikke regnes tre breve til Tomas Bartholin, som denne senere lod trykke i sin bekendte samling, der indeholder så mange bidrag til naturvidenskabernes og lægekunstens historie. Det må nemlig indrømmes, at de ikke skylder indholdet, men kun den senere embedsmands navn den plads, de her indtager; de giver ikke andet end overfladiske iagttagelser af kuriositeter (en kunstig vogn, et dito skib, en usædvanlig fed og en hårklædt pige, en trebenet hane), uden forsøg på at bringe noget af dette i forhold til en videnskabelig tanke. Modsætningen til Nils Stensen, hvis berømte breve offenliggjordes samme steds, er her i øjne faldende; man føler alt her, at Schumachers store begavelse falder udenfor den selvstændige videnskabelige granskning. For så vidt er disse breve da også af stor betydning; de viser os tillige, hvorledes forholdet til Bartholin, i lighed med det til Rasmus Vinding, til

trods for de 20 års aldersforskel var blevet kammeratligt. Schumacher skriver i en let spøgende form, gennemskudt af hentydninger til oldtidens myter og digtere; man lægger mærke til, at han har set sig om i landet — skibet så han i Rotterdam, den fede pige i Haag og Valkenburg — og han følger de literære begivenheder i hjemmet. Pesten bortrev iøvrigt ved denne tid mange mennesker i Holland, og de studerende blev af og til jagede fra hinanden; således forlod Jørgen Rosenkrans for en tid Leiden og Schumacher klager noget senere over sin legemlige svaghed.

Ret længe har han næppe drevet de lægevidenskabelige studier; af senere breve ses det således, at han først en 3—4 år efter i England tilfældigvis blev gjort opmærksom på Bartholins anatomiske «centurier», der var udkomne i begyndelsen af 1657, og det skønt hans beskrivelse af den fede pige her refereredes med en varm lovtale over ham selv: «vor lærde Peter Schumacher, min kære ven, vort fædrelands fremtids håb.» Dette viser utvivlsomt, at han alt ved denne tid helt havde opgivet at følge med den naturvidenskabelige literatur.

Svarende til brevene til Bartholin fra det første år i Leiden haves der tre andre, til Rosenkrans, fra det sidste. Denne var med sin hovmester over Antwerpen gået til London og hertil skriver nu Schumacher sine lange og indholdsrige breve i løbet af vinteren 1656—57; de er heldigvis endnu bevarede i original.

I disse breve giver han sig helt hen. Der havde udviklet sig et særdeles fortroligt forhold mellem de to unge mænd, en tilknytning mellem dem var alt det

fælles venskab med Rasmus Vinding, i hvis hus i Sorø den unge adelsmand havde været optaget i fire år. Fælles studium af oldtidens forfattere førte dem nærmere sammen; Schumacher følte sig desuden tiltrukket af vennens ualmindelige skønhed, således som han senere ved efterretningen om hans tidlige død i Venedig besang den i et lille latinsk digt: alle guder og gudinder, siger han, havde givet ham deres gode gaver og kappedes om at eje ham helt, — da endte dødens strænge Parce striden ved at tage ham bort fra dem alle.

Brevene har et temmelig broget indhold, som man måtte vente det mellem et par unge venner; udbrud af det varmeste venskab skifter med temmelig vovede tvetydigheder og hollandske drøjheder; der er politiske efterretninger fra de svenske valpladse i Polen og hilsener fra venner og landsmænd «med tusende gode nætter». Hovedsagen er dog en talrig mængde bemærkninger, hentede fra de filologiske studier, som nu øjensynligt helt har fortrængt lægevidenskaben. Schumacher er særlig optagen af de østerlandske sprog, persisk og arabisk, men nævner også sine græske studier, og først og sidst citerer han Plavtus, drøfter tvivlsomme læsemåder hos ham og bevæger sig i hans billeder. Denne forkærlighed for den gamle latinske komediedigter holdt sig i den følgende tid; det er åbenbart, at han har gjort ham til genstand for et langt og indgående studium. Heri er der noget meget betegnende for hele hans åndsretning; der udkræves jo en ikke ringe modenhed hos den unge for at kunne hengive sig til den komiske digtning, der hører hjemme

i en anden tidsalder og helt forskellige samfundsforhold. Men tilbøjeligheden til at sysle hermed viser også, at læseren fortrinsvis har sit blik henvendt på det menneskelige samfund med dets mangehånde indviklede forhold og det uudtømmelige studium af den menneskelige natur. Ingen anden literaturgren virker i samme grad frigørende og lutrende overfor medfødte fordomme eller lærdommens indvirkninger, ingen så opdragende i social dannelse eller så berigende med hensyn til livserfaring som den ægte komedie, hvor den bæres af en fremragende digterpersonlighed. Og i den henseende står som bekendt netop Plavtus ualmindelig højt; i hine år, før Molières stykker var kommen offenlig frem, kunde næppe nogen anden sættes ved siden af ham.

Schumacher tog sine studier med stort alvor og han drev dem i stort omfang. En forestilling om, efter hvilken målestok han fordybede sig i den klassiske literatur, får man af et endnu opbevaret tykt bind, uden al tvivl fra denne tid, måske fortsat i England, helt igennem tæt skrevet og indeholdende filologiske, mytologiske og historiske enkeltheder. Brevene til Rosenkrans viser også, hvor optagen han var. Medens han i efteråret 1656 er bestemt på at komme til England tidlig på foråret, opsættes det senere til Maj og trækker endelig ud til sent på sommeren. Og medens han i julen mener, at der endnu vil hengå et helt år med studier som dem, han nu er i færd med, før han som vennen kan gå til Frankrig, blev det ene år i virkeligheden til henved fire. «Du grusomme,» skriver han juledag til Rosenkrans, «du vil med det

første gå til Frankrig — og jeg må endnu have et helt års ro til mine studier; dem og alle mine Muser og de bøger, jeg har, vil jeg føre med mig til England, hvor jeg håber at finde et heldigere opholdssted for mit næsten ødelagte legem og min sjæl, der ofte klager over at bo så slet, og somme tider forekommer mig at være betænkt på at fraflytte denne sin bolig.» Da han vil til Oxford i Maj måned, beder han om oplysninger om den vej, Rosenkrans til sin tid havde taget, gennem Brabant, samt om transporten af bøger fra London til Oxford. Det, som i øjeblikket optager ham så stærkt, er forelæsninger af professor Jakob Gool, den samme som Stensen få år efter hørte med så stor opmærksomhed. Det var dog hans forelæsninger over de orientalske sprog, som især sysselsatte Schumacher, medens Stensen hørte ham i matematik. Gool var ham for langsom; «blandt andre store mænd, som han har sat sig for at efterligne,» skriver han den 5. Okt., «er også Qvintus Fabius; som denne ved sine forhalinger reddede de romerske anliggender, vil han redde de arabiske.» I julen kommer han tilbage hertil: «Imidlertid vil jeg se, hvad jeg kan få pint ud af min Fabius, han lokker mig daglig med nye forhåbninger. Får jeg noget, er det godt; af hvad jeg her samler, vil jeg så derovre opføre en bygning . . . Jeg véd vel, at han ejer et gyldent skind, men hvad under? han har hengivet hele sit liv til disse studier, jeg har næppe ofret et år. — Det undrer mig, at du ikke med et ord omtaler, hvorledes det hos Jer står til med de orientalske studier, især persiske og arabiske. I England vil jeg sandelig indrette mit arbejde

således, at jeg kan tilbringe resten af rejsen og samlivet med dig, du kæreste, uden noget bånd, ja helst uden bøger: og hine spottere, der altid er ubillige mod mig, der altid stiller fordringer, de skal få at vide, at der ikke er givet mig en dorsk natur, en sjæl som sniger sig gennem krat og lave buske, men en sjæl som stiger opad til fædrelandets Olymp gennem skove af lavrbær, ege og cedere.»

I det tredje brev udtaler han atter sin længsel efter dog engang igen at kunne trykke vennens hånd og udveksle levende ord med ham. «Således er mine studier,» siger han, «at de, vidt spredte som de er, ikke straks i deres første vækst, medens alle slags småblomster lige løfter deres hoved af grunden, formår at udholde rejsernes omskiftelser; de spæde skud trænger tværtimod endnu til ro, indtil de dog nogenlunde er voksede til og begynder at lyse.»

Skønt Schumacher ikke nævner det i disse breve, må det dog ansés for utvivlsomt, at han er truffet sammen med den lærde orientalist Didrik Petersen (Theod. Petræus) fra Flensborg, der i disse år i Leiden udgav flere af det gamle og ny testamentes skrifter og i flere år med kongens understøttelse rejste i Grækenland, Vestasien og Ægypten, hvor han gjorde et længere ophold.

I sommeren 1656 fik han en ny kammerat i Leiden, nemlig Nils Keldsen Stub fra Norge. Han holdtes senere for en af de lærdeste mænd i sit hjemland og endte som præsident i Kristiania. Der siges, at Gyldenløve stadig brevvekslede med ham, fordi han skrev det eleganteste fransk; han digtede på latin og i alle

nyere sprog. Fra Schumacher havde han mange breve, tildels gennemskudte med vers, således som forhen omtalt. Der er bevaret et enkelt af disse, halv dansk og halv latin, med et lille digt. Det er skrevet i Vlissingen, på Schumachers fødselsdag, 24. Avgust 1657, lige før afrejsen til England. Han er kommen dertil fra Amsterdam, hvorfra han dog ikke har kunnet skrive. Vennerne har åbenbart taget afsked med ham ved et lille gilde; det er Joakim Stensen og brødrene Jakob og Tage Høg, han ønsker dem mange gode nætter: «vi skal drikke eders og deres skål i aften, med Guds hjælp!» Ligeledes sender han hilsen til sin værtinde og Blasius. Endnu en ungdomsven og nær frænde havde han set komme kort før sin afrejse fra Leiden, nemlig Mattis Worm, Oles søn, den senere præsident i Ribe og danske digter; han blev indskreven ved St. Hans.

Den 19. September 1657 blev Peter Schumacher indskreven ved universitetet i Oxford; han var stadig i følge med Johan Finke. Som bekendt er dette universitet i sin indretning ikke så lidt forskelligt fra fastlandets højskoler, idet studenterne er fordelte i forskellige kollegier, hvert med sine forstandere. I et af de betydeligste af disse, Queens college, optoges Schumacher, og han knyttedes under sit treårige ophold nøje til dets provst og mangeårige fellow Tomas Barlow, der i de år var en af de mest indflydelsesrige mænd ved universitetet. Barlow var dengang lige fyldt 50 år og ansås for en mester i de filosofiske lærefag, som han i over 20 år havde holdt forelæsninger over; han var en ivrig kalvinist og stor dispu-

tator, især overfor katolikker. Endvidere havde han den værdifulde egenskab at være bibliotekar ved det berømte Bodleyanske bibliotek, ligesom han hørte til sin tids bedste bogkendere. Han tog sig med stor venlighed af alle fremmede videnskabsdyrkere, som tog ophold i Oxford; for Schumacher fattede han særlig stor yndest og deres venskabelige forhold afbrødes først ved dennes bratte fald. Her kom Schumacher åbenbart under de omgivelser, som tiltalte ham mest, uforstyrret ro til at fordybe sig i sine studier og omgang med ligesindede fæller, der som han gik op i den klassiske dannelse. Da han endelig under 18. Maj 1658 skriver til Bartholin og, rimeligvis af frygt for fjenden, der endnu ikke helt havde forladt landet, i forsigtige udtryk slår på den ulykke, der er overgået fædrelandet, tilføjer han: — «jeg for min del nyder i denne skønne afkrog den herligste ro i Musernes selskab; kun dette ene sysselsætter mig: at opfylde såvel sjæl og sans med kundskaber om alt det bedste, der er til, og vilje og begær med attrå efter dette bedste som den nyttigste rejsepenge i med- og modgang, — at en Cato i det mindste, hvis det uvejr, der helt har omtumlet og rystet vort fartøj og truer med noget endnu værre, ikke kan rase ud uden skibbrud, at en Cato da, hvor i verden han end skal nå land på sin planke, med nogen behændighed kan bryde sig selv en vej.»

Det må antages, at Schumacher i Oxford har tilendebragt de studier, som i så mange år havde holdt ham fængslet; han må endelig være bleven mættet af oldtidslivet og dets literatur. Der lå jo heri en stor

og varig berigelse for hans ånd; men nogen skuffelse udeblev vel heller ikke. Ytringer i brevene fra Holland lader formode, at han har tænkt sig som selvstændig videnskabsmand, at han af alle disse brudstykker vilde være i stand til at opføre noget helt, noget stort og skønt. Hvis dette har været tilfældet, da måtte han føle sig skuffet, thi den egenlig videnskabelige evne var ham nægtet. Han kunde med sin stærke og smidige ånd modtage og bearbejde al menneskelig viden, han kunde gå ind i de største ånders tænkning og tilegne sig digternes billeder; men selv at skabe og forme formåede han ikke. Vi vil se det samme eller noget tilsvarende gentage sig for ham som statsmand.

Det treårige ophold i England danner kærnen i Schumachers udenlandsrejse. Her kom han til at føle sig hjemme som intet andet steds og her beholdt han sine literære forbindelser længe efter, at alle de andre var brustne. Der meddeles da også fra forskellige sider, at han vedligeholdt sin literære fórbindelse med Tomas Barlow, der var stolt af hans venskab og blev overmåde glad, da han efter ophøjelsen til storkanslerværdigheden sendte ham sit portræt. Barlow blev selv kort efter biskop i Lincoln; han hørte med harme om vennens fald og søgte at indvirke til fordel for ham; der siges endog, at han tilbød at tage imod ham i sit hus og indestå for ham. Schumachers portræt kom senere til det Bodleyanske bibliotek, hvor det endnu fandtes i slutningen af forrige århundrede.

Opholdet i England vilde dog næppe være blevet af så lang varighed, hvis kun de lærde studier havde

fastholdt ham her; efterhånden trådte disse vistnok i baggrunden, og ligesom han i Holland var gået over fra lægevidenskaben til oldtidens literatur og de østerlandske sprog, forlod han i Oxford disse for at lægge sig efter statsvidenskab.

Overgangen var jo ikke så vanskelig eller påfaldende. Den der ikke kan afvinde det historiske studium et selvstændigt videnskabeligt udbytte, vil ganske naturligt igen vende sig fra det for at iagttage sin egen samtid og dens politiske liv. Dertil kom de store begivenheder, som måtte have kunnet vække selv den sløveste og som måtte gøre et overordenligt indtryk på en mand med Schumachers forudsætninger. Henimod slutningen af Avgust 1658 fik han efterretning om Karl Gustavs angreb på København og det heltemodige forsvar, der her var påbegyndt, og straks efter døde Oliver Cromwell, der med så dybe træk havde indskrevet sit navn i ørigets historie. Fra dette øjeblik førtes både England og de nordiske riger ind på nye baner.

Der var dog en umådelig forskel på, hvad der skete de to steder. Begivenhederne i Danmark, både det uoprettelige nederlag og det lille opsving, der fulgte ovenpå, var nærmest ydre tilskikkelser, vel ingenlunde tilfældets værk eller uden grund i nationens egen udvikling, men dog nærmest påførte udefra, uforudsete og halvvejs uforståede. Hvad der derimod foregik i England, var en vældig indre udvikling, en brydning af folkets både ædleste og råeste kræfter, en udfoldelse af den nationale ånd, der blev grundlæggende for rigets store fremtid. Intet sted i verden kunde i

samme grad som England på den tid opdrage en vordende statsmand og samfundsleder.

Det mægtige opsving i udfoldelsen af det nationale åndsliv, som vort fædreland havde været vidne til i årene nærmest efter og endnu mere nærmest før 1600, havde i endnu langt højere grad fundet sted i England; alene Shakespeares navn er nok til at bære vidne herom. Der lå i hans digtning en frigørende magt, som snart måtte øve sin virkning. Dette store blik på menneskelivet, denne fuldkomne frihed for fordomme, denne uafhængighed både af kirken og filosofien, af de middelalderlige og de revolutionære samfundsdoktriner, kunde vel umulig komme til at give et helt folk eller en hel tidsalder sit præg, mindst i hine tider, men blot den omstændighed, at en sådan skat var nedlagt i literaturen og at det engelske samfund havde haft forudsætningerne for at frembringe og modtage den, var nok til at varsle det rige fremtidsmuligheder.

Disse udeblev da heller ikke. Henimod næste århundredes midte kom de gærende kræfter til frembrud: «en almindelig uroens, tvivlens, ja ulydighedens ånd begyndte at bemægtige sig folks sind.» Det er betegnende, at lægen Tomas Browne, der forhen havde udgivet et skrift i stræng kirkelig retning, 1646 lod trykke en «undersøgelse om de almindelige vildfarelser», der gik ud på at opstille «erfaring og sund sans» som sandhedens tvende grundpiller, i modsætning til den overleverede verdensanskuelse. Samtidig udkom Edward Herberts bog «om religionen», der gik i samme retning. Som det stadig har gentaget sig, gik denne

opposition imod kirken jævnsides med en skærpelse af dennes fordringer og påstande; puritanerne udfoldede en åndelig kraft og bragte så store ofre for deres overbevisning, at de for en årrække kunde tilrive sig den højeste magt i staten og påtrykke denne præget af deres mørke livsanskuelse. Samtidig med de modsatte påstande på livsanskuelsernes område var nemlig også spørgsmålet om den bedste statsforfatning kommen på dagsordenen og den stadig ulmende strid mellem katolikker og protestanter var blusset op på ny. Den blodige kamp, der havde ført til kongens henrettelse og anspændelsen af alle nationens kræfter i kampen for herredømmet på søen, satte rig frugt i hele samfundet og blev ved Oliver Cromwells sjældne statskunst af varig betydning for øriget; hans regeringstid er vendepunktet i striden med Holland og udgangspunktet for den følgende storhedstid.

Hvad der her dog især har interesse for os, er den mangesidige diskussion om forfatningsspørgsmålet, som gik hånd i hånd med revolutionen og kontrarevolutionen. På en vis måde kunde Schumacher også i henseende til begivenhederne i England have ret til at kalde Oxford en fredelig afkrog; thi dette lærdomssæde var bekendt for sine stagnerede anskuelser og sit fjendskab mod alt nyt, som kom i strid med de klassiske studier. Helt kunde man dog efter sagens natur ikke holde sig udenfor de politiske tildragelser, og det er da betegnende, at Tomas Barlow siges stadig at have været på de i øjeblikket regerendes side; han havde været rojalist med Karl I og blev republikaner med revolutionen; Cromwell var hans avtoritet,

sålænge han levede, og efter ham sønnen, indtil kongedømmet genoprettedes. Kun ét fastholdt han bestandigt, fjendskabet mod katolikkerne, — indtil han i Jakob II's tid gik over til forsvar for den gamle kirke.

Vi savner i virkeligheden enhver antydning af Schumachers forhold og tanker i denne tid. At han ikke var en ligegyldig tilskuer ved hvad der skete og hvad der kom frem i literaturen, ses noksom af hans bogsamling, ligesom det er klart af hvad der fortælles om hans virksomhed som bibliotekar hos kongen; men i enkelthederne kan vi ikke følge hans overvejelser. At disse dog ikke blot syslede med statsstyrelsens teori, men også kom ind på hans egne fremtidsudsigter og den rolle, han muligvis selv kunde komme til at spille i politikken, kan man skønne af hans drømme. Johan Finke fortalte nemlig senere, at Schumacher engang i England havde drømt, at han af kongen modtog ridderslaget og dermed elefantordenen; han fortalte Finke det, men denne slog det hen som en urimelighed for den borgerlig fødte lærde. Da han så virkelig som rigskansler modtog denne orden, kørte han straks fra slottet hen til vennens bolig for at vise ham, at drømmen var gået i opfyldelse.

Hvad de forskellige synspunkter for den ønskeligste statsforfatning angår, da er der grund til især at dvæle ved fire, hver på sin måde fremragende forfattere: Filmer, Hobbes, Sidney og Milton. Robert Filmer, hvis værk «Patriarcha» først blev trykt mange år efter hans død, medens det dog alt var bekendt i vide kredse under revolutionen, gik ud fra den forudsætning, at kongedømmet er af guddommelig oprindelse. Han

bekæmper den antagelse, at mennesket oprindelig skulde være frit og den højeste magt hvile på en overenskomst; den enkeltes herredømme stammer tværtimod fra menneskets skabelse og kan eftervises fra alle følgende tider som forsynets vilje og befaling. Dette herredømme er efter sin natur ubegrænset i sin ret; men det kan og bør udøves med forstand og kongen er ingenlunde udelukket fra at indrette et folkeråd og høre dets meninger og ønsker, kun at selve magten ingensinde slipper ham af hænde.

Langt mere original og storslået er den tankebygning, som filosofen Tomas Hobbes opførte. Allerede før han fremkom med sin omfattende fortolkning af hele den menneskelige viden: logikken, bevægelseslæren, fysikken og menneskenaturen, udgav han i Paris sit skrift «om borgeren» (1647) og den berømte eller berygtede bog «Leviatan» (1651), der fremstiller samfundet under billedet af en levende organisme, som han giver uhyrets navn. For Hobbes hviler det menneskelige samfund på en oprindelig overenskomst, men denne er ubetinget bindende og den samler det heles vilje på ét punkt, i en enkelt mand eller en samling af mænd. Denne dobbelte mulighed, der stadig fremholdes, bliver dog praktisk af mindre betydning, da det højeste ideal åbenbart virkeliggøres i eneherskeren, som ingen anden vilje kender ved siden af sin. Denne hersker samler da i sig den højeste magt, således som samfundets tarv kræver den samlet; han er ansvarlig for dets sikkerhed og fred og har derfor ene myndighed til at dømme og udføre domme, ligesom han har våbens og væbnings magt udadtil og en tilsvarende

ret til at udskrive skatter for at tilvejebringe et tilbørligt forsvar. For at forebygge al indre strid ligger hele lovgivningen i hans hånd, ligesom han udnævner alle statens embedsmænd, der jo alle skal arbejde til det samme mål. Og Hobbes går endnu videre; da mangfoldige stridigheder opkommer af folks modsatte meninger om hvad der i de højeste anliggender er det rette, står det til ham at afgøre, hvad alle enkelte skal tro og tænke, og for at der ikke skal blive uenighed om, hvad der er godt og ondt, bestemmer han også dette. Herskeren er medejer af alt, hvad hver enkelt i folket ejer; det står til ham selv at bestemme, hvad han vil sætte sig i besiddelse af og hvad han vil lade den anden ejer beholde. «Man siger, at regenten er statens hoved,» således ender Hobbes, «men hvo som har *denne* magt er snarere statens sjæl: med hovedet kan man sammenligne hans råd eller den ene rådgiver, hvem han, der har den højeste magt, bruger i de vigtigste anliggender; det er hovedets hverv at give råd, ligesom det er sjælens at befale.» — Da Schumacher drømte sin lykkelige drøm om at blive kongens ridder, dæmrede det vel også for hans tanke, at han skulde blive Leviatans hoved.

Imod Robert Filmer opstillede Algernon Sidney fristaten som den mest fuldkomne form for det menneskelige samfund, dog således, at han ikke udelukkede det konstitutionelle og ansvarlige kongedømme; i ligevægten mellem konge, aristokrati og demokrati, hvert med sin begrænsede ret, så han den højeste politiske visdom.

Mest uforbeholdent og med den største polemiske

kraft optrådte imidlertid digteren John Milton for republikken. Han var gennemtrængt af overbevisningen om det fødte kongedømmes uforenelighed med sand borgerlig frihed og han satte hele sin skarpsindighed og hele sin glimrende veltalenhed ind på atter og atter at indskærpe sin samtid dette. Rent historisk betragtet er Milton uden sammenligning den interessanteste af de engelske statsretsfilosofer, ikke blot fordi han som digter og som religiøs personlighed kom til at indtage en så fremragende plads i sit fædreland, men også fordi han mest umiddelbart kom til at gribe ind i det politiske liv og især fordi han bragte sine forslag og anskuelser i forbindelse med en storslået opfattelse af de evropæiske staters indbyrdes forhold og kampen for den åndelige frihed overalt hvor den var truet.

Miltons politiske forfattervirksomhed strakte sig gennem en halv snes år, medens han selv var statssekretær hos Cromwell; hans skrifter var fra først til sidst stridsskrifter, tildels fremkaldte af selve den store statsmand. Hans første meget omtalte sammenstød gjaldt Claude Saumaise (Salmasius), den berømte filolog i Leiden, der af rojalisterne lod sig overtale til at tale monarkiets og Stuarternes sag mod republikken; Miltons angreb på ham var lige så voldsomt som begejstret for den sag, han forfægtede, og gjorde en overordenlig virkning. I senere skrifter fulgte han ganske naturligt med udviklingen i England, som mere og mere samlede magten i Cromwells hånd; men op fattelsen af folkets suverænitet som kilden til al magt og ret i staten vedblev dog bestandig at være grund-

laget og han veg ikke tilbage for at advare lord protektoren mod at ringeagte folkets frihed og tilsidesætte dets ret. I sine udviklinger henholdt han sig lige meget til de klassiske forfattere og til de hellige skrifter, med hvis tekst han var så fortrolig som få og hvis ophøjede billedsprog han som digter havde tilegnet sig med så stort mesterskab; ligeledes brugte han de våben, jesuiterne havde smeddet for at forsvare folkevælden overfor monarkiet, eller hvad filosofer som Hugo Grotius havde fremsat om den ting. Men overalt blev hans fremstilling båret af den ejendommelige personlighed og han fornægtede aldrig sin engelske natur og den dybe trang til personlig frihed, der i århundreder har været dens særkende; det var hans tanke, at England under sin store protektor skulde virkeliggøre den idé, Gustav Adolf var død fra, at samle de protestantiske folk til et frit forbund imod al åndstvang og undertrykkelse. Som bekendt viste han det borgerlige mod at fortsætte kampen mod kongedømmet til det sidste, lige til dets sejr var givet og alle andre havde vendt sig fra republikken; med nød og næppe undgik han restavrationens hævn.

At Schumacher har kendt Miltons virksomhed er utvivlsomt; dennes skrift mod Salmasius hørte alt til den literatur, han kendte som student, og senere ejede han flere af hans politiske skrifter. Om han forbigående også har følt sig beslægtet med de tanker, Milton fremsatte, får stå hen, han havde i alle tilfælde mange forudsætninger for at komme ind på de samme eller lignende. Men har dette været tilfældet, da er han senere kommen bort fra dem, hvad enten nu

tingenes gang i England har bragt ham til overhoved at forkaste dem som ubrugelige for samtiden eller han kun har ansét dem for uanvendelige i Danmark. Omgangen med Barlow måtte jo først og fremmest indskærpe ham den sætning, at al praktisk politik har sine givne forudsætninger og at det for statsmanden kommer an på at sætte sig ind i disse og handle ud af dem. Hvorom alting er, — vi vil ikke lære Schumachers statsteori at kende i nogen anden skikkelse end den vi kender fra Tomas Hobbes; for så vidt var erfaringerne fra det virkelige politiske liv i England spildte på ham.

Måské var det sidste år i England det, som gjorde størst indtryk på Schumacher; han oplevede da den voksende og sejrrige reaktion. Alt i Oktober 1659 blev det fornyede parlament jaget fra hinanden og i den følgende Februar måned ankom Georg Monk fra Skotland til London; nye valg blev udskrevne, parlamentet indkaldte Karl II og denne holdt sit indtog i London den 29. Maj. Tomas Barlow slog øjeblikkelig om og blev medlem af en kommission, hvis opgave det var at rense universitetet for antimonarkiske elementer; han deltog således i at fordrive vicekansleren John Owen, ved hvis gunst han havde opnået sin indflydelse i republikkens tid. Samme efterår blev han «Lady Margaret professor of divinity». Ved det nye hof kom nu det franske væsen til ære og værdighed; den puritanske strænghed afløstes af friere sæder, som i løbet af et par år udartede til den mest tøjlesløse usædelighed; parlamentet indskrænkedes til det mindst mulige, men vedblev dog at bestå.

I efteråret 1660, da den epokegørende rigsdag holdtes i København, gik Schumacher med sin rejsefælle over Kanalen til Paris. Der er trykt et brev fra ham til Tomas Bartholin, af 1. November, som viser os, hvorledes han nu er kommen ud af forbindelsen med denne videnskabsmand; han har skrevet flere gange fra England uden at få svar; nogle af brevene var under belejringen ikke komne ham i hænde, andre faldt vistnok for langt bort fra Bartholins interesser. Det kommer da også, som tidligere omtalt, i dette brev for en dag, at Schumacher først imod slutningen af sit ophold i England af en «lærd mand, der i Cromwells tid førte et rytterregiment,» blev gjort opmærksom på hans 3—4 år gamle centurier og den ros over ham, som indeholdtes i dem. Han gav selvfølgelig straks denne tilbage med renter.

Bartholins svar på dette brev er ligeledes bevaret; han bad bl. a. Schumacher overbringe en hilsen til hans gamle korrespondent Guy Patin, og denne benyttede lejligheden til igen at skrive til København. Schumacher optrådte nu ikke mere som studerende, men som kavallér. Guy Patin skriver til Bartholin, at han har haft besøg af en landsmand af ham, den danske adelsmand hr. Peter Schumacher, «med hvem jeg havde en fornøjelig samtale om Dem.» Patin var en meget bekendt mand i Paris, ikke blot berømt for sin lærdom, men også for sit vid og sin bidende satire, som han nedlagde i talrige breve: «i sit udseende en Cicero, i karaktér en Rabelais.» Og medens Schumacher kun efter opfordring opsøgte ham, måtte han senere som bibliotekar indrømme, at han ingen lærde

forbindelser havde i Frankrig og ikke kendte den videnskabelige literatur fra disse år. Han var fuldt optagen af de politiske og sociale begivenheder og af selve samfundslivet i Paris.

I samme forår døde jo kardinal Mazarin, tidens største diplomat, og vor landsmand oplevede således anden gang den bevægelse, som en almægtig statsmands bortgang fremkalder; men hvor vidt forskelligt stillede dette sig ikke her imod hvad der var sket i England ved Cromwells død! I Frankrig var den unge geniale konge rede til selv at tage den fulde magt efter sin ministers død, der mærkedes næppe nok nogen stansning i rigets fremgang, snart påskyndedes den under kongens ledelse mere end nogensinde. Det fejler ikke, at jo denne erfaring har gjort sin virkning på Schumacher og har bestyrket ham i overbevisningen om den kongelige enevældes fortrin for partikampenes omskiftelighed og usikkerhed. Det er da også tydeligt nok, at Frankrig senere, hvor meget han end i andre henseender kunde have tilovers for England og Holland, bestandig i politikken stod for ham som Evropas hovedrige og mønsterstat.

Politikken var så endda kun den ene side i dette riges forrang, den anden var den almindelige dannelse og den sociale tænkemåde, der herfra udbredte sig til alle civiliserede lande. I den henseende afløste Frankrig sine søsternationer, i Spanien og i Italien, der havde givet tonen an i det foregående århundrede, og det var ikke noget tilfælde eller et lune af skæbnen, at det kom således. Medens nemlig de to sydevropæiske halvøer ligesom var gået i stå i det 17. år-

hundredes første menneskealder, havde Frankrig samtidig på alle områder udfoldet en kraft, som skaffede det den første plads blandt de katolske folk. Spaniens rigdom og stormagtstilling gik tabt med Filip II og den spanske hofetikette tabte sit herredømme over Evropas adel, medens Rom, Florens og Venedig havde udtømt den glimrende kunst og den rige literatur, der i renæssansens tidsalder havde lokket de bedste mænd fra den hele verdensdel syd over Alperne. Frankrig derimod hævede sig fra tiår til tiår; Henrik IV's kongedømme og Richelieus sejrrige politik, Turennes og Condés glimrende hærtog, Corneilles tragødier, Kartesius's filosofi, Bossuet og Pascal, omgav det franske navn med en glans, som overstrålede alle andre fastlandsfolk. Samtidig blev Paris hjemstedet for den gode tone. Hotel Rambouillet gik i spidsen, men hele det dannede samfund fulgte efter. Den åndfulde markise Julia Savelli forstod i sit rige hjem at samle alt, hvad der fandtes af begavelse og berømthed i den franske hovedstad og tvinge det ind under elegante og fine former. Sproget forædledes og berigedes, samtalens kunst udbredte sit herredømme til egne, som hidtil havde været så godt som lukkede for den: hjertets følelser og videnskabens alvorlige arbejde droges i samme grad ind under den og gav den alvor og fylde. Sædernes råhed og omgangstonens ensformighed og fattigdom trængte til denne tugt, der under andre forhold vilde have været et usundt overgreb; det blev et nødvendigt opdragelsesmiddel, som måske mere end noget andet gav det franske sprog sin påfaldende overvægt. Når man hidtil kun havde fundet

sig i at høre digterne røbe naturlige følelser, så blev det nu et bevidst formål for selskabeligheden at kunne give alle stemninger ord og iklæde ethvert indfald en passelig dragt; det førte til lefleri og megen følsomhed, men i hotel Rambouillet fandt det sin modvægt i en stræng sædelig renhed og i en tilsvarende udvikling af det lette vid, der sætter grænser for alle ensidigheder. På den anden side var ingen videnskab så tør, intet offenligt anliggende så fagmæssigt, at det jo her måtte bringes ind under den daglige meddelelsesform i selskabssalene; det blev en opgave for hver den, som ikke vilde gælde for pedant og bogorm, at kunne foredrage sine åndelige sysler på en let og tiltalende måde, i et jævnt og letfatteligt sprog. Ved at fremdrage almindelige synsmåder, ved at bringe det nye i forbindelse med det ældre og velkendte og ved at bevæge sig i de almenkendte billeder af mytologien og oldtidsliteraturen søgte «skønånderne» at overvinde vanskelighederne ved denne opgave. Der fremgik af alt dette ligesom et nyt sprog og en højere omgangstone; det franske mål havde den triumf at blive taget i brug, hvor man i samtale og brevform vilde ind på områder, som modersmålet ikke var uddannet til at magte.

Det aristokratiske Rambouillet afløstes ved 1650 af den mere borgerlige kreds, som samledes omkring Madeleine Scudery, de såkaldte «lørdage». Hun udgav i de år de store samfundsromaner «le grand Cyrus» og «Clelie», hver på ti bind (1649—60) og nedlagde heri en fyldig skildring af samtidens fremragende personligheder og de her nævnte bestræbelser.

Sproget i dem blev et mønstersprog, skildringerne rige på skønne enkeltheder og emnet blev så at sige fuldstændig udtømt. Men hun undgik heller ikke overmålet og det derpå følgende tilbageslag, og hvad hun ikke forsyndede sig i den henseende, det gjorde de talløse efterlignere i Paris og provinserne. Man havde i hine kredse kaldet sig «les precieuses», de kostbare, udmærkede; dette navn vendtes nu om til spot og satire og både den ondskabsfulde abbé de Pure og den geniale Molière fremdrog den komiske side ved disse bestræbelser (1658—60). Man befriede sig imidlertid for udskejelserne og overdrivelserne, uden at tabe hvad der var vundet for sproget og selskabstonen. Det blev for fremtiden Ludvig XIV's hof, som angav denne, og den glimrende række af udmærkede talenter i de forskelligste retninger, som det lykkedes ham at knytte til sig, det samtidige teater med Molière og Racine, bragte den franske dannelse til højdepunktet af sin verdenshistoriske udfoldelse.

Det er et meget væsenligt træk i Schumachers personlighed, som vi senere vil lære den at kende, at han fuldt ud havde tilegnet sig denne franske dannelse. Intet sprog skrev han tilnærmelsesvis med samme lethed som det franske og hans pen gik som af sig selv ind i den tone, der var gængs i Paris, dengang han opholdt sig der. Elegante vendinger og skønne billeder stod altid til hans rådighed, og da han jo tillige sad inde med ualmindelige kundskaber og et fuldstændigt herredømme over tidens tankeforråd i alle retninger, måtte denne evne til at give enhver udtalelse sin rette form få den største betydning for hans frem-

tidsbane. Hermed skal dog ingenlunde være sagt, at han tilegnede sig denne færdighed under et års ophold i Paris; den var alt i høj grad tilstede forud for dette, i hans poetiske anlæg og herredømmet over det latinske sprog, og den udvikledes først senere i årenes løb og under hoflivets øvelse til det fulde omfang, som den nåede i hans velmagtsdage; men opholdet i midpunktet for den franske dannelse må dog efter sagens natur i den henseende have været af den største betydning. Det var vistnok fra denne tid af han begyndte at bruge fransk ved siden af latinen i sine studiehefter.

Det sidste år af sin rejsetid tilbragte Schumacher i Spanien og Italien. Vi træffer ham i slutningen af Juli 1661 i Amsterdam, i selskab med Ole Borch og Nils Stensen, og herfra er han da rimeligvis gået til søs til Spanien. Borch omtaler, som vi har set, hans ophold i Madrid, han selv nævner lejlighedsvis en begivenhed fra Aranjuez, ellers forlyder der intet om denne del af rejsen. Kun det kan endnu tilføjes, at han senere både talte og skrev spansk med stor lethed, hvad der vel tildels må skyldes dette ophold i Spanien. Således korresponderede han senere som kammersekretær på spansk med kongens agent i Amsterdam, Milan, vistnok væsenlig for at holde sig i øvelsen. Han ejede ligeledes en hel del spansk literatur og vedblev også senere at forhøre sig om den. I Spanien kom han til en af kilderne for den nyere franske literatur; hyrdedigtet og brevstilen havde sine forbilleder i Castillien, ligesom tidligere ridderromanen;

Don Quichotte stod senere ikke blot i hans boghylde, men var blandt de skrifter, han citerede.

Ønskeligere havde det dog måske været, om Schumacher havde været uhildet nok til her at studere det absolute monarki i sine skyggesider. Denne forfatningsform havde dengang ført Spanien fra magtens tinde til den største afmagt og ynkelighed. Her kunde han have iagttaget, hvad Frankrig skulde blive i det følgende århundrede, hvad vi selv i mange måder skulde få en prøve på i dette. Det var i Spanien som bekendt kirken, der i ly af enevælden voksede op på det øvrige samfunds bekostning og ligesom kvalte det. Moriskernes uddrivelse, hærenes nederlag, verdenshandelens forfald, undertrykkelsen af hvert frit ord og hver fri tanke — alt dette gik, både som årsag og virkning, hånd i hånd med kongedømmets nedgang og hoffets forstening. I året 1661 var denne sagernes stilling alt mere end tydelig nok, til trods for den ydre glans, der endnu omgav det store rige; men at slutte af Schumachers senere virksomhed har denne erfaring ikke gjort varigt indtryk på ham, han har vel snarest holdt sig til den opfattelse, at det var den katolske kirkes skyld, at det her kunde gå så ilde. Og uden berettigelse var denne opfattelse jo ikke.

Et spørgsmål af en hel anden art påtrænger sig imidlertid her, nemlig dette, om Schumacher ved denne tid overhoved endnu har tænkt på at anstille studier og ved selvsyn berige sine politiske erfaringer og overvejelser. Det er næppe usandsynligt, at han alt i Frankrig væsenlig har afsluttet dette og at rejsen

sydpå langt mere ved siden af en praktisk uddannelse i sprogene har gældt hans fornøjelse end en fortsat trang til alvorligere arbejde. Lægger vi dernæst mærke til tonen i adskillige af hans breve og mindes vi hans senere tvetydige forhold til forskellige damer af stand, for ej at tale om andre forbindelser, bliver det vistnok mere end sandsynligt, at det ikke er gået Schumacher anderledes end så mange andre kavallerer, der fra deres mangeårige ophold i udlandet hjembragte letfærdige sæder og lysten til at nyde sig selv og glimre ved ånd og rigdom. Det var en omstændighed, som fik en skæbnesvanger indflydelse på hele hans fremtidige liv; thi idet han fra første færd og stadig senere på sin embedsbane fremtræder som en mand uden dybere moralsk hold, uden den karakterens adel, der i forening med hans geniale evner vilde have gjort ham til en i sandhed stor mand, prisgav han sig ligesom selv til de skæbnens luner, der skulde medføre hans bratte fald.

Fra Spanien begav Schumacher sig til Rom, hvor han blandt andet traf Jens Rosenkrans, hovmesterens søn på Sorø. Han var kun godt en snes år gammel og havde Kristen Lodberg med sig som hovmester; han var rejst hjemmefra straks efter at han i kongens nærværelse på Sorø akademi havde holdt en tale om freden med Sverige. Lodberg, der endte som biskop i Ribe, var ikke blot en kundskabsrig og vidt berejst mand, men så at sige hjemme i Italien, hvor han endog havde gjort krigstjeneste i Neapel. Schumacher og Rosenkrans synes at have omgåedes fortrolig og efter skilsmissen, da Schumacher og Finke

ud på foråret 1662 var dragne til Venedig, stod de i et par år i brevveksling med hinanden. Der er bevaret et brev fra denne by, dateret 30. Maj, som giver os det eneste holdepunkt for denne del af rejsen; det er skrevet på dansk og rettet til Jens Rosenkrans i Rom. Man ser, at denne har medgivet sine venner en anbefalingsskrivelse til en signor Ferrario, der modtog dem med den største venlighed. Han tiltalte dem på latin, og ikke uden et vist koketteri fortæller Schumacher, at han indledede sit svar med et vers af Virgil, hvori hyrden Moeris udbryder: «nu er de mange sange forstummede for mig; endog røsten svigter Moeris, — jeg må være ulvesét!» — han vilde dermed tilkendegive, at han havde glemt latinen, men gav i samme åndedræt den bedste prøve på sin ualmindelige literaturkundskab, også i dette sprog. I en efterskrift tilføjer han, at de i de nærmeste dage rejser til de «fugtige fyrster» af Tyskland. At opholdet i Italien ikke var den del af rejsen, som havde tiltalt Schumacher mindst, kan vistnok sluttes deraf, at han senere indtrængende tilrådede Johan Monrad først at rejse sydpå, «lige igennem Tydskland ind i Italien», i modsætning til Nils Krags venner, der vilde, at de «skulde gå gennem Holland lige til Frankrig». De rige historiske mindesmærker, kunstens skatte og den sydlandske natur har vel forekommet ham bedst skikkede til at give den udenlands rejsende det første stærke indtryk af fremmede og store forhold.

Hjemrejsen gennem Tyskland tog kun en 5—6 uger; Schumacher havde øjensynligt ikke meget til-

overs for sine forfædres land og landsmænd. I Borchs digt siges kun, at han tilsidst gæstede Rinen og Elben, men noget bestemt minde er ikke bevaret herom. Han ankom til sin fødeby i midten af Juli måned.

KØBENHAVN I ÅRENE 1662—63.

Et brev fra Peter Schumacher til Jens Rosenkrans af 23. Juli 1662 begynder således: «Jeg har våret her så kort en tid i byen (nemmelig 3 a 4 dage), at jeg ikke kan gøre hannem synderlig underretning om hvis (hvad) her passerer. Jeg får at studere mit eget fædreneland på ny, efter jeg så længe har flakket om andensteds, at jeg er ganske fremmed i vort eget dont (vore egne forhold), synderlig siden denne sidste forandring.»

De otte år havde unægtelig sat dybe uudslettelige spor i «vort dont». Rejsen gennem landet måtte vise ham ødelagte købstæder og landsbyer, forhuggede skove, en udtyndet og fattig befolkning. Hovedstaden var som forvandlet: forstæderne og hele omegnen ødelagt, voldene forhøjede og udvidede, portene flyttede og en helt ny bydél, nord for den gamle vold og dens Østerport udfor Østergade, optagen i befæstningen. En fast garnison af ryttere og fodfolk forandrede yderligere dens daglige præg. Dertil kom så «denne sidste forandring». København var bleven en «fri rigsstad» og som al god gammel adel var denne tjent på valpladsen. Forholdet mellem stænderne var derved helt forrykket;

den gamle lovbestemmelse for adelen imod ufrit ægteskab var falden bort af sig selv og det var forbudt at bruge talemåden «ufrie mænd». At statsmagten i alle sine forgreninger nu var samlet i kongens hånd og havde dannet nye former for sin virksomhed, så man vel ikke hver dag på gaden, men kunde ikke noget øjeblik undgå den kyndiges opmærksomhed.

Også de kredse, Schumacher nærmest tilhørte, var undergåede store forandringer, især alt hvad der hængte sammen med universitetet; de ældre var døde eller afgåede og yngre kommen ind, både på højskolen og i den store slægtskabskreds. Ole Worm var død af pesten, i opfyldelsen af sit kald som læge. Året efter var Lavrids Scavenius død som biskop over Sjællands stift og bleven efterfulgt af Hans Svane, hvis hustru Marie Fjuren kaldes Marie Motzfelds «gode veninde»; hun var, som før nævnt, en datter af Peter Schumachers gudmoder Margrete Finke. Også Tomas Bang, Peter Spormand og Rasmus Brokmand var døde, medens juristen Johan Müller var bleven borgmester i Flensborg.

Af yngre fik de egenlige videnskabsmænd ingen videre betydning for Schumacher, ligesom de i det hele var uden fremragende begavelse; der havde derimod udviklet sig et andet, tidligere ukendt forhold, som nu måtte komme til at stå i forgrunden for ham. Staten havde nemlig begyndt at tage de højlærde i sin tjeneste; da man vilde til at fremdrage borgerlige, ikke blot for at skabe en modvægt mod adelen, men især for at samle den fornødne dygtighed i regeringen, måtte man først og fremst komme til at tænke på de

mænd, som ved studier og rejser havde skaffet sig betingelser for uden varsel at kunne gå over i statstjenesten. Således var Henrik Ernst fra Sorø og de to københavnske professorer Villum Lange og Rasmus Vinding bleven udnævnte til assessorer i Danske kancelli; Lange var samtidig bleven sendt til Viborg som landsdommer, hidtil også et adeligt embede. Den kongelige historigraf Vitus Bering, professor i historie, var bleven assessor i skatkamret (rentekamret) og Peter Scavenius, biskoppens søn og professor i lovkyndighed, var tillige generalprokurør og dermed assessor i samme kollegium. De samme mænd var derhos medlemmer af kommissioner, f. e. til udarbejdelsen af en ny lovbog o. l., så deres tid var stærkt optagen og universitetets interesser i mange måder måtte lide ved det. På den anden side bragte dette en ny luftning ind i det lærde kvartér, og der kan ingen tvivl være om, at det jo virkede helt ned igennem den studerende ungdom.

Også i en anden henseende mærkedes der en friskere strømning under de nye forhold: dansk sprog og dansk digtning vovede sig ligesom stærkere frem for dagens lys. Også her var universitetet gået i spidsen. Alt 1657 havde Rasmus Bartholin holdt sin berømte tale om modersmålets ret. Han havde i over 10 år færdedes i udlandet og var nu lige kommen hjem for at tiltræde et professorat i medicin; des større forundring måtte det vække, at han, om end på latin, i varme og veltalende ord lagde sine lærde kaldsfæller og lærlinge på sinde, hvilken skat vi har i modersmålet, hvor let det falder os og hvor fuldstændigt det

dog rummer vor sjæl og tanke, hvor rigt det er og hvor godt det egner sig til også at give videnskaben et udtryk. Han vovede at gå endnu videre og påstod, at hele folket skulde oplyses ad den vej, at de kundskaber, som nu de lærde sad inde med og diskuterede med de lærde i andre lande, skulde på modersmålet gøres tilgængelige for alle, ligesom kristendommen alt for længst var bleven fremstillet i folkemålet. Dermed vilde der opstå et nyt og bedre folk, et lykkeligere samfund.

Denne tale blev vel langtfra et program for universitetets fremtidige arbejde; tvært imod. Kort før sin død 1661 skrev endnu Tomas Bang, der dog selv yndede det danske sprog og glædede sig over dets fremgang: «nu står det således til med literaturen, at latinen er bleven Musernes arverige, med udelukkelse af Paradis-målet og Atenienser-sproget;» — han anvender billedet fra den nylig stedfundne statsomvæltning til at betegne netop latinens uindskrænkede herredømme; men som dem der nu har mistet enhver del i magten, nævner han kun hebraisk og græsk, ikke vort eget modersmål. Således blev det da også endnu en god stund ved universitetet, selv om vort eget sprog heller ikke her helt manglede sine talsmænd. Således foreslår 1670 en reformven, vistnok Villum Lange, at indføre de nyere sprog ved højskolen, blandt dem «det danske eller islandske», ligesom han vil have holdt forelæsninger og øvelser på «fædrenemål» for håndværkere, læger og købmænd.

Ved siden af Rasmus Bartholin stod på en vis måde Peter Resen, der samtidig med ham blev pro-

hundredes første menneskealder, havde Frankrig samtidig på alle områder udfoldet en kraft, som skaffede det den første plads blandt de katolske folk. Spaniens rigdom og stormagtstilling gik tabt med Filip II og den spanske hofetikette tabte sit herredømme over Evropas adel, medens Rom, Florens og Venedig havde udtømt den glimrende kunst og den rige literatur, der i renæssansens tidsalder havde lokket de bedste mænd fra den hele verdensdel syd over Alperne. Frankrig derimod hævede sig fra tiår til tiår; Henrik IV's kongedømme og Richelieus sejrrige politik, Turennes og Condés glimrende hærtog, Corneilles tragødier, Kartesius's filosofi, Bossuet og Pascal, omgav det franske navn med en glans, som overstrålede alle andre fastlandsfolk. Samtidig blev Paris hjemstedet for den gode tone. Hotel Rambouillet gik i spidsen, men hele det dannede samfund fulgte efter. Den åndfulde markise Julia Savelli forstod i sit rige hjem at samle alt, hvad der fandtes af begavelse og berømthed i den franske hovedstad og tvinge det ind under elegante og fine former. Sproget forædledes og berigedes, samtalens kunst udbredte sit herredømme til egne, som hidtil havde været så godt som lukkede for den: hjertets følelser og videnskabens alvorlige arbejde droges i samme grad ind under den og gav den alvor og fylde. Sædernes råhed og omgangstonens ensformighed og fattigdom trængte til denne tugt, der under andre forhold vilde have været et usundt overgreb; det blev et nødvendigt opdragelsesmiddel, som måske mere end noget andet gav det franske sprog sin påfaldende overvægt. Når man hidtil kun havde fundet

sig i at høre digterne røbe naturlige følelser, så blev det nu et bevidst formål for selskabeligheden at kunne give alle stemninger ord og iklæde ethvert indfald en passelig dragt; det førte til lefleri og megen følsomhed, men i hotel Rambouillet fandt det sin modvægt i en stræng sædelig renhed og i en tilsvarende udvikling af det lette vid, der sætter grænser for alle ensidigheder. På den anden side var ingen videnskab så tør, intet offenligt anliggende så fagmæssigt, at det jo her måtte bringes ind under den daglige meddelelsesform i selskabssalene; det blev en opgave for hver den, som ikke vilde gælde for pedant og bogorm, at kunne foredrage sine åndelige sysler på en let og tiltalende måde, i et jævnt og letfatteligt sprog. Ved at fremdrage almindelige synsmåder, ved at bringe det nye i forbindelse med det ældre og velkendte og ved at bevæge sig i de almenkendte billeder af mytologien og oldtidsliteraturen søgte «skønånderne» at overvinde vanskelighederne ved denne opgave. Der fremgik af alt dette ligesom et nyt sprog og en højere omgangstone; det franske mål havde den triumf at blive taget i brug, hvor man i samtale og brevform vilde ind på områder, som modersmålet ikke var uddannet til at magte.

Det aristokratiske Rambouillet afløstes ved 1650 af den mere borgerlige kreds, som samledes omkring Madeleine Scudery, de såkaldte «lørdage». Hun udgav i de år de store samfundsromaner «le grand Cyrus» og «Clelie», hver på ti bind (1649—60) og nedlagde heri en fyldig skildring af samtidens fremragende personligheder og de her nævnte bestræbelser.

hundredes første menneskealder, havde Frankrig samtidig på alle områder udfoldet en kraft, som skaffede det den første plads blandt de katolske folk. Spaniens rigdom og stormagtstilling gik tabt med Filip II og den spanske hofetikette tabte sit herredømme over Evropas adel, medens Rom, Florens og Venedig havde udtømt den glimrende kunst og den rige literatur, der i renæssansens tidsalder havde lokket de bedste mænd fra den hele verdensdel syd over Alperne. Frankrig derimod hævede sig fra tiår til tiår; Henrik IV's kongedømme og Richelieus sejrrige politik, Turennes og Condés glimrende hærtog, Corneilles tragødier, Kartesius's filosofi, Bossuet og Pascal, omgav det franske navn med en glans, som overstrålede alle andre fastlandsfolk. Samtidig blev Paris hjemstedet for den gode tone. Hotel Rambouillet gik i spidsen, men hele det dannede samfund fulgte efter. Den åndfulde markise Julia Savelli forstod i sit rige hjem at samle alt, hvad der fandtes af begavelse og berømthed i den franske hovedstad og tvinge det ind under elegante og fine former. Sproget forædledes og berigedes, samtalens kunst udbredte sit herredømme til egne, som hidtil havde været så godt som lukkede for den: hjertets følelser og videnskabens alvorlige arbejde droges i samme grad ind under den og gav den alvor og fylde. Sædernes råhed og omgangstonens ensformighed og fattigdom trængte til denne tugt, der under andre forhold vilde have været et usundt overgreb; det blev et nødvendigt opdragelsesmiddel, som måske mere end noget andet gav det franske sprog sin påfaldende overvægt. Når man hidtil kun havde fundet

sig i at høre digterne røbe naturlige følelser, så blev det nu et bevidst formål for selskabeligheden at kunne give alle stemninger ord og iklæde ethvert indfald en passelig dragt; det førte til lefleri og megen følsomhed, men i hotel Rambouillet fandt det sin modvægt i en stræng sædelig renhed og i en tilsvarende udvikling af det lette vid, der sætter grænser for alle ensidigheder. På den anden side var ingen videnskab så tør, intet offenligt anliggende så fagmæssigt, at det jo her måtte bringes ind under den daglige meddelelsesform i selskabssalene; det blev en opgave for hver den, som ikke vilde gælde for pedant og bogorm, at kunne foredrage sine åndelige sysler på en let og tiltalende måde, i et jævnt og letfatteligt sprog. Ved at fremdrage almindelige synsmåder, ved at bringe det nye i forbindelse med det ældre og velkendte og ved at bevæge sig i de almenkendte billeder af mytologien og oldtidsliteraturen søgte «skønånderne» at overvinde vanskelighederne ved denne opgave. Der fremgik af alt dette ligesom et nyt sprog og en højere omgangstone; det franske mål havde den triumf at blive taget i brug, hvor man i samtale og brevform vilde ind på områder, som modersmålet ikke var uddannet til at magte.

Det aristokratiske Rambouillet afløstes ved 1650 af den mere borgerlige kreds, som samledes omkring Madeleine Scudery, de såkaldte «lørdage». Hun udgav i de år de store samfundsromaner «le grand Cyrus» og «Clelie», hver på ti bind (1649—60) og nedlagde heri en fyldig skildring af samtidens fremragende personligheder og de her nævnte bestræbelser.

hundredes første menneskealder, havde Frankrig samtidig på alle områder udfoldet en kraft, som skaffede det den første plads blandt de katolske folk. Spaniens rigdom og stormagtstilling gik tabt med Filip II og den spanske hofetikette tabte sit herredømme over Evropas adel, medens Rom, Florens og Venedig havde udtømt den glimrende kunst og den rige literatur, der i renæssansens tidsalder havde lokket de bedste mænd fra den hele verdensdel syd over Alperne. Frankrig derimod hævede sig fra tiår til tiår; Henrik IV's kongedømme og Richelieus sejrrige politik, Turennes og Condés glimrende hærtog, Corneilles tragødier, Kartesius's filosofi, Bossuet og Pascal, omgav det franske navn med en glans, som overstrålede alle andre fastlandsfolk. Samtidig blev Paris hjemstedet for den gode tone. Hotel Rambouillet gik i spidsen, men hele det dannede samfund fulgte efter. Den åndfulde markise Julia Savelli forstod i sit rige hjem at samle alt, hvad der fandtes af begavelse og berømthed i den franske hovedstad og tvinge det ind under elegante og fine former. Sproget forædledes og berigedes, samtalens kunst udbredte sit herredømme til egne, som hidtil havde været så godt som lukkede for den: hjertets følelser og videnskabens alvorlige arbejde droges i samme grad ind under den og gav den alvor og fylde. Sædernes råhed og omgangstonens ensformighed og fattigdom trængte til denne tugt, der under andre forhold vilde have været et usundt overgreb; det blev et nødvendigt opdragelsesmiddel, som måske mere end noget andet gav det franske sprog sin påfaldende overvægt. Når man hidtil kun havde fundet

sig i at høre digterne røbe naturlige følelser, så blev det nu et bevidst formål for selskabeligheden at kunne give alle stemninger ord og iklæde ethvert indfald en passelig dragt; det førte til lefleri og megen følsomhed, men i hotel Rambouillet fandt det sin modvægt i en stræng sædelig renhed og i en tilsvarende udvikling af det lette vid, der sætter grænser for alle ensidigheder. På den anden side var ingen videnskab så tør, intet offenligt anliggende så fagmæssigt, at det jo her måtte bringes ind under den daglige meddelelsesform i selskabssalene; det blev en opgave for hver den, som ikke vilde gælde for pedant og bogorm, at kunne foredrage sine åndelige sysler på en let og tiltalende måde, i et jævnt og letfatteligt sprog. Ved at fremdrage almindelige synsmåder, ved at bringe det nye i forbindelse med det ældre og velkendte og ved at bevæge sig i de almenkendte billeder af mytologien og oldtidsliteraturen søgte «skønånderne» at overvinde vanskelighederne ved denne opgave. Der fremgik af alt dette ligesom et nyt sprog og en højere omgangstone; det franske mål havde den triumf at blive taget i brug, hvor man i samtale og brevform vilde ind på områder, som modersmålet ikke var uddannet til at magte.

Det aristokratiske Rambouillet afløstes ved 1650 af den mere borgerlige kreds, som samledes omkring Madeleine Scudery, de såkaldte «lørdage». Hun udgav i de år de store samfundsromaner «le grand Cyrus» og «Clelie», hver på ti bind (1649—60) og nedlagde heri en fyldig skildring af samtidens fremragende personligheder og de her nævnte bestræbelser.

lige dannelse. Peter Syvs «betænkning», som netop nu så lyset, er tilegnet ham, og tilegnelsen, der vel efter tidens skik er udtrykt i store ord, synes at være ærlig ment; det hedder bl. a.: «forfædrenes berømmelige efterfølgere, eller, rettere at tale, overvindere, efterkommernes eksempel uden eksempel, de fremmedes høje forundring, menighedens trygge støtte, rigets faste pillere, tilstilles denne traktat om vort fædrenelands sprog, — som til fædernelandets inderlige elskere og forfremmere —.» Hans billede, der endnu hænger på universitetet, viser ædle træk og et blidt, noget tungt udtryk. Også over hans optræden i statsstyrelsen synes der ofte at hvile noget afdæmpet og svagt; man sporer kun i ringe grad hans deltagelse i de indre brydninger og hans indflydelse forringedes derfor efterhånden som Schumachers steg.

At denne mand udmærkede sin vordende medbejler, er da til hæder for dem begge, og at han straks tiltænkte ham en plads i statsstyrelsen, viser hans rigtige blik for personligheden. Schumacher var nemlig ikke blot en kundskabsrig og højt begavet mand, men han havde tillige de egenskaber, som det først og fremmest kommer an på i en politisk bevæget tid, ligevægt i sindet, tålmodighed og forsigtighed.

Dette fremlyser nemlig med stor styrke af hans breve fra denne og en følgende tid; først langt senere skulde lykkens uafbrudte medbør og hans altfor stærkt nærede begær efter magt, ære og rigdom bringe forstyrrelse i denne ligevægt og forspilde hans sjældne evner for fædrelandet.

Det ses af brevene til Jens Rosenskrans, at ven-

Peter Retz, kongens kansler.

nerne i udlandet har taget kendingsnavne efter dyrekredsens billeder; Rosenkrans kalder sig «krebsen», en anden kaldes «tyr», men Schumacher er «vægten». Der tages ikke herved hensyn til deres fødselstime, de må da vel have søgt en selvkarakteristik deri; Schumacher har fundet den i himmelvægten, der betegner jævndøgnet, medens Rosenkrans har valgt sommer solhvervet.

Til dette symbol svarer hans udtalelser til vennen. Jens Rosenkrans har spurgt — de skriver nu fransk til hinanden — om ikke han efter Schumachers mening kunde skrive om en plads til skatmesteren Hannibal Sehested: «thi, mener han, brevet taler og beder uden at rødme.» Men Schumacher har en finere forståelse af disse forhold: «det er sandt, siger han, men jeg véd også, at det talte ord forgår, men det skrevne bliver, og man er ikke altid tjent med at efterlade så uimodsigelige beviser for hvad man engang har bedt om og ikke fået.» Han råder ham derfor til kun at skrive et almindeligt anbefalingsbrev til skatmesteren, «på galant fransk, uden affektation og ikke alt for studeret», men derimod lade sin fader tale med ham og angive den bestemte plads, han tænker på: dette vil han da altid senere hen kunne gå fra. Vennen har endvidere beklaget sig over misundere; Schumacher trøster ham med det gamle ord, at det er bedre at være misundt end at misunde: «Gør kun, hvad dyd og fornuft byder», fortsætter han, «og lad forsynet om resten. Jeg er i dette en smule kalvinist. Hvad end et menneske gør, hvorledes han end anstrænger sig, så vil Gud dog beholde æren for, hvad vi opnår.

«Kun begyndelsen ligger i vor hånd, for udfaldet råder skæbnen» (det vil for os sige «forsynet»). Aldrig skal jeg komme på krogveje, nej, jeg følger dydens alfarvej og min største list og finesse har altid været og skal altid blive den ingen at have. Det vil jeg også råde Dem til, og De skal se, at De kommer over alle vanskeligheder.» Han tilføjer dog i en efterskrift: «Brænd mine breve, så snart De har læst dem.»

Kort efter kommer han tilbage til disse betragtninger. «Hvad pokker,» siger han, «kommer det Dem ved, at andre bruger list og finesser, den mest fine, den mest underfundige vil blive til skamme for den vises enfold. — Vær altid frimodig, altid åben, for uskyldig til at ville føre bag lyset, — det er tilstrækkeligt, at man er opmærksom på ikke selv at blive bedraget. Dyden sejrer tilsidst, og en tilfreds sjæl er mere værd end ti tusend rigsdaler i årlig indtægt. Lad en anden kaste sig i postvogn og jage afsted med slap tømme for at kunne gribe lykken; javel, min far, lad ham det, vi andre går med vognmand, vi kommer til målet en dag eller to efter ham, men måské finder vi vor kurér aldeles udaset efter rejsen, eller med brækket arm, ben eller hals. Chi va piano, va sano.»

Denne selvbeherskelse var et væsenligt træk i hans karaktér; alt i drikkevisen fra studenterdagene ender han med at sætte sindet i ligevægt efter det stærke glædesudbrud, og hvor der senere en enkelt gang er lejlighed til at komme ind på den slags betragtninger, træffer vi samme tanke. Således skriver han 1669 til Milan i Amsterdam (på spansk): «De

må stadig huske på, at den der har med mig at bestille, finder en Spanier for sig, som går fod for fod,» — og endnu 1675 svarer han på en hentydning til et ægteskab med en fransk prinsesse: «Med hensyn til dette kærlighedsanliggende véd jeg ikke hvad jeg skal sige; da jeg nemlig har haft så mange beviser på en ganske særlig styrelse i mine forhold, overlader jeg mig blindt til min skæbne og lader min gode lykke råde; jeg er vant til, at den fører mig i en god havn.» Som det ses af de brugte udtryk, ligger der tillige en fast forsynstro til grund for Schumachers stille sikkerhed. Dette stadfæstes også af jævnlige mærker i hans private optegnelser; hver vigtig begivenhed i hans liv, ja hver notits om godt eller ondt, der er mødt ham, ledsages af en række bogstaver, hvis nøgle er udbrud af hengivenhed i Guds vilje eller anråbelsen af Guds bistand i farer og tilskikkelser. Det er utvivlsomt, at han fastholdt sin levende tro på forsynets almagt gennem alle sit livs omskiftelser.

Med hvor stor sindsro Schumacher end stod overfor det offenlige liv i hjemmet, så kunde der dog ikke være delte meninger om hans plads i politisk henseende; han var stemt for den kongelige enevælde. Alle forhold ikke mindre end hans egen tilbøjelighed måtte drage ham i denne retning. Det var gennemgående de lærdes standpunkt, hans slægtninge og venner fandtes på den side: Hans Svane, Rasmus Vinding, Tomas Bartholin, Peter Scavenius, Vitus Bering, Henrik Møinichen osv. Vinding og Scavenius var gifte med døtre af Anna Bartholin og biskoppen Jakob Mattisen; Møinichen, der i efteråret 1662 blev kongens

hofmedikus, ægtede senere Ingeborg Kloumand; af brevene fra denne tid ses det, at de var omgangsvenner. Også hans ungdomsven Markus Gø tjente nu ved hove, han var ved regeringsforandringen bleven dronningens kammerherre; en anden ungdomsven, den lærde Hans Vandal, begyndte ved denne tid at udgive sit store værk om kongemagtens guddommelige ret og oprindelse.

Helt manglede Schumacher dog heller ikke forbindelser med den modsatte lejr. Hans fætter Gert Schrøder fra Roskilde boede i disse år sammen med ham i hans moders hus; de havde værelser ved siden af hinanden. Gert, der blev hans mest trofaste og hengivne ven, var 10 år yngre end han, men udmærket begavet og tidlig udviklet; han blev student i sit 15. år. Hos ham kom den 7—8 ældre Johan Monrad, Tomas Bangs søstersøn, der endog, som forhen nævnt, fulgte ham i besøg i Roskilde. Monrad siger, at Gert Schrøder «holdt et meget fortroligt venskab med ham» og at de i forening med Schumacher «passiarede mangen fornøjelig tid sammen». Men Monrad havde dengang ophold i huset hos rigsråden Otte Krag, hvis søn Nils han var en slags hovmester for, medens Kristen Nold var hans lærer. Otte Krag hørte til de meget misfornøjede adelsmænd; da han 1659 var kommen hjem fra Holland, beholdt han sit talrige tjenerskab i den tanke, at han skulde være kansler; han havde tidligere været oversekretær. Statsforandringen kom ham meget på tværs, men han troede ikke på dens varighed; han bad Monrad «have tålmodighed, dette kunde ikke stå længe». Hans

hustru Ane var en søster til Oluf Rosenkrans, der ved denne tid indlod sig i en farlig strid med generalavditør Tscherning om forfatningssagen og udgav et lille skrift, der nær var bleven tiltalt og brændt. Mange år efter gentog han sit forsvar for adelen, men slap da ikke så billigt derfra. Kristen Nold, der var en ung, særdeles duelig mand, synes ligeledes at have været gennemtrængt af den ånd, som rådede i det adelige hus; han blev senere afsat for en uforsigtighed i den retning. — Det fejler ikke, at Schumacher ad denne vej — måske samtidig ad flere andre — har haft rig lejlighed til at iagttage de modsatte strømninger, som gik gennem samfundet efter omvæltningen 1660.

Hvad var det overhoved, som var sket i dette mindeværdige år? Det var udgangspunktet for en ny tidsalder, den politiske situation, som skulde danne baggrunden for hele Schumachers virksomhed; det er derfor nok værd et øjeblik at dvæle ved hovedtrækkene i denne begivenhed.

Der var i efteråret 1660 udskrevet et stændermøde til i forening med kongen og rigsrådet at skaffe midler til veje til at hjælpe riget ud af den elendige tilstand, krigen havde bragt det i. Den almindelige misfornøjelse med adelens forrettigheder og rigsrådets udygtighed, yderligere ægget ved en kortsynet modstand mod de nødvendigste reformer, fremkaldte en forståelse mellem kongen og de uadelige stænder, som fik sit udtryk i en ublodig revolution: stænderne tilbød kongen, udenfor deres lovlige mandat, og for adelens vedkommende tvungne ved trusler, at overdrage ham og hans slægt en ubegrænset arveret til kronen, og

et udvalg af stænderne enedes om at kassere kongens håndfæstning, rigets bestående forfatning. Selv i dette udvalg var det dog ikke meningen at overdrage arvekongen en uindskrænket enevælde; ligesom stænderne også efter hyldingen vedblev at forhandle om lovgivnings- og skattesager, således eftergav udvalget kongen sin ed på håndfæstningen «i al underdanighed formodende, at hans majestæt *lader formere en reces,* således som det kan være h. kongl. maj., riget og enhver stand især til gavn og til det gemene bedste.» Man tænkte sig altså en ny forfatningslov, bindende såvel for kongen som for stænderne («reces»); men idet man overlod det til kongen selv at fastsætte den, var det dermed givet, at statsmyndigheden i arvekongens hånd skulde være både stærk og uafhængig. Derpå tydede også det mærkelige overgreb, at universitetets repræsentant, en af de få politisk uddannede mænd herhjemme, Villum Lange, efter i formiddagsmødet at have holdt en frimodig tale om nødvendigheden af straks at fastsætte forfatningen, fik ordre til ikke at møde til den afgørende beslutning om eftermiddagen. Han blev kort efter assessor i kancelliet og højesteret, men sendtes noget senere til Viborg som den første borgerligfødte landsdommer i Jylland, med bolig på Asmild kloster; det var en hæderlig hovedstadsforvísning.

Ved arvehyldingen den 18. Oktober, to dage efter at stænderne havde tilbagegivet kongen sin håndfæstning, lovede han dog udtrykkelig en ny forfatning: «Hans kongl. majestæt,» sagde kansleren i sin tale til stænderne, «lover hermed alle og enhver sine under-

såtter *ikke alene* at ville regere fremdeles som en kristelig arvekonge og nådig herre, *men endogså* at ville lade med det allerførste oprette og forfærdige sådan en regeringsform og måde, at alle hans k. m. arve-undersåtter i disse kongeriger skulle hos hs. k. majestæts arvinger og efterkommere have en kristelig og mild regering at forvente *og derpå fuldkommen være forsikrede.*»

Til denne gennemgribende omvæltning, der vel ikke havde lovlighedens præg, men dog var gennemført af folkets lovlige repræsentanter, sluttede sig imidlertid en anden af mere tvivlsom karakter. Det aktstykke, som kong Fredrik III «med det allerførste» lod udgå, blev nemlig ikke, som han højtidelig havde lovet, en «regeringsform», til «fuldkommen forsikring» for undersåtterne, men tværtimod en ny edelig forpligtelse fra deres side til at erkende hans «sidste vilje», hvorledes den end kom til at lyde (kun at riget ikke blev delt mellem arvingerne), som en grundlov, til hvilken de forlods var bundne «formedelst tilforn ved ed bekræftet arvehylding.» Ved denne forsikring af 10. Januar 1661, der blev afkrævet rigets adel, den hele præstestand og stædernes magistrater i deres huse landet over, midt i vinterens hjerte og uden foregående forhandling, havde kongen frigjort sig fra ethvert løfte og med rode oprykket den frihed og husbondsret, som det danske folk havde haft og uafbrudt vedligeholdt så langt historien nåede tilbage. Ingen fremmed erobrer kunde have krævet eller opnået mere med sværdet i hånd.

Det ligger i forholdenes natur, at der ikke fra

samtiden er opbevaret egenlige fremstillinger eller politiske betragtninger over denne mærkelige omvæltning, medens vi dog efter dagbogsoptegnelser og aktstykker kan følge dens enkelte led. Først mange år efter skrev Fredrik Gabel en fremstilling af begivenhedernes sammenhæng, medens vi i Molesworths skildring af de politiske forhold en menneskealder efter og datidens opfattelse af revolutionen får værdifulde holdepunkter til en bedømmelse af den.

Det er af mange enkeltheder klart, at Fredrik Gabel har vidst god besked om hvad der har tildraget sig på rigsdagen 1660, selv om adskillige andre i tidens løb er bleven forskudte eller forvanskede. Han har uden al tvivl ret, når han fremstiller sin fader Kristoffer Gabel, dengang kongens kammerskriver og en indflydelsesrig mand både i regeringen og det borgerlige liv, som det egenlige drivhjul i begivenhederne, den, der drev både kongen og de uadelige stænder frem. Gabel var ikke blot den der, som det hedder i hans adelsbrev, gjorde kongen de største tjenester «da vi opnåede arveretten i vore kongeriger og lande», men han drev mere end nogen anden arveretten over til en enevoldsret, ligesom han hævdede denne sejrrigt imod alle og enhver, kongens eget tvivlrådige sind indbefattet.

Molesworth kender kun ufuldstændig de enkelte begivenheder, men med sin udviklede politiske sans holder han sig til det væsenlige. Omvæltningen, siger han, var frugten af et forbund mellem Hannibal Sehested, Hans Svane og Hans Nansen, der stod i forbindelse med dronning Sofie Amalie. Kongen derimod

holdt sig udenfor, uvist om det var, fordi han ingen tillid havde til sagen, eller han havde betænkeligheder ved at bryde sin ed; han erklærede, at han vel ønskede arveret til kronen, hvis han kunde opnå den med alles samtykke, derimod vilde han ikke være enevoldskonge. Han troede nemlig ikke, at det vilde være heldigt for riget; thi selv om han ikke selv vilde gøre nogen ilde brug af en sådan uindskrænket magt, så kunde jo ingen vide, hvorledes det vilde gå med hans efterkommere; det var derfor farligt både for stænderne at give og for ham at modtage en sådan magt, som i fremtiden kunde misbruges til folkets fordærvelse. Endvidere påstår Molesworth, at feltherren Hans Schak, der var kongeligsindet, dog vilde have et skriftligt løfte af ham, hvad imidlertid præsterne afslog: senere har de fortrudt det. Et andet sted i sit skrift kommer han tilbage til dette. «Jeg har hørt meget kyndige folk, som dengang var om kongen, påstå,» siger han, «at havde adelen víst om end nok så ringe mod til at stå på sine privilegier, så vilde kongen ikke have drevet sagen så vidt som til at ønske enevælde; thi han var i stadig tvivl og frygtede for følgerne og begyndte at vakle meget i sine beslutninger; dens friheder synes derfor tabte, fordi ingen optrådte for dem.»

Så simpel har nu vistnok situationen aldrig været, men i det væsenlige har Molesworth sikkert ret. Mange andre træk stadfæster den opfattelse, at Fredrik III var en mand med mange betænkeligheder og at han først efterhånden og under begivenhedernes udvikling i de følgende år kom til nogenlunde klarhed over

at enevældens gennemførelse i strængeste forstand var opnåelig og ønskelig.

Om kongens svaghed haves der mange vidnesbyrd. Hannibal Sehested sagde om ham, at han var en meget forstandig mand, rig på grunde for og imod enhver sag; dette bragte ham til at forhale enhver afgørelse. Iøvrigt tillagde han ham en høj ros: mildhed, retfærdighed og ædelmodighed var fremtrædende træk i hans karakter; men der var en vis tung langsomhed i overvejelserne og som det synes en sky for at komme ind i vidtløftigheder, som lammede mange af hans handlinger. Gabel, der stadig var om ham, forstod at benytte dette; han kunde vel ingenlunde overtale kongen i sager, om hvilke denne havde dannet sig en selvstændig dom; men overalt, hvor beslutningen vaklede, forstod han at lægge det afgørende ord i vægtskålen. Rigsråden Jørgen Bjelke fortæller på samme måde om kongens holdning i krigskollegiet. Der var delte meninger om hærens aftakning; Bjelke stod ene mod de andre generaler og blev heftig; ikke des mindre «befol kongen ham at trine ind i karossen til sig,» da de gik derfra, og beroligede ham med hensyn til følgerne: han var selv af samme mening, «mens de andre var så mange, som siden overtalede hs. kgl. majestæt —.» Også Schumacher lader senere i sin kammerprotokol i randbemærkninger skinne igennem, at kongen er bleven overtalt til at handle imod sin oprindelige mening; de fremmede afsendinge siger det samme, og hofpræsten Johan Bremer roser først og fremst hans venlighed og godhed.

Når man helt har oversét den kendsgerning, at

forfatningskampen ingenlunde var tilendebragt med hyldingsbrevene af 10. Januar 1661, men på en vis måde vedvarede gennem hele Fredrik III's regering, ja ud over den, så ligger det vel væsenlig deri, at man har holdt selve omvæltningen for et aldeles usammensat fænomen: en kuldkastelse af det bestående magtforhold til fordel for kongedømmet, udført på baggrund af en opslidende krig og de stemninger, den havde fremkaldt. Men så enkel var denne begivenhed ikke. Vel sandt, at adelens hensynsløse brug af sine forrettigheder var en hovedgrund til revolutionen imod den; man kunde ikke finde sig i, at denne skarpt afsluttede stand nød alle fordelene af staten uden at bære dens byrder. Dertil kom, at den fra det ene tiår til det andet var gået tilbage i dygtighed og anseelse, medens den dog mindst af alt var betænkt på at optage fremragende mænd af de andre stænder i sin midte; i sin blindhed så den kun hen til byrd og forfædre.

Dette alene vilde dog næppe have afstedkommet en fuldstændig revolution; det kunde have ført til forandringer i forfatningen og lovgivningen, men man vilde vel have nøjedes med yderligere at udvikle, hvad der alt var begyndt at komme op. Således forelå der alt forslag om at oprette ordnede regerings-kollegier efter svensk mønster, bestående også af borgerlige medlemmer («af privat stand»); der var alt tidligere fremkommet forslag om at bortforpagte lenene til den højestbydende; Københavns borgere havde fået visse adelige rettigheder, osv.

Men ved siden af og nøje forenet med den ufor-

stand, som havde holdt adelen svævende højt over de andre stænder, havde den begået en anden fejl, som blev nok så skæbnesvanger for den, mangelen på ansvarsfølelse overfor rigets skæbne. Medens Sverige voksede op til en stormagt med erklæret tilbøjelighed til at bemægtige sig Skåne og Norge, kunde det danske rigsråd ikke overvinde sig til at sætte landet i forsvarstilstand og udruste en tidssvarende flåde. Rigsråden Kristen Skel (Albrektsen) kommer stadig tilbage hertil i sin dagbog; under 20. September 1656 skriver han om et rådsmøde, i hvilket et projekt herom blev oplæst: «Jeg sagde, at vi går her op og ned med bedrøvelse og med en ond samvittighed, for vi snakker derom og gøre intet derved, og det hele land råber på os og vi gøre dog intet derved, så Gud må ikke være iblandt os.» Men den samme Kristen Skel giver os det mest levende billede af sine standsfællers tænkemåde. Tidlig og silde klager han over kongens «fremmede» rådgivere, de tyskfødte mænd, som han enten havde ført med sig fra Bremen og hertugdømmerne, som Gabel, eller der senere var indkomne hertil og tagne i statens eller hoffets tjeneste. To slags fædrelandskærlighed står her i strid med hinanden. Som dansk mand klager han over de fremmede, fremhæver sine landsmænds medfødte troskab såvel som deres naturlige og forfatningsmæssige ret og spår ilde af denne indblanding af udenlandske rådgivere, og vi kan tilvisse ikke underkende betydningen af hans varme og djærve ord. Men et større blik for fædrelandets tarv under de givne forhold vilde dog have lært ham, at således som det for tiden stod til, var optagelsen af de frem-

mede en nødvendighed og i høj grad til rigets gavn. Kongen valgte dem jo ikke fordi, men uagtet de var fremmede; han trængte til dygtige og hengivne mænd, der ikke ved hvert skridt skulde rådspørge slægt og venner og være undergivne hensynet til standsfæller og rådsflertal. Og nu var forholdet i virkeligheden dette, at adelen hellere fandt sig i udenlandskfødte borgerlige mænd end i indfødte, thi ved «danske» tænkte Kristen Skel og hans «medbrødre» naturligvis kun på mænd med det blå blod. Det faldt da af sig selv, at kongen fik et personligt råd af fremmede ved siden af det forfatningsmæssige rigsråd; først efter 1660 kunde der blive tale om at kalde danskfødte professorer til deltagelse i statsstyrelsen. Hvor vidt selv en mand med Kristen Skels utvivlsomme fædrelandskærlighed i den henseende kunde gå, ses af hans ofte med beundring fremhævede brev til kongen, skrevet på dødslejet den 27. Februar 1659. Han søger om sin afsked fra rådet: «Dersom jeg kunde se, siger han, at jeg med min iver og umage kunde gøre eders majestæt og mit fædreland nogen tjeneste, da vilde jeg ikke melde derom (om afskeden), medens efterdi jeg fornemmer at e. m. mere end eders lovlige forfædre foragter og går eders rigens råd og de danske forbi og i deres sted betror sig fremmede, som véd intet af vores lands lov, og følger mere deres råd, som jeg for øjne ser vil i længden blive e. k. m., eders kongl. hus og alle fattige danske undersåtter, som have valgt e. m. til en dansk konge, til største ruin og ødelæggelse, hvorfor jeg altid mere haver gruet end for vores udvortes hadske fjende, — så kan jeg

ikke længer bringe det over mit sind at gå her som et nul —.»

Kunde den mand, som så klart indså rådets forsømmelser, ikke hæve sig til nogen anden betragtning af vore statsforhold, da var det tilvisse på tide ad anden vej at sørge for fremtiden. Den stand, hvis rådvildhed og modløshed bragte os freden i Roskilde, og hvis skånske medlemmer viste, at Kristen Skel ikke sagde for meget, når han påstod, at han mere frygtede kongens uadelige rådgivere end den udenlandske fjende, kunde umulig være kaldet til at redde os fra den truende undergang.

Det måtte blive en hovedsag at samle det danske folk, at anvende alle dets materielle kræfter, hele dets åndelige evne til det ene mål: et stærkt, fast sluttet rige. Vejen dertil var rigsrådets fald og arverigets oprettelse. Alene den omstændighed, at naborigerne frygtede denne sagernes vending og ønskede at forhindre den, måtte være bevis nok på, at den var til gavn for os. Derom samledes da også alle, som overhoved havde nogen forstand på politik, de bedste mænd i adelen stod her, da det kom til en afgørelse, på kongens side.

Anderledes stillede det sig, når der blev spørgsmål om den fremtidige forfatning; her delte det kongeligsindede parti sig i to dele, et absolutistisk og et konstitutionelt, og det var i flere år tvivlsomt, hvilket der skulde gå af med sejren. Da netop Schumacher skulde få sin store del i afgørelsen af denne strid, vil det være nødvendigt at efterspore den fra sin første begyndelse.

Det nye år (1661) var begyndt med meget tvetydige varsler. Forsikringsakten, eller som Schumacher senere kaldte den: «enevoldsarveakten», af 10. Januar udtalte sig i de stærkeste udtryk for den kongelige magtfuldkommenhed, og den opfattedes med rette som et nyt slag imod folkets gamle frihed; den kejserlige afsending baron Goës indberetter til sin regering, at det har såret adelen pány at være bleven nødt til at binde sig endnu hårdere, og det så meget mere, som der i akten udtrykkelig siges, at det gøres «unødt og utvungen». Men samtidig med at den førtes omkring til underskrift af rigets stænder, holdtes der et stændermøde i Slesvig, på hvilket kongen og hertugen af Gottorp optrådte meget hensynsfuldt. Det vilde have været et belejligt øjeblik, hvis man havde tænkt på at sprænge den gamle forfatning; de to landsherrer var bleven suveræne (lensfri) i Slesvig og hertugen havde endnu ikke aflagt ed på forfatningen, da han først nylig havde tiltrådt regeringen. Stænderne var heller ingenlunde rolige for hvad fremtiden kunde bringe og søgte i forblommede udtryk at fremkalde et udtrykkeligt løfte om forfatningens overholdelse, og da landsherrerne svarede i alt for almindelige fraser, kom de i deres «duplik» af 30. Januar nærmere ind på sagen; de vil ansøge og bede om, hedder det, «at der måtte blive givet disse fyrstendømmers fundamentalsætning og forfatning i dette punkt som det, hvoraf ikke blot deres offenlige velstand afhænger, men hvorpå også såvel øvrighedens som undersåtternes gensidige forpligtigelser beror, en fyldestgørelse og sikkerhed uden betingelser eller reservationer.» De fyrstelige

kommissarier undrede sig over denne gentagne opfordring og nøjedes med at henvise til en følgende landdag. En sådan blev da også udskreven et halvt år efter og institutionen vedblev at bestå i mange år.

Kort efter blev der skrevet til det kongelige regeringskancelli i Glückstadt for at afæske det en erklæring om den fremtidige arvefølge. Den derværende kansler Didrik Reinking var en ansét statsretslærer og havde været i kongens tjeneste mange år før hans tronbestigelse; han havde uden al tvivl hans fulde tillid. Men Reinking tænkte ikke på at opgive stænderforfatningen, som den havde århundreders hævd i hertugdømmerne og nu havde udviklet sig i kongeriget i den sidste menneskealder, og i sit udførlige votum af 21. April gik han uden videre ud fra, at den skulde bevares. Dette synes også at være gået over i hans udkast til en kongelov fra slutningen af samme år, ligesom der i Københavns privilegier af 24. Juni lovedes, at borgerne skulde tilkaldes, «når vi godt befinder stænderne at sammenkalde.»

Således var dette punkt bestandig et åbent spørgsmål. Fredrik Gabel fortæller mange år efter, at baron Goës rådede kongen til atter at opgive suveræniteten, da dens opretholdelse ufejlbarlig vilde føre til nye omvæltninger, idet Sverige og Holland for at svække Danmark vilde hjælpe undersåtterne til at kuldkaste den. Goës stod i forbindelse med rigens drost Joakim Gersdorf, en af adelens bedste mænd og kongedømmet hengiven, men tillige imod den yderliggående absolutisme. Han døde dog alt i foråret 1661 og hans embedsmyndighed gik over til den holstenske rigsgreve

og statholder Kristian Rantzov, der dog ikke vilde modtage udnævnelsen til rigsdrost, men blev præsident i statskollegiet og «premier minister». Han var ikke selv nogen synderlig virksom mand, men ved hans side stod svigersønnen Fredrik Ahlefeld til Søgård i Sønderjylland, en rig godsejer og dygtig diplomat, der nylig var hjemkommen fra England, hvor han havde fornyet de gamle forbindelser med det genoprettede kongedømme. Han var stemt for adelens begrænsede deltagelse i statsstyrelsen, vel omtrent som den fandt sted i hertugdømmerne. Det modsatte var derimod tilfældet med Kristoffer Gabel, der nu var rentemester; også han stod rigsgreven nær og kaldes af ham endog for «søn», muligvis var den gamle nærmest af hans mening. Gabel havde den fordel daglig at være om kongen og deltage i alle hans forretninger, medens Ahlefeld ikke gerne befattede sig med detailarbejdet, men helst trak sig tilbage til sine studier eller til de store godser, som han netop nu var ifærd med at samle.

Udviklingen gik sin jævne gang, mere foreskreven af omstændighedernes tvingende magt end ledet af en bevidst vilje. Af og til kom der rygter op om et nyt svensk overfald; så hørte man om misfornøjede adelsmænd, der vilde gå til Skåne, eller om officerer, der tilbød Sverige deres tjeneste imod os; det blev brugt som argument imod en indskrænkning af den hvervede hær, som skatmesteren tilrådede og mange andre fandt fuldt forsvarlig. Det var en sådan forhandling, Jørgen Bjelke fortæller om. Han foreslog, at de hvervede tropper skulde aftakkes og pengene anvendes på flåden og en udskreven landhær; men herimod spurgte

general Trampe ham, «om kongen kunde forlade sig på sine undersåtter,» «hvortil han svarede tilbørligen og temmelig hardt.» Kongen vaklede i sin beslutning og alt blev derfor indtil videre uforandret.

Der bredte sig en almindelig misfornøjelse ikke blot blandt adelen, men også i de ndre stænder; alle følte sig skuffede. Den svenske afsending Gustav Duvall har meget at berette om den slette stemning. Han har hørt Københavnere misunde borgerne i Malmø og mener, at hele staden vilde ønske at kunne flytte over Sundet, der er tale om, at hele garnisonen skal underholdes af dem, hvad de sikkert vil modsætte sig: «de taler meget farlige og betænkelige ord». Da der så foretoges en reduktion af 1500 mand, mener Duvall, at dette også har sine misligheder; vil man gå videre ad denne vej, «turde der vel med tiden udbryde noget, som endnu ligger skjult i sindene, blandt den meget misfornøjede adel.»

Der byggedes i denne tid ivrigt på kastellet Fredrikshavn. I sommeren 1661 var det projekteret af den indkaldte hollandske ingeniør Ruse (Ryssensten) og i den følgende vinter begyndte arbejderne. Man lagde mærke til, at gaderne i den nye bydél blev omlagte således, at bastionerne kunde bestryge dem, og dette tegn på mistillid mod borgerne krænkede disse dybt; Duvall påstår, at deputerede af de to uadelige stænder gentagne gange forgæves bad kongen om at lade dette foretagende fare. Man fortalte da, at stadens privilegier igen skulde indskrænkes og det var en ringe trøst, at Svane, Nansen og Turesen ved denne tid fik foræret karrosser af kongen og at man lod sige, at

borgerne selv skulde have vagt og nøgler til kastellet. Året efter stod dette færdigt og først nu mente kongen at en større reduktion af garnisonen kunde finde sted.

Et par enkelte træk, som fra andre sider stadfæster det væsenlige i denne skildring, skal her endnu anføres. I Marts 1662 måtte slotspræsten Mattis Fos, en ansét mand og gift ind i den Finkeske slægt, møde for grev Rantzov og kansleren og derefter gøre en skriftlig undskyldning for kongen, fordi han var beskyldt for at have indladt sig i statssager og «ladet slige ord falde, som kunde desaffektionere e. kongl. maj. undersåtter.» Han afgav den højtideligste forsikring på, at dette ingenlunde var tilfældet; men man var altså på spor efter sligt.

Det andet tilfælde ser ulige mere ondartet ud. Ved pinsetid 1662 søgte en franskfødt officér La Roche eller «De la Roche Thudesquin D'Ornano», at opnå forbindelse med kongen af Frankrig for at tilbyde ham at sætte sig i besiddelse af Danmark og Norge. Han havde stået i dansk tjeneste som oberstløjtnant og kommandant i Nakskov og Nykøbing og var bleven afskediget i det foregående efterår; han vilde påtage sig med et krigsskib at bringe fæstningerne til at hejse liljebanneret, derpå vilde han i en håndevending kuldkaste den bestående regering. Så stor, sagde han, var misfornøjelsen i Danmark med den skete forandring, at en slig omvæltning end ikke vilde komme til at koste blod. Ludvig XIV vilde dog ikke indlade sig herpå, og han drog da tilbage til Danmark, hvor vi atter træffer ham i sommeren og efteråret 1662. Han lagde nu en mere i det enkelte gående plan, skaffede

sig kårt over fæstningerne og talte med en del misfornøjede. Han mente at kunne bringe Kronborg, Glückstadt, Trondhjem og Nakskov til overgivelse, medens en skibsladning våben med en del underofficerer vilde være tilstrækkelig til at lade adelen væbne sine bønder og sætte landet på den anden ende. Fra København drog han henimod årets slutning til Hamburg, hvor han roste sig af at have modtaget store tilbud fra Gottorp for at træde i forbindelse med den hertugelige regering. I foråret 1663 kom han over Holland tilbage til Paris, hvor han gentog sit tilbud til kongen. — Selv om det nu må ansés for afgjort, at der var noget fantastisk i disse planer og at de i alle tilfælde tildels gik ud på at skaffe den pågældende penge, så har de dog deres nødvendige forudsætning i meget betænkelige samfundstilstande i Danmark og en almindelig misfornøjelse, i alle tilfælde blandt adelen og i hæren.

Ved en bedømmelse af disse forhold er det dog nødvendigt at tage hensyn til den forfærdelige tilstand, hvori riget befandt sig efter krigens ødelæggelser. Almindelig fattigdom forenet med nye skattebyrder er en mørk baggrund for enhver regering; hvis ikke en genial vilje her griber ind og bringer enhver kritik til at forstumme, vil en mere eller mindre højrøstet misfornøjelse let komme til orde. Det bliver derfor uvist, hvormeget af denne i årene nærmest efter 1660 der er af politisk natur; men det kan efter de udtrykkelige vidnesbyrd fra samtiden, både de alt nævnte og senere forekommende, ikke bestrides, at forfatningsforandringens

voldsomme brud med fortiden havde sin rigelige del i den.

Ud på foråret 1662 synes man at have været betænkt på at give regeringen en fastere form; kongen havde hidtil kun undtagelsesvis givet højere embedsmænd en udtrykkelig bestalling og formerne for kollegiestyrelsen var meget usikre. Nu blev der udfærdiget bestallinger til en hel række rigsråder og nye udnævnelser foretoges. Det var vel nærmest et forsonligt skridt overfor de gamle råder, der fik løfte om en årlig pengeløn af 3000 rdl.; men allerede den bestemmelse i bestallingen, at kongen forbeholdt sig at opsige dem med et halvt års varsel, lød som en ydmygelse, og da det så senere viste sig, at kun de, der foruden at sidde i højesteret og statskollegiet havde fået et embed overdraget, fik lønnen udbetalt, og at disse fik rang over de andre uden hensyn til alder i rådet, var misfornøjelsen stor; Gabel måtte endog overfor rangspørgsmålet minde dem om, at kongen var suveræn og ikke tålte modsigelse.

Som rigsråder betegnedes endnu 18 mænd, efter at ikke mindre end 5 var døde i de første 15 måneder efter arvehyldingen. Af disse måtte nu de 5 nøjes med titlen; den gamle Kristoffer Urne mistede værdigheden som rigens kansler, der dermed bortfaldt; han måtte aflevere rettertingsarkivet, som beroede hos ham tilbage til reformationen; de andre var den tidligere statholder i Norge Nils Trolle, Otte Krag, Gunde Rosenkrans og Henrik Rantzov. Af de øvrige 13 beklædte ni de højeste statsembeder, medens fire var medlemmer af kollegierne. De første var præsiden-

terne i statskollegiet Kristian Rantzov, i krigskollegiet Hans Schak, i skatkammeret Hannibal Sehested, i kancelliet Peter Retz og i admiralitetet Henrik Bjelke; dertil kom statholderen i Norge Iver Krabbe og i København Fredrik Ahlefeld, kansleren i Norge Ove Bjelke og rigsmarsken Kristoffer Kørbitz. Af de fire andre rigsråder var generalerne Aksel Urup og Jørgen Bjelke medlemmer af krigskollegiet, Henning Powisch af skatkamret og Ove Skade af kancelliet; de var en slags vicepræsidenter i disse kollegier. Alle disse mænd var selvfølgelig adelige, de ti af dansk adel, de to fødte i Sønderjylland (Hans Schak og Fr. Ahlefeld) og én i Holsten (Rantzov).

Ved siden af disse var imidlertid en række borgerlig fødte mænd kommen ind i statsstyrelsen; ikke egenlig ved siden af dem, men i række nærmest efter dem. Det mærkelige er, at det foreløbig mindre var tilfældet med indfødte danske mænd, de fleste og mest fremragende var fremmede; det har sin grund i det før antydede forhold, at adelen lettere fandt sig heri. Senere er det de borgerlige, sm er indfødte, medens de adelige er fremmede.

De danske regeringsmænd kommer næsten udelukkende fra universitetet, de er alt nævnte i det foregående; deres virksomhed er af ringe betydning, i kancelliet tilkaldes de så at sige slet ikke, kun i skatkammeret finder man sig i at have dem; i statskollegiet og i højesteret bliver de mere og mere i mindretal.

De fremmede lægger man lettere mærke til; der er den tyske kansler Teodor Lente, statssekretæren Konrad Bierman, de to råder Henrik Ernst og Henrik

Mathesius, rentemestrene Kristoffer Gabel og Henrik Müller, generalavditør Povl Tscherning o. a. Den sidst nævnte har i et offenliggjort skrift ført et djærvt forsvar for disse borgerlig fødte. Det udkom, dateret Amsterdam 3. Januar 1663, og er på latin: «Brev om undersåtternes orden i Danmark og især om adelen.» Hans motto går lige til sagen: «adelen harmedes over, at Cicero blev konsul, men når faren er der, så må nid og hovmod gøre plads!» Indenfor adelen, siger han, må der skelnes mellem forskellige klasser: den adel der er forenet med de høje embeders værdighed; den der kun består i fødselens ret, og den der ligger i fortjenester i krig eller lærdom. Disse står jævnbyrdigt ved siden af hinanden, kongen er stillet frit overfor dem. Han meddeler derpå et uddrag af de forskellige stænders privilegier.

Adelen blev ikke svar skyldig på denne udfordring. Oluf Rosenkrans lod trykke et heftigt stridsskrift: «Adelens svar —». Det er holdt i en hovmodig og udfordrende tone, opregner adelens fortrin og fødselens betydning også for kongedømmet; de voldsomste udfald mod den militære stand og de fremmede viser, at han føler angrebets almindelige betydning. Dertil sigter også hans efterskrift: «Vil fornærmeren kende forfatteren — (begge skrev anonymt) —? det er hele den danske adel, alle for én og én for alle; vil han navngive sig, skal de stå rede for ham, hvis han da er værdig en kårde og ikke snarere henhører under bøddelens kæp og gaffel.» Der fulgte atter et svar, som dog ikke blev trykt; det er mærkeligt både ved forskellige oplysninger og ved sine be-

tragtninger. Forfatteren — næppe Tscherning selv — indrømmer, at det absolute kongedømme er lagt for had i Danmark, og «hvem véd ikke hvorledes i de sidste to år ulærde skrifter har været førte omkring af en gunstig folkevind, der afmaler enevælden med mørke farver og fremstiller den som et ulideligt åg.» Sådanne skrifter kendes nu ikke, men det er efter det her anførte klart, at enevældens modstandere ikke har holdt sig tilbage fra at opægge den offenlige mening mod kongen. Forfatteren indrømmer dernæst, at alle forfatninger har deres mangler, både kongevælden, aristokratiet og demokratiet; men den første er den lideligste. Kongen kan skabe en ny adel, han er ikke bunden til det tilfældige, stand eller landsmandskab, derfor har de danske stænder med fuld føje overdraget deres konge en enevældig magt. Hvad Tscherning angår, da tages han i forsvar mod Rosenkrans's hånlige angreb; han er af god byrd og har fået en lærd opdragelse; at han synger og spiller er ingen vanære for ham, ej heller det, at han i sin ungdom har gjort viser; den tyske fødsel skal man ikke kaste vrag på, thi tysk fødte mænd stod ved siden af de danske på hovedstadens volde. Overfor sin modstander har han víst sig ædelmodig, thi han har forhindret, at hans skrift efter kongens ordre blev brændt af bødlen.

Tscherning hørte til de fremmede, der var indkomne på et temmelig sent tidspunkt, men dog tidlig nok til at gøre god tjeneste i krigsårene; han brugtes både i kancelliet og som generalavditør og var virksom på den sidste rigsdag; Fredrik Gabel tillægger ham endog en del i de hemmelige forhandlinger. Han

sluttede sig nær til Gabel, de var personlige venner og arbejdede hånd i hånd til et fælles mål.

Kristoffer Gabel selv var uden sammenligning den betydeligste mand blandt de uadelige rådgivere. Han var født Holstener; hans fader havde været Kristian IV's betroede mand i det nyanlagte Glückstadt, og en Kristoffer Gabel, snarest vel en broder, nævnes samtidig som kongens «enspænder». Faderen, Wulber Gabel, døde tidlig, men efterlod enken og børnene en ikke ubetydelig fordring på kronen, som 1633 blev afhandlet med 6000 rdl. Børnenes formyndere, to lærde mænd, modtog i det følgende Kieler omslag de 4000 rdl. som deres del. Kristoffer fik en lærd opdragelse og kom i en alder af et par og tyve år i tjeneste hos den daværende erkebiskop i Bremen, senere konge Fredrik III; han kaldes hans kammerskriver, det vil sige bestyrer af hans private pengesager. Ved siden af denne stilling, som han bevarede lige til 1660, udfoldede han snart en stor privat virksomhed, ligesom hans råd og arbejde brugtes i offenlige hverv; kongen forlenede ham med Færøerne og med de Schauenburgske grevers gamle gård i Hamburg, og han sad ved regeringsforandringen i store forretninger og med en betydelig formue. Fra den tid fungerede han selvfjerde som rentemester, ligesom han var medlem af statskollegiet og højesteret.

Af en række opbevarede breve fra Gabel til den gottorpske regeringspræsident Kielmann får man et levende indtryk af hans personlighed. Det er en kærnesund natur, djærv i sine udtryk, livlig i tanke og sind, letbevægelig i følelse. Han skriver som han

må have talt, frisk fra leveren, heftig og støjende, når noget opirrer ham, rig på stærke talemåder og billeder. Han er en stor ynder af drøje vittigheder, Schumacher har endog opbevaret en sådan i sin sekrete kammerprotokol; Anders Bordings sang til hans datters bryllup er selv for hin tid usædvanlig fri og viser, at digteren har kendt hans tilbøjelighed til at bryde ud i en homerisk latter. Men ikke mindre har han hjertet på det rette sted overfor de ulykkelige og forfulgte. Eleonore Kristine lagde mærke til, at han fik tårer i øjnene ved at være vidne til hendes sorg over mandens dødsdom, og han udtaler i brevene sin medynk med oberst Walter, hvem han havde advaret mod at komme tilbage, men nu var bleven nødt til som statholder at lade fængsle; da Kielmann farer hårdt frem mod en ulykkelig gift datter, tager Gabel sig af hendes sag og vil have taget hensyn til hendes følelser. Meget karakteristisk er i den henseende især hvad han fortæller om en bondekone fra Satrupholm i Angel, som Kielmann, der ejede dette gods, havde forurettet, og som nu var kommen til København for at klage til kongen. Gabel tager sig varmt af hendes sag, lover hende 100 rdl. på regeringspræsidentens vegne og søger at fremstille hende selv i det bedste lys for ham. Hun passede ham en dag op, da han gik fra slottet til sit hjem bag børsen og fulgte med ham for at klage sin nød og trænge på en afgørelse. Flere gange, siger han, var han ved at tabe tålmodigheden, men hendes tårer og klager afvæbnede ham og han lod hende følge med lige til huset og ind ad døren, hvor han så gav hende hånden på, at der skulde ske

hende ret; han bad hende trøstig gå ombord med sin skipper, og han gentager nu sine formaninger til Kielmann om at behandle hende med skånsomhed. Hvormange ekscellencer vilde vel have gjort Gabel dette efter?

Hvad vi hører fra anden side om hans måde at være på, stemmer hermed. Han havde en ualmindelig arbejdsevne, siger Hannibal Sehested, men han vilde dog helst lade andre trække læsset. Selv holdt han af at leve godt, et rigt besat bord med megen drikke satte han pris på; men han yndede også særlig musik og sang, ligesom hans ven Tscherning, og få år før sin død fortæller han om, hvorledes de har danset hos rigsadmiralens, så han dagen efter må holde sig hjemme fra hove med sine stive ben. Hans portræt viser et meget karakteristisk ansigt, djærve og intelligente træk og en mund, der er lige rede til skæmt og til befalinger.

Thi der var tilvisse alvor og en ubøjelig vilje bag smilet og tåren. Ligesom han ved sin rådsnarhed og energi bidrog væsenlig til at skaffe os hjælp fra Holland, således var det ham, der samlede modstanden mod adelens overgreb og drev kongen frem til at gribe magtens tøjler. Og hvor vi så træffer ham i personlig virksomhed, er det altid til fordel for kronens ret og kongedømmets befæstelse; således i hans kraftige danske politik i Sønderjylland og i kampen mod alle konstitutionelle tilbøjeligheder i kongeriget. Et par karakteristiske udbrud i brevene til Kielmann viser dette sidste. Da der er tale om nogle forhandlinger mellem kongelige og hertugelige råder, som var bleven afbrudte ved at de sidste havde forladt mødet med

Kristoffer Gabel.

protest, siger han: «her i riget kender man ikke sådanne ord som protestere og den slags ordstads«; her nøjes man med at gøre, hvad der er ret og billigt. Og da landdagen har nægtet at genbevilge en lille afgift (licenter), udtaler han sin forbavselse herover: han troede, at det kun var i Polen man havde sådanne vanskeligheder, men han håber på bedre tider. Tolderen, som har vovet at gøre vanskeligheder med til trods for nægtelsen at opkræve denne afgift, således som det er pålagt ham, bør afstraffes eksemplarisk: «jeg forsikrer min hr. broder, hvis dette var sket her i riget, vilde generalfiskalen have været mand for at skaffe den pågældende en koldfeber midt i hundedagene».

Gabels indflydelse, eller rettere hans magt, var stor, og den spores straks efter regeringsforandringen. Alt i foråret 1661 skriver Duvall, at uden ham kan intet udrettes her ved hoffet, han er den rette mignon du roi. I sommeren 1662 hedder det: «Gabel alene fører nu hele værket, med manges klage, og har han gjort sig så konsiderabel, at ihvorvel kongl. maj. har det største fortroende til ham, så er det dog ikke så stort, at ifald han af h. m. blev mødt med noget vidrigt, han da skulde blive stående, og ifald han da vilde nogen ond vej ud, frygtes han meget mere end nogen anden.» Disse noget uklare ord synes at antyde en overmægtig stilling, der dog efter sagens natur må være en udenfor ståendes temmelig løse skøn.

Det blev en naturlig opgave for Gabel efterhånden at få flere og flere borgerlige mænd ind i høje stil-

linger. Skatkammerkollegiet bestod således fra først af 4 adelige og 4 borgerlige mænd, dog således at de 3 borgerlige kun var assessorer, Gabel alene blev rentemester, med to adelige kaldsfæller og to overordnede (skatmester og viceskatmester). Dette forandredes kort efter, idet den velhavende købmand Henrik Müller blev fjerde rentemester, så de nu var to borgerlige imod to adelige. Nogle måneder efter fik Danske kancelli sin første borgerlige sekretær, og så fremdeles.

Et langt betydeligere foretagende var det dog at få den norskfødte søhelt Kort Adeler ind i flåden og admiralitetet; herom førtes der forhandlinger, senest i slutningen af 1662. Det tidspunkt var endelig indtraadt, da man kunde indføre større besparelser i hæren og anvende mere på flåden og faste pladser; kastellet ved København nærmede sig sin fuldendelse og arbejderne ved Fredrikshalds befæstning skulde til at begynde. De danske admiraler var brave mænd, men de ældste af dem havde ingen synderlig arbejdsevne; rigsadmiral Henrik Bjelke, oprindelig landofficer, var en velstuderet mand af høj byrd og personlig yndet af kongen, men sømand var han ikke. Holmens admiral Nils Juel var forholdsvis ung og som gift med en Ulfeld stod han udenfor kredsen af dem, der nød kongens tillid. Kort Adeler var en borgerlig født mand, som med stor sømandsdygtighed forenede et mod og en rådsnarhed i kampen, der maatte stille ham ved siden af vore ypperste søhelte i fortiden. Allerede som halvvoksen dreng var han fra Norge kommen til Holland, hvor han kort efter kom på flåden og deltog i

søkrigen 1639; derefter gik han med andre Hollændere i venetiansk tjeneste og færdedes nu i mange år på Middelhavet, i krigen med Tyrkerne. Uden at beklæde nogen egenlig officerspost, hvad der var forbeholdt de venetianske adelsmænd, kom han som skibskaptajn til at udmærke sig i så høj grad, at han efterhånden kom til at stå som fører for sine kammerater, de mange hollandske skibsførere, der ligesom han leverede skibene, på hvilke de egenlige tropper kæmpede. Dertil bidrog ikke blot den hæder, som han indlagde sig i flere alvorlige søslag, men også den loyalitet og iver hvormed han gjorde republikkens sag til sin egen, medens de fleste andre søgte at slippe så billig fra kontrakten som mulig. Han var således den eneste, som opnåede æren af at blive St. Markusridder og der tildeltes ham en betydelig livsvarig pension; da han 1660 deltog i landsættelsen ved Suda på Kandia, opnåede han titel af generalløjtnant (tenente generale), da der intet var i vejen for at borgerlige og fremmede kunde opnå de højeste titler i landhæren.

Han vendte nu tilbage til Holland og indgik her ægteskab med Anna Pelt, hvorved han kom i svogerskab med et stort handelshus; han var selv en god forretningsmand og stod således i begreb med at opgive krigen for fredens idrætter. Da fik han nye tilbud fra Venedig og omtrent samtidig fra Danmark.

Den mand, hvis forbindelse med ham først kan eftervises, var generalen Klavs Ahlefeld; han var i Kiel i omslaget 1663 og havde kongens minde til at indlade sig med ham. Ahlefeld havde vundet stor berømmelse i krigen med Sverige og var nu øverst

kommanderende i Norge; han opholdt sig dog for en del i hovedstaden og var her medlem af krigskollegiet. Det ligger nær at antage, at Povl Tscherning, der ligeledes var medlem af dette kollegium og hvis bog om stændernes rettigheder jo er dateret Amsterdam, den 3. Januar 1663, har været den egenlige mellemhandler; Adeler havde alt tidligere til landsmænd ladet sig forlyde med, at han kunde have lyst til at tjene sit fædreland. Da tilbudet nu kom, som det synes i en temmelig ubestemt form, var det for så vidt et uheldigt øjeblik, som han havde en hel del forretninger for republikken Venedig, ligesom denne havde gjort ham et yderst fordelagtigt tilbud for det tilfælde, at han igen vilde træde i dens tjeneste. Sagen blev da foreløbig skudt ud til foråret, og det er ikke usandsynligt, at den vilde være gået helt i glemme eller var bleven opgivet fra kongens side, hvis ikke begivenhederne i hjemmet i høj grad havde begunstiget den politik, i hvilken et sådant skridt som at kalde en borgerlig født Nordmand til admiral i flåden, var et betydningsfuldt led. For kongen personlig var det næppe behageligt uden nødvendighed at lægge sig ud med en hel etat, der hidtil stod urørt af tidens omvæltninger.

Gabel havde nemlig fundet en mægtig forbundsfælle i en række tilsyneladende sammenhængende politiske begivenheder, hvis eneste mulige forklaring syntes at være en vidtforgrenet sammensværgelse imod forfatningen og kongehuset; det var en sørgelig tilskikkelse, at det skulde komme således, netop da kong Fredrik III begyndte at føle sig tryg og mente at

kunne indskrænke hæren og tænke på rigets sikkerhed udadtil.

Korfits Ulfeld havde efter sit fangenskab på Hammershus efter løfte holdt sig stille, indtil han i sommeren 1662 med kongens tilladelse rejste til badet i Spa. I virkeligheden var det mere en politisk udflugt end en baderejse; han kom straks til Paris og opholdt sig iøvrigt i Brygge, hvor hans søn den 6. November på åben gade myrdede den danske general Fuchs, forældrenes fangevogter på Bornholm. Hannibal Sehested, som dengang lå i Paris for at forhandle om et forbund med Frankrig, gjorde indberetning om svogerens påfaldende færd og man var i København spændt på, hvad dette skulde føre til. Ulfeld indlod sig da også som bekendt straks efter i hemmelige underhandlinger med Brandenburg om at bringe kurfyrsten på tronen i Danmark, ligesom han noget senere antydede for Sverige, at han vilde kunne gøre det store tjenester i en nær fremtid. Overfor Brandenburg foregav han, at den almindelige misfornøjelse i Danmark var så stor, at han uden vanskelighed kunde kuldkaste kongedømmet og indføre et andet. Kurfyrsten vilde imidlertid ikke indlade sig på disse planer og benyttede dem derfor til at gøre sig den danske regering forbunden; i forårets løb trådte hans minister i forbindelse med amtmanden Ditlev Ahlefeld og i begyndelsen af Maj 1663 kom denne til København med fuld underretning om det påtænkte og beviser for angivelsens rigtighed. Samtidig bragtes der tidende om, at Sverige, der netop nu efter et halvt års af rydelse havde sendt en ny resident Gustav Lilliecrona til Danmark, rustede

og at Frankrig formodedes at være med i komplottet. At Ulfelds hustru Eleonore Kristine var sendt til kongen af England gjorde ikke sagen bedre.

Der opstod ved disse efterretninger et overordenligt røre i København; hvad skulde man tænke om den af Ulfeld påståede sammensværgelse i selve riget, som hvis deltagere nogle af dets første mænd, brødrene Bjelke, udtrykkelig nævnedes?

Endnu mange år efter beklager Oluf Rosenkrans sig på adelens vegne over, at der ved denne lejlighed faldt svær mistanke på en stor del af standen og at man med urette gjorde den delagtig i en enkelt mands brøde. Men idet han samtidig i høje toner roser Ulfelds udmærkede evner og fremtrædende personlighed, viser han bedst, hvor levende sympatien for ham har været i mange kredse. Netop ved denne tid må vel også samme mands lidenskabelige angreb på Tscherning være udkommen som et mistænkeligt tegn på den adelige stands samfølelse. Et andet betegnende træk fra de dage er, at man efter Lilliecronas indberetning nægtede Aksel Urup, der var general og medlem af krigskollegiet, at komme ind i kastellet, som han ønskede at se; han var yderlig misfornøjet herover og «såvel hos ham som hos flere forøges nu den mistanke, som de ikke længer holder hemmelig.»

I den nærmeste tid udvikledes denne spænding endnu yderligere; natten til den 27. Maj opstod der formelig panik, da ingen kendte grunden til de usædvanlige militære forberedelser: «alt rytteriet stod hele natten igennem under gevær på slotspladsen og alle poster blev undersøgte af Schak.»

I de følgende dage samledes der en del mandskab i og omkring hovedstaden og man synes at have ymtet om, at den forventede «herredag» (højeste rets samling ved St. Hans) kunde få en politisk karakter. Alt dette blev dog til intet; da råderne samledes, blev der forelagt dem en anklage mod Korfits Ulfeld for landsforræderi, og de dømte ham uden indsigelse til døde på de forelagte beviser; hans hustru var samtidig bleven fængslet i England og sad kort efter i sikker forvaring i Blåtårn. Men denne sags hele forløb og forskellige efterspil hører hjemme på et senere punkt i denne fremstilling.

I de urolige dage i Maj måned fandt der en afskedigelse sted, som efter alle omstændigheder må formodes at have haft en politisk karakter. Kongens bibliotekar Markus Meibom var en meget lærd, men tillige temmelig vanskelig mand, der forhen havde tjent dronning Kristine af Sverige; han var født i Tønning, i hertugen af Gottorps land, og gift med en hollandsk dame. Der siges senere, at han var bleven ked af sin bestilling og foretrak den som tolder ved Øresundstolden, hvorfor han plagede kongen så længe til han fik denne forflyttelse bragt i stand og det til trods for Gabels ønske. Dette forholder sig imidlertid ikke således; der blev gjort afregning med ham den 20. Maj 1663 og to dage efter fik han hele sit tilgodehavende udbetalt; han havde været i sit embede i 10 år og havde 1650 rdl. tilgode. Men først 14. April året efter blev han «direktør ved Øresunds told», fra hvilket embede han derpå afskedigedes 4 år senere på grund af sine overgreb overfor svenske skibe; han af-

løstes da af Gabels sekretær Andreas Gynter. Den første afskedigelse, fra biblioteket, netop i de dage, da mistanken mod kongens og forfatningens fjender var så levende, synes da ej heller ret vel at have kunnet finde sted med hans gode vilje; han stod jo herefter i virkeligheden brødløs, og når der siges, at kongen, til trods for Gabels råd, endelig gav efter for hans overhæng og gav ham embedet i Helsingør, så stemmer det med hvad vi ellers hører om hans godhed mod dem, der engang havde hørt til hans daglige omgivelse, men vilde ikke kunne forklares, hvis man tænkte sig afskedigelsen som en følge af hans eget ønske og anden bestemmelse. Meibom var først og fremst en lærd mand og bogelsker og stillingen som tolder kan han kun have taget som en udvej under vanskeligè forhold. Men Gabels mistillid til ham, hans tidligere fortrolige forhold til Joakim Gersdorf, tilligemed tidspunktet for afskedigelsen, peger da bestemt hen på politiske grunde for denne.

Peter Schumacher blev hans efterfølger.

IV. KONGENS BIBLIOTEK OG ARKIV.

1663—65.

Det foreløbige beskikkelsesbrev for Peter Schumacher er udfærdiget ugedagen efter Markus Meiboms afregning, den 27. Maj 1663. Det er et såkaldet «lukket» kongebrev («vor gunst tilforn!» modsat det åbne brevs «gøre alle vitterligt»), medunderskrevet af Kristoffer Gabel, og lyder således: «Eftersom vi dig til vores arkivarius og bibliotekarius nådigst have antaget og bestillet, så er vores nådigste vilje og befaling, at du straksen af Marco Meibomio til dig annammer vores hannem hidtil anbetroede bibliotecam, med hvis inventarier, registre og andet, som dertil hører og bør at lades og overleveres, og det siden tilbørligen forestår og administrerer som den bestillings vedkommende forretning udkræver. Hvorefter du dig haver at rette; befalendes dig Gud!»

Det var dagen før Kristi himmelfart, dagen efter den urolige nat, da kongen havde holdt tropperne under våben, som om man frygtede et fjendtligt overfald eller en oprørsk bevægelse. Således undgår ingen sin skæbne; Peter Schumacher havde siddet stille hen

i ubekymret forventning efter en lejlighed til at træde ind i statens tjeneste; skete det ikke nu, så kom det vel ad åre, han havde tiden for sig, — og så kaldtes han til hove midt i en storm, dagen efter den uroligste nat, man havde kendt siden belejringens tid. Tretten indholdsrige år lå nu foran ham, rige på virksomhed, på ære og nydelse; han skulde gå ind og ud på Københavns slot som sit andet hjem, uundværlig for dets høje herre og glad i sin betydningsfulde gerning, der år efter år forøgede hans magt og anseelse. Ikke blot hans ualmindelige evner, men også hans sindsro, hans klare overblik over forholdene og hans mådehold skulde samle alle om ham. Og dog skulde der komme en tid, da denne mandige selvbeherskelse svigtede, da lidenskaberne omtågede tanken og førte ham ad vilde veje. Da skulde han en dag blive ført bort fra dette slot som fange, — dagen efter en nat, i hvilken kongen troede sig forrådt af sine egne, en dag som den, da han første gang gik til hove.

Københavns slot var ikke nogen enkelt bygning, opført i en eller anden tidsalders stil og anselig ved sin ælde eller skønhed. Det var tværtimod en samling af højst forskellige huse, opførte til forskellige tider og ombyggede eller udvidede uden samlet plan; de dannede dog en sammenhængende række omkring en uregelmæssig femkantet gård og omgivne af en grav. Gik man over denne ad den brolagte vej fra det ydre porthus til den indre porthvælving, havde man til højre for denne det svære tårn, der efter kobbertagets mørke farve kaldtes blåtårnet, og til venstre det høje hus, i hvilket kongefamilien boede,

med udsigt over imod børsen, staden og havnen. På den anden side af Blåtårn lå der et lavt lille hus, i hvilket herredagen holdtes, fordum havde også kancelliet her haft sine kamre. På den anden side af dette igen, over imod byens vestlige kvarterer, lå det gamle fruerhus fra kong Kristian I's tid; stuen var delt i mange værelser og kamre, men salen dannede et eneste stort rum, «ridder»- eller «dansesalen», med vægtergange til begge sider; den var «86 trin lang og 40 trin bred». Mod syd sluttedes bygningskredsen af køkkenet og kirken. Hvad denne kongebolig manglede i skønhed og storhed, erstattedes ved dens historiske minder. For ikke at tale om Absalon og Valdemar Atterdag, havde de oldenborgske konger færdedes her, slægt efter slægt, og alle synes de at have bygget, udvidet og pyntet på dette deres egenlige hjem. Det var vanskeligt at sige, hvad der var ældst; kongefløjen bestod af to halvdele i dybden, og den yderste, der havde de sværeste mure, var vistnok den ældste; kong Kristian III· synes at have fordoblet og forhøjet den. Det oprindelige hus med sine fem alens mure stammede fra middelalderen, rimeligvis fra dronning Margretes dage. Kongefløjen, der midt på var brudt i en stump vinkel, strakte sig fra porthvælvingen til øst over imod proviantgården og endte her med et tårn, en såkaldet runddél, vistnok hørende til den ældste befæstning. Det må antages at være dette tårn, i hvilket Kristoffer af Bajern havde gemt sine skatte, som han siger i sit testamente: «perler, som vi nu have liggende udi tårnet upå Københavns hus.» Tårnet havde fire hvælvede stokværk, svarende til

Københavns slot

(med kongens runddél foran i midten, kirken til venstre og kongefløjen med Blåtårn og broen til højre).

husets andre «gulve»; hvælvingen svarende til kongeværelserne («første sal») benævnedes i tidligere tider som «kongens eget kammer», eller «drejerkammeret», efter de der opbevarede kostbarheder, sjældne våben o. l. Det kaldes endnu i Kristian V's tid «kongl. majestæts rundděl», og var da konsejlsværelse; Kristian IV og Fredrik III havde efter ældre tiders skik deres seng stående her. Der var 3 vinduesfag ud imod havnen og byen. I hvælvingen under denne (stuen) fandtes rigets skatkammer, «sølvkamret» eller «brevkamret», indeholdende både arkivet, pengebeholdningen, sølvtøj og rigsklenodierne. Senere var rigets penge flyttede til «renteriet», kongens private skat til Rosenborg, medens arkivet optog ikke blot tårnhvælvingen, men også et par mindre rum ved siden af. Udenfor disse var borgestuen og slotsfogdens kamre.

Hvælvingerne i runddelen kaldtes i det 16. århundrede i daglig tale «himmerige», således som også Anders Vedel i Ribe kaldte den faste udbygning på sit hus, der indeholdt hans skatte af bøger og papirer. Her var jo samlet kongens og rigets bedste klenodier: guld og sølv, breve og bøger, sjældne våben og historiske minder. Men efterhånden som pladsen blev for snæver, måtte de flyttes ud og spredes; brevkammeret udvidedes, pengene flyttedes bort, bogsamlingen fik sine egne rum og der dannedes et særskilt «kunstkammer». Således var det i Fredrik III's tid; til bøgerne var der indrettet to store værelser over kirken; efter bibliotekets overflytning til den nye bygning indrettedes de til kapel for Charlotte Amalie

og den reformerte menighed. Pladsen kan her ikke have været så helt ringe, der var ikke mindre end 8 vinduesfag; alligevel klages der over, at væggene var overfyldte, især efterat man havde modtaget Joakim Gersdorfs store bogsamling, som han havde testamenteret kongen. «Kunst- og modelkamret» stod under tilsyn af kunstdrejeren Benedikt Grotschilling og indeholdt en stor mangfoldighed af «rariteter», natur- og kunstgenstande, våben, instrumenter, billeder og historiske minder.

Peter Schumacher blev noget andet og mere end hans nærmeste forgænger Markus Meibom havde været, ligesom hans løn senere sattes højere end dennes. Meibom havde vel også fået titel af kancelliråd i det tyske kancelli, men nogen kancellitjeneste var næppe nogensinde forbunden dermed; Schumacher blev derimod som arkivar først og fremst kancelliembedsmand eller dog embedsmand under kongens kansler. Der havde ikke tidligere været nogen særlig arkivar for det gamle rigsarkiv i hvælvingen; kansleren gemte selv nøglen til det i sit kammer i kancelliet og sagerne fremtoges efter hans ordre af sekretærer, som havde sat sig ind i deres orden. Efter regeringsforandringen var ikke blot dette arkiv blevet kongeligt, men Fredrik III havde endog, som bekendt, taget rigsrådets brevkister ud af rådstuen og ladet dem bringe ned i hvælvingen på slottet; han havde nu selv nøglen til den.

Det er under disse omstændigheder klart, at der vistes Schumacher en ganske usædvanlig tillid ved udnævnelsen til kongelig arkivar i forening med biblio-

tekarembedet. Var det så, at Meibom havde gjort sig mistænkt for politisk upålidelighed, er det et sikkert bevis på, at Schumachers sindelag var vel kendt og hans hengivenhed for kongemagten sikkert garanteret af mænd, som kongen havde ubetinget tillid til. Herved må der vel i første række tænkes på Hans Svane; men også hans yngre kendinger ved universitetet og i hoftjenesten, Vinding, Bartholin, Møinichen o. a. må have kunnet indestå for ham. Vi kan af denne udnævnelse i dette øjeblik i alle tilfælde have fuld forvisning om, at det absolutistiske sindelag, som præger hele hans embedsbane, alt var fuldt udviklet tilstede, da han betrådte den i en halvt videnskabelig stilling.

Skønt nu embedet som arkivar var det vigtigste og det som hovedvægten blev lagt på både nu og senere, så fulgte det dog af omstændighederne, at han først tiltrådte som bibliotekar, medens der hengik ni måneder, før han aflagde sin ed i kancelliet og kom i lag med arkivet. Han skulde jo begynde med at overtage bogsamlingen af den afskedigede Markus Meibom.

Overleveringsforretningen stod på i en 7 ugers tid og afsluttedes den 18. Juli med begges påtegning af den affattede katalog. Denne er endnu bevaret; den opregner bøgerne efter deres plads i hylderne og giver et anskueligt billed af samlingens rigdom på udmærkede værker; den talte over 10,000 bind. Det kunde ikke være vanskeligt for en mand med Schumachers bogkundskab at blive herre over denne samling; gennemsynet ved modtagelsen måtte vel omtrent

være nok for ham til at blive hjemmestedt i den. Vi ser ham da også meget snart rette sin opmærksomhed på nye anskaffelser; Meibom synes at have været mere lærd i oldtidens end kendt med samtidens literatur. Den 7. September skriver Schumacher i en efterskrift til Jens Rosenkrans i Paris: «Beder gerne, signor vilde skrive mig en liden fortegnelse på hvis godt der er trykt i Paris nu i disse sidste 3 à 4 år, både in latinis et græcis, så og andet curieux dont i det franske sprog .... Beder også, han vilde være betænkt på at forobligere sig nogle beaux esprits (hvilket ham similitudine morum[1]) er let at gøre), som jeg herefter ved hans adresse kan have at korrespondere med om adskilligt, der kan falde for. Jeg venter mig et fransøsisk brev fra ham med det første, så skal jeg også slibe rusten af mit fransøsk til at svare ham ...» Da vennen undlod at svare herpå, kommer Schumacher spøgende tilbage til det den 31. Oktober og tilføjer: «Hans majestæt har tit den curiositet, at han vil vide hvis nyt de Fransoser skriver i et og andet, så at dermed gaves occasion også at nævne eders navn.» Nu gik Rosenkrans ind på sagen og skrev fransk; Schumacher forsikrer i sit elegante svar, at han er aldeles forbavset over hans smukke sprog: han har lært i et halvt år, hvad vi andre må stride for hele vort liv; han bør aflægge sit familienavn og kalde sig Balzac eller Voiture — det var skønåndernes heroer. Iøvrigt beder han ham hilse Guy Patin, som han engang gjorde bekendtskab med og nu ønsker at komme

---

[1]) D. e. da han jo selv er en skønånd.

i forhold til igen — «såsnart jeg er kommen lidt i ro og har bragt mine sager i orden.» I følgende breve kommer vennerne ind på andre anliggender, således som i det foregående omtalt.

Schumacher kom bl. a. i forretningsforbindelse med en lærd præst Jean de Paulmyer, der kom meget hos de danske afsendinge og alt var indviklet i sagen med La Roche. Der anskaffedes nu ikke så lidt til kongens bibliotek, dels ad denne vej, dels gennem boghandlere i København, og dette fortsattes gennem hele Fredrik III's regering. Schumacher var dog ikke ene om dette; statssekretæren Konrad Bierman deltog ivrig i brevvekslingen med Paulmyer, den tyske sekretær Jodokus Uhlich skrev fra udlandet til kongen om sjældne bøger o. s. v.

Kong Fredrik III var en tavs mand, men han havde mange interesser og en fyldig videnskabelig dannelse. En tysk kurfyrstinde, som i disse år traf sammen med ham, siger: «han talte mere med sine øjne end med tungen, var ikke stødt, når man tiltalte ham først, og holdt mere af spil end af lange samtaler.» Og idet hun kommer til at tale om en af døtrene, ytrer hun: «det er en egenskab ved (konge-) huset Danmark at tale meget lidt.» Sikkert var denne egenskab dog ikke nedarvet fra kong Kristian IV, hvem sønnen heller ikke i andre træk havde stor lighed med, snarere var det vel en mødrenearv. Hos Fredrik var den forenet med en påfaldende ulyst til at skrive, thi det kan vel ikke være tilfældigt, at hans håndskrift i modsætning til faderens og sønnens så godt som aldrig træffes i den tids regeringssager.

FRIDERIK DEN TREDIE
Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers
Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken.
Greve i Oldenborg og Delmenhorst.

Men var han tilbageholdende med sin tale, var han en des bedre tilhører, og det var vistnok en taknemlig opgave at holde ham med selskab, når man havde evner til at fængsle hans opmærksomhed. Den tyske hofpræst Johan Bremer, som kendte ham nøje, — han var hofpræst i hele hans regeringstid og døde samme år som kongen, — fremhæver i sin ligtale stærkt netop disse sider i hans karakter. Han betegner den afdødes egenskaber som «blidhed og venlighed, tapperhed og dyd, ædruelighed og mådehold, godgørenhed og skarp forsigtighed.» Han omtaler også hans store lyst til bøger, «således som han jo i sin regeringstid skaffede sig et overordenligt antal af de allerbedste skrifter af oldtids og nyere lærere.» På ham stadfæstedes, siger han, det gamle ord: «jo lærdere, des venligere»; thi «hans høje videnskab var parret med livlig venlighed, hans livlige venlighed med kongelig værdighed og alvor.» Hvad særlig Schumachers forhold angår, da fremhæves det i Hopners hædersdigt, hvor meget han blev for kongen. Denne havde alt forlængst, siger han, indviet en plet højt oppe i sit palads til Muserne: «her bød han dig, den glade, være ved hans side, — under hvor gode varsler betrådte du ikke her din lykkes første tærskel! Herhen plejede den gudbeåndede konge ofte at trække sig tilbage og her ligesom at give sit folk orakelsvarene; — du blev hans trofaste ledsager og som gudernes hellige tolk var du rede til at vederkvæge det kongelige sind med dine samtaler, at borttage bekymringerne fra det ophøjede hjerte og at skaffe den hårdt prøvede fyrste fred i hans aldrende dage.» Til disse højtstemte lovord svarer det jævnere

udtryk, Jakob Worm bruger i sin nidvise over samme Griffenfeld: «han først fik foden ind på det bibliotek, som mod melankoli var fyrstens apotek.»

Særlig fremhæver Bremer, som rimeligt, kongens store iver for kirken og sin personlige opbyggelse; han hørte stadig prædkener i fire sprog: dansk, tysk, fransk og latin, nedskrev ofte selv, hvad han især syntes om og kunde da godt disputere om det. Han havde sat lærde mænd til vægs i sine samtaler og intet var ham mere kært end at overvære forhandlinger mellem sådanne; især vilde han gerne være vidne til katolikkers nederlag. Således fortæller hofpræsten Erik Mogensen Grave, at han måtte disputere med Polakken Stanislaus Lubienietzky, der var socinianer, og med hvem kongen selv holdt af at disputere i sit bibliotek. Senere måtte Grave disputere for kongen på universitetet; men især fremhæver han dog en længere strid med jesuiten pater Molman, der i foråret 1664 var kommen til København med baron Goës. Forhandlingerne varede i tre dage og drejede sig om sætninger, som kongen gennem Gabel havde tilstillet sin præst; tilstede var dronningens broder, den katolske hertug Johan Fredrik af Hannover, og andre fornemme folk. Grave belønnedes straks efter for sin dygtighed med bispestolen i Århus. Denne disputats har iøvrigt den særlige interesse for Schumachers historie, at den senere af traditionen blev tillagt ham, — et håndgribeligt bevis på, hvor varsom man må være overfor dennes fortællinger.

Ved siden af teologien synes kongen især at have haft interesse for naturvidenskaberne og den nordiske

oldkyndighed. Den berømte Tormod Torfesen (Torfæus) var kommen til Danmark og i kongens tjeneste for at fortolke ham de gamle håndskrifter af Edda, kongesagaer og olddigte; han begyndte fra foråret 1660 at oversætte på latin og dansk; han boede på slottet og kongen besøgte ham jævnlig for at følge fremgangen i hans arbejde og høre ham fortælle om oldtidens helteliv i Norge og Island. Nogle år efter sendtes han dog afsted for at indsamle håndskrifter og efter sin tilbagekomst blev han kæmrér i Stavanger, i hvis nærhed han fandt sit fremtidige hjem. Han giftede sig nemlig til gården Stangeland på Karmøen og blev boende her, efterat han havde fået sin afsked som kæmrér og samtidig var bleven udnævnt til kongelig antikvar. Hans oversættelser på biblioteket gjordes også tilgængelige for andre og blev brugte af Resen ved udgivelsen af Edda o. l.

Større udholdenhed havde kongen i sin interesse for naturstudiet. Alt året efter at Schumacher var bleven bibliotekar, fattedes den plan ved prof. Rasmus Bartholin at lade Tyge Brahes berømte observationer udgive i trykken. Han fik dem udlånt og lod dem afskrive, men det gik langsomt fra hånden efter lærde folks skik, og før det blev til noget alvorligt døde kongen og med ham de store videnskabelige planer.

Heller ikke de forsøg, Fredrik III gjorde på at knytte fremragende naturkyndige til sit hof, havde stort held med sig. Alt straks efter at Nils Stensen havde gjort sine første opdagelser i anatomien, henledede Tomas Bartholin kongens opmærksomhed på ham; ikke des mindre lykkedes det ikke at knytte

ham til universitetet, da han ved den tid, vi her omtaler, opholdt sig i hjemmet; Rasmus Vinding fik det arrangeret således, at han selv kunde fritages for forelæsninger og en yngre slægtning få ansættelse ved siden af ham. Nils Stensen forlod derefter landet og gik som bekendt i Italien over til katolicismen, samtidig med at han lagde grunden til en ny videnskab, geologien; da derfor kongen, uden al tvivl bevæget ved Schumachers indflydelse, hjemkaldte ham med en udnævnelse til kongelig anatom, kom dette for sent til at redde ham for fædrelandet.

Hjemkaldelsesbrevet til Nils Stensen udfærdigedes fra Glückstadt, hvor kongen og hoffet opholdt sig i efteråret 1667, medens forliget med Gottorp sluttedes og hertug Kristian Albrekt holdt bryllup med kongedatteren Frederikke Amalia. Istedenfor Stensen indfandt imidlertid en naturvidenskabelig berømthed af hel anden art sig her, nemlig den italienske læge og kemiker Francesco Borri; han blev kongens yndling og fordrev ham i hans senere år mangen time. Borri var en mand med mange kundskaber og rig på fantastiske ideer; han søgte de vises sten og arbejdede på at gøre guld; det såkaldte «guldhus» i Rigensgade var opført for ham. Johan Monrad fortæller om ham i sin ungdomshistorie: «jeg blev og kendt med den så berømte Borri, som . . . var æstimeret hos kong Fredrik som en favorit. Kongen gav ham 100 rdl. hver uge til hans bord og holdt han og som åbent taffel. Jeg spisede der et halv år så godt som hver dag, da der var altid en assemblé af alle de fornemmeste folk.»

Dette vil være nok til at karakterisere kong Fre-

drik III's personlighed. Hans sind var mere indadend udadvendt; han var tung og langsom i sine handlinger, ligesom trykket af sit ansvar, men livlig og rørig overfor de åndelige og videnskabelige anliggender og samtidens begivenheder og interesser; uden synderlig sans for ydre adspredelser og støjende glæder og uden dybere sympati for sin næsten 20 år yngre lidenskabelige hustru hengav han sig til studerekamrets stille sysler, når ikke den daglige styrelse stillede sine mangeartede krav til ham.

Det måtte falde Peter Schumacher let at tilfredsstille en sådan herre, hans lange ungdomsudvikling stilede ligesom hen på at udfylde en plads som den, han nu indtog. I stærke, efter tidens skik alt for stærke udtryk udtaler han sin hyldest for kongens stilling til videnskaben i det digt, som han efter Rasmus Vindings opfordring tilegnede ham i dennes latinske universitetshistorie, den første og eneste i sin slags i vor literatur (1665). Det har denne overskrift: «Københavns akademi indføres talende således til kong Fredrik III — ved Peter Schumacher, kongelig arkivar og bibliotekar.» Selve digtet begynder således: «Jeg, den danske Minerva, Cimbrernes udødelige hæder, den strålende stjerne på Københavns himmel: jeg kaster mig for dine fødder, du ophøjede, og bønfalder dig om at række mig din sejrrige hånd til ærefrygtsfulde kys.» — I korte velvalgte ord hylder højskolen derpå kongen som den der har genopvakt den, — hun er født af ham: det er mere end at være kommen af Jupiters hoved! hun vil udbrede hans hæder over jorden: det er varigere end marmor og stenskrift.

Schumachers arbejde med bogsamlingen indskrænkedes meget snart til at forestaa eller være med til nye anskaffelser og til at underholde kongen og dele hans videnskabelige sysler. Iøvrigt holdt han alt året efter sin ansættelse en medhjælper, som kunde udføre de mere mekaniske arbejder, og da han atter et år efter tillige blev kammersekretær, sagde kongen efter edsaflæggelsen til ham: «mit bibliotek kan I også beholde, det hindrer jer intet, I kan have inspektion dermed imellem stunder, når I vil forlyste jer.» Han beholdt dog den egenlige ledelse, indtil han efter tronskiftet afløstes af Villum Worm.

Endnu et biblioteksforetagende havde Schumacher dog vistnok en væsenlig del i, opførelsen af den store nye bygning. I foråret 1665 udgik der ordrer til at udgrave grunden mellem tøj- og provianthuset, og til at føre sten hertil fra det nedbrudte Kalundborg slot såvel som fra nogle gamle bygninger på Vordingborg. Kort efter sluttede Peter Scavenius, der havde påtaget sig at lede dette store foretagende, den første kontrakt med murmesteren om at mure fundamenterne og opføre murene og taget. Kongen havde lige købt den store bogsamling, som Scavenius dels havde arvet efter sin fader biskoppen, dels selv havde forøget, ialt 6000 bind, og hertil kom endnu Lavrids Ulfelds bibliotek, der alt tidligere var købt, men kun for en del kunde modtages i de alt for snævre rum i slottet. Planen til den nye bygning omfattede tre stokværk, således at stuen bestemtes til våbensamling, efter en ældre bygning på samme sted, salen til bogsamling og anden sal til kunstkammer; den skulde derfor have påskriften:

Mars, Lex, Ars. Den smukke og rummelige bygning fik 3 år efter sit svære kobbertag, men kunde først tages i brug 1672, efterat Schumacher havde opgivet ethvert forhold til biblioteket. —

Søndagen den 28. Februar 1664 mødte Peter Schumacher, som det var skik, om morgenen før gudstjenesten i kancelliet for at aflægge sin ed som kongens arkivar for kansleren Peter Retz. Denne gav ham edsformelen beskreven på et endnu bevaret blad; der var plads til navnet, som kansleren måtte udfylde, man var altså ikke sikker på det i kancelliet. Ligeledes måtte kansleren tilføje «og bibliotekar», hvorom der intet stod i opskriften. Eden blev aflagt mundtlig, men Schumacher tog bladet med hjem og gemte det.

Dagen efter begyndte overleveringen af arkivet «i hvælvingen», som det almindelig kaldtes, og nogle dage senere fik han sin bestalling, der skulde regnes fra beskikkelsesdagen i biblioteket; lønnen var sat til 800 rdl. (3200 kroner), et ikke ubetydeligt beløb i de tider. Bestallingen indeholdt tillige en instruks; han skulde «af vores arkivo udi de af os forordnede personers nærværelse gøre og forfatte en rigtig registratur og specifikation af alle breve, originaler og andre dokumenter, udi hvælvingen her på slottet sig befinder, og siden deraf uden vores ekspresse ordre intet til nogen lade være følgagtig, og når det sker, da af den, som det annammer, at tage rigtig skín og bevis på de affordrende breve og samme bevis rigtigen registrere, så og derefter uforsømmeligen påfordre, at de igen tilbørligen vorder leveret og henlagt; derforuden sig yderst beflitte, at hvis til vores arkivo behørende kunde

være distraheret og nogen steds igen opspørges, at det igen vorder til rette forskaffet.»

Peter Schumacher var hermed kommen ind på den egenlige statstjenestes enemærker. Da den tyske sekretær Johan Moth 4 år senere, kort før kansleren Teodor Lentes død, fik det tyske kancellis arkiv overdraget, skriver han til Herman Conring i Helmstädt: «Dette embed (som arkivar) er iøvrigt anseligt nok og har i Danmark altid været holdt i ære, således at end ikke kansleren selv rødmede ved at varetage det.» På samme måde havde kongens kansler, som ovenfor bemærket, tidligere haft nøglen til hvælvingen hængende i sit kontor, således at den for hver enkelt gang udleveredes til den sekretær, som skulde fremtage arkivalier. Det kan da ikke have været andet, end at Schumachers overtagelse af hvælvingen som sin særlige embedsgerning må have skaffet ham en vis anseelse også i kancelliet, hvor man ikke hidtil havde kendt ham.

Til at overlevere Peter Schumacher arkivet beskikkedes to kancellisekretærer, en fra det danske og en fra det tyske kancelli. Den første var Kristoffer Lindenov, senere afsending i Sverige og England; han fik ved denne lejlighed sin første afregning på rentekammeret med betaling for de to år han havde stået i kancelliet. Den anden var Fredrik Wolff, en velstuderet mand fra Strassburg, der kom ind i det tyske kancelli under krigen og her havde haft med arkivets nyere sager at gøre; han brugtes også til at fremtage udenlandske akter af hvælvingen, men var da hver

i forhold til igen — «såsnart jeg er kommen lidt i ro og har bragt mine sager i orden.» I følgende breve kommer vennerne ind på andre anliggender, således som i det foregående omtalt.

Schumacher kom bl. a. i forretningsforbindelse med en lærd præst Jean de Paulmyer, der kom meget hos de danske afsendinge og alt var indviklet i sagen med La Roche. Der anskaffedes nu ikke så lidt til kongens bibliotek, dels ad denne vej, dels gennem boghandlere i København, og dette fortsattes gennem hele Fredrik III's regering. Schumacher var dog ikke ene om dette; statssekretæren Konrad Bierman deltog ivrig i brevvekslingen med Paulmyer, den tyske sekretær Jodokus Uhlich skrev fra udlandet til kongen om sjældne bøger o. s. v.

Kong Fredrik III var en tavs mand, men han havde mange interesser og en fyldig videnskabelig dannelse. En tysk kurfyrstinde, som i disse år traf sammen med ham, siger: «han talte mere med sine øjne end med tungen, var ikke stødt, når man tiltalte ham først, og holdt mere af spil end af lange samtaler.» Og idet hun kommer til at tale om en af døtrene, ytrer hun: «det er en egenskab ved (konge-) huset Danmark at tale meget lidt.» Sikkert var denne egenskab dog ikke nedarvet fra kong Kristian IV, hvem sønnen heller ikke i andre træk havde stor lighed med, snarere var det vel en mødrenearv. Hos Fredrik var den forenet med en påfaldende ulyst til at skrive, thi det kan vel ikke være tilfældigt, at hans håndskrift i modsætning til faderens og sønnens så godt som aldrig træffes i den tids regeringssager.

FRIDERIK DEN TREDIE
Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers
Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken.
Grave i Oldenborg og Delmenhorst.

i forhold til igen — «såsnart jeg er kommen lidt i ro og har bragt mine sager i orden.» I følgende breve kommer vennerne ind på andre anliggender, således som i det foregående omtalt.

Schumacher kom bl. a. i forretningsforbindelse med en lærd præst Jean de Paulmyer, der kom meget hos de danske afsendinge og alt var indviklet i sagen med La Roche. Der anskaffedes nu ikke så lidt til kongens bibliotek, dels ad denne vej, dels gennem boghandlere i København, og dette fortsattes gennem hele Fredrik III's regering. Schumacher var dog ikke ene om dette; statssekretæren Konrad Bierman deltog ivrig i brevvekslingen med Paulmyer, den tyske sekretær Jodokus Uhlich skrev fra udlandet til kongen om sjældne bøger o. s. v.

Kong Fredrik III var en tavs mand, men han havde mange interesser og en fyldig videnskabelig dannelse. En tysk kurfyrstinde, som i disse år traf sammen med ham, siger: «han talte mere med sine øjne end med tungen, var ikke stødt, når man tiltalte ham først, og holdt mere af spil end af lange samtaler.» Og idet hun kommer til at tale om en af døtrene, ytrer hun: «det er en egenskab ved (konge-) huset Danmark at tale meget lidt.» Sikkert var denne egenskab dog ikke nedarvet fra kong Kristian IV, hvem sønnen heller ikke i andre træk havde stor lighed med, snarere var det vel en mødrenearv. Hos Fredrik var den forenet med en påfaldende ulyst til at skrive, thi det kan vel ikke være tilfældigt, at hans håndskrift i modsætning til faderens og sønnens så godt som aldrig træffes i den tids regeringssager.

FRIDERIK DEN TREDIE
Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers
Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken.
Greve i Oldenborg og Delmenhorst.

i forhold til igen — «såsnart jeg er kommen lidt i ro og har bragt mine sager i orden.» I følgende breve kommer vennerne ind på andre anliggender, således som i det foregående omtalt.

Schumacher kom bl. a. i forretningsforbindelse med en lærd præst Jean de Paulmyer, der kom meget hos de danske afsendinge og alt var indviklet i sagen med La Roche. Der anskaffedes nu ikke så lidt til kongens bibliotek, dels ad denne vej, dels gennem boghandlere i København, og dette fortsattes gennem hele Fredrik III's regering. Schumacher var dog ikke ene om dette; statssekretæren Konrad Bierman deltog ivrig i brevvekslingen med Paulmyer, den tyske sekretær Jodokus Uhlich skrev fra udlandet til kongen om sjældne bøger o. s. v.

Kong Fredrik III var en tavs mand, men han havde mange interesser og en fyldig videnskabelig dannelse. En tysk kurfyrstinde, som i disse år traf sammen med ham, siger: «han talte mere med sine øjne end med tungen, var ikke stødt, når man tiltalte ham først, og holdt mere af spil end af lange samtaler.» Og idet hun kommer til at tale om en af døtrene, ytrer hun: «det er en egenskab ved (konge-) huset Danmark at tale meget lidt.» Sikkert var denne egenskab dog ikke nedarvet fra kong Kristian IV, hvem sønnen heller ikke i andre træk havde stor lighed med, snarere var det vel en mødrenearv. Hos Fredrik var den forenet med en påfaldende ulyst til at skrive, thi det kan vel ikke være tilfældigt, at hans håndskrift i modsætning til faderens og sønnens så godt som aldrig træffes i den tids regeringssager.

FRIDERIK DEN TREDIE
Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers
Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormarn og Ditmarsken.
Greve i Oldenborg og Delmenhorst.

V. KONGENS KAMMER.

1665—66.

Siden Schumachers udnævnelse til kongelig arkivar og bibliotekar i Maj måned 1663 var de politiske bølger gået højt her i landet. Ingen vidste, hvem eller hvor mange der var indviklede i Ulfelds forræderi og frygten for Sveriges indblanding holdt sig. Under denne stemning kom hans sag for højesteret; den blev afgjort på to dage, idet han behandledes som greben på fersk gerning og udenfor de sædvanlige rettergangsformer dømtes til døden. Denne dom er ofte bleven stærkt angreben som formløs og ubegrundet; den forklares og forsvares dog formentlig tilstrækkeligt ved, hvad der foreligger om Ulfelds brøde og den fare, han havde beredt riget. Når man er villig til i udstrakt mål at indrømme den enkelte selvtægt, når hans lidenskaber er satte i bevægelse ved fornærmelser eller mishandlinger, så er det urimeligt at nægte et samfund denne ret overfor den mest hensynsløse tilsidesættelse af alle borgerpligter. Og det vil aldrig kunne bortfortolkes, at Korfits Ulfeld i åringer var optrådt som den, der vilde hævne sig på sit fædreland ved at yd-

myge det eller helt at tilintetgøre dets selvstændighed, ligesom han nu på den mest skamløse måde havde falbudt dets krone.

Og noget helt lignende gælder hans hustru, kongedatteren Eleonore Kristine. Man kan tilvisse beundre det storslåede i hendes karakter og de ualmindelige evner, hun var i besiddelse af; men des mere må man beklage hendes fuldstændige blindhed for sin egen skam og brøde. Det er et forhold, som minder om Kristian II, der til sin dødedag beklagede sig over andre, aldrig over sin egen skyld. I fortalen til sit «Jammers minde» siger Eleonore Kristine, efter at have udviklet, at hun vil fortælle om sine lidelser for at ihukomme Guds bistand: «den anden tilskyndende årsage er den trøst, det eder, mine kære børn, vil være, at I formedelst denne «jammersminde» forsikres, at jeg uskyldigen lider, at mig ikke ringeste sag er tillagt og at jeg intet er bleven beskyldt, for hvilket I, mine kære børn, tør blues og øjnene skammeligen nederslå. Jeg lider for at have været elsket af en dydig herre og husbonde, for ej at have hannem i ulykken villet forlade, suspiceres derfor at vide om et forræderi, han aldrig er bleven for tiltalt, mindre overbevíst, hvis beskyldnings årsage mig ej blev forstændiget, ihvor småligen og vemodeligen jeg det var begærendes.» — Ja, dersom veltalenhed og det at have udtrykket for de bedste følelser til sin rådighed var nok til at frigøre sig for enhver anklage, da vilde der ikke være tvivl om grevindens uskyldighed; men der må mere til end forsikringer og beskyldninger, thi de kommer jo fra begge sider. At en livsfange ikke i

sit fængsel skriver oprigtigt om sin sag, men snarere, muligvis i et lønligt håb om at få sit skrift læst, giver et indlæg, så dygtigt i bevisførelsen og så indtrængende for følelsen som muligt, følger jo af sig selv; men man gennemsøger forgæves «jammersmindet» for at finde et bevis for forfatterindens sanddruhed, en forklaring af kendsgerninger, der stemmer med, hvad vi andensteds fra kan kontrollere. Lægger man alt det til side, som skildrer tidernes råhed, særlig i forhold til den fangne, og derved bringer medfølelsen i bevægelse, bliver det, der skulde overbevise os om grevindens uskyldighed, såre fattigt; vi lærer kun en højt begavet kvinde at kende, som synes at sætte hustruens troskabspligt mod manden over alt andet, over sandhed og ret, over tusenders ve og vel.

For at få en målestok for Eleonore Kristines tænkemåde i de forhold, som berørtes af mandens forræderi, må man gå udenfor fængslets mure og hendes indlæg. Desværre er forhørene over hende ikke opbevarede; hun selv refererer dem således, at hun kommer til at stå som den fuldstændig overlegne overfor de mænd, som havde med hendes sag at gøre; hun beskæmmer dem og bringer dem til tavshed. Men det er kun ganske enkelte samtaler, hun meddeler noget om; forhørene varede i mange timer. Vi får da også andensteds fra i alle tilfælde nogle holdepunkter for at bedømme hendes fortælling. Den 18. Avgust 1663 skriver kongen til Hannibal Sehested, at man af grevindens tilståelse véd, at Ulfeld har været i Paris og «der negotieret ting, som just ikke stemmede med hans edelige revers». Denne tilståelse må være aflagt

i forhøret den første dag i fængslet (8. Avgust), da grev Rantzov begyndte med at spørge om rejsen til Frankrig; men efter «Jammersmindet» svarer hun kun, at de kom der for at rådspørge lægerne, om hvilke bade han skulde bruge. Men vi har endnu en anden beretning fra samtiden, der giver et helt andet billed af hendes tanker på den tid. Det er fra Dover, hvor hun sad arresteret i slutningen af Juli og hvor hun blandt andet modtog besøg af den franske forfatter Samuel Sorbière, kongelig historiograf og som det synes en fuldt troværdig mand. Han havde kendt Ulfeld og hans hustru under deres ophold i Haag og hilste nu på hende som fange; hun var uforsigtig nok til at udtale sig til ham på en måde, som står i stærk modstrid med den skildring, hun efter eget sigende gav af Ulfeld et par uger efter. Han var Danmarks Oksenstjerna, siger Sorbière, den største mand i riget osv. Han fortæller dernæst deres historie i Kristian IV's og Fredrik III's tid, idet han dog indrømmer, at Ulfeld ved at gå til Sverige blev «sandskyldig» (effectivement criminel). Så gjorde kongen riget arveligt i sit hus, fortsættes der, og da der var et utal misfornøjede, i hvis spidse man altid kunde påstå Ulfeld var ifærd med at sætte sig, når man vilde berøve ham friheden, besluttede han at forlade landet. Han «tog til påskud» at søge badene i Spa, drog til Frankrig, opholdt sig incognito i Paris og trak sig tilbage til Brygge for at tilbringe vinteren der. Sorbière ender med at udtale sin beundring for dette ægtepars store egenskaber og eventyrlige skæbne; han véd ikke, om han ikke vilde foretrække deres uro og møje for

hines ro, der i Danmark skælver for disse «store ulykkelige» i Flandern; de vil engang blive beundrede for deres troskab mod kongen (Kristian IV?) «såvel som for den nidkærhed, de har bevaret for deres fædrelands grundlove». I lignende toner taler Oluf Rosenkrans endnu henved 20 år efter om Ulfeld.

Når hertil holdes grevindens triumferende omtale af Karl Gustavs tog og freden i Roskilde: «Kongen er selv dragen til Skåne . . . det er en smuk tur, han haver gjort . . . den danske kong forærte vores kong en spand heste» o. s. v. og den opfattelse af Korfits Ulfeld som en forræder, der lå til grund for anklagen i Malmø, så må man vel give hin tids statsmænd ret i, at der var god grund til for enhver pris at søge at få disse mennesker i sin magt og gøre dem uskadelige. Det vil altid med rette kunne bebrejdes dronning Sofie Amalie, at hun ikke kunde finde sig i grevindens frigivelse, så længe hun levede, skønt hun i mange år var en stakkels enke; men sålænge man ikke havde fuld vished for Ulfelds død, vilde det tilvisse have været uklogt, ja uforsvarligt at slippe en så hadefuld og klog kvinde ud af den sikre forvaring, hvori hun nu var bragt. Man bør næppe heller stole alt for trygt på hendes skildring af fængslets hårdhed.

Samtidig med, at man sikrede sig Eleonore Kristines person var kongens generaladjutant Mikkel Skov bleven udsendt for at skaffe ham selv til stede, levende eller død. Dette førte dog ikke til noget og endte endog ved Mikkel Skovs egen uforsigtighed med at han selv kom i et mangeårigt gældsfængsel, som ingen havde lyst til at udløse ham af. Ulfeld døde derimod, som

bekendt, i begyndelsen af det næste år, i en båd på Rinen. Imidlertid kom efterretningen fra Paris om La Roche's anslag mod Danmark; Hannibal Sehested fik så temmelig rede på denne sag og satte den straks i forbindelse med Ulfelds; La Roche havde også besøgt grevinden i Dover. Det måtte jo under de givne forhold gøre et meget slet indtryk at høre, at heller ikke de fremmede officerer var at stole på og det blev en beroligelse for kongen, at borgervæbningen netop nu blev fuldstændig organiseret og kunde tages i ed. Nogen ny panik som i foråret ses da ej heller nu at være udbrudt.

En gammel mistanke fik derimod ny næring ved efterretningerne fra Paris, nemlig mod hertugen af Gottorp. Forholdet til ham havde aldrig været godt; kongen kunde umulig glemme, at han havde benyttet rigets ulykke til at løse lensforholdet til kronen, såvel som at skaffe sig en ydmygende landafståelse, og han var rimeligvis alt dengang vidende om, at der bestod en hemmelig aftale mellem Gottorp og Sverige for det tilfælde, at en ny krig førte til kongerigets erobring. Der var i samme forår truffet en foreløbig overenskomst om visse stridsspørgsmål i hertugdømmernes beskatning, men samtidig var der kommen et nyt op, idet hertugen vilde formene kongen at lade fæstningsværkerne ved Kristianspris genopføre. Mistanken var derfor stadig rettet mod denne farlige nabo og alt i forhørene over Eleonore Kristine skaffer den sig udtryk i forespørgslen om ikke Ulfeld i Bryssel havde modtaget «holstenske herremænd» eller bud fra hertugen. La Roche havde nu pralet af at have modtaget store

tilbud fra Gottorp for det tilfælde, at han vilde stille sine forbindelser til hertugens rådighed, og dette lød jo i høj grad truende. Det spørgsmål måtte da også komme op med fornyet styrke, om ikke Ulfeld stod i forbindelse med samme hertug og om der ikke bagved de uklare beretninger fra Brandenburg om, at han helst vilde have en beslægtet fyrste på den danske trone, hvad der dér var henført til kurfyrsten med hans fjærne slægtskab, egenlig sigtede til Gottorperen, hvis tronbestigelse i Danmark unægtelig vilde have frembudt ikke ringe fordele og havde sit afskrækkende fortilfælde i omvæltningen 1523, ligesom det havde været påtænkt 1648 at opstille hertugen som tronkandidat. Efter nyår fik man en ny anledning til ængstelse. Rigsråden Gunde Rosenkrans, der hørte til de misfornøjede, men som tillige var økonomisk ruineret og indviklet i en hel række temmelig mislige gældssager, var rejst over til omslaget i Kiel og havde på tilbagerejsen derfra været hertugens gæst på Gottorp. Dette kunde under de givne forhold ikke andet end vække mistanke og der vistes ham da også fra nu af stor kølighed ved hoffet; man lagde ikke skjul på, hvad der var i vejen, men han gjorde intet for at retfærdiggøre sig.

Under disse forhold var det man foretog det mislige skridt at lokke lægen Otto Sperling ind på holstensk grund og føre ham som fange til Blåtårn. Sperling var en ven af det Ulfeldske hus og havde til det sidste stået i forbindelse med familien; han mistænktes for at være mellemleddet overfor Gottorp, — han tilstod også at have befordret breve dem imellem, —

ligesom man vel har antaget ham for at have sat La Roche under hans ophold i Hamburg i forbindelse med hertugen.

Hvorledes skulde der rådes grundig bod på denne evindelige foruroligelse? det var et spørgsmål, som nok kunde påtrænge sig kongen og hans tillidsmænd. Svaret lød imidlertid forskelligt, nu som for 3—4 år siden; fra den ene side tilrådedes det at fare frem med strænghed og undertrykke enhver modstand mod enevælden, fra den anden tilrådede man ved indrømmelser at vinde den offenlige mening for de nye forhold og derved befæste dem for bestandig. I denne retning havde den kejserlige afsending, baron Goës udtalt sig, idet han nærede frygt for, at udenlandske magter før eller senere vilde begunstige en omvæltning i Danmark, og han havde heri været i overensstemmelse med rigsdrosten Joakim Gersdorf. På samme måde opfattede, som vi har set, den gamle kansler i Glückstadt, Reinking, sagen. Også den danske kansler Peter Retz holdt for, at den strængeste form af enevælden var vanskelig at bære; endnu efter tronskiftet udtalte han dette uforbeholdent til den engelske afsending. Det samme må antages at have været tilfældet med statholderen i hertugdømmerne Fredrik Ahlefeld. Hvad der dog mere end noget andet viser, at der endnu ved denne tid har været alvorlig tale om at imødekomme et af mange næret ønske om friere former, er en endnu bevaret afhandling om dette spørgsmål af kongens kammersekretær Kristian Ditlev Testman. Denne afhandling har en påtegning af Fredrik Gabel, Kristoffers søn, hvorefter den skulde være for-

fattet efter Testmans tilbagekomst fra England 1661, hvorhen han havde fulgt Fredrik Ahlefeld, og han tilføjer, at man tillagde denne ideen til den. Dette beror dog for så vidt på en fejltagelse, som den er skreven flere år efter 1660, uden al tvivl netop i 1664; men i og for sig er anmærkningen om Ahlefelds standpunkt i denne sag værdifuld nok.

Testmann var en søn af kongens husfoged i Rensborg og således født som kongelig undersåt. Han havde studeret i Helmstädt og var elev af den ret frisindede Herman Conring; under krigen var han bleven sekretær i det tyske kancelli og havde som sådan også, som det var skik, tjent i udlandet. Derefter var han bleven kammersekretær, d. e. den som foredrog kongen de løbende sager i «kammeret» (kabinettet) og ekspederede den mere private eller hemmelige brevveksling. Der kan da næppe være tvivl om, at han har udarbejdet sin afhandling om forfatningsspørgsmålet efter kongelig ordre og til kongens overvejelse.

Testmans indlæg til fordel for indførelsen af rigsstænder er et højst mærkeligt aktstykke. Med stor forsigtighed går han ud fra enevældens fortrin for det gamle konstitutionelle regimente, hvis langsomhed og fordomme (m. h. t. fødsel m. m.) han angriber. Men derefter vender han sig til de farer, der truer den nye regeringsform og fører nu ordet for sine rigsstænder med en overbevisende kraft og en veltalende varme, som vel havde fortjent en bedre skæbne end den at henlægges blandt vragede projekter.

En sådan rigsforsamling skulde efter Testmans tanke

være sammensat af folk fra alle stænder, fremgåede ved valg. Den skulde mødes efter kongens befaling og deltage både i den lovgivende, dømmende og administrerende regeringsmyndighed. Man vilde ad denne vej, mener han, få bedre love, da de deputeredes råd vilde føre ind på mere praktiske veje; man vilde blive gjort opmærksom på nyttige eller nødvendige foranstaltninger rundt omkring i provinserne, og man vilde blive opmærksom på misbrug af enhver art, som det enevældige kongedømme ellers fremkalder. Rent politisk vilde kongen i en sådan forsamling få en gavnlig modvægt mod embedsstanden, der ellers efterhånden vil berøve ham al virkelig magt; han vil ad denne vej blive bekendt med dygtige mænd, som kan bruges i statstjenesten og han kan ved at lytte til forsamlingens klager og træde i forbindelse med den vedligeholde sin magt og yndest til trods for alle misbrug. Embedsmændenes, især de overordnedes korruption i en suveræn stat har han et åbent øje for; alskens uret vil trives i kongens navn, bestikkelighed, kammeraderi o. l. vil aldrig kunne hindres, når det frie ord forstummer i folket. Også skattepålæg må kunne foretages retfærdigere og lideligere af en forsamling; men det indrømmes, at denne ikke bør være berettiget til at nægte ydelsen af hvad kongen ansér for nødvendigt. Berøver man derimod folket al adgang til deltagelse i skattelovgivning, vil det føre til misbrug og unødvendige fordringer, senere rimeligvis til en omvæltning, der indskrænker selve enevælden. De lande, som har afskaffet folkets deltagelse i de offenlige an-

liggender, som Spanien og Frankrig, går tilbage, medens de frie nationer går frem i velvære og magt.

Testman vender sig endelig mod de indvendinger, der gøres mod stænderne. Man siger da først, at det er unødvendigt at gøre denne indrømmelse, efterat kongemagten nu har været uindskrænket i flere år; da der ingen virkelig utilfredshed er, er der heller ingen grund til at imødekomme den; viser der sig genstridighed har man jo krigsmagten. Endvidere, at det er farligt at lade folket føle sin magt; det vil føre til overenskomster om at pånøde kongen sin vilje eller at nægte det nødvendige til forsvaret eller hoffet osv. Herimod indvender han, at folket ikke kommer i bevægelse, når det ikke trædes for nær; enevælden skal grundes på kærlighed, så er den god og mægtig, ellers fremkalder den frygt og uro; mangen konge vilde give en god del af sin magt, hvis han dermed kunde købe sig ro og fred. Folkene her i Norden trænger til friheden, som de er vante til, tanken derom vil bestandig leve iblandt dem; men denne frihed skal have bestemte grænser og rigsstændernes myndighed skal i alle tvistepunkter vige for kongens vilje.

Testman stod sikkert ikke ene med disse anskuelser, men han havde bestemte modstandere i Gabel og Schumacher. Om Gabels sindelag er der ingen tvivl og om Schumacher som bibliotekar fortælles der, at han fremlagde de bøger for kongen, som især anbefalede den strængeste form af enevælden. Man kan derfor vel nok sige, at der var en stående strid i forfatningssagen og at det i og for sig kan have været tvivlsomt nok, hvem der skulde gå af med sejren; men det viste

sig her som så ofte under lignende forhold, at det blev begivenhederne, som kom til at gøre udslaget, ikke grundene for og imod eller en endelig moden beslutning hos den mand, i hvis hånd afgørelsen hvilede.

Midt i sommeren 1664 skete nemlig det uventede, at Gunde Rosenkrans pludselig forlod landet og gik til Sverige; han rettede herfra et brev til sine «medbrødre» i rigsrådet, fuldt af klager over den ilde behandling han formentlig havde lidt. Rygtet både her og i Sverige knyttede straks hertil den fortælling, at mange andre adelsmænd vilde følge hans eksempel og at altså den ulmende misfornøjelse nu endelig vilde komme til udbrud. Straks efter drog Peter Retz afsted op til Norge for at holde højesteret på Aggershus, medens Ahlefeld alt nogle måneder før var gået til hertugdømmerne for at overtage embedet som statholder dér, — og Gabel blev under disse forhold mægtigere end nogensinde. Den 12. Avgust blev han af kongen adlet og udnævnt til gehejmeråd og statholder i København; søndagen efter tog han i kirken plads over de gamle rigsråder, som ikke var i embed. Det var kongemagtens svar paa den udfordring, Gunde Rosenkrans fjorten dage i forvejen havde sendt den fra Helsingborg. Kongehusets sikkerhed mod indre og ydre fjender var nu lagt i den forhenværende rentemesters hånd.

Den nærmeste anledning til Rosenkrans's flugt var den forsmædelse, han led i højesteret, idet han her tabte den ene sag efter den anden og tildømtes at betale summer, som langt oversteg hans evner, hvorfor kongen lod ham tilkendegive, at han ikke selv kunde vedblive at indtage sit dommersæde i denne ret. Men

kongens unåde havde alt længe tynget ham; han kunde ikke få sit tilgodehavende hos kronen udbetalt og hans kreditorer fandt ingen anledning til at fare blidt frem imod ham; muligvis er de bleven tilskyndede til fra alle sider at trænge ind på ham. At han så gik til Sverige, var jo det uheldigste han kunde gøre, han stillede sig derved på lige fod med Ulfeld.

Udnævnelsen af Gabel til statholder i København, et af de store rigsembeder, har vistnok i lang tid været halvvejs påtænkt uden at kongen har kunnet bestemme sig til det. Tidlig på året var Iver Krabbe bleven afskediget som statholder i Norge og efterfulgt af kongens søn Ulrik Fredrik Gyldenløve, medens statholderskabet i hertugdømmerne stod ubesat efter den gamle grev Rantzovs død. Endelig i Maj måned blev Fredrik Ahlefeld denne sin svigerfaders efterfølger; dermed var statholderembedet i København, som han havde beklædt, ledigt. Det var åbenbart kongens hensigt at sikre sig fuldt pålidelige mænd i disse vigtige embeder, og dette var i fuldeste mål opnået ved disse to udnævnelser: Fredrik Ahlefeld var en svoren fjende af huset Gottorp. Derimod måtte der et højtryk af begivenheder til at få kongen til for første gang at bruge sin magtfuldkommenhed til en så påfaldende standsophøjelse som det var at gøre Gabel til statholder i København, et embede som fra tidligere tid sattes i lighed med «rigens hovmester» og gav sin ihændehaver en meget vidtstrakt myndighed. Fra nu af var Kristoffer Gabel faktisk kong Fredrik III's førsteminister.

Betegnende er det da også, at kongen i hans be-

stalling udtrykkelig påberåber sig sin myndighed og magt; han skal, hedder det, have 6000 rdl. årlig løn: «imedens og al den stund han udi denne tjeneste forbliver, hvorved vi ham des imidlertid imod alle og enhver kongeligen agter at maintenere og forsvare, forbydendes alle og enhver herimod eftersom forskrevet står at hindre eller udi nogen måde forfang at gøre, under vor hyldest og nåde.» Intet under, at rigsråderne harmedes og at borgerlige folk var glade; Anders Bording skrev et lykønskningsdigt, i hvilket han ikke blot priser Gabel for de fortjenester, der har båret ham, den fattige student, så højt op, men også takker kongen for den hæder, der derved vises «den private stand».

Ved denne dobbelte begivenhed havde den politiske udvikling fået et mægtigt stød fremad. Der er opbevaret et modskrift imod Gunde Rosenkrans's brev, i hvilket hans tåbelige og utilbørlige pengeforretninger lastes i hårde udtryk, medens også den politiske side af sagen berøres. Når Rosenkrans udtaler et ønske om, at kongen måtte «følge de råd og anslag, som hensér til det gemene bedste» m. m., svarer hans modstander hertil: «hvad er det for råd, som hs. maj. skulde skønne og følge til det almindelige bedste, som er sit arvehuses stabilitet, uden dem, som h. m. véd at mene alting troligt, uden pålurelse til forrige tiders fordærvelige væsens restitution; hvilke råd og samtlige koopererer, at den suverænitet og respekt, som alle stænder kongl. majestæt efter Guds almægtige providence have tilsvoret, skal fra slægt til anden konserveres, under så mild og nådig regering, som h. m.

over al verden er berømt for —». Der gives ikke utydeligt at forstå, at nogle af hans «medbrødre» i rådet måske nok kunde ville lytte til hans klager over kongen og hans regering og vel altså intet vilde have imod, om «forrige tiders fordærvelige væsen» blev «påluret» kongen og riget.

Det var næppe uden sammenhæng hermed, når kongen ved denne tid (17. September) skrev til skatkammeret, at der skulde holdes afregning med de syv rigsråder, som ingen embeder beklædte og at deres løn skulde nedsættes fra tre til et tusinde rigsdaler: «efterdi som vores itzige tilstand ikke lider eller tilsteder så stor besolding at udstå.»

Et andet tegn, som ikke kan misforstås, er statskollegiets forhandlinger om universitetets privilegier og lavenes stilling i København. Om denne sidste blev der afgivet betænkning den 23. Oktober, undertegnet af Schak, Sehested, Retz, H. Bjelke, Krabbe, Gabel, Svane, Nansen og Peter Bülcke; den er affattet som den må være efter den «suveræne arveregering». En hovedbestemmelse er, at lavene ikke må holde møde uden kongens eller magistratens opfordring. I udkastet stod der, at en del af råderne har tænkt det således, medens andre mener nej: man bør ej hindre de enkelte lav i særlige møder, «de kunde derved geråde i mistrøstning, ligesom der var fattet nogen mistillid med dem.» Dette mindretalsvotum er dog faldet bort i renskriften.

Samtidig overvejedes universitetets privilegier. Der var indgivet en ansøgning om disses stadfæstelse alt den 17. Oktober 1660; den var lovet samtidig med

de andre stænders, men ikke påfulgt. Under 18. Februar 1663 havde kongen dog lejlighedsvis i stadfæstelsen af universitetets ret over sine bønder udtalt, at han ikke mindre end hans forfædre «vil have dets privilegier stadfæstede». Nu blev denne sag, med ansøgningen af 1660, tilsendt statskollegiet til betænkning; Svane fik den først hjem med sig og skrev foreløbige bemærkninger, og endelig blev den under 31. Oktober afgiven til kongen af de før nævnte råder. Alle spørgsmål, som var fremkaldte ved ældre tvivlsomme udtryk, besvaredes i den mest absolutistiske ånd: i et og alt henskydes afgørelsen til kongen, han skal sætte professorerne ret, tage deres ed, forunde dem, hvad han vil, i penge, gods og styrelse; conservatores bør nu hedde inspectores osv. Det var svaret på professorernes formening for fire år siden, at ingen af deres rettigheder stred «enten mod arverigets rettighed eller en suveræn kristen konges stat».

Også rent personligt forfulgte Gabel sin sejr. Da han blev statholder, udtaltes den formodning, at kongens kammertjener Jakob Pedersen vilde blive hans efterfølger som rentemester; det skete dog ikke, embedet blev simpelthen inddraget. Samme Jakob Pedersen er imidlertid en mand, som ved denne tid kom til at spille en vis rolle. Han havde i en årrække været kongens kammertjener, hvad der ingenlunde var nogen ringe stilling; Søren Terkelsen var fra renteskriver gået over i den og Joakim Irgens havde tiltrådt den som læge. Også Jakob var en ansét mand, han siges endog at have haft stor indflydelse på kongen og dronningen, hvis «gehejmeste kammertjener» han ved

en lejlighed kaldes. Han var ligesom Gabel privat forretningsmand og havde bl. a. fået ret til at anlægge et forlystelsessted i «den lille dyrehave» (Charlottenlund). Imidlertid fortælles der nu, at han i November 1664 bad om «tilladelse at måtte på nogen tid udrejse til sin helbred at kunne erlange»; men medens han var borte, rejstes der en række beskyldninger imod ham, så han faldt i kongens højeste unåde. Han kom aldrig tilbage, men bosatte sig i Holland, indgik ægteskab og blev en ansét mand, adelsmand og baron. Der blev dog ikke rejst tiltale imod ham før flere år senere; endnu to år efter hans afrejse betaltes der skat på hans vegne og i forhold til den løn, han havde haft. At der er ført en heftig og forbitret kamp mellem Jakob Pedersen og hans «venner» på den ene og Gabel og hans tilhæng på den anden side, kan der ingen tvivl være om; men hvad striden har stået på, kan ikke siges med sikkerhed. I vinterens løb går det efter de fremmede afsendinges beretninger op og ned; Gabel var gentagne gange fraværende i en kommissionssag i Holsten, og hver gang synes hans sager at være komne i en mindre heldig stilling; men at sejren tilsidst måtte blive hans, efterat han i åringers ihærdige kampe havde overvundet aristokratiet, kunde næppe være tvivlsomt. Det kan da ej heller tænkes anderledes end at Jakob har haft højtstående velyndere, siden han overhoved vovede sig i en så ulige kamp; vi må her endog tænke på dronningen og hendes sønner. Vist er det, at han, i alle tilfælde noget senere, var kommissær for dronningens brødre i Holland, at han stod i brevveksling med kronprinsen,

medens prins Jørgens hovmester senere fik en udtrykkelig ordre til ikke at lade ham komme i berøring med den tidligere kammertjener på udenlandsrejsen. Kongen fandt sig endog foranlediget til i sit sidste år at anlægge sag mod ham ved hofretten og få ham dømt som rømningsmand; men dombogen lod hans søn efter tronskiftet udlevere til sig for at rive alle de blade ud, på hvilke sagen var beskreven. Der var den gang også megen tale om, at Jakob skulde kaldes hjem efter Gabels fald. Det er bekendt nok, at denne alt nu stod i et spændt forhold til dronningen, der efter Sehesteds sigende ligesom tronfølgeren foretrak Fredrik Ahlefeld.

Jakob Pedersens fald efterfulgtes af Testmans. Sandsynligvis har der været en direkte forbindelse imellem dem; den dame, Jakob senere ægtede i Holland, Katrine de Bicker, var Testmans enke og af en ansét hollandsk familie, og der siges udtrykkeligt at Jakob havde indflydelsesrige venner i kongens omgivelse. Det er vel endog et spørgsmål, om ikke kammertjeneren havde fortørnet statholderen på det samme område, hvor Testman var ham imod, spørgsmålet om rigsstænders tilrådelighed. Måske har selve dronningen haft sine anfægtelser i denne retning og i alle tilfælde forbigående — som det vitterligt var tilfældet med kronprins Kristian — troet, at indførelsen af friere former i statsstyrelsen var ønskelig eller nødvendig.

Hvorom alting er, så overvandt Gabel i foråret 1665 lykkelig de sidste forsøg på at få Jakob Pedersen tilbage i en indflydelsesrig stilling og i slutningen af

April måned afskedigedes Testman som kammersekretær, medens han dog blev stående i det tyske kancelli, og det endog med en højere titel, som «råd», for udadtil at dække over den unåde, han var ifalden. Statholderen underrettede samtidig Peter Schumacher om, at kongen havde udsét ham til efterfølger.

Vi står her ved et betydningsfuldt vendepunkt, ikke blot i Schumachers, men i hele rigets historie. I dette øjeblik havde den kongelige enevælde i sin mest uindskrænkede form sejret; at Testman, den veltalende forsvarer af folkets frihed og ret, der vil have at kongemagten skal hvile på folkets kærlighed og statsstyrelsens offenlighed, viger pladsen i kongens kammer for Peter Schumacher, kongelovens forfatter, er så at sige en symbolsk begivenhed, der afslutter halvfemte års forfatningskampe. Det er ørkesløst for en sen eftertid at rette bebrejdelser og klager mod udfaldet af denne krise; hvor meget vi end kunde have ønsket det anderledes, fordi vi véd hvad vort folk har sat til af selvfølelse og karakter under den regeringsform, som sejrede, så må vi jo indrømme, at hine begivenheders forløb synes at have ført beviset for, at vore fædre ikke dengang formåede at skabe sig en bedre regeringsform, at de satte fordelene ved en mild og retfærdig enevælde, som udadtil kunde hævde rigets ære og velfærd, over enhver anden.

Det må endvidere indrømmes, at kampen for kronens uindskrænkede ret blev ført med mådehold og at sejren ikke blev misbrugt. Det vilde tilvisse ikke have kunnet undre os, om vi gang efter gang havde hørt om massefængslinger, som da efterretningen om

Ulfelds forræderi med opgivelse af bestemte medskyldige kom hertil; eller da La Roche udpegede en række betroede officerer, eller da Oluf Rosenkrans skrev om adelens ret, og da Gunde undveg til Sverige. Vi hører intet til dette; kun de virkelig skyldige, eller de som sikkert måtte forudsættes at kunne give oplysninger, blev fængslede, og om der end blev faret hårdt frem imod dem, var det kun for lidet at regne mod hvad samtiden havde oplevet i Frankrig og England, hvor politiske henrettelser hørte til dagens orden. Hvad Sperling angår, da dømtes han til døde, fordi han aldrig var lovlig afskediget af kongens tjeneste og derfor måtte siges at have brudt sin troskabsed; men han benådedes med livsvarigt fængsel. La Roche udleveredes til Frankrig og sattes senere i frihed. Eleonore Kristine har der sikkert ligeledes været tiltænkt en mildere behandling eller fuldstændig frigivelse efter mandens død; men dels var det meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at komme til vished om, hvorvidt denne virkelig var død eller dødsbudet kun var en list for at undgå sine forfølgere, dels kan Sorbières bog eller andre lignende oplysninger have ophidset stemningen yderligere imod hende, så dronningens rent personlige had, der i fuldt mål gengældtes af grevinden, beholdt overhånd. Kongen nøjedes da med at formilde hendes fængsel, så vidt som det overhoved lod sig gøre i Blåtårn.

Om sin udnævnelse til kammersekretær har Peter Schumacher gjort følgende optegnelse:

«Anno 1665 [søndagen den] 30. April, efterat hs. kongl. majestæt mig allernådigst ved hr. statholder

Kr. Gabel havde ladet anmelde nogle dage tilforne, at hs. maj. vår nådigst resolveret at gøre mig til sin kammersekretærer og at jeg dog derhos skulde beholde forvaltningen over arkivo til; da lod h. m. om morgenen for prædiken ved 7 slæt mig kalde til sig i det store grønne forgemak, hvorhen han forføjede sig ud af gemakkerne med statholder Gabel alene, og da dørene vår ilukt, befol h. eks. statholder Gabel mig at sætte mig ned for h. maj. på knæ og med oprakte fingre, som sædvanligt er, gøre efterfølgende ed, hvilken han mig udenad foruden papir foresagde, og vår fast ord fra ord således:

Eftersom hans kongelige majestæt mig P. Schumacher haver nådigst antaget og bestilt til at være h. majestæts kammersekretærer og arkivarius, da lover og forpligter jeg mig at være h. k. m. huld og tro, h. k. m. og hans kongl. arvehuses gavn og bedste altid søge og ramme, h. k. majestæts absolutum dominium, souverainetet og arverettighed af yderste evne håndhæve og forsvare; hvis h. m. mig betroendes vorder, skal jeg aldrig uden h. m. forlov til nogen mennesker åbenbare, mens stedse hos mig holde til min dødedag, og helles efter den instruktion, h. m. mig nådigst givendes vorder, forholde. Iligemåde skal jeg som arkivarius have god indseende med h. m. arkivum og rigtig register derover holde og helles i alle måder forholde mig som det en ærlig h. k. m.' edsvoren kammersekretarius og arkivarius vel egner og anstår, så sandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord.

Derpå rakte hans majestæt mig hånden til at kysse,

og så stod jeg op, takkede h. m. allerunderdanigst med to ord og bad h. m. i førsten vilde have tålmodighed med mig, om jeg ikke i begyndelsen så vel kunde forrette alting som jeg gerne ønskede; hvortil h. m. svarede: I skal nok lære det, og han (pegende på statholder Gabel) skal undervise jer. Mit bibliotek kan I også beholde, det hindrer jer intet, I kan have inspektion dermed imellem stunder, når I vil forlyste jer. D. a. m. i. t. sp. n. c. i. æ.»[1]

Schumacher var den første danske mand, som udnævntes til kongens kammersekretær, det havde hidtil altid været sekretærer i det tyske kancelli. Dette er et meget betegnende forhold. Forhen havde kun hertugdømmerne været kongens arvelande, og det kancelli, som havde med deres sager at gøre, stod derfor i et langt mere umiddelbart forhold til ham; her brugte han borgerlige sekretærer og hans valg var derved langt mere frit end i det adelige rigs-kancelli. Nu var forholdet et helt andet; kongens myndighed var nu størst i kongeriget, det gjaldt kun om nu også at give det et udtryk i kancelliet. Her var der vel efter 1660 optaget borgerlige sekretærer, men de var ikke vel sete og sagernes ekspedition synes at være foregået væsenlig på samme måde som før regeringsforandringen. Udnævnelsen af en dansk kammersekretær truede med at forandre dette; thi skulde hans embed have samme betydning som hidtil, måtte det føre til at kancelliets sager mere umiddelbart droges ind under kongens personlige afgørelse.

---

[1]) Herre, hør mig, til dig er mit håb og jeg skal ikke forvirres i evighed.

Det var nemlig ingenlunde meningen, at Schumacher, hvad han selvfølgelig let kunde have gjort, skulde gå ind i det tyske kancelli; de tidligere kammersager af den art deltes nemlig mellem et par andre mænd. Hertugdømmernes anliggender tildeltes Konrad Hesse, der tidligere havde stået i regeringskancelliet i Glückstadt, hertugdømmernes lokale regering, i hvis spidse statholderen stod; han var året tilforn bleven kaldt ind i det tyske kancelli i København. De udenlandske anliggender derimod overdroges, for så vidt som de gik gennem kongens kammer, til statssekretæren Konrad Bierman, der var kommen hertil som sekretær hos den franske afsending Terlon, var født tysker, og hyldede den grundsætning: hvor jeg har det godt er mit fædreland. Han var straks efter regeringsforandringen bleven udnævnt til statssekretær, oprindelig sekretær i statskollegiet for dettes forhandlinger om udenlandske anliggender; men da disse kun meget sjælden forelagdes dette store råd, gik han ligefrem ind i det tyske kancellis forretninger, der jo for en stor del omfattede forholdet til udlandet.

Det er som bekendt en gammel tradition, at Peter Schumacher skulde have vundet kongens særlige gunst og en stor anseelse ved engang på stående fod at holde en lang latinsk tale til en fremmed afsending. Dette er enten helt grebet ud af luften eller en vildfarende fortælling, der hører hjemme under helt andre forhold og personer. Taler som de pågældende holdtes først efter lang forberedelse og der siges udtrykkelig om kansleren Peter Retz, at han havde holdt alle sådanne lige fra sin formands død, i alle mulige sprog

og til almindelig beundring. Mindst af alt kunde desuden Schumacher her komme til at gøre tjeneste, thi de udenlandske forhold lå, så vidt man kan se, i hele Fredrik III's regeringstid fuldstændig udenfor hans forretningsområde.

Langt sandsynligere er det derimod, at Peder Syv har ret, når han opgiver Schumacher som forfatter til et brev til Otto Sperlings søn som svar på hans fordring på faderens løsgivelse. Dette brev er nemlig åbenbart fremgået af en ualmindelig mands pen, så glødende er det i sin harme, så veltalende i sin vrede og foragt; det er som om man læste en tale af Cicero mod Catilina. Ser man bort fra disse formelle fortrin fortjener det dog snarere undskyldning end beundring. Det er som om forfatteren behagede sig i de stærke ord, som han henter fra et fremmed sprogs og fjerne tiders digtere og talere; modet til at udslynge dem mod en gammel afmægtig fanges afmægtige søn er jo ikke stort. Men det kan vel undskyldes, dels med kongens ønske om at få et sådant brev udfærdiget, dels med en virkelig harme hos brevskriveren, der så det sorteste forræderi i ethvert forhold til Ulfeld og hans slægt, og, forudsat at det er Sperlings ældste søn Povl, kendte sin modstander fra Leiden og muligvis herfra havde grund til at bedømme ham så hårdt.

Der er fra Schumachers første år som kammersekretær opbevaret et lille hefte, indeholdende «kongl. majestæts kammer- og sekrete ekspeditioner», som tildels giver en forestilling om de forretninger, der her tilfaldt ham. Det synes ikke at være meget, han har haft at overtage. Han har først begyndt at føre

protokol et fjerdingår efter sin tiltrædelse og adskilligt af det eksperede er meget ubetydeligt, afregninger med slotsvægtere o. l. De «sekrete ekspeditioner» er selvfølgelig af større interesse. Således indeholder det første kongebrev en tilbagekaldelse af et ældre, gennem kancelliet ekspederet, hvorved Nils Trolle, den tidligere statholder i Norge, fik ret til frit at gøre testamente mellem sine arvinger. Dette har hans søn af første ægteskab Korfits besværet sig over, og det tilbagekaldes da af kongelig magtfuldkommenhed. Det var en uheldig vej at komme ind på således «at give brev mod brev», men det blev en af enevældens følger.

Her skal dog kun to sager særlig fremdrages, fordi de hver på sin vis belyser Schumachers stilling i «kammeret» og den forretningsgang der fulgtes; den ene vedrører et præstekald, den anden Schumachers venner, Falk Gøs efterladte.

Sognepræsten i Assens var død og biskoppen i Odense Nils Bang fik kaldsbrev for sin søn Hans, skønt denne endnu ikke havde fyldt de 25 år; det anføres, at han var gået med «til volds» i belejringen. Imidlertid kom borgmester Knud Jakobsen af Odense til København for at søge embedet for sin søn Klemens Pedersen, der var skolemester i Assens og ofte havde ladet sig høre fra prædkestolen til menighedens største tilfredshed. Borgmester og råd havde også erklæret at ville kalde ham, indtil biskoppen havde omstemt dem. Klemens havde ligeledes været til volds og det var ham «som blev nederslagen i mag. Gregers's hus, da en ildkugle gik helt ned igennem det.» Derefter

havde han tjent ved skolen i Assens og havde altså dobbelt adkomst til kaldet. Knud Jacobsen henvendte sig med sin begæring til kansleren, men denne måtte henvise ham til kongen og sendte ham til Schumacher. Denne indfører følgende brev i sin protokol som vidnesbyrd om den betydning man nu tillagde ham:

«Næst min villig helsen, viljes erbjudelse til alt godt, kære hr. sekretærer og gode ven, eftersom nærværende borgemester Knud Jacobsen af Odense agter ved hannem at lade insinuere en med sig havende supplikation til hans kongl. maj., så beder jeg hr. sekretæren hermed venlig, han ville gøre så vel og bemeldte borgemesters underdanigste ansøgning udi bedste måde foredrage og til et muligt godt svar at erlange behjælpelig blive. Jeg gør gerne igen, hvis han kan have godt af og forbliver til at tjene hannem stedse

beredvillig

P. Reetz.»

Hafniæ d. 23. Avgust 1665.

Der udvirkedes da også næste dag en kongelig resolution, hvorved kaldet gaves til den nye ansøger, dog med forbehold af at brevet skulde tilbageleveres, hvis den anden alt var ordineret. Der rejste sig dog så mange vanskeligheder af denne sag, vistnok ved biskoppens modstand, at det endte med at en tredje fik kaldet. Schumacher noterer herom i sin protokol: «Denne resolution blev ved en svår kabale vræget om igen, endog h. m. nogle gange sagde, det vår bedst det blev derved; bispens søn fik ikke kaldet, eftersom man havde demonstreret h. m. at det vår ubilligt at puer Askanius skulde foredrages ham, som havde be-

styret skolen der på steden, og derpå gik det andet kongebrev . . . derfore par depit vilde ikke pater Æneas at denne skulde have det, men flikkede tertium inde. De fornemste actores våre Nils Banner og Erik Krag, mens vilde intet gå an, førend de brugte annulum Gygis (G.' usynliggørende ring) . . . så flyede jeg h. m. den fromme herre hans hånd igen og mit svar (som allerede borgmester og råd havde påskrevet) 21. Sept. 1665.» Det er den eneste anmærkning af denne art; senere antyder han med enkelte ord, hvad der er sket. Det er klart, at han her i kammeret havde lejlighed til at gøre et dybt indblik i regeringsforhold i almindelighed og den første enevoldstid i særdeleshed.

Det er ved omtalen af Schumachers studenterår bemærket, at han stod i venskabsforhold til de lærde Gøer og at dette alt kom dem til gode i hans første sekretærtid. Dermed forholder det sig således. 30. Juli 1665 indleverede Karen Bille, Falk Gøs enke, en ansøgning i kongens kammer, i hvilken hun beder om at få endelig rigtighed på mandens regnskaber for Sorø og for hans oppebørsler som landkommissær. For de første var en del jordegods beslaglagt og for de sidste en del af børnenes arv; hun beregner den sum, han skyldte på Sorø, til henved 1800 rdl., hvorfor hun helst straks vil give gods i udlæg til kronen. Kongens svar herpå var særdeles nådigt; han eftergav den nævnte sum helt og pålagde skatkamret straks at udfærdige en kvittans og give godset fra sig; kommissariatsregnskaberne skulde revideres og imidlertid de beslaglagte arvelodder frigives. Året efter kom hertil

en anden vistnok endnu større og mere påfaldende begunstigelse, idet Karen Bille «indtil videre» fik eftergivet skatten af 400 tønder hartkorn på Fyn. I et privat brev til præsidenten i Nyborg Klavs Rasch meddelte Schumacher, at det således var fastsat efter Gabels ordre, at det ikke måtte omtales «for konsekvensers skyld» da det var sket «for sære årsager», og at der alligevel skulde udstedes kvittering for beløbet.

Disse begunstigelser er de første stærke tegn på den yndest, Peter Schumacher vandt hos kong Fredrik III, og som i de følgende år snarere forøgedes end formindskedes. Han henpeger selv på den i sit forsvarsskrift: «hvad affektion den salig herre, hedder det her, til mig til sin dødsdag uforanderlig båret haver til manges jalousi, er alle og i særdeleshed dem, der i kammeret hans majestæt opvartede, noksom bekendt.»

VI. DANSKE KANCELLI.

1666—70.

Både som arkivar og som kammersekretær måtte Peter Schumacher ansés for embedsmand i det danske kancelli, nærmest vel sekretær; han var jo endog bleven edfæstet af kansleren. Han deltog dog ikke i de egenlige forretninger i kollegiet, men var indskrænket til sine bestillinger på slottet.

Godt et år efter udnævnelsen til kammersekretær udfærdigedes der imidlertid fra kammeret en ny instruks for Danske kancelli, hvorved Schumacher formelt indordnedes i dettes embedsetat og forretningsgang. Denne tilkendegivelse fremtræder i form af et lukket brev til kansleren Peter Retz, «skrevet på vort slot Fredriksborg, den 23. Juni 1666,» og medunderskrevet af Schumacher, og lyder således:

«Vor synderlig gunst tilforne. Vores nådigste vilje og befaling er, at med alle supplikationers og underdanigste memorialers ekspedition, som vores kancelli vedkommer, skal herefter og indtil vi anderledes tilsigendes vorder, således forholdes: Først ville vi, at alle de supplikationer og underdanigste memorialer,

hvorpå ekspedition i vores kancelli søges og dér bør at ske, skulle af Eder tillige med os elskelig Erik Krag til Bramminge, vores kancelliråd og øverste sekretærer, så og Peter Schumacher, vores kammersekretærer, nøjagteligen igennem læses, ekstrakt deraf udenpå hver supplikation og af hver memorial opsættes, og at os derefter ved des ekspedition in originali skal ske af Eder tillige med bemeldte sekretærer underdanigst relation. Dernæst haver I, når I ikke på andre steder er i vores forretninger okkuperet, i tilbørlig agt at have, 'at intet, som af vores kancelli udgår, os til underskrivelse præsenteret vorder, at det jo tilforne efter den Eder allerede meddelte instruks og bestalling er igennemsét og, såsom vi det nådigst bevilget eller befalet haver, ret forfattet. Og på det benævnte kancellisager uden forsømmelse og ordenligen må forrettes, da skulle I til den ende, nærværendes havende merbemeldte tvende sekretærer, ugenlig hver onsdag og torsdag, om formiddagen, når klokken er otte, og om eftermiddagen, når den er to, iligemåde og om fredagen eftermiddagen klokken to slæt, helligdage undtagen, som på bemeldte dage indfalde kunde, i vort kancelli flitteligen og uforsømmet tilstede være; mens når vores højeste ret holdes, da skal sligt ske på forbenævnte dage enten før eller efter den ordinære tid, retten holdes på. Dermed sker vor vilje. Befalendes Eder Gud!»

Det havde voldet adskilligt bryderi at få det danske kancelli ordnet. Efter det nye regeringsprogram af 1660 skulde jo borgerlige have adgang til alle kollegier, men ingen steder kneb det så hårdt med at

Erik Krag,
øverste sekretær i Danske kancelli.

føre dette ud i livet som her. Selv i statskollegiet gik det langt lettere, thi her havde man en række ansete mænd at sætte ind og dette kollegium var noget nyt; kancelliet havde derimod en ældgammel tradition at støtte sig til, og da det at tjene som «kancellijunker» tillige var begyndelsen til de andre statsembeder, vågede adelen med særlig nidkærhed over, at ingen «plebejere» her slap ind. Det synes da også at være gået således, at kansleren sjælden eller aldrig sammenkaldte «kancelliråder» og «assessorer»; vel opføres adelsmændene Ove og Jens Juel sammen med Henrik Ernst, Villum Lange og Rasmus Vinding som sådanne, men disse fik end ikke nogen bestalling, langt mindre løn, og der var næppe brug for dem ved siden af kansler, oversekretær og junkere. Kongen nedsatte så en kommission for at gøre forslag til forandringer, men heller ikke den førte til noget resultat. Derimod optoges efterhånden flere borgerlige sekretærer ved siden af «junkerne», og da det anførte brev til Peter Retz udfærdigedes, var der lige mange af hver slags (junkerne Nils Kruse, Erik Rodsten, Kristoffer Uke, Kristoffer Lindenov og Anders Sinklar, og sekretærerne Povl Nielsen, Peter Madsen Lerke, Nils Hansen Drostrup, Peter Karstensen Drejer og Oluf Andersen Tønsberg). I en senere beretning fortælles, at de borgerlige blev «noget bas trakterede» af de andre; dette må vel skrive sig fra de første år, da Povl Nielsen, forhen medhjælper i kongens bibliothek og prinsens lærer, var ene med junkerne, medens den oppositionelle stemning i det hele var levende; da den mere eller mindre åbenbare kamp for og imod adelen

begyndte, fik han forstærkning, indtil der blev tilvejebragt ligevægt mellem stænderne.

Først nu, ved brevet af 23. Juni 1666, var denne ligevægt dog fuldt gennemført, idet den borgerlige kammersekretær sideordnedes den adelige øverste sekretær; men dette vakte da også en så stor harme blandt junkerne, siges der, at de alle på en enkelt nær opgav deres tjeneste. Dette er imidlertid en stor overdrivelse; i virkeligheden forlod kun den ældste, Nils Kruse, kancelliet, rimeligvis fordi han særlig følte sig forbigået ved Schumachers udnævnelse; de fire andre blev, hvor de var, indtil de senere efterhånden gik over i andre stillinger; de tre blev landsdommere, Kristoffer Lindenov diplomat.

Således som vi kender Schumachers stilling kan der ingen tvivl være om, at han fandt sin rette plads i kancelliet; ingen adelsmand vragede ham som omgangs- eller kaldsfælle og både kansleren og oversekretæren mødte ham uden tvivl med alt det hensyn, der skyldtes hans embedsstilling. Der siges et enkelt sted, at forholdet mellem Peter Retz og Erik Krag var mindre godt og at Schumacher sluttede sig til denne sidste; men om dette har noget på sig, får stå hen. Schumacher kaldes i de følgende år et par gange «rejsesekretær», og denne benævnelse har da vistnok også i reglen været tillagt ham i kancelliet. Den hidrørte fra tiden før 1660, da en rejsesekretær indtog oversekretærens plads, når kongerne færdedes omkring i riget, hvad der jo var tilfældet en god del af året.

Af sekretærerne var Povl Nielsen en særdeles dyg-

tig mand; han blev for livstid i kancelliet og adledes senere med navnet Rosenpalm. Peter Karstensen Drejer var ligeledes fremtrædende på sin vis; han var bleven rektor i Vordingborg året før krigen udbrød og havde med stor nidkærhed søgt at få sin skole på fode, hvad der dog afbrødes i de sørgelige krigsår; han brugtes alt da gentagne gange i kongens ærinde. Efter freden fulgte han Simon Petkum til England og deltog i forhandlingerne om Eleonore Kristines udlevering; han fulgte hende til København og afleverede hende her til stadens kommandant. Året efter blev han sekretær i kancelliet, hvor han stod i 4 år, tildels med ophold i Holland. Derpå blev han vicelagmand i Trondhjem. Han var stærkt igået med Schumacher. En ungdomsven traf denne desuden i kancelliet i sekretæren Oluf Tønsberg. Han havde truffet ham og broderen Mattis i udlandet i følge med Jens Rosenkrans, og havde senere stået i korrespondance med dem. De var sønner af borgmesteren i Tønsberg Anders Mattisen, en rig købmand, som var født i Haderslev, men som ungt menneske havde nedsat sig i Norge; han var nu tillige kongelig kommissarius og blev lidt senere assessor i overhofretten på Aggershus. Brødrene havde rejst meget og skaffet sig en fortrinlig uddannelse; de ansattes begge i kancelliet, først Oluf, senere Mattis, og udgik herfra til embeder i Norge. Oluf døde kort efter, men Mattis, der 1668 var bleven «sekretær i Norge», d. e. hos Norges statholder, vedligeholdt stadig sit venskabelige forhold til Schumacher. Dette omfattede også hans søster Kirstines mand, Nils Tolder, som var assessor i overhofretten og vicelag-

mand i Tønsberg; også dennes broder, Jens Tolder, assistentsråd og lagmand i Bergen, adlet Rosenheim, droges med ind i bekendtskabet. Denne slægt danner øjensynligt tilknytningspunktet for Schumachers senere godserhvervelser i og ved Tønsberg og det fremgår af mange træk, at han har følt sig nøje knyttet til den. Iøvrigt var han også gennem sine søskendebørn fra Roskilde, der havde bosat sig ved Kristiania fjord, tidlig bleven kendt med disse egne.

En tre uger efter Schumachers optagelse i Danske kancelli var Konrad Bierman bleven kancelliråd i det tyske; de to kom til i hele Fredrik III's tid at følges ad på deres embedsbane. Også her knyttede der sig rimeligvis en reform i forretningsgangen til det personlige spørgsmål, men enkelthederne unddrager sig her vor kundskab. Der fremtræder som det fælles en bestræbelse efter at samle den egenlige afgørelse af sagerne i kongens kammer; gennem sine to sekretærer var majestæten ligesom umiddelbart repræsenteret i kancellierne. Som det synes var den tyske kansler Teodor Lente begyndt at blive aflægs, — han døde halvanden år efter —, muligvis er han samtidig bleven mere egenrådig, end kongen syntes om; han fik da i Bierman en meget virksom medarbejder, tildels vel en tilsynsmand.

Det var dog nok mere statholderen Gabel end kongen personlig, som udviklede den øverste styrelse i denne retning; han var en selvskreven mand i «kongens kammer» og både Bierman og Schumacher var i høj grad henviste til hans ordrer. Det var da heller ikke at undres over, at han forfulgte og brugte sejren

over sine tidligere modstandere; der var på det civile område ikke mere nogen, som kunde gøre hans indflydelse afbræk. Peter Retz var en svag mand, som det næppe var vanskeligt at gøre ked ad det; han synes let at have opgivet evret og som adelsmand måtte han være forsigtig for ikke at give anledning til mistanke. Da derfor Hannibal Sehested døde i Frankrig (Sept. 1666) efterat have været fraværende i længere tid, og hans høje embed som rigets skatmester ikke mere blev besat, sad Gabel i virkeligheden som første mand i hele den civile statsstyrelse; rentemestrene, hans forrige kaldsfæller, kunde ikke unddrage sig hans overledelse af finanserne.

Det er Kristoffer Gabels bedste år. Han følte sig nu så stærk, at han ikke blot var hovedmanden i den indre styrelse, men også udad gik det for det meste efter hans hoved. Således fremgår det tydeligt af brevvekslingen med Kielmann, at det er ham, som tilvejebragte forsoningen med Gottorp. Hannibal Sehested havde tilrådet en sådan politik; han mente, at Danmark måtte glemme sit fjendskab både med Gottorp og Sverige, anerkende de bestående politiske magtforhold og se at komme i et godt forhold til begge. Gabel stolede ikke på muligheden af et oprigtigt venskab med Sverige; da det engang blev bragt på bane af Kielmann, henviste han til overfaldet 1658 og krævede beviser, før han kunde indlade sig på noget. Med Gottorp mente han derimod, at vi kunde og burde se at komme til en forståelse og han gennemførte også virkelig denne tanke. Den 12. og 13. September 1667 mødtes han med regeringspræsidenten

på Breitenburg i Holsten, efter at denne kort i forvejen havde været i København, og i slutningen af samme måned kom kongen til Glückstadt for her at træffe sammen med hertug Kristian Albrekt. Man enedes om de forskellige stridspunkter, især med hensyn til hertugerne på Als, og samtidig med at den bekendte «reces» sluttedes (12. Oktober) havde hertugen bryllup med kongens datter Frederikke Amalia. Den nærmeste praktiske følge af dette forlig blev en fælles optræden fra de to «regerende herrers», kongens og hertugens, side overfor deres frænder af huset Sønderborg; medens kongen fik frie hænder på Als, hvis len og godser han inddrog efter hertugernes fallit, optrådte han i forening med hertugen imod Pløn i sagen om den oldenburgske arv. Det kongelige regeringskancelli i Glückstadt holdt for, at hertugen af Pløn efter tysk statsret var nærmeste arving til grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, hvis sidste hertug netop nu var afgået ved døden; men det var Kielmanns yndlingstanke i henhold til tidligere aftaler at tilvende de regerende herrer denne arv, og hertil sluttede nu kongen sig med skarpe ordrer til regeringskancelliet om at støtte Gottorperne ved rigshofretten. Resten af Fredrik III's regering gik med forhandlinger om denne sag, mæglinger af fremmede fyrster og indlæg af lærde jurister, uden at den blev bragt tilende. Det blev endvidere efter tronskiftet den første diplomatiske sag, i hvilken Schumacher kom til at optræde; vi vil derved få lejlighed til at komme tilbage til den. Her skal kun fremhæves, at der var god mening i Gabels holdning overfor Gottorp og de sønderborgske

hertuger, selv om det må synes tvivlsomt, hvor vidt den underfundige Kielmann var at stole på; det var altid et forsøg værd, og Gabel udtaler lejlighedsvis, at de to i åringer har arbejdet på et forlig og at det sikkert vil holde, så længe de leder forretningerne. Det gjaldt om at befæste kronens magt, især i det suveræne Slesvig, og sikre kongehuset det for alle tider; ingen anden statsmand i ældre tid har haft dette så klart for øje som Gabel. Derfor fjernede han hertugerne fra Als og lagde dette under Fyn; derfor gav han Slesvig en egen biskop, adskilt fra Holsten; derfor blev der sat en indskrift over Rensborgs port, der betegnede Ejderen som det romerske riges grænse, og derfor henlagde han i kongens sidste levedage de sønderjydske sager fra det tyske til det danske kancelli. Det var en ulykke, at ikke Schumacher, den dansk fødte og dansk følende mand, kunde gå ind i denne tankegang og fortsætte, hvad den tysk fødte Gabel i rigtig forståelse af kronens sande interesse havde begyndt så godt.

Det var efter de tiders skik ganske naturligt at Gabel nu, da han sad inde med en så stor magt, tænkte på at sikre også sine børn en fordelagtig fremtid; han fik sin voksne søn Fredrik anbragt som afsending til Frankrig og de fire døtre fæstedes til adelsmænd af det reneste blod.

Fredrik Gabel har i senere år selv i forestillinger til kongen omtalt, at han af Fredrik III havde været udsét til sin faders efterfølger og at han sendtes til Frankrig for at få Danmark ind i det forhold, som Sverige i mange år havde indtaget; derved skulde

også enevælden yderligere befæstes, både udad og indad til. Han var dengang endnu en ung mand, der var kommen hurtig til vejrs efter faderens ophøjelse: 1665 blev han hofjunker, året efter kammerherre, og efter nyår 1668 sendtes han til Paris som envoyé extraordinaire for at afløse residenten Markus Gø. Han blev ikke gammel i den diplomatiske tjeneste og fik heller næppe meget udrettet.

Kristoffer Gabel var klog nok til at indsé, at adelskab også i fremtiden, til trods for hvad der var sket i Danmark, både her og i den øvrige civiliserede verden endnu i en uoverskuelig tid vilde være betingelsen for at spille en rolle i staternes styrelse; der var i virkeligheden, mindst hos os, stof til en selvstændig, fast sluttet borgerstand, som vilde sætte en ære i ikke at skylde navn og fødsel noget af sin stilling i samfundet. Ligesom han derfor selv havde taget imod ophøjelsen i den adelige stand, søgte han nu at knytte svogerskab med de gamle adelsslægter, der på deres side efter standens fuldstændige nederlag var meget villige til at hæve sig igen ved hjælp af kongens statholder. Det er dog betegnende, at han måtte begynde ved den tyske ende og først efterhånden kom i lag med de gamle danske ætter. I sommeren 1667 ægtede hans ældste datter, den 16årige Anna Margrete, kammerherren Konrad Reventlov, der skulde ende som rigets sidste storkansler; året efter blev den næste forlovet med Didrik Schult, søn af en indvandret tysk adelsmand; men 1669 blev sønnen Fredrik forlovet med en datter af Ove Juel, og Gabels to yngste døtre henholdsvis med en søn af samme Juel og en Powisch.

Disse sidste var dog barneforlovelser, som ikke overlevede statholderens fald.

Konrad Reventlov var alt kort efter Gabels udnævnelse bleven draget til København; han var en søn af Kristian IV's kansler i hertugdømmerne Ditlev Reventlov og havde i sin første ungdom været knyttet til den udvalgte biskop af Lybek, Avgust Fredrik af Gottorp; 21 år gammel blev han nu udnævnt til dansk hofjunker og få måneder efter til kammerherre. Samtidig med sit bryllup udnævntes han til hof- og kancelliråd og sattes i det tyske kancelli.

Her var der nemlig noget at udrette for en mand, som havde kongens særdeles nåde. Kansleren Teodor Lente var svag og kunde forudsés ikke at ville leve længe; han havde vel en formodet efterfølger i sin svigersøn Konrad Hesse, men da det kom til stykket, viste det sig, at kongen ikke var venlig stemt imod denne; Gabel gjorde i det øjeblik, da Lente i Februar 1668 døde, opmærksom på fejl og forsømmelser i kancelliets forretningsgang, og således blev både Konrad Hesse og Lentes søn Fredrik forbigåede. Man kan ikke værge sig for den tanke, at der her fra Gabels side førtes en kamp imod hans gamle vens efterladte for at bane vej for sin egen svigersøn. Denne var imidlertid for ung til at kunne gøres til kansler og Gabel havde derfor fået udvirket, at rigsmarsken Kørbitz fik ordre til at tage sig af det tyske kancelli under Lentes sidste sygdom og efter hans død. Denne kommission kunde altid ved lejlighed hæves og en endelig ordning da finde sted.

En hel del vanskeligere faldt det at få foden ind i

det danske kancelli, men det lykkedes dog; her gjaldt det om at få den anden svigersøn Didrik Schult ind som oversekretær. Efter Gabels udtalelser må man antage, at Teodor Lentes sygdom og død førte til en mere ordnet og kollegial forretningsgang i det tyske kancelli og at dette atter har indvirket på det danske. Som en slags forløber kan ansés udnævnelsen af sekretæren Johan Moth til arkivar i det tyske kancelli for at bringe orden i dets sager; Lente havde hidtil ruget over disse som hemmeligheder og derved hindret sine embedsbrødre i at få det nødvendige kendskab til forretningernes enkeltheder. Straks efter udfærdigedes der en kongelig ordre til begge kancellier om at lade tage afskrifter af de udenlandske akter og derefter at levere originalerne til Schumacher for at han kunde nedlægge dem til bevaring i kongens eget arkiv (10. Februar 1668).

Kort efter, fra 1. April s. år, ser vi derpå Schumacher påbegynde en kort protokol over alle sine ekspeditioner, med vedtegninger, der viser, at sagerne har været refererede i regelmæssige møder. Som tilstedeværende nævnes foruden kongen og statholderen også andre «ministre» (embedsmænd), ja flere vedtegninger taler om, at sagen behandledes «offenligt», altså i en ikke ganske fåtallig forsamling. Der bruges f. eks. følgende udtryk: «i statholderens og alle ministre deres nærværelse»; «offenligen i statholderens og alle ministre deres nærværelse blev og approberet»; «kongen udtrykkeligen i alles og især rentemester Frises påhør sagde, det var billigt»; «i statholderens, feltherrens og alles nærværelse»; «kansler, me disputante»; «kansler,

me contradicente»; «in collegio collegialissime og i begge kansleres nærværelse kongen refereret»; «efter ganske collegii status mening, som det og blev forelæst.» Det er af disse indbyrdes afvigende oplysninger klart, at foruden kancelliets «råder» og statholderen også andre høje embedsmænd jævnlig har været kaldte til referaterne for kongen og at forhandlingerne her kan have været brogede nok. Mange sager, som embedsudnævnelser o. l. ses dog at have været afgjorte ved indstillinger af høje embedsmænd, i og udenfor kancelliet, som havde et personligt ønske i den henseende; enkelte gange har kongen «taget navnet af hatten», man har altså rimeligvis slet ikke kendt ansøgerne og derfor ladet kongen trække lod.

Ved mange embedsudnævnelser og bevillingssager er der intet vedtegnet i Schumachers protokol og man får deraf det indtryk, at han selv i disse tilfælde har indstillet udnævnelsen eller bevillingen. Dette var i sin gode orden, for så vidt som han havde gennemgået sagens akter og i forvejen havde at sørge for, at den blev oplyst i alle enkeltheder. Hvor ivrig han i den henseende var f. eks. med hensyn til ansøgerne af præstekald, vides af hans brevveksling med biskoppen i Ribe, Peter Kragelund, der sendte ham lister over lærde folk i sit stift; lignende har han sikkert skaffet sig også fra andre egne.

Men der var i de tider en stor mislighed forbunden med denne stilling, nemlig den gamle skik, at de som fik et embede eller en bevilling, foruden de lovlige ydelser i den anledning tillige gav den pågældende embedsmand en taknemlighedsgave. Skikken var ud-

bredt overalt og kunde for så vidt ikke bebrejdes nogen; men den førte let misbrug med sig og kunde da udarte til en fordømmelig handel, som for præstekalds vedkommende var udtrykkelig forbudt under straf af embeds fortabelse. Schumacher modstod ikke den fristelse, som her frembød sig, og det er mistrøstende at se, hvor tidlig den kastede sin skygge over hans strålende bane. Da han senere stod anklaget for denne og andre forbrydelser, afgav Fredrik Gabel et skriftligt vidnesbyrd imod ham af følgende indhold:

«Jeg underskrevne kan ikke nægte, at da greve Griffenfeld blev udnævnt til oversekretær hos salig højlovlig kong Fredrik III, blev jeg i kongens nærværelse af min salig fader befalet på en god måde, ligesom af mig selv, at lade hr. Schumacher forstå, hvorledes h. m. havde fået at vide, at han handlede med dem, som søgte embeder, førend han tjente dem, og tillige som en ven advare ham at tage sig i agt, at folk ej i fremtiden fik årsag til at fortælle h. m. sligt, om han vilde nyde h. m.' nåde som forhen. Lidet derefter kom hr. Schumacher til mig og beklagede sig at kongen ej mere betragtede ham så nådig som før; dog troede han ej at have noget at bebrejde sig, efterdi han intet havde gjort, som kunde mishage h. m. Han bad mig også at forhøre, hvormed han kunde have fortørnet min salig fader, overbevist om, at det var ham, der havde sat ham i misgunst hos kongen. Jeg forsikrede ham, at min fader var en af hans bedste venner, at han forresten ej behøvede hans rekommendation, eftersom h. m. selv havde stor nåde for ham, men dog kunde kongen måske vel være fortørnet, for-

medelst de ham gjorte fortællinger om hans opførsel; hvis han forandrede det, kunde han være vis på kongens nåde. Derforuden sagde jeg, at jeg ej havde befaling at sige ham noget derom, men at jeg dog vilde advare ham som en ven at tage sig i agt og ej sætte betjeninger på avktion; h. m. vilde gerne tilstede ham at tage imod foræringer, som erkendtlige personer af sig selv kunde give ham, men at han ej måtte fordre; hvis han således vilde opføre sig, skulde han se, at h. m. skulde forandre sine tanker, uden at han dertil skulde behøve anden rekommendation. Derpå holdt han en lang tale om verdens utaknemlighed, sigende, at folk gav intet, når de først var hjulpne. Nu havde han anvendt sine få midler på studeringer og rejser, og nu tiden var kommen til at få nogen oprejsning derfor, havde han set sig tvungen til at tage imod noget af supplikanterne, førend han hjalp dem; thi siden fik han intet. På denne måde udrettede jeg kongens befalinger og med disse ord udtrykte jeg mig herom; som ved nærværende håndskrift tilstås.»

Schumacher nægtede vel rigtigheden af dette vidnesbyrd; men der kan ikke være tvivl om, at det i alt væsenligt var sandt. Der fandtes nemlig senere i hans bo et større antal obligationer, der så godt som alle kan henføres til bestemte tjenester, han samtidig med disses udfærdigelse havde gjort vedkommende udsteder. Men af disse obligationer var ikke mindre end en halv snes stykker fra årene 1666—69; de falder sammen med udstedernes embedsbeskikkelse, indkrævningen af et tilgodehavende hos kongen, stævning for højesteret e. l. Beløbene varierer fra 50 sletdaler til

200 rigsdaler. Efter sagens natur kan dette kun være en ringe del af den slags indtægter; som regel måtte vedkommende selvfølgelig betale med rede penge eller i alle tilfælde indfri det udstedte gældsbevis, der altid angiver en bestemt termin herfor. De opbevarede breve er altså kun de ikke indfriede, restancerne. At meget er indkommen i rede penge kan sikkert sluttes alene deraf, at Schumacher også havde gældsbreve fra disse år på fem tusinde rigsdalers pålydende, som hidrørte fra udlånte kapitaler; andre er sikkert senere bleven opsagte og satte i hans jordegods.

I anledning af Fr. Gabels vidneudsagn, — der iøvrigt gøres yderligere troværdigt derved at han selv senere havde givet Griffenfeld en obligation på 3000 rdl. for at opnå en gunst af kongen, — vil der dog være anledning til at gøre endnu en anden bemærkning. Den gamle statholders holdning i denne sag minder om hans fremfærd mod Testman og Jakob Pedersen, senere mod Konrad Hesse og Fredrik Lente. Det var næppe *alene* for kongens og tjenestens skyld han fremdrog disse mænds forseelser, vel nok så meget for at forebygge deres alt for store indflydelse og bevare denne for sig selv og sine egne. Sikkert nok havde han ret i, at Testman havde snakket af skole, at Jakob Pedersen og Schumacher var bestikkelige, Hesse og Lente forsømmelige; men man kan ikke værge sig for den tanke, at disse fejl blev fremdragne så stærkt, fordi vedkommende stod i vejen for Gabels søn og svigersønner. Særlig Schumachers stærkt voksende indflydelse i det danske kancelli og i alle kammersager kunde nok forurolige statholderen, der var optagen af

tanken om at sikre sin slægts fremtid, ligesom kongen tænkte på sin.

Der blev da også i året 1668 gjort en forandring med det danske kancelli, idet endnu en embedsmand optoges til de ældre, således at man nu fik fire for to: to kanslere og to oversekretærer. Det er ret betegnende, at man således ad en anden vej kom tilbage til, hvad der i 1660 var påtænkt, men hvad der den gang var mislykket, at få et formeligt kollegium ud af det. Muligvis er der i de «ministre», som omtales i Schumachers protokol, indbefattet nogle af de ældre råder og assessorer, Jens og Ove Juel, Rasmus Vinding o. a. som nu igen virkelig tilkaldtes; men noget bestemt foreligger dog ikke derom. Man var snarere kommen til den erkendelse, at det var upraktisk at have andre «råder» end dem, der virkelig havde med sagernes daglige behandling at gøre, og det var derfor naturligt, at man fik oprettet et kollegium af stadig tjenstgørende kancellimænd.

Dertil kom, at med Teodor Lente en kansler-titel ligesom var bleven ledig; det havde i 1660 været påtænkt, at han i et samlet kancellikollegium skulde være et slags vicekansler, ligesom man kaldte Henning Powisch vice-skatmester, og denne titel blev nu efter Lentes død overført på en gehejmeråd, som fik sæde i det danske kancelli. Kongen valgte hertil en mand, som stod højt i hans gunst, Kristoffer Parsberg.

Han var alt kommen til hove i året 1653, havde en kort tid været resident i London og var under belejringen rykket op fra hofjunker til kammerherre; på arvehyldingens dag udnævntes han til kronprinsens

hovmester og fulgte ham senere på en længere rejse i udlandet. Efter sin hjemkomst blev han amtmand på Vordingborg, medens han selv fik Jungshoved len udlagt til ejendom; noget beregnedes ham for tilgodehavende løn, andet skænkedes ham af »sær kongelig nåde.» 3. Juli 1667 aflagde han sin ed som medlem af højesteret og statskollegiet og var dermed som adelsmand tillige gehejmeråd (det nye navn for rigsråderne). 26. Avgust 1668 aflagde han ed som vice-kansler.

Også Schumachers stilling forbedredes eller befæstedes ved denne tid, idet han (23. Sept.) fik bestalling som kancelliråd. «Eftersom vi os elskelig Peter Schumacher, hedder det i kongebrevet, for nogle år nådigst haver antaget for vores arkivar og bibliotekar, og efter ved samme bestilling forspørede god konduite endnu bestillet hannem til vores kammersekretær, da efterdi han sig i lige måder med tilbørlig troskab og flid hidindtil ladet finde, have vi derfor været bevågen hannem ydermere for vores kancelliråd udi vores danske kancelli tillige med foromrørte bestillinger at tilbetro og forordne —.» Det er betegnende, at bestallingen, der er udfærdiget af rentemesteren Henrik Müller, har haft lønnens størrelse in blanco, således at den først er tilskreven ved den endelige ekspedition hos kongen. Den er sat til 1000 rdl., en ringe forhøjelse fra før (800 rdl.), men han fik fra nu af del i kancelliets sportler, der for det følgende år for hans vedkommende beløb sig til omtrent samme sum som lønnen.

Forandringen i kancelliet 1668 var af så stor betydning, at den af udenforstående med urette blev ansét for den første og eneste efter 1660. Præsten An-

ders Hjørring, tidens danske historieskriver, fortæller derom følgende: «Udi dette år er sket forandring udi kancelliet både på bygning og personer. Tilforn var fordum et kammer til kansler og et til sekretæren, men nu ere to andre tilbyggede, et til vicepræsident og et til sekretær Peter Schumacher. På personer er sket formerelse, at foruden kansler, som holdes at være præses i kancelliet, er tilforordnet vicepræsident, og var ædle velbårne Kristoffer Parsberg første vicepræsident udi kancellikollegio og velb. Erik Krag og Peter Schumacher vare de første, som vare titulerede kancelliråd, de andre, som vare udi kancelliet, vare fordum titulerede kancellijunkere, fordi da vare de alle af adel efter geburt.»

Det var dog ikke dette mål, Kristoffer Gabel nærmest efterstræbte, det var kun indledningen til at skaffe plads for Didrik Schult uden at hæve Schumacher for højt. Alt et par måneder efter siges der da også i en indberetning til det engelske hof, at kammerherre Didrik Schult er bleven forlovet med Gabels datter og udnævnt til Schumachers efterfølger som kongens rejsesekretær. Sagen bragtes i orden 3. Februar, da Erik Krag blev gehejmeråd og dermed måtte fratræde som oversekretær; Schumacher rykkede da op i hans plads og Schult blev yngste oversekretær.

I valget af Didrik Schult faldt kongens og Gabels interesser sammen. Kong Fredrik III havde alt i en alder af 10 år fået den tyske adelsmand Jørgen Schulte til kammerjunker, senere til hovmester, og han bevarede stadig det varmeste venskab for ham. Da kong Kristian IV søgte at få sønnen valgt til erkebiskop af

Bremen var det nødvendigt for ham først at have et kannikedømme og et sådant ejede og overlod Jørgen Schulte til prinsen; han fik rigeligt vederlag i Danmark og optoges i den danske adel. Han døde som ejer af Finstrup (Holstenhus) på Fyn og efterlod en enke Anna Margrete Gøtz med flere børn. Disse kunde stadig glæde sig ved kongens særlige nåde, enken fik eftergivet skatter og tildelt andre understøttelser, sønnen Didrik rejste udenlands på hans bekostning og beholdt samme årpenge efter sin hjemkomst. Han blev derpå hofjunker og kammerherre, indtil han ved kongens og Gabels forenede yndest, tiltrods for sine ringe evner og uden foregående øvelse som almindelig sekretær, således som det forhen altid havde været en ufravigelig skik, blev oversekretær. Hans forhold til Schumacher blev aldrig godt, og efter Gabels fald blev han mere og mere trængt til side og ud af de forretninger, der havde nogen betydning.

Gabels tilnærmelse til adelen, der vistnok faldt sammen med kongens oprigtige ønske om før sin død at bringe riget i fuldkommen rolighed, nåede først sin afslutning med udnævnelsen af ialt otte nye gehejmeråder (rigsråder), de syv på én dag (3. Febr. 1669), den ottende få uger efter. Valget af disse mænd frembyder flere mærkeligheder, det synes nærmest at være et kompromis mellem kongen og hans statholder.

Som kongens personlige yndlinge må nævnes Nils Banner til Hagenskov eller Fredriksgave, som han kaldte den gamle kongeborg efterat have fået den for intet; han var gift med en datter af Jørgen Schulte og fra den tid i høj yndest. Endvidere stod Korfits Trolle,

en søn af den tidligere statholder i Norge, kongen personlig nær. Han havde ledet sammensværgelserne imod Kronborg og i Malmø, for at bringe disse pladser tilbage i kongens magt; senere blev han amtmand på Skanderborg. Nu fratrådte han dette embede uden afgang i løn og synes fra den tid af at have været kongens politiske politichef eller hvad man vil kalde det, den som sørgede for hemmelige «kundskaber». Endvidere var Enevold Parsberg, Kristoffers broder, sikkert kongens personlige valg; han havde fra arveregeringens begyndelse været kongedøtrenes, en tid også prins Jørgens hovmester og blev fremdeles i denne stilling.

Statholderen havde på sin side særlig interesse for Otte Powisch og Ove Juel; han havde med dem sluttet eller indledet familieforbindelser. Fredrik Gabel blev under sit besøg i hjemmet fra Paris forlovet med Ove Juels datter og dennes søn Kristian omtales samtidig af Gabel som hans svigersøn. Ove Juel, der havde stået i kancelliet som en ubrugt råd, blev ved denne lejlighed vicestatholder i Norge og modtog kongens portræt i en guldkapsel til at bæres om halsen. Otte Powisch, der var generalkrigskommissær, var en broder til den afdøde viceskatmester Henning Powisch og, hvad der måske betød nok så meget, farbroder til den unge Kristian Fredrik, der ligeledes af Gabel omtales som en vordende svigersøn.

Endelig var der blandt de nye gehejmeråder embedsmænd af den gamle adel; først Holger Vind, som blev sat i spidsen for skatkammeret, der nu i nogle år havde været styret af sine tre rentemestre; han synes

udelukkende at være bleven valgt på grund af sin dygtighed som finansmand. Han var en søn af rigsadmiralen Jørgen Vind, der havde fået ulivssår i slaget ved Femern, og var i en tidlig alder kommen til hove. Efter Fredrik III's tronbestigelse havde han i nogle år været overskænk og hovmester hos den lille prins Kristian, senere var han nogle år lensmand i Norge. Under belejringen blev han selvanden landkommissær for Sjælland og sørgede en tid lang sammen med Gabel for garnisonens underhold i København. Efter krigen trak han sig tilbage fra statstjenesten, uden dog at bryde med hoffet; han brugtes i påkommende tilfælde til at ledsage fyrstelige gæster o. l. Hans indtrædelse i et højt embede nu var et af de forskellige tegn på, at selv de gamle adelsslægter anså den nye statsordning for grundfæstet, medens kongen fra sin side mente igen at kunne fatte tillid til dem, der med uvilje havde set på den hele forandring. Holger Vind, der officielt kaldtes vice-skatmester, — vistnok udelukkende for ikke at få ham for højt i rangen foran ældre råder, — var i virkeligheden og kaldtes i almindelighed «rigets skatmester»; denne stilling vedblev han at indtage i alle de følgende år, indtil efter Griffenfelds fald. Først senere var han i nogle få år, til sin død, vicekansler i det danske kancelli. Han var ejer af den Rantzovske gård ved siden af regensen, hvis grund han erhvervede en del af, og på Nørrebro samlede han straks efterat være bleven skatmester den store ejendom Ravnsborg med sine haver og fiskedamme.

Så var der endelig Marskalk og Krag. Johan Fredrik Marskalk var gift med en søster til Bjelkerne, rigsadmiralen

og generalen, og sendtes til Norge som vicekansler og befalingsmand på Bergenhus. At Erik Krag blev gehejmeråd, var som omtalt snarest for at blive af med ham som oversekretær; men man fulgte heri ældre tiders skik, hvorefter den øverste sekretær ved sin afgang blev rigsråd.

Ved udnævnelsen af de otte nye råder havde «kongens råd» omtrent nået de for rigsrådet fastsatte 23; der manglede kun en enkelt i dette tal. Også dette var en slags imødekommen overfor adelen, som den måtte sætte pris på, så meget mere som det i de sidste år før 1660 havde været et stadigt stridsemne at det lovlige tal langtfra nåedes. Ikke færre end tolv af disse råder beklædte rigernes højeste embeder og disse tolv var alle enten af indfødt adel eller knyttede til kongen og riget gennem en lang årrække. — Den gamle rådstue i kancelliet blev ved denne tid sat i en sømmelig stand og rådsmøderne fik en større regelmæssighed.

Den i året 1660 udtalte jævnbyrdighed mellem adelen og «den private stand» var atter trådt stærkt i baggrunden, men helt blev den dog ikke opgiven. Med gehejmerådsværdigheden fulgte jo sæde i højesteret og statskollegiet, svarende til rigsrådets dobbelte hverv som «retterting» og «rådstue», og ligesom der fra begyndelsen af var sat en del borgerlige ind i disse institutioner, erstattedes afgangen fra de mellemliggende år, da Svane, Lente og Nansen var døde, med to nye udnævnelser: Bierman og Schumacher. Foruden dem sad nu kun to andre borgerlige i statskollegiet, præsidenten i København Peter Bülcke og den kongelige

råd Henrik Mathesius, begge tyskere, — medens højesteret havde mindst et dusin borgerlige assessorer, alle, på Bülcke og Bierman nær, danskfødte mænd.

Således opnåede Schumacher, sammen med og efter sin trofaste ledsager Konrad Bierman, en ny forfremmelse, idet han to dage efter gehejmeråderne aflagde sin ed som «assessor» i statskollegiet og højesteret. Han ses også i den nærmeste tid derefter at være mødt begge steder, dog uden at tage fremtrædende del i forhandlingerne; det måtte alt være af stor betydning for ham at være bleven medlem af de højeste kollegier og derved få et fuldt overblik over statens hele civile styrelse.

Peter Schumacher havde nu samlet ikke mindre end seks oprindelig selvstændige embeder på sin hånd. Han syslede endnu med kongens bogsamling; han var den eneste, som havde adgang til kronens gamle arkiver; han sad i højesteret og i statskollegiet og han havde mindst halvdelen af Danske kancellis og det kongelige kammers sager under hænder. Det kan derfor ikke undre os at høre klager over den sendrægtige forretningsgang i kollegierne. Kancelliet havde atter draget en stor mængde skatkammersager ind under sin ekspedition, idet rentemestrene mødte i kongens kammer, sammen med kancelliets embedsmænd, og det hele lå ligesom i en stadig overgangstilstand; den stærke tilbøjelighed til at drage alt ind i kamret var ifærd med igen at vige pladsen for den modsatte, som fik sit udtryk ved udnævnelsen af vicepræsidenter i kancelli og skatkammer. Vi hører da også straks efter tronskiftet klager over de sidste års tilbagegang i styrelsen. For-

fatteren til den såkaldte «fyrstelige tankering», en række reformforslag til den nye konge, siger uforbeholdent: «Begge rigernes indvånere sukke derover, at her nu på nogle års tid har fulgt så langsomme ekspeditioner såvel af skatkammeret som kancelliet, da man dog tilforn på få dages tid blev depecheret, da der lå flere provinsier til riget end nu og var ikke uden én rentemester og én sekretærer. Og kan e. m. jo vel eragte, at underdanerne mærkeligen svækkes og forarmes ved sådan ophold ikke af mange uger, men af mange måneder, til over år og dag.» Og umiddelbart foran hedder det: — «da kan e. m. aldrig gøre en mere heroiske eller mere guddommelig gerning, end dersom e. m. hver uge vilde udvælge sig enten én eller to dage og deraf emplojere enten formiddag eller eftermiddag til at høre selv personlige supplikanter af alle stænder, deres supplikatser annamme og dennem til nådigst ekspedition alvorligen befordre, det hofhyklere, som vil sælge fyrstens gunst, søger at forhindre.»

Man kan tilvisse ikke gøre Schumacher alene ansvarlig for en sådan sagernes tilstand, dertil var hans indflydelse ingenlunde betydelig nok i disse år; men det er ikke des mindre vist, at han også senere, da hans magt var tilstrækkelig stor til at råde grundig bod på den, i alt væsenligt lod alt gå samme langsomme, for ikke at sige skæve gang.

Hvad der nu svækkede hans evne og vilje til at indføre en bedre orden, eller i alle tilfælde bidrog til at svække den, var den mangfoldighed af andre, rent underordnede forretninger, som kongen vedblev at på-

lægge ham; han var bleven ham uundværlig i selve «kammeret». Der er bevaret en brevveksling mellem ham og den danske faktor i Amsterdam, Gabriel Milan, en spansk jøde, hvis forbindelser var vidtstrakte og værdifulde; den er ført på spansk og indeholder de mest mangfoldige sager og anliggender: bøger, smykker, kunstsager, lægemidler, stoffer til kemikeren Borri osv. osv. samt nyheder af enhver art, fra videnskabelige til politiske og rent personlige. Baggrunden for en sådan brevveksling var selvfølgelig daglige samtaler med kongen om al verdens anliggender og emner, og betingelsen for at han kunde gøre fyldest i denne stilling måtte være et omfattende og anstrængende arbejde.

VII. KONGELOVEN.

Blandt de mange udenoms hverv, som det faldt i Peter Schumachers lod at udføre for kong Fredrik III, var også det store og enestående at affatte rigets fremtidige grundlov, den «kongelov», på hvis endelige fastsættelse man havde arbejdet lige fra enevældens første år.

Allerede ved forhandlingerne om den ældste arveprinsesse Anna Sofies giftermål med kurprins Johan Georg af Sachsen, i Oktober 1663, kom det ganske naturligt på tale, hvilke rettigheder hun havde til tronen. Der skulde efter almindelig skik udstedes et afkald på arv, men inden de sachsiske afsendinge vilde godkende udkastet, forlangte de at gøres bekendte med den kongelov (lex regia), der skulde gælde for prinsessens arveret. Derpå vilde de danske underhandlere ikke indlade sig, da kongen ved brevene af 10. Januar 1661 havde fået overdraget myndigheden til at fastsætte arveretten som en «sidste vilje» (testamente), til hvilken undersåtterne forlods havde forpligtet sig som til en «fundamental lov og offenlig forordning». Han kunde altså ikke før sin død kundgøre

dette aktstykke, da han til det sidste beholdt retten til forandringer og altså ingen tidligere form havde nogen endelig bindende kraft. Arveafkaldet, som det endelig formuleredes ved formælingen tre år efter (10. Oktober 1666), blev da også holdt i almindelige udtryk: det gælder overfor faderens ægtefødte sønner og deres ægtefødte børn, dog med forbehold af den ret, som måtte tilkomme datteren efter grundloven («nach denen fundamental gesetzen») og faderens disposition og anordninger, dem hun fuldstændig underkaster sig. Der tages endvidere et udtrykkeligt forbehold med hensyn til kongens ret til, trods dette afkald, at disponere og anordne over den fremtidige arvefølge efter eget tykke.

Der kan dog næppe være tvivl om, at der jo alt ved forhandlingerne 1663 fandtes en lex regia, som der kunde have været tale om at fremlægge for de sachsiske afsendinge; man vilde vel også ellers ligefrem have sagt dem, at kongen ikke endnu havde fattet nogen bestemmelse i henseende til arvefølgen. Alt i foråret 1661 var det jo blevet pålagt kancelliet i Glückstadt at drøfte dette spørgsmål, og i slutningen af året indsendtes der herfra et fuldstændigt projekt til en sådan «constitutio pragmatica», for at den kunde underkastes de københavnske råders yderligere behandling. Om denne forlyder der nu vel intet; men af en kladderegistratur fra det tyske kancelliarkiv ses det, at der alt kort tid efter, vistnok alt i sommeren 1662, her fandtes en «Lex regia» eller «constitutio pragmatica», henlagt sammen med de sidste traktater «i en særlig kapsula» i kanslerens kabinet. At der ved

denne bemærkning må være tænkt på et endelig udfærdiget aktstykke, kan efter måden, hvorpå det betegnes, næppe være tvivlsomt, og at det på den anden side ikke er den senere udfærdigede kongelov, der gemtes i hvælvingen som en hemmelighed for alle, er aldeles sikkert.

Det er imidlertid klart, at det vilde være aldeles ørkesløst nu at fritte efter denne ældre kongelovs indhold. Et bevaret tysk projekt fra de første tider ligner i høj grad Reinkings betragtninger over den fremtidige forfatning og kan måske ligefrem være hans, — der er også her tale om stænder; — men iøvrigt viser det os kun de store vanskeligheder, der har været forbundne med at fastsætte arvereglerne.

Det var så let at give det store fremtidsløfte på arveret for hele slægten, mænd som kvinder, men man havde næppe gjort sig rede for, hvorledes det til sin tid skulde bringes til udførelse. Alt den 14. Oktober 1660 kom det ved hine mindeværdige forhandlinger i det «grønne gemak» på omtale; der spørges: «hvilke af frøkenerne skal sukcedere, den allerede gifte eller den yngre, som hjemme er?» Brevet af 10. Januar 1661 svarer herpå: «hans kongl. majestæt ud af synderlig kongelig gunst og nåde haver sig erklæret, at jus primogenituræ hernæst her i riget ved den kongelige arve-sukcession skal oprettes.» Det ser ikke godt ud, at stænderne nødes til at erklære det for en «synderlig kongelig gunst og nåde», at der heller ikke i dette spørgsmål skal tages mindste hensyn til dem og deres krav på det længst mulige at forskånes for fremmede prinser og prinsesser. I det tyske udkast til en

arvelov, muligvis det, som kom fra Glückstadt, skal Fredrik III's døtre følge efter sønnernes sønner, og den af døtrene, der har en søn, forud for den, der kun har døtre; hovedsynspunktet er her, at arverettens «første erhverver» hædres frem for alle andre. Denne ordning vilde have afstedkommet den største vilkårlighed og var fuldstændig hensynsløs overfor rigets tarv. Hvorledes kvindernes arveret opfattedes hos den adelige opposition ses af det brev, Ulfeld havde skrevet til sin hustru og som blev opsnappet. Han gør heri løjer med det hele i anledning af det sachsiske ægteskab. «Der vil komme en dag,» siger han, «da en ung sachsisk prins og måske halvhundred andre med ham vil have krav på Danmarks krone, således som det går i Jülich, Kleve og Berg-Katzenellenbogen.»

Der var imidlertid også vanskeligheder ved spørgsmålet om den mandlige arvefølge. Den ældste kongesøn Kristian var alt i året 1650 bleven valgt til tronfølger, men denne valghandling var bleven kasseret i brevene af 10. Januar. Der var nu dem, som holdt for, at den anden søn Jørgen (Georg), der i modsætning til broderen var «født på tronen», herved havde et fortrin, som måtte give ham førstefødselens ret. Således var det i Tyrkiet og muligvis andre despotiske stater, med hvilke Danmark nu kunde sammenstilles. Fredrik Gabel udtaler åbent, at dronning Sofie Amalia holdt herpå, og der lagdes så lidt skjul på denne mening, at en norsk lagmand, som 1667 kom hjem fra København, kunde fortælle, at prinsen selv havde udtalt sig stærkt for denne opfattelse. Gabel troede endnu i året 1689 af den grund at måtte advare kong

Kristian V mod England, hvor «troløshed er à la grande mode», da han anså det for muligt, at prins Jørgen som den engelske dronnings ægtefælle kunde kræve sin formentlige ret. Som en sådan kunde man dog også, i alle tilfælde efter Kristians tronbestigelse, tænke sig en deling af monarkiet, f. eks. afståelsen af Norge, eller Jørgens tronbestigelse forud for Kristians sønner, som første erhververs søn. — Men en sådan arvegang vilde jo aldrig have kunnet udstrækkes til Holsten og Oldenburg, som man anså det for en velfærdssag at bevare for rigerne.

Alle disse tvivlsmål blev som bekendt afgjorte og enhver fremtids strid forebygget ved den af Peter Schumacher skrevne og forfattede, og af kong Fredrik III underskrevne kongelov af 14. November 1665. Den gennemførte mandsstammens fortrin og førstefødselens ret i sine yderste konsekvenser.

En nærmere omtale af dette mærkelige lovarbejde, der er så nøje knyttet til Schumachers navn, må begynde med en undersøgelse af affattelsestiden; lovens egen opgivelse viser sig nemlig at være vildledende, den er i virkeligheden tre år yngre end den udgiver sig for.

Det måtte alt for den, der har fulgt nærværende udvikling, være i høj grad påfaldende, om Schumacher alt i 1665 skulde være kommen i det forhold til kongen, at denne kunde betro ham affattelsen af en så vigtig lov; forberedelserne måtte jo have strakt sig helt tilbage til den dag, da han blev kammersekretær og efter sine egne optegnelser tilstod, at han var

ukyndig i de forretninger han som sådan vilde få at gøre med.

En anden tvivl om rigtigheden af kongelovens datering frembyder sig af ordlyden i prinsessernes afkaldsbreve 1666 og 67; der henpeges i dem på visse fundamentallove og anordninger, uden at nogen bestemt sådan nævnes, hvad der derimod er tilfældet i det næste afkald, af 1671: «den fundamentallov, der kaldes lex regia.»

Første gang dette navn bruges om den senere bekendte kongelov, er i Schumachers kammerprotokol, hvor det efter indførelsen af det kongelige gavebrev til prins Jørgen hedder: . . . «blev antedateret, fordi det skulde være den samme datum som Lex regia var dateret.» Dette brev, der da også siges udstedt 14. November 1665, står her mellem breve henholdsvis af 12. November og 20. December 1668; det er altså i virkeligheden gjort færdig ved denne tid.

Nu kunde man vel sige, at der heri netop ligger et vidnesbyrd om, at kongeloven er af den angivne datum; men dette vilde være overilet. Med vished fremgår der kun dette ene af oplysningen, at brevet til prinsen er antedateret og at man altså overhoved indlod sig på at antedatere. Der står heller ikke, at Lex regia er udstedt i 1665, men kun at den er dateret således. Mistanken må vækkes om, at begge aktstykker, der gensidig supplerer hinanden og hører sammen, i virkeligheden er udstedte samtidig, ligesom de bærer samme dagmærke, kun at dette er falsk.

Dertil kommer da endnu en ytring i et brev fra Schumacher til Gabel, opbevaret ved en ren hændelse,

i hvilket der tales om våbenmærkerne i det kongelige segl. Alt 1666 havde man begyndt at genoptage de tabte landsdeles mærker, især Gulland og Øsel, desuden ældre mærker for Grønland, Island, Færøerne og Femern, uden at Gabel synes at være bleven opmærksom derpå. Tidlig på året 1669 kom der imidlertid indsigelse herimod fra svensk side og statholderen må i den anledning have henvendt sig til Schumacher, der altså var ophavsmanden. Hans svar herpå, af 12. Marts 1669, lyder i sin helhed således: «Jeg haver med flid eftersøgt det sags beskaffenhed med våbnene og befinder, at sl. og højlovlig ihukommelse kong Kristian IV altid haver ført Gullands og Øsels våben i sit segl, endog efter de Brømsebroske traktater, som af akter 1646—47 er at se og jeg nøje haver gransket. Men af hs. k. m. vores itzige allernådigste herre og konges segl ere de straks han til regeringen kom bleven udeglemt, hvilket såsom det udaf uagtsomhed og uden årsag sket er, så hindrer det ikke, at det jo derfor igen af h. m. udi våbnene kan føres, når hannem lyster. — Jeg skikker helles herhos afridsningen på det store segl, som h. m. det sjelv har ordnineret og nu expresse til L. R. alene lader gøre. Skulde der noget i endnu forandres, vilde det vel itide siges, thi h. m. har alt befalet ham at arbejde derpå. Helles beder jeg, afridsningen måtte mig igen tilskikkes med et ord, om det skulde blive derved, at jeg kunde fly mesteren det igen. —» Var således seglet til kongeloven endnu ikke i arbejde i Marts 1669, så følger vel deraf med nødvendighed, at de nu bevarede, monumentalt udstyrede håndskrifter af loven først ved samme tid var

under udarbejdelse og at den foreløbige original, som vel for alle tilfældes skyld må være bleven udstedt, ikke kan have været synderlig ældre, — med andre ord falder sammen med udstedelsen af prins Jørgens brev.

På dette tyder endelig også det «slægtregister» over det kongelige arvehus, som Schumacher begyndte at føre i henhold til kongelovens 39. artikel. Det er øjensynligt først anlagt i 1669 og vidner altså som tredje led i helheden om det samme som de to andre. Det fremgår også til overflod af den i kongeloven brugte retskrivning, at den tidligst er fra slutningen af året 1668.

Fredrik Gabel, der senere gjorde sig til af at være den eneste, som vidste ret besked med kongelovens tilblivelse, men allerede derved røber manglerne i sin viden, at han kun kender én udfærdigelse, medens den i virkeligheden forelå i to originaleksemplarer, har opbevaret en tradition fra faderen om, at kong Fredrik III stadig opsatte lovens kundgørelse, således som det var bestemt ved dens affattelse. At man virkelig til sin tid har tænkt på en sådan offenlig kundgørelse er rimeligt nok, og det ældre udkast har endog haft den slutning: «givet og kundgjort —»; men beretningen om kongens modstand mod Gabels tilskyndelser hører dog vistnok oprindelig hjemme på et andet punkt, lovens endelige affattelse. Det måtte efter alt, hvad vi kender til kongens karakter, næsten falde af sig selv, at han havde ondt ved at få sin «sidste vilje» affattet. Han var vel forsigtig nok til at have en sådan liggende færdig for alle tilfældes skyld; men

forholder det sig, som man må antage, at denne har været affattet på grundlag af det tyske regeringskancellis udkast, kunde dens svagheder, såvel som dens alt for liberale tendenser ikke ret længe tilfredsstille ham, og det har da vistnok i adskillige år stået som en opgave at få et nyt testamente affattet og formelt udfærdiget. Dette har Gabel da skyndet på, medens kongen skød det fra sig, indtil begivenhederne også her fremtvang en løsning.

Der var to omstændigheder, som i året 1668 måtte opfordre kongen til at gøre en ende på sagen: den første dattersøns fødsel og formodningen om, at det kongelige hus havde været genstand for et attentat. Fra 11. Juli det nævnte år blev der i kirkerne holdt bøn for Anna Sofies lykkelige forløsning, og samtidig modtog kongen besøg af sin datter og hendes mand fra Gottorp. Dette sammentræf af begivenheder vakte den største opsigt i København og var da også dengang uden sidestykke i vor historie. Kongeparret, det unge kronprinsepar og det gottorpske fyrstepar, dertil kongens yngre søn og to døtre var alle samlede i hovedstaden og på de nylig opførte lystgårde ved Fursøen, Fredriksdal og Dronninggård, medens den ældste kongedatter i Dresden imødeså sin nedkomst med det første barn, som skulde være født arving til Danmark og Norge. Midt i den glæde, som dette fremkaldte i alle lojale undersåtters sind, kom så rygtet om, at en fremmed kok havde villet forgive hele den kongelige familie. Kongen havde den 28. Juli givet et stort gæstebud i en løvsal, som var bygget «på bakken» ved Fredriksdal; otte dage efter gav

dronningen en lignende fest: «den 3. Avgust trakterede h. m. dronningen det ganske herskab hel magnifik på Dronninggård, om aftenen, udi en hel smuk dertil oprettede løvsal, som varede til dag.» Ved denne lejlighed troede man at have opdaget en forbrydelse, — der tales om forgiftet vildt, om fremmedes, især andre religionsbekenderes fanatisme o. s. v., — men i virkeligheden synes der ikke at have været noget om det; rimeligvis er rygtet væsenlig opstået og i alle tilfælde næret af selve forestillingen om den store fristelse, det måtte være for arvehusets fjender at benytte den givne lejlighed til at tilintetgøre det. Men hvorledes det end forholder sig hermed, er det jo klart, at en sådan mistanke og de betragtninger, den ganske naturligt måtte fremkalde hos kongen, var vel skikket til at tilskynde ham til at gøre testamente. Da så den 18. Oktober, otte års dagen efter arvehyldingen, den første arveprins fødtes i Sachsen, var også det apparat færdigt, som fra nu af skulde være en evig lov i det danske kongehus: der blev udfærdiget et diplom til den nyfødte prins, hvori hans adkomst til arv i de nordiske riger var fastslået i henhold til lex regia. Dette «documentum insinuationis» er udfærdiget den 14. November 1668, — altså netop samtidig med løftebrevet til prins Jørgen, — og kongeloven bærer samme dagmærke, kun 3 år tilbage i tiden.

Hvorfor har denne antedatering fundet sted? Grunden ligger nær. Det var vel opstillet som en grundsætning både i brevene af 10. Januar 1661 og i kongedøtrenes afkald, at arverigets grundlov var kong Fredrik III's sidste vilje og at han altså forbeholdt sig

at forandre, hvad der på ethvert givet tidspunkt af ham selv var fastsat. Det kunde dog ikke nægtes, at denne opfattelse havde sine svage sider: stænderne havde vel overdraget kongen en ubetinget grundlovgivende myndighed; men det vilde dog med en vis føje kunne påstås, at havde han engang givet en grundlov, måtte den ikke kunne forandres igen, i alle tilfælde ikke for de retsforhold, som i henhold til den var indgåede. Nu var tilværelsen af en lex regia i året 1663 forudsat som givet i forhandlingerne med de sachsiske afsendinge og selv om man intet bestemt har meddelt dem om indholdet, kan det dog ikke fejle, at jo et og andet om døtrenes fremtidige stilling er sivet ud. Svarede nu den endelige kongelov ingenlunde til sådanne antydninger, idet de gjorde døtrenes arveret temmelig illusorisk, så var det selvfølgelig langt mere betryggende, når en sådan lov var given forud for dette ægteskab, end når den var kommen bagefter. Man kan ikke bebrejde kongen, der efter sagens natur, ved denne lovgivnings fuldkomne hemmeligholdelse havde det i sin hånd at vælge dateringen efter tykke, at han lod den antedatere forud for det sachsiske ægteskab. Man undgik derved den påstand, at ægteskabet var faktisk indgået under andre vilkår og at derfor den nye kongelov, i alle tilfælde for de før dens udstedelse avlede børns vedkommende var uden forpligtende gyldighed. Selv om sådanne påstande kunde siges at være uden retlige virkninger, var det altid muligt at få med dem at gøre; thi alle tiders politiske historie viser, at selv den slettest begrundede påstand kan blive farlig, når den støttes af den tilbørlige magt.

At Schumacher er forfatter til den danske kongelov er hævet over enhver tvivl; ikke blot har han selv skrevet alle de bevarede håndskrifter af den, men han har ligeledes forfattet det med lovene overensstemmende gavebrev til prins Jørgen, det til loven hørende «documentum insinuationis» og det officielle uddrag af arvebestemmelserne, som senere sendtes de gifte kongedøtre. Endvidere er det vist, at selve loven oprindelig ligeså vel som de sidst nævnte dokumenter var affattet på latin; Schumachers egenhændige projekt, med senere rettelser, er endnu i behold. Det ses også ved en sammenligning mellem denne tekst og den danske gengivelse, at den latinske er nok så kærnefuld i sit sprog, sikrere i sine udtryk og mere harmonisk i form og indhold. På dansk har meget af det, der faldt let og naturligt på latin, ikke taget sig ud; det nationale lovsprog, der samtidig viste sig i sin ædleste skikkelse i arbejderne med den danske lov, er helt opgivet, de enkelte artikler er afhandlinger med slæbende gentagelser; vort sprog var ikke rigt og elegant nok til at bære denne måde at indskærpe og fremhæve, der falder så naturlig på latin. Ikke des mindre er også den danske lovtekst et fortrinligt arbejde, der i høj grad vidner om forfatterens herredømme over tanken og sproget; på mange steder lykkes det ham at finde ord og vendinger, der hæver stilen langt over hvad man ellers på den tid nøjedes med.

Når der siges, at Schumacher var forfatter til kongeloven, så er meningen dermed iøvrigt ikke, at han i nogen overvejende grad har påvirket dens indhold; hans arbejde har bestået i at formulere givne

tanker og i det enkelte udføre de af kongen fastsatte arvebestemmelser. At dette er så, ses af et ældre udkast til en kongelov, affattet på latin og underkastet senere gennemsyn og rettelser, men i hele sin tankegang og i sine arvebestemmelser umiskendeligt grundlaget for Schumachers arbejde. Hvem der har forfattet dette, savner vi al oplysning om.

Der fandtes blandt Griffenfelds papirer ved hans arrestation en del samlinger til arvelove o. l., og der kan jo da heller ingen tvivl være om, at han til det yderste har brugt sin literaturkundskab om denne sag ligeså vel som sin egen skarpsindighed. Intet er da heller vissere, end at det er lykkedes ham at frembringe et værk, der er beundringsværdigt i sin gennemførelse af de givne tanker og fyldestgørende i alle enkeltheder. Når Schumachers navn først og fremmest er knyttet til kongeloven som et monumentalt aktstykke i vor historie, er det ikke blot af dyb symbolsk betydning, fordi han mere end nogen anden mand har båret enevælden frem til sin endelige sejr, men det vil tillige bestandig være et vidnesbyrd om hans rige evner.

Det er ikke her stedet til at komme nærmere ind på selve arvereglerne og deres gennemførelse. Det må være nok at gøre opmærksom på, at det er tankegangen i det ældre latinske udkast, som her er udarbejdet med den største omhyggelighed og kunst. Det synes ikke tænkeligt, at der på noget punkt kunde opstå tvivlsmål om arvefølgen; i ethvert givet øjeblik måtte den kyndige kunne opstille alle arvehusets samtidig levende personer i den række, i hvilken «raden vilde komme til dem.» Dette var selvfølgelig en stor

fordel; men lige så værdifuldt var det, at arvegangen for kvindelinjernes vedkommende fik sit udgangspunkt fra den sidste mand, således at sandsynligheden måtte tale for, at den nye kongestamme vilde føle sig forholdsvis nøje knyttet til riget. Frygten for overhoved at overlade noget til fremtidens tilfældigheder hindrede kongen i at fastsætte, at den sidste mand selv frit måtte kåre den kvindelinje, som han anså for at stå tronen nærmest.

I et enkelt punkt, der nok kan henregnes til arveloven i videre forstand, nemlig kongens myndighedsalder, kan undtagelsesvis kongens personlige vilje eftervises. Det var, som erfaringen viste, en vanskelig sag, når der i et monarkisk rige kom en mindreårig konge på tronen; det gik sjælden af uden tab for kongemagten. Man havde derfor straks set, at reglerne for formynderskab m. m. nødvendig hørte til de punkter, kongen skulde tage bestemmelse om. Her er der indført flere forandringer fra det tidligere udkast. Medens dette i sin tekst fastsatte, at enkedronningen, den nærmeste fædrenefrænde og fem medlemmer af rådet, flere eller færre efter den afdøde konges bestemmelse, skulde deltage i formynderstyrelsen, er der senere tilføjet den rettelse, at denne forgænger skulde kunne tage en helt selvstændig bestemmelse, og dette kom også til at stå i den endelige kongelov. Her indrømmede lovgiveren altså sine ætmænd et vist spillerum, i tillid til deres bedre kendskab til det særlige tilfælde.

Men selve formynderstyrelsen havde kong Fredrik III en så stærk frygt for, at han gik stadig videre i myndighedsalderens nedsættelse. Det ældre udkast satte den til 18 år; dette er i en rettelse forandret til

16, men kongeloven har som bekendt 13. Hertil svarer en beretning fra den hollandske resident Le Maire om en samtale, han havde haft med kongen, der ikke syntes om de republikanske tilstande i Holland. Le Maire havde bemærket, at man var betænkt på at gøre prinsen af Oranien til statholder, ligesom hans fader havde været, når han blev 18 år. Derpå svarede kongen med det spørgsmål, «om disse dage ikke blev forkortede for de udvalgte?» I denne hentydning til kvalerne ved verdens undergang ligger der vistnok en stærk tilkendegivelse af, hvorledes han opfattede en kommende umyndig konges stilling, når han måske i åringer skulde være en ørkesløs tilskuer til at det arverige, hvis «ypperste og højeste hoved» han er, lægges øde af mennesker, der kun i en begrænset tid har ansvar for dets velfærd. Schumacher har da også givet dette et kraftigt og malende udtryk i sin latinske lov, idet han bestemmer, at kongen med sit fyldte trettende år «griber regeringens tøjler med egne hænder uden at ville opholde formynderne længere», sigtende til de ord, hvormed de romerske konsuler opløste senatets møde: «jeg vil ikke opholde eder længere». Men her er vi da tillige midt inde i «enevoldsmagten»: tilsidesættelsen af alle andre hensyn til fordel for arvehusets interesser.

Kongeloven skulde tillige være en «regeringsform»; det var udtalt i mødet den 14. Oktober og lovet ved arvehyldingen den 18. Oktober 1660. Stænderudvalget kasserede håndfæstningen, «formodende, at h. m. derimod lader formere en reces, således som det kan være h. k. m., riget og enhver stand især til gavn og til

det gemene bedste» : den nye reces (forfatningslov) skal være af samme natur som den ældre (håndfæstningen), kun i en anden ånd, med hensyntagen til det hele og hver enkelt stand, ikke blot adelen. Kongen svarede med det løfte, at han «ikke alene fremdeles vilae regere som en kristelig arvekonge og nådig herre,» men endogså vilde lade oprette og forfærdige en sådan regeringsform, at undersåtterne skulde være forsikrede på, «hos hans arvinger og efterkommere at have at forvente en kristelig og mild regering.»

Der kunde herefter ingen tvivl være om, at jo kongen havde forpligtet sig til at binde sine efterkommere ved en «regeringsform» på samme måde, som undersåtterne tidligere havde bundet den valgte konge; han, kong Fredrik III, havde fået overdraget den fulde suverænetet, for at han skulde finde betryggende former til at hidføre en stærk samlet kongemagt, med garantier for undersåtterne, at den tillige vilde blive «kristelig og mild».

Men det gik hermed som med arveloven: efterhånden fortrængte hensynet til de kommende konger ethvert hensyn til de kommende slægter i folket. I den ældre latinske lex regia findes endnu de to led i forsikringen i umiddelbar tilslutning til en tak for den opnåede myndighed: «vi betragter det som vor pligt, siger kongen, at gøre denne nye stat lykkelig og varig;» — derfor har han ladet denne lov skrive, og han påkalder Gud: «at denne lov for os og vore arvinger, for vore riger og folk må vorde først lykkebringende, dernæst også evindelig.» Men midlerne hertil er ikke mere en regeringsform i ældre betydning;

det er blevet en tilfredsstillende arvelov og garantier for, at magten aldrig fra kongen skal glide over til hans embedsmænd. Denne lov var derfor affattet i to dele, den første «om rigernes enhed og arvefølge», den anden «om disse rigers styrelse». I kongeloven er denne dobbelthed opgiven og det hele sammenarbejdet til en «regeringsform og arvesukcession», som den kalder sig selv; udtrykkene er yderligere skærpede, men tanken er ikke ført videre.

For at kunne forstå og retfærdig bedømme denne opfattelse af kongedømmet må man kalde mindet om lignende historiske erfaringer til hjælp. Vi har i vort århundrede med samme iver søgt for al fremtid at binde det offenlige liv ved grundlove, som fordeler statsmagten efter fint udtænkte regler, og det i god tro til, at dette ikke blot kunde gøres, men var en uafviselig pligt, hvis man vilde betrygge folkenes frihed og lykke. Og, for at tage et andet eksempel, i reformationstiden bandt man sig selv og al fremtid til en vis fortolkning af de hellige skrifter og den kristelige menigheds trosliv, i god tro til at det således ikke blot var forsvarligt, men nødvendigt. På samme måde må enevældens barndom i Danmark opfattes og bedømmes; den var for hin tids ledende mænd ikke en tilfældig, altså forbigående, historisk virkelighed, men den sattes i forbindelse med menneskelivets evige sandheder og menneskenaturens inderste vilkår.

Hos os var disse betragtninger fremkomne i literaturen ved Hans Vandal, Schumachers ungdomsven, nu teologisk professor, senere Svanes efterfølger som Sjællands biskop. Han udgav alt i 1663 de to første

afsnit af et stort værk om «den kongelige ret» (Jus regium), «den ubundne, udstyret med den højeste magt, kun Gud ansvarlig». I indledningen erklærer han at ville skrive imod alle kongedømmets fjender, der tillige er Guds fjender, de der nægter at kongedømmet er indstiftet af Gud: manikæere, donatister, papister, jesuiter, reformerte, — især de som kaldes brownister og independenter, der i 14 år har ødelagt England. Han vil vise, at det jødiske kongedømme var indstiftet af Gud og gjort uindskrænket; således skal der læres i kirke og skole, alt andet er djævlens påfund, hans der selv var en oprører mod Gud.

I de følgende to dele, der udkom 1664—65, tilegnede kongens sønner, og i den femte, 1667, gennemgår han kongedømmets historie fra de ældste tider, dets ret og magt.

Kongen, lærer han, har den øverste myndighed i alt hvad der vedrører troen og gudsdyrkelsen; han sammenkalder moder og synoder og er øverste dommer i alle stridigheder vedrørende kristendommen. Kirkens personer er hans styrelse underlagte; han kalder til embeder: præster, doktorer og biskopper, han fastsætter deres løn og gudstjenestens udstyr; skoler og læreanstalter oprettes og kontrolleres af ham.

På samme måde tilhører al lovgivning kongen alene; han indsætter embedsmænd og vælger dommere, straf og nåde er i hans hånd.

Endelig er han herre over krig og fred; han sørger for forsvaret og har derfor ret til at pålægge skatter og afgifter.

Imod disse kongens absolute rettigheder står under-

såtternes absolute pligter: at yde kongen al ære, at frembære forbønner for ham, betale skatter og vise ham lydighed. Kongerne er indsatte til at være, og kaldes af skriften: herrer, fædre, ja guder. Er de tyranner, da skal vi sætte bønner imod dem, bønner til Gud, alvorlig anger over vore egne fejl, — går det for vidt, kan vi ved flugten unddrage os deres magt; hvis ikke, da er tålmod det eneste våben.

Man fristes til at tro på et samarbejde mellem Vandal og Schumacher i opstillingen af disse anskuelser. Det ses, at Vandal har haft adgang til kongens bibliotek, han citerer Olaus Petri's krønnike i håndskrift, og det er da vel snarest Schumacher, som ved sine forfatningsstudier er stødt på de citater, Vandal har haft brug for. Flere af dennes teorier blev da også i den nærmeste tid førte ud i livet, særlig den anvisning han havde givet på, at præster, doktorer og biskopper skulde vælges og indsættes af kongen.

I Februar 1666 tilegnede den næppe 30årige magister Mavrids Køning kongen en håndskreven «Logica, heller og disputere-kunsten, på danske.» Han havde i udlandet særlig lagt sig efter filosofien og skal have indviet Fredrik III i Kartesius's system, der dengang vakte så megen opsigt. Både dette og det dristige forsøg at skrive en dansk logik gjorde, at kongen fattede godhed for ham, og få måneder efter skete så det hidtil uhørte, at han ved kongebrev beskikkedes til adjunkt i det teologiske fag ved universitetet, med samme ret til at holde forelæsninger og disputere som de andre professorer og med adkomst til det første ledige professorat.

Nogen tid efter udkom der en vidtløftig latinsk logik, forfattet af Kristen Nold, den tidligere huslærer hos Otte Krag (s. s. 83 fl.), der ved kongelig gunst var bleven professor i teologien. Bogen havde været skrevet en hel del år tilbage i tiden og rimeligvis ved uagtsomhed blev derfor nogle sætninger stående, som vilde have været godt latin før 1660, men nu ikke var det længere. Der blev afgivet en erklæring om den af en del andre professorer, som dels fandt mislige teologiske sætninger i den, dels højst farlige politiske påstande; disse sidste tog særlig Hans Vandal sig af i en vidtløftig imødegåelse med jævnlige henvisninger til sin store bog om den kongelige ret. Det var især den sætning: «det er rimeligt at valgte konger vil være bedre end fødte», som syntes farlig under arveregeringen; ligeledes var det misligt, at han, om end misbilligende havde anført den slutning: «Ehud dræbte kong Eglon, altså er det tilladt undersåtter at dræbe øvrigheden.» Følgen var, at Nold efter et forgæves forsøg på at retfærdiggøre sig blev suspenderet (23. Febr. 1667) og kort efter afskediget, medens Mavrids Køning rykkede op i hans plads. Skylden herfor tillægges Schumacher, og vist er det, at Nold først toges til nåde igen efter dennes fald; da blev han genindsat i sit embed. I denne sag viste det sig altså også at Vandal og Schumacher handlede i fællesskab og tænkte ens. Vandal kom tilbage til den i sin senere fortsættelse af bogen om den kongelige ret, idet han her gjorde gældende, at Nolds sætning sigtede på omvæltninger i Danmark. Til Nolds afsættelse sluttede sig det første påbud om en almindelig censur af trykte

skrifter; det blev pålagt decanus i vedkommende fakultet at gennemsé bøgerne, før de gik i trykken, og give dem sin påtegning. Af biskoppen i Odense opfattedes denne forordning dog nærmest som en følge af et andet samtidigt skrift, af en præst i hans stift, kaldet: «et fattigt forandret rige», i hvilket et digt antoges at indeholde en hentydning til at også forfatningsforandringen, foruden den ulykkelige krig, der var bogens egenlige emne, indeholdt et tilbageskridt for fædrelandet. Forordningen omtaler da også «adskillige skrifter» som anledning til påbuddet.

En måned efter denne udkom en anden forordning, som fastsatte, at alle præstevalg skulde stadfæstes i kancelliet og at kongen forbeholdt sig ret til overalt, hvor han fandt for godt, selv at beskikke præsten. Anders Hjørring fortæller, hvorledes dette blev ført ud i livet og hvorledes det havde sine gode sider: — «på det kirkerne skulle ikke grove og ulærde personer til kirketjenere obtruderes for vild eller venskab, for gunst eller gave, for fjender eller venner, har h. m. sig selv den store møje påtaget at høre dem og deres gaver, som noget kald affektere, og selv give dem kaldsbrev, hvilket de af kancelliet skulle udfordre. Deres ed, som kaldes, tager statholder Gabel af dem på kongens vegne; derefter vises de til biskoppen at eksamineres og ordineres.»

Et halvt år efter kom hertil et nyt udslag af den suveræne magt, idet kongen udnævnte Mavrids Køning til doktor i teologien. «Udi dette 1668. år skete det, som måske aldrig er sket i Danmark, fra akademiets første fundation, siger Hjørring. Da magister Mavrids

var bleven teologus, affekterede han doctoratum og derom angav sig for h. m., som selv eksaminerede ham og kreerede ham dr. teol. og gav ham derpå kongeligt brev. Anderledes promoverede han intet.» Det samme gentoges i årets løb med tvende andre mænd, biskopperne af Århus og Stavanger. Universitetets egen doktorpromotion i teologien var dermed foreløbig afskaffet. — Hertil kan endnu føjes, at det blev pålagt universitetet for fremtiden i sine programmer hver gang at påberåbe sig kongens, gennem kansleren givne tilladelse til de påtænkte højtideligheder.

Endelig tilskrev man Schumacher ophævelsen af de fra katolicismen overleverede domkapitler. Kongebrevet af 25. Januar 1666 lød rigtignok kun på, at de skulde opgive patronatsretten til deres kirker og indsende deres adkomstbeviser til godset; men det blev begyndelsen til dettes inddragelse under kronen, der fuldendtes ved oprettelsen af det nationale rytteri efter tronskiftet. Det var et ikke ringe tab for den lærde stand, da præbenderne for en stor del havde været brugte til at lønne mænd med videnskabelige sysler, lærere ved gymnasier o. l., og det bebrejdedes Schumacher hårdt af hans standsfæller, at han havde haft fremtrædende del heri.

Ved disse forskellige foranstaltninger havde kongemagten tilføjet den lærde stand et nederlag, som på det nærmeste svarede til det, adelen havde lidt på et tidligere tidspunkt; det var en praktisk udførelse af den betænkning, som statskollegiet havde afgivet om universitetsfundatsens revision (s. 154). Som et sidste led i gejstlighedens tilsvarende reduktion faldt straks efter

bispeskiftet i København. Ved Hans Svanes død (Juli 1668) blev det sagt, at hovmesteren i Sorø Jørgen Rosenkrans, en søn af den lærde Holger, ønskede at blive hans efterfølger som erkebiskop, hvorved dette embede vilde være opretholdt i den anseelse, Svane havde skaffet det. Men kongen vilde ikke indlade sig herpå; erkebispenavnet skulde igen afskaffes og den nye biskop skulde ikke optages i statskollegiet og højesteret. Det tidligere «I» i tiltalen til biskopperne forandredes samtidig til et «du», hvad der føltes som en ydmygelse for gejstligheden. Valget til Sjællands biskop faldt iøvrigt ganske naturligt på Hans Vandal, der således blev belønnet for sin nidkærhed i kongedømmets tjeneste.

Ligesom de i Vandals bog fremsatte påstande om kongens ubetingede højhed over kirken trådte ud i det det praktiske liv, således genfindes disse, og de andre tilsvarende, i kongelovens artikler; der er kun den ret karakteristiske forskel, at teologen sætter forholdet til kirken i første, medens lovgiveren sætter det i sidste række. Kongeloven begynder med den lovgivende myndighed (art. 3), går dernæst over til at tale om embedsudnævnelser, «hvad navn og titel de have kunde» (4), samler derpå ligesom Vandal forsvarsvæsenet med skatteretten (5), og ender med «kleresiet» (6). Rettens pleje, der hos Vandal er et særskilt hovedstykke, indbefatter loven under embedsudnævnelser.

Hans Vandal var dog ikke første ophavsmand til disse teorier, han har sin kilde i den engelske filosof Tomas Hobbes, der forhen er omtalt. Men dennes tankegang er dog en noget anden, ligesom den fører

ham til langt større yderligheder. Også dette bør mindes, når man vil bedømme kongeloven; den fremtræder ved siden af sine skarpe påstande dog med et vist mådehold. Hobbes tager sit udgangspunkt i samfundets interesse for den størst mulige tryghed; den der har den højeste magt, må derfor først og fremmest føre «rettens sværd». Dertil hører da på den ene side «krigens sværd», med ret til skattepålæg, på den anden dommermyndigheden, lovgivning og embedsudnævnelser. Men så går han videre: kongen ejer alt; besidderen har kun en medejerret, der nedlægges, så snart regenten vil gøre sin ret fuldt gældende. Han fastsætter, hvad der skal tros og læres, og han fastsætter ligeledes, hvad der skal forstås ved de moralske begreber, hvad der er godt og ondt.

Vandal veg ikke tilbage for at tilkende kongen undersåtternes gods og personer; i sin tale ved Kristian V's salving lægger han dem for monarkens fødder med veltalende ord og hårde bibelsprog. Hvorledes han giver ham højhed over kirken, har vi alt set. Det stillede sig dog i den henseende noget anderledes for ham, da han selv var bleven biskop. Både i salvingstalen og i sidste del af sit lærde værk lægger han nu kongen på sinde, at biblen er hans håndfæstning og at han i troens sager skal søge undervisning hos præsterne. Han kommer nu også ind på hans pligter: han har lovgivningsmyndigheden, men må ikke give onde love; han skal holde over ret og retfærdighed, og han må ikke pålægge for store skatter: mildhed er den rette kongelige dyd.

Dette strider til visse i høj grad mod det af Tomas

Hobbes opstillede begreb af en uindskrænket hersker, men det er ikke i strid med kongelovens grundtanke. Den kongelige enevælde har nemlig her sin tydelige og bestemt udtalte grænse i den bestemmelse, at kongen skal være en «absolut, suveræn, *kristen* arvekonge» (art. 26); han er det «ypperste hoved på jorden, over alle menneskelige love», men han kender Gud som «hoved og dommer over sig» (art. 2); han er ikke bunden ved nogen ed, men han skal tjene Gud på den måde, som det er fastsat i den Augsburgske bekendelse, og efter dens ordlyd skal man «adlyde Gud mere end menneskene» (art. 16).

Man vil måske ved første øjekast sige, at disse bestemmelser er talemåder og mundsvejr; men dette forholder sig ikke så. Kongens forsikring den 18. Oktober 1660 indskrænkede sig for hans personlige vedkommende til at hans regering skulde være «kristelig og nådig» og der lå deri utvivlsomt efter tidens tankegang et virkeligt indhold: han vilde holde over lov og ret, være retfærdig i sine domme, mild i udøvelsen af sin myndighed. Da kansleren sagde til Eleonore Kirstine i Blåtårn: «Hans kongel. majestæt er en absolut herre, han er ikke bunden til loven, han kan gøre, hvad han vil; —» svarede hun: «Jeg véd vel, at h. k. m. er en absolut herre, jeg véd og, at han er en kristelig og samvittigheds herre, derfor gør h. k. m. intet andet end det, han for Gud udi himmelen kan forsvare!»

I vor tid, da man er vant til at afveje rettigheder og myndigheder på det nøjeste og ikke trøster sig til i det politiske liv og offenlige forhold at nå videre end lovens ord hjemler, har man næppe den rette følelse

for, hvormeget der lå i hin tankegang. Og dog har henved 200 års historie víst, at den var stærk nok til at skaffe Danmark et mildt og retfærdigt regimente. Måske netop fordi kongerne ikke behøvede at anvende noget på at sikre deres magt og myndighed, fordi alt lå så værgeløst og åbent for dem, blev deres styrelse så «kristelig og mild», som den i sandhed må siges at have været.

Betragter man kongeloven rent historisk, så er der jo den mærkelighed ved den, at den på en vis måde har været et helt overflødigt aktstykke. Ingen bestemmelse i den er nogensinde kommen til anvendelse ud over det, som lå i hyldingsbrevene af 10. Januar 1661 og i kongens løfte ved arvehyldingen den 18. Oktober 1660. Enevoldsmagten var en kendsgerning, som aldrig søgte sin hjemmel i kongeloven; den arbejdede sig frem på det ved arvehyldingen givne grundlag, fordi den var stærk nok til at hævde sig selv, og den faldt, da dette ikke mere var tilfældet. Heller ikke arvereglerne kom nogensinde til praktisk anvendelse, da mandsstammen blomstrede lige så længe som denne grundlov var i kraft; det blev i virkeligheden stammens sidste mand, som udpegede den næste arving af slægten; kongelovens arvinger af kvindelinjen kom kun til at udfærdige én statsakt: den at give afkald på arvefølgen.

Ej heller gjorde kongeloven nogen undtagelse fra den almindelige menneskelige erfaring, at forfatningslove og håndfæstninger sjælden overholdes helt efter deres ordlyd. Kongen samlede hos os aldrig den højeste magt i sin hånd i den udstrækning, hvori loven gav ham ret til det. Præster kaldtes også senere i

virkeligheden for en stor del af kirkeejerne; grever og baroner fik del i styrelsen og retsplejen; hele rækker af udfærdigelser foretoges i kongens navn uden at komme til hans kundskab, og der dannedes efterhånden halvt eller helt uafhængige kollegier og domstole. I højforræderisagen mod Struensee blev det fremsat som en sandhed, der kunde lægges til grund for en domfældelse, at rigets forfatning vel var monarkisk, men ikke despotisk, og at regeringen, selv i kongens navn og med hans underskrift, skulde føres efter den bestående lovgivning og nedarvet vedtægt.

Men hvor lidt selv Schumacher følte kongen og kongehuset bunden ved kongelovens bestemmelser, fremgår jo deraf, at han indlod sig på forhandlinger om prins Jørgens udvælgelse til konge i Polen og overgang til den katolske tro, uden i mindste måde at ænse lovens bestemte bud i den henseende. Vel sandt, man kunde med god vilje fortolke dens ordlyd således, at der ved fastsættelsen af trosbekendelse kun var tænkt på den regerende konge, men det lå dog i sagens natur, at en nær tronarving, hvis navn og adkomst endog nævntes i loven, ikke uden at krænke dennes hele tankegang kunde opgive en tro, som han, hvis han kom på tronen, var forpligtet til «vældigen at håndhæve og beskærme». Det blev også i dette tilfælde ikke loven, men det virkelige liv, som lå bagved den og havde skabt den, i dette tilfælde kongehusets nedarvede lutherske sindelag, som holdt igen; hverken Jørgen eller senere hans broderdatter, der skulde have været gift i Østrig, kunde bekvemme sig til at skifte tro for en krones skyld. —

Der må endnu gøres opmærksom på den fuldstændige mangel på historisk sans hos kongelovens forfatter. Det ældre lex-regia-udkast pegede dog tilbage på Danmarks og Norges forbindelse siden dronning Margretes tid, kongeloven kender kun rigerne og tilliggende lande som en farveløs enhed. Særlig er det påfaldende, at den ikke har et ord til overs for kronens ret til Sønderjylland, således som den så energisk var hævdet i de senere år; forfatteren har ligesom stirret sig blind på kongedømmets magtfuldkommenhed, som om det ikke trængte til nogen støtte i den positive historiske ret. Gabels kraftige politik netop i det sønderjydske spørgsmål tager sig i modsætning hertil ud som sund realisme overfor en bleg doktrin.

Til denne naive sorgløshed i forholdet til kronens rettigheder svarer de ligeså naive tanker i kongens documentum insinuationis til sine dattersønner. Heri pålægger han dem nemlig ikke blot at bære titlen «arving til Danmark og Norge» foran alle andre, altså foran de navne, der angiver deres virkelige stilling og slægt (f. e. kurfyrste af Sachsen), men udtaler tillige den forvisning, at de aldrig vil vende deres våben mod disse riger, hvis trone de eller deres børn måske engang skal arve. Det billed, der har fremstillet sig for Schumacher, når han tænkte på arvehusets fremtid, var altså et helt andet end det, man kendte af de henrundne tiders historie: en samling af lande under den danske krone, alle styrede af den samme enevældige vilje, og omgivne af andre lande, hvis fyrster som «arvinger til Danmark og Norge» følte sig i en slags vasalforhold til slægtens hoved. — Overfor disse lyse

syner er det forståeligt, at han ikke har fundet anledning til i kongeloven at lægge vægt på rigernes og hertugdømmets historiske forhold, og at han i sin korte statsmandsvirksomhed mere tænkte på i en eller anden retning at forøge kronens glans end at hævde dens nedarvede ret.

Det må antages at have været efter Schumachers forslag at kongeloven blev oversat på dansk og udfærdiget i denne skikkelse. Adskilligt talte for den latinske form, sprogets nøjagtighed og skarphed såvel som dets udbredelse; men på den anden side var det nødvendigt at bruge modersmålet, hvis loven skulde kundgøres for folket. Fredrik Gabel påstår, at dette var besluttet af kongen; den skulde tinglæses og læres af alle ligesom en katekismus: de to bøger skulde lære folket sine pligter mod Gud og kongen. Dette forholder sig dog sikkert ikke således; Fredrik III har næppe tænkt på nogen offenliggørelse før efter sin død. Derpå tyder hele den hemmelighedsfulde måde, hvorpå loven behandledes og opbevaredes i «hvælvingen». Skønt der blev udfærdiget to pragteksemplarer af den på pergament, forsynede med randtegninger, guldsegl og sølvkapsel, lod man dog titelbladet være ubeskrevet for ikke at røbe indholdet for tegneren; selve lovteksten måtte Schumacher indføre egenhændig. Og ved kongens død siges det udtrykkeligt, at kun Gabel og Schumacher vidste besked, medens enkedronningen først nu blev sat i kundskab om den.

Som allerede forhen antydet er kongelovens danske tekst et smukt vidnesbyrd om Schumachers sprogkunst, fyndige og ægte danske vendinger gengiver på mere end

et sted de tilsvarende latinske perioder. Der er endog dannet helt nye ord som «kongelov», og de fremmede udtryk: «suverænetet», «absolut regering» osv. er for første gang afløste af «enevoldsmagt», «enevoldsherredømme», «enevoldsarvekonge» osv. Men der er også uheldige mangler, steder hvor sproget ligesom slap fra forfatteren, så den der ikke kender den latinske original, ej heller kan forstå den danske. På et vigtigt punkt i arvereglerne afstedkom denne utydelighed et par hundredår efter en dobbelthed i fortolkningen, der kunde være bleven skæbnesvanger, hvis forholdene ikke havde været som de da var; det var nemlig ikke lykkedes Schumacher at finde fuldt tilsvarende udtryk for agnata og cognata (frænke, henholdsvis af samme og af en anden mandsstamme). På et andet sted falder der et næsten komisk skær over lovens danske tekst, når den siger, «at alt, hvis om en absolut, suveræn kristen arvekonge kan til bedste siges eller skrives, det skal altsammen også om Danmarks og Norges enevolds-arvekonning udi den yndeligste og bedste mening forklares og udtydes.» Den latinske original viser her, at koncipisten har tænkt: alt hvad der overhoved kan siges til fordel for en enevoldskonge, skal også gælde for den danske, således at overalt, hvor forskellige fortolkninger er mulige, den for ham gunstigste vælges. Det er en retssætning, som er vel kendt i sin latinske form, men ikke havde nogen helt tilsvarende dansk. Rimeligvis vilde lignende svagheder kunne fremdrages på endnu flere punkter.

Kongelovens udfærdigelse i slutningen af året 1668 er ikke nogen enestående forholdsregel, det er tvært-

imod tydeligt, at kongen dengang har været betænkt på i det hele at afslutte sin lovgivervirksomhed med hensyn til rigets fremtidige indretning. Vi har alt set, at han i begyndelsen af det følgende år fuldstændiggør sit råd ved beskikkelsen af otte adelige og to borgerlige mænd til at tage sæde i statskollegiet og højesteret. Men samtidig vælger han også en ny udenlandsk rådgiver af stor anseelse, Herman Conring, og han overdrager til Rasmus Vinding at udarbejde et nyt udkast til en lovbog, vistnok for nu at bringe dette vigtige foretagende til en afslutning.

Conring, der levede som professor i Helmstädt, var nu en gammel mand; han var bekendt ikke blot for sin lærdom i flere videnskaber, men også for sit politiske blik og sunde sans. For så vidt er det et vidnesbyrd om Fredrik III's samvittighedsfulde omsorg for om muligt at sikre rigets lykke i alle retninger, at han nu vendte sig til denne mand med en forespørgsel om de rette midler til for bestandig at opretholde arveregeringen i Danmark. Men det er vel et spørgsmål, om han har tænkt sig et råd af så omfattende og dybtgående natur som det han fik. Conring foreslog nemlig med ligeså stor frimodighed som overbevisende styrke, at der skulde søges en form for folkets deltagelse i styrelsen af de offenlige anliggender, en kontrol med statshusholdningen og en ret til at gøre forslag til fremskridt, og han tog ordet for bondestandens udfrielse af sin uværdige trældom. Rådet var tilvisse godt, men det kom for sent; det kom vel end ikke mere kongen i hænde.

Ordren til Rasmus Vinding om at forfatte en lov-

bog blev ekspederet i al hemmelighed af Schumacher; der medfulgte et udkast til stoffets fordeling og det blev pålagt ham «at beflitte sig på en kort og fyndig stil, så at med få og fyndige ord meningen vorder tydeligen og klarligen begrebet.» Lovrevisionen, der var påbegyndt 1661, var i Schumachers tid og vel ved hans medvirkning kommen i et nyt spor; alt i foråret 1666 blev det pålagt en ny kommission at sammenarbejde hele vor lovgivning i én lovbog, og da det gik for langsomt, fik medlemmerne året efter ordre til hver for sig at levere et forslag. Man synes derved at have fået en fire fem sådanne og var lige nær. Schumacher må da nu have anbefalet sin særlige ven til at gøre ende på det. Vinding blev også færdig i løbet af en tre fjerding år, men lovens udstedelse blev da stillet i bero ved kong Fredriks død, der atter trængte dette vigtige anliggende i baggrunden.

Men alt imens der således arbejdedes på at fuldende enevoldsmagtens organisation, lod kongen, der synes at have anet sin nær forestående død, også arbejde på kongedømmets ydre insignier. Ligesom kongeoven blev smykket med guldsegl og sølvindfatning, tænktes der på i stort og småt at afløse tidligere tiders symboler på den højeste magt i staten med nye og andre. Der blev skåret en ny trone af narhvalstand og der blev lavet tre fritstående løver af sølv til at stille foran den som en levendegørelse af det kongelige våben. Endvidere blev der smeddet nye regalier: krone, scepter, sværd og rigsæble, alt efter arveregeringens krav: kronen var lukket med otte bøjler, der bar en kugle med et kors, det ydre tegn

Tronstolen og de 3 sølvløver.

Kristian V's krone.

15*

på den enevældige, i sig selv sluttede magt. Om stolen og løverne var bekendte for andre, vides der intet om, det synes dog troligt; regaliernes tilværelse var derimod en dyb hemmelighed for alle, undtagen for Schumacher, der havde dem i gemme i hvælvingen. De var smeddede af kongens guldsmed Povl Kurtz.

Kongen betroede ligeledes Schumacher en forseglet bog, uden al tvivl en henvendelse til hans efterfølger; han måtte med ed forpligte sig til at holde også dette hemmeligt for alle. Da dronningen kom under vejr med, at noget holdtes skjult for hende, henvendte hun sig gentagne gange til ham for at fritte ham ud, men forgæves.

Hvad kan grunden have været til denne besynderlige forholdsregel fra kongens side? Øjensynligt frygtede han vanskeligheder ved tronskiftet og vilde derfor sikre sin legitime efterfølger regalierne, såvel som kongeloven. Der fortælles, at han engang overlod prins Kristian denne, (altså den ene af de to originale udfærdigelser), men at han få dage efter krævede den tilbage af frygt for dronningen. Det kan næppe tænkes, at han skulde have næret frygt for en revolte imod sin ældste søn, der i så mange år havde været anerkendt som «kongelig højhed» i modsætning til den yngre broder; derimod kunde han muligvis have grund til at ængstes for det tilfælde at prins Kristians død gik forud for eller faldt samtidig med hans egen; dronningen kunde da fristes til at ville sætte sin egen yndlingssøn på tronen forud for Kristians fødte eller ufødte søn, der efter kongeloven havde førstefødselens ret. Under sådanne forhold kunde det have sin betydning, at en

mand af utvivlsom troskab kendte loven i alle dens enkeltheder og tillige kunde træde frem med selve regalierne og kongens hånd og segl om regeringens førelse for alle påkommende tilfælde.

Således havde da den første enevoldskonge beredt sit hus og afsluttet sin kongegerning.

VIII. SCHUMACHERS SAMFUNDSSTILLING I FREDRIK III'S SIDSTE ÅR.

Hvis det forholder sig således, som man må antage, at Peter Schumacher var den, som gav anledning til, at kongeloven i sin endelige skikkelse blev udstedt på dansk, da står dette i god overensstemmelse med, hvad foran er fremdraget om hans stilling til modersmålet. I den henseende hørte han til de mere fremskredne i tiden og det kan derfor ej undre os fremdeles at se ham i forbindelse med samtidens digtere og nationale forfattere.

Samtidig med Schumachers optagelse i kancelliet var Anders Bording bleven tagen i kongens tjeneste. Som vi har set, var han i årene før krigen kommen til ro hos Tage Tot i Skåne; men da denne døde i de samme dage som dette land blev løsrevet fra Danmark, blev han atter hjemløs og synes en tid at have været nær ved at lide nød. Der var ingen ro på ham; et års tid var han rektor i Slangerup under sin åndsfrænde Gullænder. Så opholdt han sig igen i hovedstaden og levede af at skrive lejlighedsdigte; den nye

tids mænd, Gyldenløve, Gabel, Tscherning o. a. forherligedes ved hans hæderskvad. I foråret 1664 blev han lektor i teologien i sin fødeby Ribe; men heller ikke dette kunde holde ham fast og han opholdt sig nu en tid i Helsingør. Da var det han blev tagen i kongens tjeneste, idet han påtog sig at udgive en rimet avis: «den danske Merkur», der udkom en gang om måneden, fra 1. Juli 1666, indtil efter Griffenfelds fald. Som løn herfor oppebar han en norsk tiende på 200 rdl.

Schumacher havde måske alt kendt Bording som ung, i alle tilfælde må han nu have stået i forhold til ham, da både Vitus Bering og hans svoger, Jørgen Fogh, som alt i disse år boede hjemme hos Marie Motzfeld, var hans gamle husfæller og nære venner fra Skåne. Det er da også sandsynligt, at det nærmest var efter Schumachers tilskyndelse, han nu blev bladudgiver, netop som han selv kom ind i kancelliet; Schumacher kendte godt fra udlandet flyvebladenes og de regelmæssige avisers betydning for den offenlige mening.

Kort efter fik han lejlighed til at tage sig af en anden digter, rigtignok en mindre begavelse, men til gengæld en mand, der stod ham nær i slægtskab. Det var Mattias Worm, Oles søn og Villums broder, der skrev digte efter Bordings måde, som det synes med stor lethed, men også af en temmelig let beskaffenhed. Han kom hjem efter en halv snes års udenlandsrejse og vilde gerne straks i embed. Til st. Peters dag (22. Febr.) 1667 skrev han et bindebrev til Schumacher, i hvilket han omtaler tidligere velgerninger fra dennes

side, men ikke des mindre beder ham om «som kongens øjesten» at bringe ham «i bedre kald og stand». Det varede ikke længe, før den jævnaldrende ven kunde efterkomme denne opfordring; et par måneder efter døde præsidenten i Ribe, Karsten Tønnesen, og Mattias Worm udnævntes til hans efterfølger; han ægtede den unge enke, som sad ved embedet. I et nyt digt til Schumachers fødselsdag takkede han med at spå ham mange nye ærestrin, da han ved egen dyd var bleven den mand, han nu er, «den kongen elsker højt og hver mand ære bør». Schumacher glemte ham ikke i Ribe; Worm fik et par år efter en præbende ved domkirken, og endnu i Kristian V's tid fik han opfyldt et ønske: «for Wormii gode vers' skyld må det nok være således denne gang,» skrev kongen på hans andragende.

En anden jævnaldrende af Schumacher fremtrådte i disse år som dyrker af digtekunsten, i hvilken han snart skulde fordunkle alle samtidige, Tomas Kingo. Han var som bekendt en væversøn fra Slangerup, der tidlig droges ind i den nationale versekunst af stedets sognepræst Søren Gullænder, som i Vordingborg havde levet sammen med vor digtekunsts fader Anders Arrebo. Efter krigen blev han kapellan i Kirkehelsinge ved Kallundborg, hos præsten Peter Worm, der var gift med Sille Balkenborg, en broderdatter til sin ansete navne, Jørgen Brokmands hustru, Schumachers frænke. Alt i foråret 1665 havde Kingo den ære at prædike for kongen, og han gjorde det så godt, at han fik ventebrev på Slangerup sognekald efter Søren Gullænder. Han udgav ved denne tid et større digt

«Sæbygårds koklage», d. e. køernes klage over tyrens død ved et ulykkestilfælde, og kom her så vel som i et følgende, «Atkes afsked fra Løve herred», ind på en række skildringer af naturen og folkelivet, som dengang endnu var noget ualmindeligt, der vakte stor opsigt. Endnu højere stod dog digtet «Chrysillis», i hvilket han besang sin kærligheds lykke og for første gang aflokkede det danske sprog så skønne toner, at denne sang vedligeholdt sin berømmelse i hundrede år og efter Rahbeks udsagn holdtes lige så højt i ære som i hans dage «Rungsteds lyksaligheder».

I sommeren 1668 døde den gamle Peter Worm, og det må antages, at Schumacher har gjort, hvad han kunde for at skaffe Kingo kaldet, men det mislykkedes; han har i sin protokol noteret, at statholderen fik sin vilje, idet Frans Køning, en broder til Mavrids, hidtil præst i Norge og yngre end Kingo, blev foretrukken. Han tilføjer den bogstavrække, som slipper ham i pennen, når han er stærkt bevæget, men som næppe ellers forekommer i denne protokol: «til dig, Herre, er mit håb, og jeg skal ikke beskæmmes i evighed.» Det må vel antages, at det ved denne lejlighed er kommet til en scene, som ængstede ham. — Kingo fik i øvrigt kald en seks uger efter, idet Søren Gullænder døde; det viste sig da, at «Chrysillis» var Sille Balkenborg, Peter Worms enke, som han nu hjemførte, men igen mistede efter et halvt års lykke. Han tog sig faderligt af hendes børn, også hendes stedsøn, den hvasse smædedigter Jakob Worm, der blev Schumacher en så hadefuld fjende.

Også på andre områder viste det sig, at det na-

tionale liv, der havde begyndt at udvikle sig i Schumachers ungdomsår, ikke var bleven kvalt ved krigens ulykker. I begyndelsen af året 1668 udkom Erik Pontoppidans danske grammatik, den første, som nogensinde havde set lyset, og for så vidt en fortrinlig begyndelse. Den hilsedes velkommen af Peter Resen, Vitus Bering, Peter Syv, Anders Bording, Tomas Bartholin o. a. og fortjente tilfulde den hæder, som vistes den; modersmålet blev her behandlet med så megen indsigt og en så varm kærlighed, at der var givet et ypperligt grundlag for senere tiders granskninger; endnu den dag i dag kan man med nytte ty til Pontoppidans oplysninger om hin tids sprogbrug.

Omtrent fra denne tid må også den mærkelige «danske kæmpebog» være, et forsøg på at bringe de gamle kæmpesagn og senere tiders mærkelige historiske fortællinger i versform. Navnet slutter sig til Vedels samling af folkeviser, der her kaldes «den gamle kæmpebog», men det er en selvfølge, at en digter i 17. århundrede ikke kunde nå op imod den middelalderlige folkesang; ikke des mindre må det indrømmes, at vi hist og her træffer stærke glimt af den.

Og dog skulde denne tid frembringe i det mindste én uforgængelig sang til fædrelandets ære, ligesom den i Kingos «åndelige sjungekor», der blev digtet i disse år, skabte uforgængelige salmer. Det er Lavrids Olufsen Koks vise om Tyre Danebod og hendes forfaldne virke: «Danmarks dejligst' vang og vænge». Hvor godt stemmer denne sang ikke med tidens ærlige bestræbelse for at bøde på århundreders forsømmelser;

de frejdige ord lover en skøn sejr, men den tungsindige melodi bebuder, at den dog vil ende i nederlag!

Det er mærkeligt at se, hvorledes dengang som senere fortidens ihukommelse førte tankerne hen imod den nordiske enhedsfølelse. Man gik tilbage til oldtiden i Sverige, ikke mindre end i Danmark og Norge. Det var her især rigskansleren Magnus Gabriel de la Gardie, som gik i spidsen. Han havde anordnet, at fortidsminderne skulde fredes og undersøges, rigets arkiv samle hvad der fandtes af skriftlige minder, og lærde mænd sættes til at bearbejde dem. Man havde jo fået fat i en Islænder, Johan Rugman, der skaffede håndskrifter og fortolkede dem; fra Danmark erhvervede man Stefanius's og Jørgen Seefelds biblioteker, og i Hadorf, Ørnhjelm, Loccenius, Verelius o. a. fandtes dygtige, tildels udmærkede forfattere, der delte fortidens videnskaber mellem sig; i slutningen af 1666 fik rigskansleren dannet et helt antikvitets-kollegium, der skulde holde regelmæssige møder og fremme granskningen efter en samlet plan.

Vidste man noget herom i København? Det kan næppe have været anderledes. Vor afsending i Stokholm i de år var Jens Juel, admiralens broder, assessor i det danske kancelli, i alle tilfælde senere en trofast ven og beskytter af Peter Syv og hans arbejder. Han er tillige fra første færd, da hans forhold til Schumacher kommer frem, dennes hengivne ven; det er næppe for meget at gå ud fra, at de alt i disse år kendte hinanden ret nøje. Jens Juel var hjemme fra Sverige i vintrene 1663—64 og 1667—68 og igen i foråret 1669; der var tid nok til at drøfte anliggender

som det nævnte, hvis de to mænd havde interesse for det, og derom kan der ikke være tvivl. Som vi senere vil få at se, var netop Jens Juel den mand, Schumacher særlig stolede på, når der var tale om at komme i et bedre forhold til Sverige, de kæmpede her, i alle tilfælde en tid, imod den herskende stemning for at komme ind på en ny nordisk politik.

Schumachers ganske vist ikke synderlig rodfæstede og meget teoretiske tanker i den retning kan følges endnu længere tilbage i tiden; det var jo ikke så mærkeligt, siden Hannibal Sehested var så stærkt optagen af et fællesnordisk fremtidsmål. Vi kender intet til Schumachers forhold til denne fremragende statsmand, men da han jo var herhjemme i et par år, medens Schumacher færdedes ved hove, tilsidst som kongens kammersekretær, kan der næppe være tvivl om, at de er kommen i personlig berøring med hinanden. Derfra hidrørte da vel også fra først af Schumachers skandinavisme.

Da kongedatteren Anna Sofie i efteråret 1666 i anledning af sit bryllup udstedte et afkald på arveretten til rigerne til fordel for brødrene og deres slægt, blev der givet hende et segl, hvis anordning og mærker i flere henseender er meget påfaldende, og året efter fik hendes søster et aldeles tilsvarende. Kongens segl brugtes dengang i en anordning af et enkelt skjold i midten (de tre danske løver), omgivet af en kreds af mindre skjolde; det hele på baggrund af danebrogskorset. I kongedøtrenes signeter er nu midterskjoldet udvidet til at vise Danmark, Norge og Sverige, medens kredsen af småskjolde er udvidet med flere fra

ældre tid genoptagne: Island, Grønland, Færøerne, Femern, Gulland og Øsel. Skjoldene har ved et fint galanteri fået form af hjerter. Da det fornuftigvis må være udelukket ved de tre rigsvåbener at tænke på erobringsplaner, bliver kun den fortolkning mulig, at

Anna Sofies segl 1666.

man har villet antyde de nordiske rigers fællesskab, dette så meget mere som man jo i de tre kroner ikke så meget så et svensk våben som et unionsmærke. Genoptagelsen af de gamle mærker for øerne i Nordhavet og Østersøen var næppe andet end en konsekvens heraf: Skjoldungernes våben skulde minde om alle Nordens riger og øer. At den hele forandring skyldtes Schumacher og ham alene, kan der ingen tvivl være om. Fra prinsessernes lukkede seglkapsler vovede den sig da også første gang ud i et kammersegl, som Schumacher brugte under opholdet i Glückstadt i efteråret 1667; i det følgende år trådte den offenlig frem

på en mønt. Senere fik man en række ærgerlige forhandlinger med Sverige om denne sag, indtil man måtte opgive det hele. Kun sammenstillingen af de tre mærker holdt sig i mindre sigiller og blev mere og mere almindelig i det følgende århundrede, indtil den udtrykkelig afskaffedes ved konventionen i Stokholm 1819. Da var det forlængst glemt, eller aldrig oplyst, at den skyldtes Peter Schumachers politiske drømme.

Det var således naturligt, at denne kom i nærmere forhold til Jens Juel og søgte underretning hos ham om svenske forhold, særlig da de national-videnskabelige. Det er næppe uden forbindelse hermed, når Tormod Torfæus i sommeren 1667 udnævnes til kongelig antikvar; han alene vejede op imod alt hvad Svenskerne i den retning kunde stille på benene. Året efter udnævntes endvidere Jakob Henrik Paulli til kongelig historiograf, — Vitus Bering var jo som assessor i skatkamret kommen langt bort fra denne bestilling. Villum Worm derimod, Schumachers fortrolige ungdomsven, fik samtidig det hverv at ordne kunstkamret, som jo havde modtaget så betydelige forøgelser af hans faders berømte musæum. Det var dog ikke meningen, at han skulde overtage dets fremtidige styrelse, han var vistnok alt dengang udsét til at overtage biblioteket, når det engang skulde flyttes over i den store nye bygning og da modtage de forøgelser, som der ikke nu var plads til. At han også gik Schumacher til hånde i arkivet og her blandt andet måtte tage ansvaret for påstanden om en ældgammel danebrogsorden, er alt forhen bemærket.

Af andre mænd, der skylder Schumacher deres forfremmelse i denne tid, må endnu nævnes den unge Bolle Lyksdorf (Luxdorph), der blev sekretær i det danske kancelli. Han var en tid i huset hos Peter Resen, gik senere på rejser og forlovedes efter sin hjemkomst med Jytte Bering, en datter af Vitus, der var opfostret i Resens hus. Han var blandt de talentfulde yngre mænd, der med begejstring sluttede sig til Schumacher på hans senere embedsbane.

Gennem andre forbindelser kom Hans Leth til hove. Han havde været huslærer hos Falk Gø og rektor i Sorø; derefter var han i en årrække præst på Fyn. Han blev mod sit ønske kaldet til hove og indtog fra den tid af den mest ansete stilling blandt kongens præster; han var en selvstændig mand, dansk af sind og tale. Schumachers kaldsmåde yndede han ikke, han vilde have et seminarium med forslagsret, men det vilde kammersekretæren ikke høre tale om.

Enkelte andre udnævnelser, som Oluf Fjelkes til hoforator, — han prædkede i danske og latinske vers, — Carlos Rodigues's til professor i de sydlandske sprog og Rossidors til fransk skuespiller med forpligtelse til at danne et selskab, — må, for så vidt som Schumacher var virksom ved dem, ligeså meget tilskrives kongens lyst til at sysselsættes eller adspredes. Det gik jævnsides med hans passion for Borri, der foruden sit store laboratorium i byen fik et mindre på slottet, som det synes endog i kongens umiddelbare nærhed.

En ny række personlige forhold åbnede der sig for Schumacher ved hans tre søstres giftermål, der fandt

sted i mindre end et år. I slutningen af 1667 fik den ældste, Marie, slotspræsten på Fredriksborg Hans Husvig; i det følgende forår ægtede den yngste, Margrete, præsten Jakob Faber ved Frue kirke i København, og samme sommer havde den mellemste, Karen, bryllup med borgmester Jørgen Fogh.

Hans Husvig var ikke mere ung, han havde tidligere været to gange gift, første gang med en søster til Hans Svane; muligvis har denne mægtige mand da friet for ham hos Schumacher for at skaffe sin søsters børn en god opdragelse. Han blev året efter provst, men døde alt 1670, hvorefter Marie Schumacher ægtede hans eftermand, Oluf Torm, der sikkert var valgt med dette for øje; han var Ole Worms dattersøn.

Større betydning havde for broderen de to yngre søstres ægteskab. Jakob Faber var søn af enkedronning Sofies kansler på Nykøbing slot, han var præst og provst i Skive, indtil han i sommeren 1667 blev kaldet til Frue kirke og samtidig blev stiftsprovst. Han havde tidligere været gift med en datter af Hans Vandal. Ved dette ægteskab kom Schumacher i slægtskabsforhold til en meget lærd og dygtig mand, som jævnlig brugtes i statstjenesten, Henrik Mathesius, der var gift med Fabers søsterdatter; hendes fader var den afdøde professor i Sorø, Henrik Ernst.

Henrik Mathesius var tysk født og kom først herind som hovmester for Anders Billes sønner; han rejste udenlands med dem og antoges derefter som lærer for prins Kristian, der da var godt 6 år gammel. Det vakte dog snart forargelse, at dette hverv skulde betros en fremmed, og efter et par års forløb afskedi-

gedes han og udnævntes til resident i Danzig. Herfra vendte han imidlertid tilbage lige før krigens genudbrud og indtrådte da atter i sit tidligere kald, som han nu beholdt og afsluttede med en udenlandsrejse på et par år i prinsens følge (1662—63). Han sad i statskollegiet og højesteret fra deres første oprettelse og fik senere titel af kongelig råd. Hans «forbavsende lærdom og store berømmelse» omtales af samtiden.

Jørgen Fogh var en søn af købmand Lavrids Fogh i Århus og omtrent jævnaldrende med Schumacher. Han blev tidlig dragen til Tage Tots hus i Skåne og tilbragte her i en eller anden egenskab en række år på samme måde som Anders Bording og andre. Efter Tages død drog han udenlands med en af sønnerne, den senere statsminister Knud Tot, og blev 1661 indskreven i Leiden. Han angav sig her som studerende de frie videnskaber (literarum studiosus), men inden han kom hjem, var han juris utriusque licentiatus. Nu boede han nogen tid frit i huset hos sin tidligere herres svigersøn Aksel Sehested, der havde arvet Totternes ejendom på Købmagergade; efter at være bleven forlovet med Karen Schumacher boede han to år hos sin formuende svigermoder. I slutningen af året 1667 blev han rådmand og året efter borgmester; samtidig havde han bryllup. Han var en mand med megen dygtighed, men hans karakter var ikke at rose; det synes, at han ikke lidet har bidraget til at drage sin svoger ned i det pengepugeri, der skæmmede hans embedsvirksomhed.

Med samme lethed som Schumacher bevægede sig i de her nævnte borgerlige kredse, knyttede han også

Karen Schumacher, Jørgen Foghs.

Borgmester Jørgen Fogh.

Karen Schumacher, Jørgen Foghs.

Borgmester Jørgen Fogh.

en række forbindelser i de adelige; det er vel et spørgsmål, hvor han følte sig mest hjemme.

Det vilde blive for vidtløftigt at undersøge, hvilke forbindelser med mænd af den høje adel der når tilbage til de her omtalte år; det må være nok at nævne et par enkelte, som vil kunne angive forholdets omfang. Den kurlandske adelsmand Fredrik v. Vittinghof, der var kongens ældste kammerherre og efter tronskiftet fik det høje embed som drost i Pinneberg, skriver herfra til Schumacher med påberåbelse af deres gamle venskab; han sender også hilsen til hans unge hustru. Vittinghof, der også bar navnet Schel, oprettede senere baroniet Schelenborg; hans hustru var født Sehested. Ejler Holck, generalmajor og befalingsmand på Kronborg, senere baron og grundlægger af Holkenhavn, ses at have stået i livlig forbindelse med Schumacher allerede før tronskiftet; han søgte til kongen gennem denne indflydelsesrige ven. Erik Rosenkrans til Rosenholm, bekendt af sit dristige svar til Cromwell, der spottede hans dunede hage («er mit skæg end ungt, så er det dog ældre end eders republik»), står i brevveksling med Schumacher og giver for hans skyld to af brødrene Worm slægtens rejsestipendium. Frederik Gabels personlige venskabsforhold i disse år er alt forhen omtalt. Og så fremdeles.

Af særlig interesse er det dog at efterspore hans adelige forbindelser dèr, hvor de ikke blot omfattede mændene, men også damerne; de viser os på én gang omgangens fulde udstrækning, som mellem jævnbyrdige, og en ikke uvæsenlig side i Schumachers per-

sonlighed, som den i årenes løb havde udviklet sig og, vel især på rejserne, havde fået tidsalderens tvetydige præg.

Her møder vi da først «madam Trolle», ikke som man har ment Korfits Trolles hustru, men hans søster Mette Trolle, gift med Jørgen Retz, forhen kongens rejsesekretær, nu amtmand på Tryggevælde, men tillige medlem af en revisionskommission, der havde stadigt arbejde i skatkammeret. Hun var en datter af admiralen Nils Trolle, forhen statholder i Norge; en søster til hende, Lene, havde været gift med Enevold Parsberg, men var død tidlig; en anden, Birgitte, var gift med Mandrup Brahe.

Mette Trolle hørte, om ikke til de lærde, så dog til de talentfulde og meget belæste damer, hun skrev franske og hollandske digte; måske var det her igennem bekendtskabet med Schumacher først blev gjort. Tidlig synes denne dog også at have kendt broderen Korfits, amtmand på Skanderborg, men samtidig kongens betroede mand i private anliggender, byggeforetagender m. m. og vistnok temmelig stadig boende i København, alt før han 1669 blev gehejmeråd; i alle tilfælde har Schumacher i sin tidligste kammersekretærtid ekspederet et brev for ham, som kongen måske næppe af egen drift vilde have udstedt; det gik, som vi har set, ud på i al hemmelighed at tilbagekalde et tidligere kongebrev.

Schumachers forhold til Mette Trolle, der var et par år yngre end han, synes at have været en offenlig hemmelighed. Hun kalder ham senere i et brev «Lepidus», rimeligvis efter navnets betydning: den

fine, vittige el. l., og hun omtaler hans fætter, Gert Schrøder, der dengang boede i hus hos ham, som sin «barndomsven». Hun var en lidenskabelig dame, opfarende, som det synes til ustyrlighed, skinsyg, men da vel tillige indtagende og fængslende; sin mand omtaler hun med den dybeste ringeagt, hun tillægger ham alle lave og uædle egenskaber. Hun synes at have stået i nærmere forhold til Kristian IV's datter, frøken Elisabet Avgusta, enke efter Hans Lindenov, og herfra stammede da måske denne dames påtrængende forhold til Schumacher; der er bevaret en hel række breve fra hende til ham, for det meste indeholdende bitre klagemål over sin fattigdom, men tillige hentydninger til mere personlige forhold. Da hun imidlertid var 12 år ældre end han, kan der ikke have været tale om et direkte venskab, her har Mette Trolle uden tvivl været mellemleddet. Der haves en enkelt billet fra Schumacher til denne, som tilstrækkelig viser forholdet; det har da været ifærd med at rive ud imellem dem og han har efter hendes ønske brændt alle hendes breve. Fra en senere tid er dog bevaret enkelte og de viser, hvor lunefuld hun har været. Da han kort efter tronskiftet tænkte på at indgå ægteskab og blev forlovet, måtte Mette Trolle fjernes, og hendes mand blev da uforvarende udnævnt til afsending i Madrid; det kostede megen møje at få dem afsted, men det blev dog omsider sat igennem trods al hendes modstand. Forbindelsen mellem dem holdtes senere vedlige gennem Gabriel Milan i Amsterdam; det ses at have været denne og flere andre, som sender hilsener, bekendt, at Schumacher ønskede stadig

at høre fra hende; i breve til Milan fører han det selv på tale.

Af Mette Trolles breve føres vi på spor efter andre forbindelser. Hun beder således Schumacher om «intet i min fraværelse tro enten agerhøns eller lus mig til desavantage», og da hun anstrænger sig for at undgå Madrid, siger hun bl. a.: «havde jeg kun eders venskab, det stod nok til at remedere, de Bjelker får deres vilje frem, når hun bliver emplojeret.» Ved denne sidste bemærkning sigtes der til rigsråd, general Jørgen Bjelkes hustru, Magdalene Sybille Gersdorf, rigsdrostens datter, og benævnelsen «agerhøns» for tre ømme veninder kommer igen i Jakob Worms vise efter hans fald.

Magdalene eller «lille Malene», som hun kaldtes mellem venner, var åbenbart en skønhed og af et langt blidere sind end Mette Trolle; hendes få opbevarede breve er inderlige, tildels vemodige. Straks efter sin tronbestigelse lod Kristian V hende forære sit portræt; han gik til torvs med sit hjerte og har da måske først lagt an på den smukke frue; ikke ret længe efter vandt han jomfru Moth. Forholdet til Schumacher var senere hen bekendt for alle i de kredse, men at det stammer fra tidligere år, ses af Mette Trolles brev. Magdalene var otte år yngre end Schumacher, men 22 år yngre end hendes ægtefælle; denne synes at have befundet sig vel ved hustruens dobbelte forhold, der blev ham en rig kilde til benådninger.

En anden af «agerhønsene» var Mettes søster Birgitte, der havde levet i et tiårigt ægteskab med Mandrup Brahe; fra 1666 var hun en rig og barnløs enke.

Hendes og mandens navne er opbevarede i herresædet Brahe-Trolleborg, som hun erhvervede af kronen; det var Gabels tidligere ejendom Rantzovsholm. Breve fra hende til Schumacher er først opbevarede fra en senere tid, men også her må forholdet selvfølgelig føres tilbage til tidligere år, da forbindelsen med søsteren så let kunde give anledning til det.

Medens det om de her nævnte damer kan siges med en til vished grænsende sandsynlighed, at Schumacher har stået i elskerforhold til dem, vides det samme ikke om et par andre, til hvilke han dog knyttedes med et meget nøje venskab, nemlig grevinderne Skel og Rantzov. Den første, Birgitte Skel, var en datter af den foran nævnte patriotiske rigsråd Kristen Albrektsen og søster til den lige så bekendte Mogens Skel, forfatter til herrestandskomedien; hun ejede Gamle Køgegård og havde været gift i Skåne med Kristen Barnekov, der dog var død i foråret 1666; halvfjerde år efter ægtede hun vicekansleren Kristoffer Parsberg, med hvem hun blev grevinde; han døde kort efter og hun kaldtes nu som oftest grevinde Skel. Om bekendtskabet med Schumacher hidrører fra den tid, hun var gift, eller er ældre, vides ikke; men at det var meget varmt er umiskendeligt af hendes breve. Et egenlig erotisk forhold har der dog næppe været imellem dem; Birgitte Skel var ikke smuk, men en klog og djærv kvinde, der nok kunde tiltale og tiltales af Schumacher af andre grunde. Fortællingen om hvorledes hun på vejen fra Roskilde til Køgegård med sit strømpebånd kvalte en røver, som havde sat sig på

kuskesædet og vilde føre hende til skovs, giver et godt billed af hendes mandige personlighed.

Nok så påfaldende som noget af de hidtil nævnte forhold er dog det til grevinde Rantzov, Katrine Hedvig Brokdorf. Hun var født 1645 og altså ti år yngre end Schumacher; 1664 ægtede hun Ditlev Rantzov, tysk rigsgreve og herre til Breitenburg, den gamle statholders søn. Hun blev senere berømt, ikke blot for sin skønhed og ynde, men også særlig for sin dannelse og ualmindelige ånd; hun lignes ved Venus og Minerva og hæves over alle andre damer i Holsten. Den tyske epigramdigter Kristian Wernicke var senere nogle år i huset hos dem, han roser hende i de højeste toner; men de digte, hun aflokker ham, vidner i høj grad mod hendes lovpriste usanselige natur; de er tværtimod rå-sanselige, og når Wernicke kalder hende for Amaryllis, ligger der i denne mindelse fra hyrdepoesien snarest en antydning af en temmelig fri omgang med det erotiske.

Der er opbevaret forskellige breve fra grevinden til Schumacher og især fra en temmelig tidlig tid, da hun var en ganske ung kone. Hun kalder kam for «papa», sig selv for hans taknemmelige datter, beder ham ikke glemme hende for den unge, skønne grevinde Ahlefeld, statholderens anden hustru, o. s. v. — Bekendtskabet var måske stiftet under Schumachers ophold i Glückstadt, da forliget sluttedes her i Oktober 1667 og brylluppet mellem kongens datter og hertugen af Gottorp straks efter fandt sted; da var selvfølgelig hertugdømmernes adel talrig til stede ved hoffet. Det vedligeholdtes tildels gennem Mikael Wibe, den senere

oversekretær i kancelliet, dengang grev Rantzovs rådgiver i bestyrelsen af hans store ejendomme; han havde tidligere været hans hovmester og gjort to udenlandsrejser med ham; endnu tidligere havde han ledsaget Birgitte Skels broder Otte på en lang udenlandsrejse. Wibe førte en stadig brevveksling med Schumacher og droges af ham tidlig ind i statstjenesten. Det venskabelige forhold til grevinden fortsattes i de senere år, og hun var ham stadig taknemmelig for de gode tjenester, han ydede manden.

Det var jo nemlig en anden side ved disse tvetydige forhold, at Schumacher søgte at skaffe sine venner alle de nådesbevisninger, han kunde overkomme. Således forsikrer Wibe i sommeren 1671, at grevinden er kommen tilbage fra København med en usigelig taknemmelighed mod Schumacher for de velgerninger, han har víst dem; greven var bleven kammerherre og havde fået løfte om det første amt, der blev ledigt i hertugdømmerne. Hvorledes Mette Trolle opfattede forholdet, ligger jo klart i sigtelsen mod «de Bjelker», der kan få alt, når «hun» vil. Vist er det, at Jørgen Bjelke, der var en temmelig ubetydelig mand, næppe vilde have opnået, hvad han fik, uden sin lille hustrus hjælp. Han fik udlæg i Trudsholm gods for sine pengefordringer og var amtmand i Kalundborg, medens han boede på Købmagergade og sad i krigskollegiet; svogeren J. F. Marskalk blev gehejmeråd og vicekansler i Norge. Hvad Birgitte Skel angår, da takker hun ham «for al den dyd og fromhed, han nu imod de fleste af os (søskende) har bevíst.» Birgitte Trolle fik i et mageskifte med kongen Rantzovsholm på Fyn for

Torbenfeld (Frydendal) på Sjælland, skønt hint var 249 tønder hartkorn større; dette overskydende vilde kongen af sær nåde «forære» hende. Senere gjorde Kristian V denne ejendom til et baroni og hende til friherinde, ligesom han forærede hende henved 200 tønder hartkorn i kirketiender. Hvad endelig Mette Trolle angår, da fik hendes mand Jørgen Retz 1668 brev på at måtte beholde Tryggevælde og Højstrup i seks år mod en ringe afgift, en begunstigelse, som ellers var afskaffet med den gamle forfatning.

Endnu et venskabsforhold fra disse år må her omtales som særlig mærkeligt, da det strækker sig gennem den følgende tid med en enestående betydning, det er forholdet til kongens søn, Ulrik Fredrik Gyldenløve.

Han var født forud for kongens ægteskab, da han sad som erkebiskop i Bremen; hans moder hed Margrete Pape, senere gift med amtsforvalteren i Segeberg Daniel Hausmann. Han var født 1638 og i sine første drengeår opdragen på Svavsted i Sønderjylland, som hans fader havde fået i forlening. Han havde ophold på denne gamle bispeborg med sin lærer Henrik Wildekind og en tjener, medens iøvrigt amtsforvalteren havde bolig her; der blev holdt hest til ham og han havde undervisning i musik og andre idrætter. Fra disse fredelige omgivelser sendtes han efter faderens tronbestigelse til udlandet; han opfostredes i Frankrig, fik derpå indfødsret som dansk adelsmand og deltog med ære i krigen mod Karl Gustav; 21 år gammel udmærkede han sig i slaget ved Nyborg. Letsindig som han var, havde han samme år indgået ægteskab med

marsken Jørgen Urnes datter Sofie; men det blev hævet ved et magtsprog og han fik den sørgelig bekendte Marie Grubbe. Kongen gav ham navn af rigs-jægermester og udstyrede ham med rigt jordegods i Kalø amt samt indtægten af Vordingborg. Han gik dog kort efter udenlands og i spansk krigstjeneste; 1663 vendte han tilbage som grande, hilset af Anders Bording som en hæder for det danske navn. I den følgende vinter optog kongen ham i rådet og udnævnte ham til statholder i Norge.

Gyldenløve var en mand, i hvem farfaderen, kong Kristian IV's store praktiske sans og virkelyst syntes genfødt; hans statholderskab i Norge vidner om en evne til landstyrelse i stor stil, som hans broder på tronen desværre havde langt mindre af. Tidlig og silde på færde, til hest og til skibs, rådsnar og opmærksom på, hvad han så og hvad der foregik omkring ham, med et åbent øje og et varmt hjerte for almuens trang, opnåede han her en folkeyndest, som næppe nogen anden dansk regent efter hans farfaders tid. Han var en udpræget friluftspolitiker, en handlingens mand, af og til fremfusende i sine planer og umoden i sine forsætter, men en født høvding og herre.

Ved siden af var han rigernes første kavallér, udmærket i alle ridderlige idrætter, tillige indøvet i det spanske og det franske hofs fine former og med levende sans også for den åndrige side i tidens højere selskabsliv. At hans sæder var meget løse, hans ægteskab forargeligt og han selv en stor kvindeven og en munter herre ved drikkebordet, var lige så bekendt som hans mange gode egenskaber.

Ulrik Fredrik Gyldenløve.

Forholdet til Gyldenløve er det mærkeligste i Schumachers liv; det er i sin udvikling højdepunktet i hans virksomhed, i sin opløsning udgangspunktet for hans fald. Med hemmelig beundring så han fra første færd op til denne yngling, kongens søn fra de tidlige ungdomsår, manden med den storskårne personlighed, det djærve og dog fint dannede væsen. Her var det i rigt mål tilstede, hvad han selv manglede, blikket for det virkelige livs krav, for det enkelte og mest nærliggende i rigsstyrelsen. Og på den anden side havde også Gyldenløve sans for det, Schumacher frem for alle samtidige herhjemme sad inde med, de rige og omfattende tanker, det bevægede sjæleliv, de poetiske billeder, alt det der forædler livet og løfter det op over døgnets ensformige færd. Hans forhold til den lærde ven bliver derfor efterhånden som en forelskelse; han kan ikke høre sig mæt på Schumachers tale, han bestormer ham med sine breve, han plager ham med sin skinsyge. Schumacher kalder ham for sin Alarik, den unge heltekonge fra folkevandringernes sagntid; alle Gyldenløves fortrin samler sig for ham i dette ene, at han har faret verden over med sværd i hånd. Men Gyldenløve drager et helt forskelligt minde frem, idet han kalder sin ven for Sokrates og sig selv Alkibiades, den unge letsindige helt, der følte sig tiltrukket af vismanden som ingen anden og ikke kunde finde sig i, at han elskede andre. Disse to mænds venskab er et af de skønneste sammentræf, et af de rigeste løfter i tidens historie; deres adskillelse er, selv uden brud, et sørgespil med tab til alle sider, stort nok for Gyldenløve, der mistede sin ungdom og dens

glans, større for Schumacher, der satte sin stilling og sin frihed til, — størst dog for vort fædreland, der havde så lidet at miste!

Der er kun bevaret et par enkelte breve fra Gyldenløve fra disse første år, men det træffer så heldigt, at netop de kaster et klart lys over deres indbyrdes forhold. Den 29. Januar 1669 skriver han fra Hamburg og takker for et modtaget brev: «for at svare i to ord,» fortsætter han, «vil jeg sige jer, at jeg særdeles gærne vil bidrage til et avancement for den, som bærer eders navn.» Det fremgår utvivlsomt deraf, at Schumachers samtidige udnævnelse til medlem af højesteret og statskollegiet fortrinsvis er Gyldenløves værk. Gabel vilde næppe give Schumacher så meget, han blev derved mere og mere farlig for hans søn og svigersønner, vi har jo alt set, hvorledes han overfor kongen søgte at lægge en dæmper på hans hurtige fremgang. I Gyldenløve har han derimod alt nu fundet en talsmand, som formåede at trænge igennem og som modvægt mod de begunstigelser, Gabels nærmeste modtog, udvirke ham en tilsvarende nåde. Det er forspillet til den kamp, som efter tronskiftet førte til Gabels fald.

Et fjerdingår efter sendtes Gyldenløve, der længe havde opholdt sig i hovedstaden, tilbage til Norge, hvorfra Gabel senere fik ham sendt til England. Der er bevaret en billet, skrevet til Schumacher efter ankomsten til Aggershus, den 22. Maj, og undtagelsesvis på dansk, istedenfor som ellers hans talrige breve på fransk; han har nemlig brugt en skriver til det. Brevet lyder således: «Den tilforsigt, jeg haver til eders

venskab, samt min afrejses hastighed formoder jeg skal være mig nok til undskyldning, at jeg ej tog den afsked med eder, som jeg gerne havde ønsket. Og som vores fortrolighed ej består udi slig formalitet, er jeg forsikret, hr. sekretæren det ej til nogen koldsindighed hentyder.» Egenhændigt kalder kan sig i slutningen: «den der stedse vil være uden forandring hr. sekretærens tjenstvillige U. F. Gyldenløve.»

Det er det første synlige tegn på denne hidsige naturs lunefulde venskab, der senere gav sig så mange vidnesbyrd. Han har øjensynligt tillagt Schumacher en del i, at han blev fjernet fra hoffet, som var ham så kært, og han har da ikke engang villet sige ham farvel. Nu har han raset ud på sørejsen og fortryder halvvejs sit lune, men han vil dog lade ham tydeligt forstå, at der er kommen kulde ind i deres forhold; så har han ikke engang tid til selv at skrive et par ord. Han er som en skinsyg elsker, der trænger til hvert øjeblik at have den fulde forvisning om sin elskedes troskab.

Den næste billet er fra England, skreven efter kongens død, der endnu ikke er bleven ham bekendt. Han takker for nyårsønsket og beder om venskabets vedligeholdelse, — «lad Kristoffer Parsberg se den hoslagte satire,» tilføjer han, «man kan altid le et kvarters tid ad den.» I denne tone er hundrede af senere breve affattede, lette og flagrende, som det franske sprog frister til det, men med mange udbrud af dybere følelse. Et langt senere brev skal her endnu omtales, da det undtagelsesvis kalder denne tidlige tid tilbage i erindringen. Det er skrevet ved efterretningen

om, at Griffenfeld var bleven rigskansler, blå ridder og greve, medens alvorlige misforståelser mellem de to venner var gået forud. Mange forskellige tanker og følelser havde vistnok krydsedes i Gyldenløves hoved, men han udtaler dog til slutningen sin inderlige glæde over, hvad der er sket. Han minder om, hvorledes han alt agtede og elskede Griffenfeld i den salig konges tid; senere er denne følelse bleven alt stærkere og dybere. Han vil gentage, hvad han ofte har sagt, at selv om vennen vendte sig fra ham, vilde dog han vedblive at hænge ved ham med hele sit hjerte, for hans udmærkede egenskabers skyld. Han lover, at ingen skal kunne skille dem i de kommende år: alle bagvaskere og øretudere vil han holde fra sig, og de vil da glemme alt det forbigangne. Dog gerningerne skal nu tale: «ord er kvinder, men handlingerne mænd».

Som det vil ses, indtog Schumacher i Fredrik III's sidste år en højt ansét og i mange måder misundelsesværdig stilling i samfundet såvel som i statstjenesten. Det er en fejltagelse, når man er gået ud fra, at det først var den unge konge Kristian, som hævede ham til de høje værdigheder. Vel er det så, at de store titler og ordener først da blev ham til del og at hans magt i staten voksede fra år til år; men det var ikke andet, end hvad der så at sige fulgte af sig selv og fremkaldtes både ved den medbør, der bar ham frem, og den modstand, han mødte og overvandt. Der var vel en betydelig gradsforskel i hans magtområde ved tronskiftet og ved hans fald, men det var dog kun en gradsforskel, en iøjnefaldende stadfæstelse i det ydre af

hvad der forlængst havde været en kendsgerning. Alt ved den gamle konges død var Schumacher som ligemand optagen i rigets højeste samfundsklasse, han var en af kronens første rådgivere, medlem af de højeste organer for statsmyndigheden og frem for nogen anden kongens betroede mand.

IX. TRONSKIFTET.

FEBRUAR TIL MAJ 1670.

Kong Fredrik havde fyldt sit 60. år, da han tog de sidste bestemmelser for slægtens og rigets fremtid. Han synes endnu at måtte have været en kraftig mand, eftersom han havde ført et mådeholdent liv, i modsætning til sin ældre broder og deres fader, Kristian IV. Ej heller havde han tabt sine tidligere interesser eller sin lyst til oplivende adspredelser; endnu kort før jul 1669 gav den nylig antagne franske skuespillertrup sin første forestilling for hoffet. Men efter højtiden røbede han anelser om en nær forestående død; enkelte ytringer i den retning meddeler hofpræsten Bremer i sin ligtale, medens han vil fortie andre. Da der således blev forevist ham forskellige billeder gennem slebne glas («panorama»), og der mellem dem fandtes et af døden, vendte han tilbage til dette for at betragte det nøje: «intet af de andre, sagde han, synes jeg så godt om som døden.» Blandt hans optegnelser fra den sidste tid fandtes også denne bekendte: «Jeg var i mit levnedsløb at ligne ved en raket, der efterat være tændt i et øjeblik farer op i luften; da jeg nu var på det

højeste og strålede med mine gnister som med tusende stjerner, gav jeg pludselig en høj lyd, forsvandt for deres øjne, som så efter mig, faldt til jorden og er bleven støv og aske.»

Søndag aften den 6. Februar måtte kongen gå til sengs med ulidelige smerter; han lå i «kongens runddel», tårnhvælvingen ud imod søen, det gamle kongelige skatkammer. Ikke mindre end fem læger tog ham under behandling, blandt dem Francesco Borri; men deres kunst formåede intet at udrette. Onsdag morgen var han opgiven og præsten blev kaldet til dødslejet; de kongelige råder var tilstede, mens han berettedes, og da kongen efter skriftemålet og nadverens nydelse bad sin sidste bøn, knælede alle omkring hans leje. Ved middagstid sov han hen.

Schumacher skrev samme dag i slægtebogen: «Den 9. Februar 1670 kaldede den alregerende Gud højstbemeldte hans kongl. majestæt fra denne jammerdal til sit evige riges glæde og herlighed ved en sagte og salig død, efterat han ikkun på tredje dag havde været syg; og nåede endogså derudi sit ønske, nemlig den *ἐνϑανασίαν* (lykkelige død), som den salige herre udi sin velmagt altid med kejser Avgusto plejede sig at ønske.»

Straks efter dødsfaldet pålagde statholderen Schumacher at hente kongeloven op fra arkiv-hvælvingen, der jo var lige under runddelen. Der fortælles senere, at han ikke kom tilbage, men at Gabel selv måtte hente ham op; han fandt ham siddende hensunken i tanker, idet han foregav, at han overvejede, med hvilke ord kongens død skulde indføres i slægtebogen. Gabel vilde da selv tage lovbogen frem, men fandt den ikke

på sin plads, hvorfor han ophidset truede Schumacher på livet, hvis han ikke straks gav ham det vigtige aktstykke. Hvis denne fortælling indeholder en nogenlunde pålidelig overlevering, hvad den vel nok gør, da den skyldes statholderens søn, giver den os et indblik i forholdet mellem de to mænd i dette øjeblik og hele den spændte situation ved tronskiftet: Gabel delte åbenbart ikke den afdøde konges tillid til Schumacher, og denne havde på sin side hemmeligheder, som statholderen stod udenfor, og som han i dette øjeblik følte vanskelighederne ved at overbringe.

Anden steds fortælles der imidlertid, at kong Kristian V en times tid efter faderens død mødtes med rigets højeste embedsmænd «og andre» i sit «gemak», ved hvilken lejlighed statholderen som ordfører henvendte en lykønskning til den unge monark og nedlagde sin såvel som alle andres embedsmyndighed i hans hænder. Kongen svarede med at stadfæste dem alle i deres embeder. Kort derefter kom Schumacher for at overrække kongeloven; kongen tog imod den og trak sig med Schak og Gabel tilbage til sit kabinet. I eftermiddagens løb tog kongen ministrene og generalerne i ed, Rosenborgs skatte blev forseglede og hofmarsken Kristoffer Sehested leverede slottets hovednøgle fra sig; stadens porte holdtes lukkede. Samme dag må Schumacher have overleveret kongen den forseglede bog fra hans fader. — Således var det første tronskifte under enevælden foregået i den dybeste fred og stilhed.

Kong Kristian var en mand på næppe 24 år. Han havde arvet en del af sin farfaders vindende djærvhed

og legemlige kraft, hans gode naturlige forstand uden fremtrædende begavelse. Han havde meget til fælles med sin halvbroder Ulrik Fredrik Gyldenløve, der havde fået en lignende arv efter Kristian IV. Når Gyldenløve i det hele var en både finere og dygtigere personlighed, var det måske fordi hans moder var faderens frie valg, hans ungdoms elskerinde, medens dronningen vel tilhørte en berømt slægt, men var en hårdhændet natur, uden ynde og uden sjælens adel.

Det er et ægte kongeligt træk hos Kristian V, at han var gavmild og god mod alle, medens han selv var nøjsom. «Han er så god, sagde Schumacher om ham, at om man satte ham en pistol for brystet, skulde han tilgive det.» Han blev i høj grad folkeyndet, især i hovedstaden, hvor man havde set ham færdes fra den tidligste barndom og både kendte hans svagheder og hans gode hjerte. Han havde derimod ikke faderens lærdom, så lidt som hans begavelse og mangehånde interesser, og det var ofte kendeligt, at hans blik på mennesker og forhold var stærkt hildet; han kunde ikke undvære andres stadige råd og vejledning.

Dronning Charlotte Amalia af Hessen Kassel var ikke fyldt 20 år; efter halvtredje års ægteskab havde hun endnu ingen børn. Der siges, at Sofie Amalia fik dette ægteskab med prinsessen af en uanselig slægt istand for bedre at kunne beherske sin søn og svigerdatter. Dronningen var reformert, hvad der yderligere i høj grad svækkede hendes stilling, da den lutherske kirke på den tid var fuldstændig blottet for forståelse af andre trosformer; da et par år efter tronskiftet det

Kong Kristian V som ung.

kongelige bibliotek flyttedes over i sin nye bygning, blev dets ældre lokaler indrømmede hende til kapel for reformert gudstjeneste.

Kristian V var vokset op i erfaringen om de store ulemper i faderens ægteskab med den alt for myndige Sofie Amalia. Livlig og energisk som hun var, henved 20 år yngre end manden, kunde hun ikke holde sig fra regeringens anliggender, men blandede sig jævnlig i politik. Dette blev en plage for statsmændene, da hun næppe havde særlige evner, og gav jævnlig anledning til rivninger mellem ægtefolkene. Det var ikke så mærkeligt, at den unge konge fra den første dag var på sin post i dette forhold; det gjaldt for ham om at undgå en dobbelt ulempe, både moderens og hustruens indblanding. Der berettes da også i den første tid om jævnlige stridigheder med enkedronningen. Sofie Amalia var kun 42 år gammel og over halvdelen af denne tid havde hun været Danmarks dronning; hun havde haft sin kraftige hånd i de kampe, der omsider havde grundfæstet enevoldsmagten. Det var ikke at undres over, at hun nødig vilde opgive al indflydelse overfor det unge kongepar. Men lige så naturligt var det, at Kristian ikke vilde opgive den formelle ret, som kongeloven gav ham, og det udviklede sig da ganske naturligt således, at enkedronningen udelukkedes fra det væsenlige i statsstyrelsen, men til gengæld fik sin vilje i et og andet, som især lå hende på sinde, ligesom hun stilledes særdeles gunstigt med hensyn til sit enkesæde og øvrige indtægter. Hun havde efter ældre bestemmelse Nykøbing slot med krongodset på Låland og Falster, Hirsholm og Dron-

ninggård, og byggede nu et lille slot, Sofie-Amalienborg, der skulde blive kærnen i det nye København. Foreløbig blev hun dog boende i sin gamle lejlighed på slottet og de fremmede afsendinge fortæller om, hvorledes man havde vanskeligheder ved at få hende til at indrømme den unge dronning rangen foran sig. Ud på foråret måtte hun dog finde sig i at bytte værelser med Charlotte Amalia, der nu flyttede ind i dronningelejligheden. Sofie Amalia tog da en tid ophold på Rosenborg, indtil årstiden tillod hende at tage til Hirsholm. Samtidig indrettedes der et snævrere kongeligt råd, uden at hun, som hun gjorde fordring på, blev medlem af det. Hvor stor hendes indflydelse på sønnen alligevel kunde være, ses ikke blot af det bekendte forhold til Eleonore Kristine, hvis fængsel kongen utvivlsomt ønskede at formilde eller helt at ophæve; det skinner også på en pudsig måde igennem i en enkelt ytring i et brev fra kongen til Schumacher, et år efter tronbestigelsen. Han ender her nogle fortrolige meddelelser med det udbrud: «Gud være lovet, enkedronningen er rejst idag til Hirsholm; så har jeg ej behov at høre: «was hör ich nun?»»

Kongen ønskede dog ikke blot at frigøre sig for sin moders formynderskab, han vilde tillige fra begyndelsen af sikre sig imod, at der ikke udviklede sig et sådant fra hustruens side. Det synes næsten at være et led i denne bestræbelse, at han umiddelbart efter sin tronbestigelse så sig om efter en medhustru. Han synes ikke at have været hengiven til udskejelser i kønslig henseende, så det næsten ser ud som om han har antaget, at dette forhold hørte med til at sikre en

konge sin fulde uafhængighed og at den ægteskabelige troskab hos faderen i den henseende havde svækket hans stilling. Vist er det at Kristian V få måneder efter faderens død trådte i forhold til sin elskerinde, den 16årige Sofie Amalia Moth, og han synes jo som omtalt alt forud herfor at have gjort et mislykket tilnærmelsesforsøg overfor Jørgen Bjelkes hustru, den skønne Magdalene Sybille Gersdorf. Sofie Amalia var datter af livlægen Povl Moth, som ud på foråret afgik ved døden. Hun var derefter i huset hos sin søster, Else Margrete, der var gift med proviantkommissæren for Nørrejylland, den velhavende Nikolaus Bennik; denne boede nemlig i en mindre ejendom, som møntmesteren Kasper Herbach havde opført bag boldhuset, ved den løngang, som gik fra slottet til proviantgården. Ud på sommeren fik han endvidere overdraget den lystgård, som feltherren Hans Schak havde ladet opføre i landsbyen Husum og indrette med store haveanlæg, den såkaldte Husumgård. Skønt forholdet til «jomfru Moth» et halvt år efter var en offenlig hemmelighed, fik det dog ingen nævneværdig indflydelse på regeringssagerne, når man undtager nogle begunstigelser for hendes søskende; man ser, at der har fundet regelmæssige udbetalinger sted til Bennik eller hans hustru, 200 rdl. i fjerdingåret foruden en del gaver, — det synes omtrent at være det hele i de første 6—8 år. Først efter Griffenfelds fald blev hun grevinde af Samsø, hvoraf da den ofte gentagne fortælling om hendes fjendskab mod denne mand formodenlig har sin oprindelse; den savner imidlertid al hjemmel og sikkert også al grund.

Selvfølgelig måtte med den nye konge også enkelte nye mænd komme frem på skuepladsen, medens andre trådte tilbage. Straks efter tronskiftet kom således en mand af den gamle adel i forgrunden, nemlig Morten Skinkel, hidtil prinsens hofmarskal, overkammerherre og overstaldmester. Han var en mand på godt 40 år, som tidligere havde haft ord for at forføre prinsen til alskens udskejelser; da de imidlertid omtrent samtidig var bleven gifte, han med prinsessernes kammerfrøken Anna Katrine Carisius, var denne anke vel falden bort. Morten Skinkel udnævntes dagen efter tronskiftet til gehejmeråd og kongens overkammerherre og man troede straks at kunne spore hans indflydelse. Året efter skriver Villum Lange, at han «efter salig kongens død for os enfoldige Jyder var i så stor anseelse som Dianas himmelfaldne billed hos de gamle Efesier.»

Af dem der med kongens død forsvandt fra skuepladsen fortjener særlig to at mindes, Otte Krabbe og Francesco Borri.

Ingen havde stået den afdøde konge nærmere end Otte Krabbe; han var i begyndelsen af hans regeringstid kommen til hove som page, nogle år efter bleven kammerpage og var til det sidste knyttet umiddelbart til kongens person. På sit dødsleje gav han ham en ring, som Krabbe siden bar indtil sin død som statsminister, henved 50 år efter. Den unge konge gav ham en afløning af 6000 rdl. i rede penge og skøde på Holmegård på Sjælland, med 461 tønder h. k., således som den afdøde konge havde lovet ham det. Nogen tid efter blev han amtmand på Tryggevælde, men han kom aldrig i Kristian V's råd.

Borri havde ikke blot kostet kongen mange penge, men der var tillige noget ved ham, som gjorde ham mistænkt. Han var en ingenlunde almindelig personlighed; man ser det på hans ædle og intelligente ansigtstræk, og hvad der fortælles om ham, peger hen på en dristig og fantastisk ånd og et fribårent sind, men synes ikke at kunne stemple ham som bedrager. Derimod synes det utvivlsomt, at han ved sine spekulationer havde hildet sig selv i en ejendommelig mystik. Hvad der knyttede ham til kongen kan ikke mere oplyses. Tildels var det jo vistnok hans lægekyndighed, mere dog vel hans kemiske forsøg, mest måske hans tro på de vises sten og naturens lønlige kræfter. Det synes som om der på slottet har fundet en omgang sted mellem de to venner, som vakte kirkelige betænkeligheder. Såvidt man kan skelne de indviklede lokaliteter her, havde Borri sit laboratorium i strandtårnets øverste hvælving, medens den mellemste var «kongens eget kammer», den hvori han døde, og den nederste arkiv og lønkammer. Endvidere omtales det et par år senere, at «kongens runddel» foruden tre vinduesfag havde tolv nicher i muren, hvori der forhen havde stået statuer. Dette tyder utvivlsomt på en udsmykning af dette rum, som man senere havde misbilliget og fjernet. Forbindelsen mellem de forskellige hvælvinger fandt sted ad en lukket tårntrappe.

Efter kong Fredriks død gik der rygter om at Borri var fængslet; andre fortalte at han var forsvunden og flygtet over Sundet. Sandheden var, at han en otte dage efter fik udfærdiget sit pas, idet den unge konge i de mest smigrende udtryk anbefalede ham for

sin tro tjeneste. Herfor kunde han takke Schumachers gode fortale og det var ham, som havde sat brevet op; med sine mangehånde kundskaber og interesser havde han uden al tvivl selv været indviet i Borris arbejder for kongen.

Schumachers indflydelse på den unge konge træder nemlig straks og utvetydigt for dagen. Samme dag som Borris rejsepas udfærdigedes (15. Februar) afgik der således meddelelser til de danske afsendinge om kongens død, og hertil knyttedes for Gabels og Lilliencrones vedkommende, henholdsvis i Paris og Wien, et pålæg om at meddele hofferne, at man for fremtiden herfra vilde bruge det danske sprog, overalt hvor andre tiltalte os i deres modersmål, altså havde opgivet latinen, således som det var tilfældet de to nævnte steder; der tilføjes at det er således bestemt efter Sveriges eksempel. Efter hvad vi kender til samtidens statsmænd, kan ingen anden end Schumacher have givet kongen dette råd. Samme oprindelse havde utvivlsomt en anden ordre, som afgik med samme post, at nemlig Gyldenløve ufortøvet skulde komme hjem fra England. Herved krydsedes Gabels planer, der gik ud på at holde denne mand borte fra hoffet; han havde endog fået ham sendt tilbage til England, efterat han alt havde begivet sig på hjemvejen, hvad Gyldenløve tog ham meget ilde op.

To-ugers dagen efter kong Fredriks død lod hans efterfølger foretage en akt, der ligesom skulde afslutte tronskiftet; man var jo ikke vant til, at dette foregik lydløst, blot ved et dødsfald; man trængte ligesom til en kundgørelse. Måske har man oprindelig tænkt på

at lade den i kongeloven bebudede kirkelige salving, der skulde træde i stedet for tidligere tiders kroning, finde sted lige efter tronbestigelsen som en alvorlig og stille indvielse til det høje kald; dette har vel i alle tilfælde været den afdøde konges mening, siden han sørgede for at regalierne var skaffede til veje[1]). Men dette er da i alle tilfælde bleven opgivet, fordi den ydre glans, man agtede at udfolde ved denne lejlighed, ikke vilde kunne forliges med sorgen, som var anlagt og gennemførtes med den største strænghed. Således gjorde også på dette punkt tidligere tiders traditioner sig uvilkårlig gældende og de fremtidige salvingsakter kom til i meget at ligne de tidligere kroninger.

Der fandt da en mindre foreløbig højtidelighed sted, idet kongen den 23. Februar lod hele gehejmerådet sammenkalde, hvorpå kongeloven blev «offenlig» oplæst for de forsamlede. Det var modstykket til tidligere tiders vedtagelse og udstedelse af håndfæstningen, for og med rigsrådet! Kongeloven underrettede nu de høje råder om, at «kongen skal aldeles ingen ed eller nogen forpligt, i hvad navn det og have kan, mundtlig eller skriftlig fra sig give, efterdi han såsom en fri

[1]) Kongeloven siger i artikel 16: «Og endog... herefter straks, når én konge ved døden afgår, den næste i arvelinjen krone, scepter og enevoldsarve kongetitel og magt det samme øjeblik egner og tilkommer, så at ingen videre overantvordning behøves...; ikke desmindre på det al verden skal vide, at Danmarks og Norges konger holder det for deres største højhed at ydmyge sig for Gud og at de agter det for deres højeste magt og vælde at være velsignet af Gud ved hans ords tjenere til en lyksalig begyndelse på deres regimente, da ville vi og, at kongen offenlig i kirken med dertil sømmelige ceremonier lader sig salve.«

og ubunden enevoldskonge ikke kan bindes af sine undersåtter ved nogen ed eller foreskrevne forpligtelser» (art. 17). Loven læstes op af Schumacher, der samme dag fik sin bestalling udfærdiget; han stadfæstedes ved den i sine tidligere embeder, men foran betegnelsen «kammersekretær» tilføjedes nu: «ober- og gehejme». De dagligdags forretninger i kammeret gik over til en yngre mand, kongens sekretær fra prinseårene, Andreas Engberg.

Schumacher var altså sluppet lykkelig over den store katastrofe, den unge konge havde skænket ham samme tillid som faderen: den dom over Gabel, der alt fra den første dag lå uudtalt i luften, vilde ikke komme til at ramme ham.

Han havde ikke været uden bekymringer i så henseende, — hvem kunde vel forud beregne forholdenes udvikling under sådanne omstændigheder. Otte dage efter tronskiftet skrev han til Milan: «Min herre og konges død har i den grad fortumlet mig, at jeg næppe har sans for at tænke på mine egne eller mine venners anliggender.» Det var ej heller blot hans øjeblikkelige stilling, der måtte fremkalde de alvorligste betragtninger. Han måtte have en følelse af at han vilde blive den nye tids mand; Gabels bane var i det væsenlige afsluttet, Ahlefeld og Gyldenløve var trods deres mange udmærkede egenskaber lidet skikkede til i længden at overtage styrelsens enkeltheder; blandt hans jævnaldrende og ligestillede var der ingen fremragende dygtighed, og den unge konge selv var uudviklet og uerfaren. Men Schumacher måtte samtidig føle, at han som statsmand endnu væsenlig var en

talentfuld dilettant, at han savnede kundskab til vigtige sider i rigets politik, dets forhold til udlandet, dets statsretlige krav og traditioner, dets økonomi og forsvarsvæsen, med meget mere. Han havde syslet med maskineriet i regeringen, ikke med selve statens organiske liv, end mindre med folkets materielle eller åndelige anliggender. Ej heller kunde han skjule for sig selv, at i de vigtige læreår, som var givne ham under kyndige og i erfaringens skole prøvede vejledere, sikkert nok grumme megen tid var spildt i leg og fjas, som kunde have været brugt bedre til at forberede sig til det betydningsfulde kald, der nu ventede ham. Ædle forsætter og lyse forhåbninger lå vistnok nu i hans tanker side om side med dristige drømme om egen storhed og magt og bange anelser om kommende kampe. Han havde engang valgt «vægten» til sit tegn og gjort sig til af sit ligenøjede sind; hvorledes vilde ikke nu tungen i denne vægt komme til at svinge, når der i stedet for tanker og billeder i dens skåler kastedes ansvar og afgørelse, fristelser og tilskikkelser!

Foreløbig fremtrådte Schumacher dog slet ikke udenfor sin fastsatte embedskreds; det var andre mænd, som indtil videre dannede kongens råd. I de første uger sås det kun, at kansleren, rigsadmiralen og rigsmarsken indtog en plads ved siden af den forhen almægtige statholder, medens kongen rent personlig især henvendte sig til sin tidligere hovmester, vicekansler Kristoffer Parsberg, og sin overkammerherre Morten Skinkel. Noget senere, da Ahlefeld og Gyldenløve indfandt sig ved hoffet, trådte de i forgrunden. Der

kom et mægtigt røre i de højeste regeringskredse; der kæmpedes skjult og åbenbart om magt og indflydelse, modsatte retninger brødes, adel og uadel, enevælde og adelsmagt, tysk og dansk kappedes om forrangen for den følgende tid. Kong Fredrik havde holdt alt dette nede ved den enestående anseelse, fortiden havde givet ham, nu kom det op med fordoblet styrke; gamle modsætninger og kun halv opgivne forhåbninger vaktes til live. Det kunde til tider se ud, som om alt skulde opløses i endeløs forvirring eller komme til at bero på et slumpetræf. Dette skete dog ingenlunde; altid på ny klaredes stillingen, de tilsyneladende ulægelige brud heledes igen, man fandt en måde at forlige modsatte synsmåder, mænd som stod hinanden fjernt lærte at arbejde sammen og der viste sig udveje til at forsone så at sige alle med den nye tingenes orden.

Men efterhånden som denne udvikling skrider frem, viser det sig stedse tydeligere, at det er Schumacher som bærer den, at det er hans tanker og hans synsmåder, som har sejret, at hans personlighed er det egenlige midpunkt i kong Kristians regering. Det kan måske lyde som et paradoks, men forholder sig ikke des mindre således, at det første års tid efter tronskiftet indeholder Schumachers største og varigste bedrift i statsstyrelsen; aldrig viste hans overlegne evner og ualmindelige personlighed sig i et klarere lys end i dette tidsrum. Hvad der går forud herfor, tager sig ud som en forberedelse til dette kald, hvad der følger efter er tilvisse mere i øjne faldende, mere glimrende, men ikke i den grad præget af et

enkelt stort mål i fædrelandets tjeneste. Den kongelige nåde, som kort efter blev ham tildel, er derfor heller ikke udtryk for en tilfældig og ydre yndest, men et naturligt udtryk for den tak, kongen skyldte ham. Hans plads var nu i det snævreste råd, han havde vundet sit adelige skjold og sit ridderkors i ærlig strid for kongen og kronen.

Det blev fortalt ved hoffet efter kong Fredriks død, at denne (i den forseglede bog?) havde givet sin søn det råd at beholde hans prøvede rådgivere, særlig Gabel, og at den unge konge derfor havde forsikret denne om sin nåde. Det mærkedes dog straks, at hans stilling var forandret og der siges, at han var klog nok til så meget som muligt at holde sig fra hove. Hans uvenlige forhold til Schumacher kom ham nu til skade, og ikke mindre fjendskabet med en del af den gamle adel, særlig Peter Retz og Morten Skinkel; den engelske konsul John Paull beretter, at de har stået imod hinanden så længe han har fulgt sagerne her. Det var dog først efter Fredrik Ahlefelds ankomst at stillingen blev ligefrem uholdbar.

Alt flere år før tronskiftet havde Hannibal Sehested udtalt som sin overbevisning, at Ahlefeld vilde blive dronning Sofie Amalias og hendes søns første rådgiver, ligesom han var landets mest fremragende statsmand, kundskabsrig, overlegen i sit politiske blik på forhold og personer, retsindig og en stormand i ordets bedste betydning.

Han var nu bleven en mand på henved de 50, men ikke des mindre var hans deltagelse i de offenlige anliggenders styrelse af forholdsvis ny datum.

Hans hjem var det store gods Søgård, mellem Flensborg og Åbenrå, det største i Sønderjylland; desuden ejede han Langeland, en rig landstrækning i Holsten («die Wildniss») og et tysk rigsgrevskab Riksingen. Efterat have tilbragt sin ungdom som rig og uafhængig adelsmand, tildels på rejser og med studier, droges han under krigen med Sverige ind i statstjenesten samtidig med at han ægtede statholderen grev Rantzovs unge datter. Med ham fulgte han efter freden til København og det antoges en tid, at han var udsét til hans efterfølger som første-minister. Som vi har set, gik det dog anderledes; han sendtes tilbage til hertugdømmerne som statholder, medens Gabel blev statholder i København og kongens første rådgiver. Om ikke før, så var der fra nu af et uforsonligt fjendskab mellem de to mænd. Kongen satte vel megen pris på Ahlefeld, og ved vigtige anledninger kaldtes han til København for at indtage sit sæde i gehejmerådet; men da han let forløb sig, selv overfor kongen, gennemtrængt af overbevisningen om sine anskuelsers rigtighed, som han var, holdt han sig helst borte fra hoffet for at varetage sine egne anliggender og sine særlige embeder; til statholderskabet var nemlig henlagt Steinburg amt og Sønder Ditmarsken i Holsten. Han opførte på sit store gods et slot i Gråsten, i en af Sundveds skønneste egne, samlede bøger og kunstværker og omgikkes sine frænder og standsfæller i hertugdømmerne. Kejseren gjorde ham til rigsgreve, hvad kongen tog fortrydeligt, og først et par måneder før dennes død blev det pålagt kancelliet

i sine embedsbreve til statholderen at tage hensyn til denne titel.

Skønt Ahlefelds dannelse var tysk og fransk, var dog dansk hans modersmål og han var en udpræget dansksindet mand. Med stolthed fortalte han Tomas Bartholin, at det var hans oldefaders farfader Hans Ahlefeld, som i det ulykkelige tog til Ditmarsken havde båret Danebroge og i døden havde svøbt sig ind i den dyrebare dug for om muligt at redde den fra at falde i fjendernes hænder. Ingen stod Gottorperne og den snedige regeringspræsident Kielmann v. Kielmannseck hårdere imod end den kongelige statholder; kongens og Gabels forsoning med disse modstandere tiltalte ham ikke. Med samme nidkærhed fremmede han kongens interesser overfor hertugerne på Als; her gik han hånd i hånd med Gabel og opnåede inddragelsen af den skønne ø under kronen.

Fredrik Ahlefeld yndede ikke den kongelige enevælde i sin strænge danske form. Fredrik Gabel mente, at det var ham, som havde stået bagved Testmans indlæg for indførelsen af stænder, og selv om dette ikke var så, viser det, hvorledes han opfattedes. Praktisk indskrænkede han dog vistnok sin virksomhed til at holde over hertugdømmernes nedarvede forfatning, der gav kongen en udstrakt myndighed uden dog helt at udelukke adel og borgerstand fra at fremføre i alle tilfælde sine ønsker og klager. Som statholder fandt han sig heller ikke i, at den kommunale selvstyrelse blev skudt til side; han holdt på bøndernes ret og menighedernes frihed i præstevalget, medens man i kongeriget tilintetgjorde de sidste levninger heraf.

Fredrik Ahlefeld.

Således var den mand, som 14 dage efter tronskiftet indfandt sig ved hove for at indtage sin plads i kongens råd. Han havde i julen, kort efter sin anerkendelse som greve, bedet om efter omslaget i Kiel at måtte gå til surbrønden; men dette var sikkert ikke bleven bragt til udførelse; i alle tilfælde deltog han alt den 24. Febr. i en vigtig rådslagning i København. Kort efter hans ankomst mærkedes det da også, at modsætningen mellem ham og Gabel var uforsonlig. Det kom til skarpe sammenstød i selve rådstuen. Anledningen fortælles forskelligt; snart hedder det, at han ikke vilde underskrive den samme edsformular som de kongerigske råder, — den var ham altså vel for absolutistisk —, snart siges der, at han under forhandlingerne om den oldenburgske sag bebrejdede Gabel, at han havde varetaget kongens interesser slet ved at slutte sig til Gottorp istedenfor at komme overens med Pløn. Gabel blev ham ikke svar skyldig; han skal have truet ham med at miste Gråsten, og efter et af sammenstødene skal han have sagt til kongen, at han aldrig før havde vidst, at vi havde to konger. Begge disse ytringer viser, hvor dyb striden har skåret ind i det, som for Gabel var det væsenlige, kongens absolute højhed; i dem begge ligger der en tilkendegivelse af, at han anså grevens optræden for højforræderi, idet han tiltog sig den myndighed, som kun kongen var i besiddelse af. Ved et af sammenstødene i rådstuen, — det synes at have været den 14. Marts —, kom det endog så vidt, at Ahlefeld drog kården mod Gabel, der på dette sted nærmest måtte ansés for kongens repræsentant, og da dette

hengik uden videre følger, måtte Gabel kunne sige sig selv, at hans dage som statholder var talte.

Der var netop i de samme dage kommen et nyt moment til: Gyldenløve var den 12. Marts vendt tilbage til København. Han kom, forbitret på Gabel, som havde villet holde ham fjern fra hoffet, og blev modtagen af kongen med stor glæde. Rimeligvis var hans forhold til Ahlefeld dog ej heller det bedste og Gabel gjorde derfor et forsøg på at vinde ham; han kom for at hilse på ham, men blev ikke modtagen. Det var dog ikke hans agt at opgive sin stilling uden kamp og han søgte derfor andre forbundsfæller. Således havde han overvundet sit fjendskab til enkedronningen og nærmet sig hende; hun svarede med at sende sin broder, Johan Fredrik af Hannover, der straks efter kongens død var kaldet til København, til Gabel og kun til ham. Ligeledes kom han til en forståelse med Morten Skinkel. Denne havde ikke længe i forvejen købt en af Gabels ejendomme bag børsen (på kancellibygningens nuværende grund), ved siden af hans egen bolig, og de var således naboer. Ad denne vej siges der endog at være tilvejebragt en forbindelse mellem Gabel og hans andre tidligere uvenner Retz og Schak.

Men Ahlefeld stod uforandret som Gabels modstander og gav ikke tabt; man antog at de sidstnævnte ministre i virkeligheden var enige med ham. Gabel må have set, hvorfra faren især truede ham og han undlod ikke at forsøge en overenskomst med greven. Feltmarsken Klavs Ahlefeld, som var hans hengivne ven, fortalte bl. a. den brandenburgske afsending, at

Gabel havde den overbevisning, at man først vilde styrte ham, derpå fjerne Ahlefeld og endelig omdanne rigets forfatning i aristokratisk retning; de to burde derfor have fælles interesser. Men intet af alt dette hjalp; Gyldenløve og Ahlefeld blev enige og kongen sluttede sig helt til dem; den 18. April skrev Gyldenløve i kongens navn til statholderen, at han skulde søge sin afsked. Han efterkom selvfølgelig ufortøvet dette pålæg.

Efter Schumachers fald fandtes der en «kopi» af dette brev blandt hans papirer; det må efter mange analogier antages at have været koncepten, og man kan altså gå ud fra, at det var ham som havde affattet det. Schumacher var sjælen i det forbund, som her var dannet og hvis første virkning var Gabels afskedigelse, men hvis sidste mål var en forening af de bedste kræfter i kongens tjeneste.

Man kunde vel fristes til at anklage Schumacher for utaknemlighed mod den mand, som havde fremdraget ham eller dog til en tid været hans særlige velynder. Men her var Schumacher dog vistnok undskyldt. Det måtte ansés for håbløst at ville forsone Gabel med den nye tids mænd, hverken Ahlefeld eller Gyldenløve vilde noget øjeblik føle sig trygge overfor ham; der måtte her træffes et valg. Og dette kunde da ikke være tvivlsomt; Gabel var, skønt ingenlunde nogen gammel mand — han var kun 53 år, — temmelig aflægs, han siges kort efter at være hengiven til brændevin, og tre år efter døde han; dertil kom, at han havde såret alle ved sin selvrådighed, medens hans politik både indad- og udadtil havde sine store

svagheder. Ahlefeld og Gyldenløve havde hver for sig store fordele overfor ham og de tiltalte den unge konge personlig. Schumachers bestræbelser måtte åbenbart sætte sig det mål at holde disse to sammen; i et muligt fjendskab mellem dem lå for tiden den største fare. Overfor Gabel måtte han indskrænke sig til at formilde kongens unåde både imod ham og hans nærmeste, og dette har han øjensynlig gjort; det tillodes Gabel at opgøre sit pengemellemværende med kronen, og skønt der ikke foreløbig kunde være tale om at udrede de beløb, han havde tilgode, anerkendtes derved dog hans ret; de rygter, der fortalte, at han skulde drages til ansvar for sin embedsførelse, for embedssalg eller mislig omgang med kronens indtægter, viste sig at være falske. Efter hans død beregnedes hans løn som statholder lige til dødsdagen. Også svigersønnerne blev i deres embeder, skønt der arbejdedes på at fortrænge dem, og først da noget senere Haderslev amt blev ledigt, sendtes Konrad Reventlov derover. Det lykkedes dog ingenlunde herved Schumacher at forsone denne slægt med sig, den vedblev stadig senere trods alle venskabsforsikringer at være ham fjendsk; endnu mange år efter omtaler Fredrik Gabel ham nedsættende, og det synes frem for alle andre at have været Reventlov, som forhindrede hans benådning af det livsvarige fængsel.

Gabel selv påstod, at han havde trukket sig tilbage fra sit embed, fordi han misbilligede de gennemgribende reformer, som nu skulde sættes i værk, især den store finansielle reduktion. Efter hans mening var det gået godt hidtil, Fredrik III havde ikke blot betalt

nogen gæld, men også samlet en skat i rede penge — han efterlod sig dog næppe fire tønder guld —; at man iøvrigt trængte til reformer, kom ham næppe i tanke.

Men desmere gærede det i mangfoldige andre fædrelandssindede mænd. Hvorfor var intet eller så godt som intet af alt det sat i værk, som man havde tænkt på og talt om, da rigsrådets magt brødes? Kongen kunde ikke mere tale om sine bundne hænder; man havde fundet sig i alle ulemperne ved at overdrage ham den hele myndighed, men fordelene derved mærkede man intet til. — Der er bevaret forskellige vidtløftige projekter til en fuldstændig omdannelse af en række forhold og indleverede til kongen straks efter tronbestigelsen; man ser, at disse tanker er bleven drøftede blandt høje og lave, blandt dem, som havde forstand på alle disse forhold, og blandt dem, som i alle tilfælde kunde oversé nogle af dem. Det ene af disse projekter kalder sig en «fyrstelig tankering»; det synes nærmest fremgået af købmandskredse og anbefaler en række reformer for at hæve købstædernes næringsveje, ved afskaffelsen af monopoler og privilegier, ved større liberalitet mod fremmede trosbekendere osv. Herfra vover det sig dog også ind på almindelige politiske betragtninger; det anbefaler enevælden som det største klenodje, men beder kongen om at organisere regeringen bedre; der klages over kollegiernes langsomme forretningsgang og over de højere embedsmænds bestikkelighed, og dannelsen af et snævrere statsråd anbefales, ligesom kongen efter forfatterens mening bør være tilgængelig for alle sine undersåtter.

Mere omfattende er et andet skrift, efter al sandsynlighed forfattet af Villum Lange, der jo nu sad som landsdommer i Viborg. Han vil reformere stort og småt, lærd og læg, hof og hær. Mange gode og velovervejede planer fremsættes her, om end i en broget blanding med meget andet, som under de givne forhold enten slet ikke, eller kun meget vanskeligt kunde udføres. Det er overhoved et særkende for mange af hin tids projekter, at de ikke tager tilbørligt hensyn til forudsætningerne, men alene holder sig til hvad der i sig selv kunde være rigtigt eller ønskeligt. Særlig glemmer de, at der skal penge til alt og at der derfor må tænkes på at hæve velstanden og landets naturlige hjælpekilder, hvad der da atter forudsætter en større udfoldelse af energi hos selve folket og ikke kan skabes ved love. Men bortsét fra disse mangler indeholder Langes skrift mange sunde og frugtbare tanker. Han har en åben sans for betydningen af den nationale dannelse og han gør forslag til modersmålets anvendelse ved universitetet, bl. a. ved populære forelæsninger for købmænd, håndværkere og læger. Ligeledes vil han hæve folkets selvfølelse, især borgerstandens, ved våbenøvelser og dannelsen af korporationer; han vil udvikle handel og søfart, ophjælpe håndværk og fabrikker osv. Til finansernes bedre indretning findes der mangfoldige forslag, af hvilke adskillige vistnok var såre praktiske, andre uigennemførlige. Erfaringerne fra udlandet, Frankrig, England, Holland og Tyskland, påberåbes på hver side, som det jo var så naturligt for den der vilde reformere.

I denne forbindelse må atter Herman Conrings af-

handlinger nævnes; han indlod sig nemlig også på rent praktiske spørgsmål. Således taler han om de værdifulde fiskerier og deres udvikling, især ved Norges kyster; om handelen, som også adelen burde lægge sig efter for at hævde sin sociale stilling; om ophævelsen af bondens trældom og hans optagelse i de borgerlige erhvervsgrene osv. Alt dette skulde derpå samles i et rigt offenligt liv, med stændermøder og folkevalgte domstole.

Endelig forelå der vigtige reformforslag fra Hannibal Sehesteds hånd, hans såkaldte politiske testamente. Han foreslog heri en stærk reduktion af hæren for at lette skattebyrden, udarbejdelsen af finansoverslag og indretningen af et snævrere kronråd (conseil); af økonomiske reformer ophævelsen af vornedskabet.

Det er ikke let at komme til klarhed over Schumachers stilling til disse reformforslag. Man har i reglen gået ud fra, at det er ham, hvem regeringsforanstaltningerne fra den nærmeste tid efter tronskiftet skyldes, men dette er udelukkende fremgået af hans ry som statsmand; forfølger man nærmere de enkelte spor, som haves, møder man så at sige aldrig hans navn. Reformernes tidsrum ligger efter den skånske krig, da var der grøde i alt og der blev gjort et stort og værdifuldt arbejde til landets opkomst og lovgivningens forbedring. Hvad der skete før krigen, var næsten udelukkende beregnet på at skaffe penge og at stille en anselig hær og flåde på benene. Men alt dette henhørte under kollegier, som Schumacher i lang tid ingen indflydelse havde på, og selv efterat han var bleven rigskansler kun gennem andre kunde påvirke.

Det må i det hele siges, at Schumacher kun i ringe grad var produktiv, også som statsmand. Han kunde ordne og lede, mægle og tilskynde, men selv var han ligesom uden fødende evne; det gik ham her som i digtningen og videnskaben. Reformernes historie under enevælden vilde kunne skrives i alle sine væsenlige hovedtræk, uden at Schumachers navn behøvede at nævnes.

Men hvorledes stillede han sig til de andre, som havde gode ideer? Her synes der at være et mørkt punkt i hans færd som statsmand. Schumacher havde Villum Langes afhandling liggende blandt sine papirer og han modtog en række breve fra denne nidkære mand, fyldte med tildels udmærkede tanker vedrørende lovgivning og statsstyrelse; men intet af dette blev sat i værk, og Lange fik ikke sit ønske opfyldt at finde ansættelse i kongens nærhed og derved få lejlighed til selv at tale for sine planer. Da han gentog sine bestræbelser i denne retning straks efter Schumachers fald, er det klart, at han i alle tilfælde selv anså denne for ophavsmanden til at han holdtes fjernt fra kongen, hvis lærer han til sin tid havde været. Vi har her valget imellem at forklare dette af manglende sans for reformideernes betydning eller af frygt for at give en medbejler lejlighed til at få indflydelse; i begge tilfælde er det til liden ære for ham.

Blandt regeringsmændene synes Gyldenløve at have været den frugtbareste og mest klartseende i retning af reformer. Alt 1664, da han lige var kommen op til Norge, sendte den 26årige mand en række forslag

herned, og da de ikke blev tagne til følge, gentog han dem i en samlet indstilling henimod årets slutning. De sendtes nu til statskollegiet, der dog tog temmelig kølig på dem og sagen stilledes i bero. I vinteren 1666 fik han derefter ordre til at komme til Danmark, og han benyttede nu de sidste øjeblikke før sin afrejse fra Aggershus til at forfatte en ny indstilling, væsenlig en gentagelse af de tidligere fremdragne punkter, med enkelte tillæg. Efter sin nedkomst lykkedes det ham at få ørenlyd ved sin personlige optræden og ved den opmærksomhed, som det måtte vække, at en så ung mand ikke blot havde dannet sig en begrundet mening om en række vigtige forhold, men straks havde været på det rene med, hvad det især kom an på, så han kunde fastholde sine forslag gennem flere år. Kongen befalede Hans Schak, Gabel og Henrik Müller at gennemgå memorialen med Gyldenløve og derefter gøre indstilling om dens enkelte punkter. Fjorten dage efter udgik der en række forordninger og breve, som satte statholderens forslag i værk; forholdsvis få af dem blev udsatte til nærmere prøvelse. Det var en række heldige foranstaltninger, som her blev trufne, for det meste med Gyldenløves egne ord og motiveringer; de viser, hvor godt han havde forstået at bruge sine øjne og hvor forstandigt han havde vidst at spørge sig for. Der blev således oprettet en overhofret for Norge, bestående af de højeste embedsmænd i riget, for at fritage parterne for den vanskelige sagførelse ved højesteret i København; kun større sager måtte fremdeles indankes hertil. Det blev pålagt statholderen

at træffe foranstaltninger til affattelsen af en ny norsk lovbog, det første skridt til udarbejdelsen af Kristian V's «norske lov». Ved samme lejlighed skulde der samles forarbejder til en ny skattelovgivning, en retfærdigere fordeling af byrderne; de daværende skatter var både uretfærdige og opkrævedes til ubelejlige tider. Det var Gyldenløves yndlingstanke at alle oppebørsler skulde bortforpagtes for at kronen kunde få en vis indtægt og blive fri for at bære de store tab ved restancer og upålidelige oppebørselsmænd; der blev foreløbig bestemt, at en sådan bortforpagtning skulde forberedes, både for de direkte landskatter og for told og tiender; især toldvæsenets mange uregelmæssigheder og underslæb i det vidtstrakte land skulde nøje undersøges. Med hensyn til forsvaret blev bestemt, at Aggershus og Kristiania skulde bedre befæstes og have en noget større garnison, ligesom Bergen og Trondhjem skulde sikres mod overfald. Soldaterudskrivningen ordnedes på en mere hensigtsmæssig måde og der sørgedes for at officerer og menige sikredes i de gårde eller andre indtægter, som var bestemte til dem. Gyldenløve holdt for, at antallet af embeds- og bestillingsmænd var for stort, og det lykkedes ham ved denne lejlighed at få nogle afskaffede; især indskrænkedes magistratspersonerne i stæderne, da disse bestillinger tildels kun var skalkeskjul for at opnå skattelettelser og handelsfordele. For at han kunde færdes friere omkring i riget stilledes der to gallioter til hans rådighed og to gallejer skulde stadig færdes i de norske vande for at holde dem ryddelige for kapere og skarns folk. Et forslag, der viser, hvor

resolut han tænkte, gik ud på at flytte Tønsberg by til et bekvemmere sted; al næring var nemlig gået fra den gamle stad og han anså det for rettere helt at nedlægge den og flytte indbyggerne. Kongen gik ind herpaa og det befaledes, at den nuværende stad skulde miste sine privilegier, medens der skulde anvises beboerne byggested med købstadsret på Hølen ved Lavrvig. Dette kom alligevel ikke til udførelse, men statholderen viste senere, at hans tro på Lavrvigs fremtid havde været alvor, idet han selv købte stedet og her fik oprettet et grevskab.

Det var da naturligt, at Gyldenløve straks efter sin hjemkomst ved tronskiftet kastede sig over de reformer, som han ikke tidligere havde fået gennemført. Han ankom til København den 12. Marts og den 15. beskikkedes han og general Jørgen Bjelke, som født Nordmand, til at gøre forslag om Norges opkomst. Deres forslag er dateret «Juni»; det sendtes 12. Avgust til skatkammerets og statskollegiets betænkning; men alt samme dag sattes flere af forslagene i værk ved kongelige anordninger; andre fulgte senere eller gennemførtes efterhånden. Det var især embedsetaten og forsvaret, som Gyldenløve rettede sin opmærksomhed på. Rigets verdslige bestyrelse skulde samles i fire hovedamter, svarende til de fire stifter: Aggershus, Kristianssand, Bergenhus og Trondhjem; som amtmænd i disse skulde de fire øverste embedsmænd fungere, henholdsvis statholderen og vicestatholderen, kansleren og vicekansleren. Ved hvert hovedamt skulde der være to mindre amter, således ved Aggershus Fredrikstad og Tønsberg, osv.

Reduktionen i embedsetaten var temmelig radikal; flere overordnede embeder kunde inddrages og deres forretninger henlægges under amterne, sorenskrivernes tal kunde indskrænkes, fogderne afskaffes og skatterne bortforpagtes. Især gik det dog ud over toldetaten, hvis tal indskrænkedes, medens lønningerne blev nedsatte og regulerede, Den samlede besparelse på lønninger var over 30,000 rdl. Militæretaten foreslås bevaret for fodfolkets vedkommende, medens rytteriet kunde indskrænkes en del, ligesom overflødige kommandoposter kunde stryges. Besparelserne vilde her blive omtrent som ved embedsetaten, og den samlede udgift beregnedes for fremtiden til 100,000 rdl. Norges samlede indtægter anslog Gyldenløve til henved 800,000 rdl. Han klager endvidere stærkt over de mange andre byrder, som påhviler almuen, udgifter til præst og kirke, værnepligt, rettens betjening osv.; han mener, at der måtte kunne finde nogen nedsættelse i skatterne sted. Med hensyn til handelens opkomst gøres der en lang række forslag.

Gyldenløves reformarbejde fik ikke blot den største betydning for Norge, men blev også afgørende for Danmark; det er øjensynligt, at han tilkæmper sig sin store indflydelse ikke blot som kongens hengivne mand og yndede omgangsfælle, men måske nok så meget ved sit praktiske blik på de økonomiske spørgsmål og alt hvad der vedrørte rigernes forsvarsvæsen. Han fandt her, som det må antages, en god støtte i Hans Schak og skatmesteren Holger Vind.

Formålet for det hele reformarbejde blev, politisk set, det at skaffe pengemidler til en væsenlig forøgelse

af landets stridskræfter. Genoprettelsen af den efter Karl Gustavs tid forstyrrede ligevægt i Norden, og som betingelse herfor og følge deraf Skånes generhvervelse, var den tanke som opfyldte alle og måtte samle hele nationen, så vist som Skåningerne selv ønskede at udfris af den påtvungne statsforbindelse. Men for at nå dette måtte Danmark-Norge råde over stridskræfter, som var tilstrækkelige til i et givet øjeblik at lægge et afgørende lod i vægtskålen, hvad der i Fredrik III's tid ingenlunde havde været tilfældet.

Det er meget vanskeligt for os, i en så vidt forskellig tidsalder, at fælde en retfærdig dom om de veje, man dengang gik for at forøge kronens indtægter og formindske dens udgifter. Så meget er imidlertid vist, at var de ikke de klogeste eller de retfærdigste, så blev de i alle tilfælde fulgte med en energi, der fortjener anerkendelse. Den hast, hvormed man ligesom kastede sig over opgaven viser, at indflydelsesrige mænd forlængst havde været på det rene med, hvad der skulde ske og var rede til straks at tage fat, når lejlighed blev givet. Alt få dage efter tronskiftet, 14. Februar, udstedtes der en ordre til krigskollegiet om at give beretning om landforsvaret og hvad der udkrævedes til dets fuldstændiggørelse; 23. Februar pålagdes der admiralitetet det samme for søforsvarets vedkommende, og dagen efter nedsattes der en kommission af statens højeste embedsmænd til at gøre forslag om hofetatens (civiletatens) indskrænkning.

Der er opbevaret et «reglement for hofetaten», d. e. et overslag over lønninger og benådninger til civiletatens og hoffets embedsmænd, affattet til nyår

1670. Det har påtegning af at være bleven indleveret til statskollegiet sidste Februar næstefter og være lagt til grund for det nye reglement, der kom til at gælde fra 1. Maj. Dette nye reglement indeholdt en reduktion, som synes at have truffet så godt som alt og alle. De højere embedsmænd mistede deres udenoms indtægter, «benådninger», forleninger med jordegods, tiender osv., de lavere fik lønningssummen nedsat, i mange tilfælde til henved det halve, uvisse indtægter blev ansatte med en fast, men meget ringere sum, de umiddelbare anvisninger på en skatteindtægt, told eller tiende, afskaffedes og alt henvistes til skatkamret. Reduktionen synes at være tilendebragt ved midsommer og meddeltes derefter embedsmændene. Hvorledes den blev modtagen, ses bl. a. af en efterskrift til et brev fra skatkammeret til generaltoldforvalter Daniel Knopf i Norge; den er tilføjet af rentemester Henrik Müller og lyder således: «Hvad han ellers melder om hans løn og hans embedes opsigelse, det er en tendre materie, og tåler ikke disse tider at have i tanke; det skal nok blive hos mig, mens jeg råder hannem som en ven at han lader sig nøje med det, som kongen haver gjort både imod hannem, mig og højere folk; tiden kunde efterhånden alting adressere, mens opsætsighed gør ikke godt til nogen ting. Dette skrives af hans ven.» Daniel Knopf havde tidligere havt 3 % af den hele toldindtægt; han var nu bleven reduceret til 1000 rdl.; kort efter blev han afskediget fra årets udgang. Ved instruksen for skatkammerkollegiet af 20. Juli sloges det nye reglement fast: «med mindre det enten nogen sær benådning kunde være eller og

vi ved nogen sær ordre af vores eget kammer dennem anderledes befale kunde.» Disse «sær ordrer» og «sær benådninger» udeblev da heller ikke og det påstås endog nogle år efter, at den hele reduktion var væsenlig svækket ved sådanne. Dette var dog vistnok ingenlunde tilfældet, man kom næppe tilbage til de mange uberegnelige indtægter; men «benådningernes» antal steg ganske vist hurtig i de nærmest følgende år. For Norges vedkommende siges Gyldenløves gode hjerte at have fremmet dette, for Danmark udrettede vistnok kongens det samme.

Foruden reduktionerne af de virkelige embedsmænds løn var der også foregået en række afskedigelser, idet adskillige personer helt udelodes af reglementet som overflødige, og det blev udtrykkelig bestemt, at ingen som ikke var nævnt i reglementet, måtte få løn eller pension ifølge nogen ældre ordre. På samme måde aftakkedes der en stor del soldater, både ryttere og fodfolk, af alle de hvervede regimenter, der siges 15 mand af hvert kompagni. De franske komedianter blev «afskaffede» og sendte ud af landet.

Det blev ikke herved; reduktionen af embedslønningerne efterfulgtes af en anden på konto af kronens gæld, hvad enten den bestod i bogførte pengesummer eller var gjort mod pant; men dette kom først ret til udførelse længere frem på året. Derimod tog man straks fat på de nye indretninger med hensyn til hær og flåde.

Allerede den 14. Februar reskriberede kongen altså til krigskollegiet, at det skulde tage monarkiets samlede forsvarsvæsen under overvejelse; hvormange tropper

der skulde holdes af hver våbenart, hvilke faste pladser det var nødvendigt at underholde, om vejene og samfærdselsmidlerne til lands og vands, om grænserne og deres forsvar m. v. Besvarelserne lod ikke længe vente på sig og alt den 9. April udkom der en forordning om «udskrivningen og hvorledes med de udskrevne soldater forholdes skal.» Der blev herved pålagt hele riget en udskrivning af en landsoldat for hver 60 tønder hartkorn bøndergods, hvorved man nåede at kunne oprette fem regimenter fodfolk, på 2000 mand hver. De skulde våbenøves og holdes rede, men iøvrigt i fredstider blive ved deres bondegerning. Samtidig var der nedsat en kommission til at overveje, hvorledes der kunde dannes et nationalt rytteri; den bestod af nogle af de gamle råder og høje officerer. Tanken var at udlægge krongodset til rytterhold, således at gårdmændene enten selv overtog denne tjeneste eller gjorde plads for andre, som egnede sig dertil. Under 23. April bestemte kongen, at der i Sjælland skulde udlægges gods til 8 kompagnier, ialt 1089 bøndergårde, med 8712 tdr. hartkorn; i Jylland det dobbelte antal og på Fyn til 3 kompagnier, — ialt ved 30,000 tdr. h. k. Denne sag gav dog fremdeles anledning til mange overvejelser, den behandledes også i statskollegiet, men ordnedes forholdsvis hurtig, i løbet af et års tid. Riget fik herved halvfemte rytterregimenter, hvert på 1000 mand, de fire fra kongeriget, det halve fra Sønderjylland.

Med hensyn til fæstningerne var der gjort ikke så lidt i den afdøde konges sidste år, især ved København og Rensborg; arbejdet fortsattes nu med kraft

og udstraktes senere til andre faste pladser. Flådens forhold blev foreløbig undersøgte og planer til dens udvikling drøftede; 29. Avgust blev Gyldenløve medlem af admiralitetet.

I hvor høj grad denne forøgelse af værnet og særlig denne forøgelses nationale karakter tiltalte hin tids fædrelandsvenner, derom kan man danne sig et begreb af et af Villum Langes breve til Schumacher. Han skriver (11. April 1670) om de mange rygter om alt det nye, der skal sættes i værk, idet han ikke uvittig tilføjer: «der kommer så mange nye tidender fra København, at vore ørne fast begynder at trættes, eftersom øjnene også gerne vilde have noget.» Især tiltaler det ham dog, at de hvervede soldater skal afløses af udskrevne ryttere og fodfolk og han minder om den store hær, Harald Blåtand kunde rejse til landets forsvar: «da åtte hver mand, som vilde og evne havde, frit frelse jordegods, mens når leding kom, gik han enten selver eller skaffede anden gild og gæv stridsmand for sig, til fods eller hest, som han havde bondeeje til. Siden trældom blev lagt på godset og ufrihed, så blev hele Danmark trælbåren og ufri og tabte både lykke, sejr, mod og rygte. Det går så: den der gør andre til træl, bliver selver træl; bliver han ikke træl på kroppen, så bliver han i forstand og i alle forretninger.»

Stod Schumacher nærmest som tilskuer ved indførelsen af disse foranstaltninger, var han derimod i høj grad virksom ved den nærmere ordning af regeringens enkelte led. Det gjaldt først at give kancellierne en endelig form og kongen pålagde derfor kans-

leren Peter Retz og kammersekretæren Konrad Bierman at indlevere projekter til hans betænkning; derefter pålagde han Schumacher at affatte instruksen først for det danske kancelli. Den udfærdigedes fra kongens kammer den 21. April og indeholdt følgende bestemmelser.

I spidsen for kancelliet står kansleren eller i hans fraværelse vicekansleren; gehejmeråden Erik Krag beholdt sin plads som assessor. To oversekretærer deler forretningerne mellem sig, modtager de indkomne sager, refererer dem såvel i kollegiets møder som for kongen og sørger for de udgående ekspeditioner. Under dem står otte sekretærer, 4 af hver stand, ligesom den ene af oversekretærerne er af adel, den anden borgerlig. Hvad sagernes referat angik, da sloges det nu fast, at oversekretærerne også skulde modtage andragender om sager vedrørende de andre kollegier, særlig skatkammeret, således at de ikke umiddelbart overleveredes dette, men først refereredes for kongen og derefter tilstilledes kammeret til betænkning eller til ekspedition. Derved kom kancelliet til at indtage en overordnet stilling i hele den civile administration, om end ikke i samme grad som før 1660, og da samtidig Schumacher straks fik broderparten af sagerne, senere så at sige alt hvad der havde nogen betydning, opnåede han herigennem en overvejende indflydelse på hele den indre styrelse. Med hensyn til sagernes behandling kan det iøvrigt have nogen interesse at lægge mærke til hin tids ejendommelige forhold. Onsdag og torsdag skulde der holdes kollegiemøder i kancelliet om morgenen klokken syv til ni; derpå gik man op på slottet til referat for

kongen i andre to timer; det fortsattes om fornødent om fredagen ved samme tid. I vigtige sager tilkaldte kongen andre af sine råder eller medlemmer af de andre kollegier. Protokollen over kancellikollegiets møder er begyndt kort efter.

Biermans udkast til en instruktion for det tyske kancelli er affattet samme dag, men blev ikke udfærdiget. Der skulde også her være to oversekretærer — de kaldtes dog kancelliråder —, Bierman og Hesse, med forskellige sekretærer. Den første skulde særlig have de udenlandske sager, den sidste justitssagerne; de tysk styrede landes administration skulde de dele. Kansler og vicekansler nævntes ikke, de måtte ansés for fælles, for så vidt de udenlandske sager vedkom. Men imod dette udkast indgav Konrad Reventlov en indsigelse, da han var helt forbigået, vistnok en følge af svigerfaderen Gabels afskedigelse et par dage forud. Den endelige udfærdigelse blev derfor opsat, og da den kom, udstedtes instruksen på dansk og efter Schumachers affattelse.

Et meget væsenligt spørgsmål havde nemlig imidlertid fundet sin besvarelse i overensstemmelse med Schumachers ideer, behandlingen af de udenrigske sager. De var hidtil bleven refererede for kongen af Bierman, i overværelse af statholderen, kansleren og vicekansleren, ofte vistnok også andre råder; forretningssproget var tysk med undtagelse af sagerne med Sverige og Rusland, der efter gammel skik ekspederedes gennem det danske kancelli. Nu arbejdede Schumacher i forening med grev Ahlefeld og Gyldenløve på at få oprettet et snævrere råd af visse bestemte

personer, der da kunde varetage de udenrigske sager efter en fast plan og iøvrigt forhandle hvad kongen fandt for godt. Da Ahlefeld i slutningen af April forlod byen for at foretage en rejse til sine godser hinsides Rinen, mindede han endnu i brev dernede fra til Schumacher om at få gjort alvor af denne plan, der var en nødvendig følge af Gabels fald og kongens ønske om selv efter forhandling med flere at danne sig en mening om alle sager.

Dette kom da også til udførelse i Maj måned; der blev indrettet et «conseil privé», som det kaldtes efter fransk mønster, «gehejmerådet», som det hed på sin tysk, eller et «højeste råd», som det ses at være kaldet på dansk, i overensstemmelse med den «højeste ret». Desværre er den instruks, som var affattet af Schumacher for dette råd, ikke mere til; den fandtes blandt hans papirer. Derimod er den protokol bevaret, som blev ført over de udenrigske forhandlinger; den er egenhændig skrevet af Schumacher og helt igennem ført på dansk, det sprog som kongen talte med størst lethed og hvori derfor forhandlingerne sikkert har været førte. Fra nu af gik da også disse sager over til danske kancelli, alene med undtagelse af de særlig tyske spørgsmål i forholdet til Holsten og Oldenburg.

Konsejlet kom til at bestå af syv medlemmer, svarende til kongelovens bestemmelse om at rigets syv højeste embedsmænd skulde føre formynderskabet for en umyndig konge. Det var feltherren Hans Schak, kansleren Peter Retz, rigsadmiralen Henrik Bjelke, statholderne Gyldenløve og Ahlefeld, vicekansleren

Kristoffer Parsberg og rigsmarsken Kørbitz. Som sekretær fungerede Peter Schumacher, der fra nu af fik betegnelsen: «ober-gehejme*etats*- og kammersekretær.»

Konsejlets møder holdtes i de første år i «kongens runddel», det værelse, hvori kong Fredrik III døde. Midt i Maj måned blev der hertil anskaffet et ovalt bord «til otte personer», og da slotsinventaret optoges, fandtes her «otte taffelstole og en lænestol». Dette er foruden protokollen, der ingen navne nævner, de eneste spor af vort ældste statsråd.

Samtidig blev der truffet bestemmelse om adgangen til kongen. Tre af gehejmeråderne fik ordre til at udarbejde en ny rangordning; dette førte dog foreløbig ikke til noget, hvorimod der efter Schumachers forslag blev udfærdiget en «kongelig gemaks ordinans», som fastsatte rangen blandt de avdienssøgende. Der var to forværelser foran kongens eget kammer, nemlig en mindre hjørnestue og foran denne det store «grønne gemak»; drabantsalen lå foran dem begge, med opgangen nedefra slotsgården. Der bestemtes nu at embedsmænd ned til kancelliråder, højesteretsassessorer og oberster, biskoppen og præsidenten i København, skulde have adgang til det indre forværelse, alle af adel, præster og «fornemme borgere», såvel som embedsmænd ned til kollegiernes sekretærer, til det grønne forgemak. Alle disse personer kunde altså stedes til foretræde for kongen i hans eget kammer.

Men ved siden heraf indførte Kristian V endnu en anden måde at træde i forhold til folk, idet han daglig var tilgængelig for alle og enhver i stalden. Der var nemlig her indrettet et værelse til opbevaring af kon-

gens ridetøj, kaldet «livkarlens kammer», «hvor hans kongelige majestæt selv daglig kommer», og her kunde selv den ringeste søge foretræde for ham med sine bønner og klager. Livkarlen Hans Kok fik ord for at være en mand af indflydelse. Kong Kristian var en god mand, med åbent øre og åben hånd, jævn overfor jævne folk; den store yndest, som han vedligeholdt fra den dag, han besteg tronen, til sin død en menneskealder efter, havde sikkert en af sine dybeste rødder i denne tilgængelighed for alle og enhver.

X. DEN ADELIGE REAKTION.

MAJ 1670—JANUAR 1671.

Kristoffer Gabel havde ikke helt uret, da han kort før sit fald udtalte til feltmarskallen Klavs Ahlefeld, at adelen nu vilde rejse hovedet igen; man vilde først styrte ham og derpå fjerne grev Ahlefeld, så vilde resten komme af sig selv. En halv snes dage efter hans afskedigelse drog statholderen ganske rigtig hjem til Sønderjylland, og skønt han ved denne lejlighed udtalte den overbevisning, at «kongen ikke nu, som det vel nok forhen havde været skik, vilde behandle sine tro tjenere ilde, så snart de havde vendt hoffet ryggen», så måtte han dog snart sande, at det på de steder som oftest vil hedde: «ude af øje, ude af sind.» Tiden fra slutningen af April til begyndelsen af September har sit bestemte præg af den omstændighed, at Fredrik Ahlefeld ikke tog sæde i kongens råd.

Reaktionen mod den borgerlige stands ligeberettigelse med adelen under den kongelige enevoldsmagt var alt begyndt i den afdøde konges sidste år, efterat Gabel var kommen i lag med de gamle slægter. Til en vis grad var den jo historisk berettiget; man kunde ikke

i det 17. århundrede stille et rent borgerligt monarki på benene, og anerkendte man en adel som stand, måtte den blive den første. Spørgsmålet kunde kun blive, hvor grænsen skulde sættes, hvor vidt der i lovgivning, ved skattepålæg og ved embedsudnævnelser skulde tages hensyn til fødselens forret. Udviklingen måtte her, som i al politik, blive afhængig af styrkeforholdet.

Adelen var efter alle samtidige vidnesbyrd grundig misfornøjet med sin stilling og det kan ikke undre nogen; den havde mistet alle sine forrettigheder og hele sin politiske magt. Den havde dog intet som helst udrettet til at bøde på nederlaget fra 1660; efter 4—5 års gæring var det lykkedes Fredrik III fuldstændig at bringe den til ro. Nu var der imidlertid med den unge konge indtrådt en ny situation, og det fulgte da næsten af sig selv, at de der overhoved tænkte på en forandring måtte finde tidspunktet belejligt. Den svenske afsending indberetter da også, at Gabels fald har vakt stor glæde og at alle nu venter en mildere regering og andre grundsætninger for styrelsen.

Da den svenske resident i Wien Esaias Puffendorf på sin udrejse i Februar 1671 opholdt sig en halv snes dage i København og herfra hjemsendte en udførlig beretning om tilstanden her, omtaler han adelens forhåbninger ved tronskiftet. Kongen havde som prins ladet forstå, at han agtede at gøre en forandring i forfatningen, adelen skulde igen have sine privilegier osv. Morten Skinkel havde yderligere gjort sig til talsmand herfor og lovet sine standsfæller guld og grønne skove.

herned, og da de ikke blev tagne til følge, gentog han dem i en samlet indstilling henimod årets slutning. De sendtes nu til statskollegiet, der dog tog temmelig kølig på dem og sagen stilledes i bero. I vinteren 1666 fik han derefter ordre til at komme til Danmark, og han benyttede nu de sidste øjeblikke før sin afrejse fra Aggershus til at forfatte en ny indstilling, væsenlig en gentagelse af de tidligere fremdragne punkter, 'med enkelte tillæg. Efter sin nedkomst lykkedes det ham at få ørenlyd ved sin personlige optræden og ved den opmærksomhed, som det måtte vække, at en så ung mand ikke blot havde dannet sig en begrundet mening om en række vigtige forhold, men straks havde været på det rene med, hvad det især kom an på, så han kunde fastholde sine forslag gennem flere år. Kongen befalede Hans Schak, Gabel og Henrik Müller at gennemgå memorialen med Gyldenløve og derefter gøre indstilling om dens enkelte punkter. Fjorten dage efter udgik der en række forordninger og breve, som satte statholderens forslag i værk; forholdsvis få af dem blev udsatte til nærmere prøvelse. Det var en række heldige foranstaltninger, som her blev trufne, for det meste med Gyldenløves egne ord og motiveringer; de viser, hvor godt han havde forstået at bruge sine øjne og hvor forstandigt han havde vidst at spørge sig for. Der blev således oprettet en overhofret for Norge, bestående af de højeste embedsmænd i riget, for at fritage parterne for den vanskelige sagførelse ved højesteret i København; kun større sager måtte fremdeles indankes hertil. Det blev pålagt statholderen

at træffe foranstaltninger til affattelsen af en ny norsk lovbog, det første skridt til udarbejdelsen af Kristian V's «norske lov». Ved samme lejlighed skulde der samles forarbejder til en ny skattelovgivning, en retfærdigere fordeling af byrderne; de daværende skatter var både uretfærdige og opkrævedes til ubelejlige tider. Det var Gyldenløves yndlingstanke at alle oppebørsler skulde bortforpagtes for at kronen kunde få en vis indtægt og blive fri for at bære de store tab ved restancer og upålidelige oppebørselsmænd; der blev foreløbig bestemt, at en sådan bortforpagtning skulde forberedes, både for de direkte landskatter og for told og tiender; især toldvæsenets mange uregelmæssigheder og underslæb i det vidtstrakte land skulde nøje undersøges. Med hensyn til forsvaret blev bestemt, at Aggershus og Kristiania skulde bedre befæstes og have en noget større garnison, ligesom Bergen og Trondhjem skulde sikres mod overfald. Soldaterudskrivningen ordnedes på en mere hensigtsmæssig måde og der sørgedes for at officerer og menige sikredes i de gårde eller andre indtægter, som var bestemte til dem. Gyldenløve holdt for, at antallet af embeds- og bestillingsmænd var for stort, og det lykkedes ham ved denne lejlighed at få nogle afskaffede; især indskrænkedes magistratspersonerne i stæderne, da disse bestillinger tildels kun var skalkeskjul for at opnå skattelettelser og handelsfordele. For at han kunde færdes friere omkring i riget stilledes der to gallioter til hans rådighed og to gallejer skulde stadig færdes i de norske vande for at holde dem ryddelige for kapere og skarns folk. Et forslag, der viser, hvor

herned, og da de ikke blev tagne til følge, gentog han dem i en samlet indstilling henimod årets slutning. De sendtes nu til statskollegiet, der dog tog temmelig kølig på dem og sagen stilledes i bero. I vinteren 1666 fik han derefter ordre til at komme til Danmark, og han benyttede nu de sidste øjeblikke før sin afrejse fra Aggershus til at forfatte en ny indstilling, væsenlig en gentagelse af de tidligere fremdragne punkter, 'med enkelte tillæg. Efter sin nedkomst lykkedes det ham at få ørenlyd ved sin personlige optræden og ved den opmærksomhed, som det måtte vække, at en så ung mand ikke blot havde dannet sig en begrundet mening om en række vigtige forhold, men straks havde været på det rene med, hvad det især kom an på, så han kunde fastholde sine forslag gennem flere år. Kongen befalede Hans Schak, Gabel og Henrik Müller at gennemgå memorialen med Gyldenløve og derefter gøre indstilling om dens enkelte punkter. Fjorten dage efter udgik der en række forordninger og breve, som satte statholderens forslag i værk; forholdsvis få af dem blev udsatte til nærmere prøvelse. Det var en række heldige foranstaltninger, som her blev trufne, for det meste med Gyldenløves egne ord og motiveringer; de viser, hvor godt han havde forstået at bruge sine øjne og hvor forstandigt han havde vidst at spørge sig for. Der blev således oprettet en overhofret for Norge, bestående af de højeste embedsmænd i riget, for at fritage parterne for den vanskelige sagførelse ved højesteret i København; kun større sager måtte fremdeles indankes hertil. Det blev pålagt statholderen

at træffe foranstaltninger til affattelsen af en ny norsk lovbog, det første skridt til udarbejdelsen af Kristian V's «norske lov». Ved samme lejlighed skulde der samles forarbejder til en ny skattelovgivning, en retfærdigere fordeling af byrderne; de daværende skatter var både uretfærdige og opkrævedes til ubelejlige tider. Det var Gyldenløves yndlingstanke at alle oppebørsler skulde bortforpagtes for at kronen kunde få en vis indtægt og blive fri for at bære de store tab ved restancer og upålidelige oppebørselsmænd; der blev foreløbig bestemt, at en sådan bortforpagtning skulde forberedes, både for de direkte landskatter og for told og tiender; især toldvæsenets mange uregelmæssigheder og underslæb i det vidtstrakte land skulde nøje undersøges. Med hensyn til forsvaret blev bestemt, at Aggershus og Kristiania skulde bedre befæstes og have en noget større garnison, ligesom Bergen og Trondhjem skulde sikres mod overfald. Soldaterudskrivningen ordnedes på en mere hensigtsmæssig måde og der sørgedes for at officerer og menige sikredes i de gårde eller andre indtægter, som var bestemte til dem. Gyldenløve holdt for, at antallet af embeds- og bestillingsmænd var for stort, og det lykkedes ham ved denne lejlighed at få nogle afskaffede; især indskrænkedes magistratspersonerne i stæderne, da disse bestillinger tildels kun var skalkeskjul for at opnå skattelettelser og handelsfordele. For at han kunde færdes friere omkring i riget stilledes der to gallioter til hans rådighed og to gallejer skulde stadig færdes i de norske vande for at holde dem ryddelige for kapere og skarns folk. Et forslag, der viser, hvor

herned, og da de ikke blev tagne til følge, gentog han dem i en samlet indstilling henimod årets slutning. De sendtes nu til statskollegiet, der dog tog temmelig kølig på dem og sagen stilledes i bero. I vinteren 1666 fik han derefter ordre til at komme til Danmark, og han benyttede nu de sidste øjeblikke før sin afrejse fra Aggershus til at forfatte en ny indstilling, væsenlig en gentagelse af de tidligere fremdragne punkter, 'med enkelte tillæg. Efter sin nedkomst lykkedes det ham at få ørenlyd ved sin personlige optræden og ved den opmærksomhed, som det måtte vække, at en så ung mand ikke blot havde dannet sig en begrundet mening om en række vigtige forhold, men straks havde været på det rene med, hvad det især kom an på, så han kunde fastholde sine forslag gennem flere år. Kongen befalede Hans Schak, Gabel og Henrik Müller at gennemgå memorialen med Gyldenløve og derefter gøre indstilling om dens enkelte punkter. Fjorten dage efter udgik der en række forordninger og breve, som satte statholderens forslag i værk; forholdsvis få af dem blev udsatte til nærmere prøvelse. Det var en række heldige foranstaltninger, som her blev trufne, for det meste med Gyldenløves egne ord og motiveringer; de viser, hvor godt han havde forstået at bruge sine øjne og hvor forstandigt han havde vidst at spørge sig for. Der blev således oprettet en overhofret for Norge, bestående af de højeste embedsmænd i riget, for at fritage parterne for den vanskelige sagførelse ved højesteret i København; kun større sager måtte fremdeles indankes hertil. Det blev pålagt statholderen

at træffe foranstaltninger til affattelsen af en ny norsk lovbog, det første skridt til udarbejdelsen af Kristian V's «norske lov». Ved samme lejlighed skulde der samles forarbejder til en ny skattelovgivning, en retfærdigere fordeling af byrderne; de daværende skatter var både uretfærdige og opkrævedes til ubelejlige tider. Det var Gyldenløves yndlingstanke at alle oppebørsler skulde bortforpagtes for at kronen kunde få en vis indtægt og blive fri for at bære de store tab ved restancer og upålidelige oppebørselsmænd; der blev foreløbig bestemt, at en sådan bortforpagtning skulde forberedes, både for de direkte landskatter og for told og tiender; især toldvæsenets mange uregelmæssigheder og underslæb i det vidtstrakte land skulde nøje undersøges. Med hensyn til forsvaret blev bestemt, at Aggershus og Kristiania skulde bedre befæstes og have en noget større garnison, ligesom Bergen og Trondhjem skulde sikres mod overfald. Soldaterudskrivningen ordnedes på en mere hensigtsmæssig måde og der sørgedes for at officerer og menige sikredes i de gårde eller andre indtægter, som var bestemte til dem. Gyldenløve holdt for, at antallet af embeds- og bestillingsmænd var for stort, og det lykkedes ham ved denne lejlighed at få nogle afskaffede; især indskrænkedes magistratspersonerne i stæderne, da disse bestillinger tildels kun var skalkeskjul for at opnå skattelettelser og handelsfordele. For at han kunde færdes friere omkring i riget stilledes der to gallioter til hans rådighed og to gallejer skulde stadig færdes i de norske vande for at holde dem ryddelige for kapere og skarns folk. Et forslag, der viser, hvor

kongen i andre to timer; det fortsattes om fornødent om fredagen ved samme tid. I vigtige sager tilkaldte kongen andre af sine råder eller medlemmer af de andre kollegier. Protokollen over kancellikollegiets møder er begyndt kort efter.

Biermans udkast til en instruktion for det tyske kancelli er affattet samme dag, men blev ikke udfærdiget. Der skulde også her være to oversekretærer — de kaldtes dog kancelliråder —, Bierman og Hesse, med forskellige sekretærer. Den første skulde særlig have de udenlandske sager, den sidste justitssagerne; de tysk styrede landes administration skulde de dele. Kansler og vicekansler nævntes ikke, de måtte ansés for fælles, for så vidt de udenlandske sager vedkom. Men imod dette udkast indgav Konrad Reventlov en indsigelse, da han var helt forbigået, vistnok en følge af svigerfaderen Gabels afskedigelse et par dage forud. Den endelige udfærdigelse blev derfor opsat, og da den kom, udstedtes instruksen på dansk og efter Schumachers affattelse.

Et meget væsenligt spørgsmål havde nemlig imidlertid fundet sin besvarelse i overensstemmelse med Schumachers ideer, behandlingen af de udenrigske sager. De var hidtil bleven refererede for kongen af Bierman, i overværelse af statholderen, kansleren og vicekansleren, ofte vistnok også andre råder; forretningssproget var tysk med undtagelse af sagerne med Sverige og Rusland, der efter gammel skik ekspederedes gennem det danske kancelli. Nu arbejdede Schumacher i forening med grev Ahlefeld og Gyldenløve på at få oprettet et snævrere råd af visse bestemte

personer, der da kunde varetage de udenrigske sager efter en fast plan og iøvrigt forhandle hvad kongen fandt for godt. Da Ahlefeld i slutningen af April forlod byen for at foretage en rejse til sine godser hinsides Rinen, mindede han endnu i brev dernede fra til Schumacher om at få gjort alvor af denne plan, der var en nødvendig følge af Gabels fald og kongens ønske om selv efter forhandling med flere at danne sig en mening om alle sager.

Dette kom da også til udførelse i Maj måned; der blev indrettet et «conseil privé», som det kaldtes efter fransk mønster, «gehejmerådet», som det hed på sin tysk, eller et «højeste råd», som det ses at være kaldet på dansk, i overensstemmelse med den «højeste ret». Desværre er den instruks, som var affattet af Schumacher for dette råd, ikke mere til; den fandtes blandt hans papirer. Derimod er den protokol bevaret, som blev ført over de udenrigske forhandlinger; den er egenhændig skrevet af Schumacher og helt igennem ført på dansk, det sprog som kongen talte med størst lethed og hvori derfor forhandlingerne sikkert har været førte. Fra nu af gik da også disse sager over til danske kancelli, alene med undtagelse af de særlig tyske spørgsmål i forholdet til Holsten og Oldenburg.

Konsejlet kom til at bestå af syv medlemmer, svarende til kongelovens bestemmelse om at rigets syv højeste embedsmænd skulde føre formynderskabet for en umyndig konge. Det var feltherren Hans Schak, kansleren Peter Retz, rigsadmiralen Henrik Bjelke, statholderne Gyldenløve og Ahlefeld, vicekansleren

kongen i andre to timer; det fortsattes om fornødent om fredagen ved samme tid. I vigtige sager tilkaldte kongen andre af sine råder eller medlemmer af de andre kollegier. Protokollen over kancellikollegiets møder er begyndt kort efter.

Biermans udkast til en instruktion for det tyske kancelli er affattet samme dag, men blev ikke udfærdiget. Der skulde også her være to oversekretærer — de kaldtes dog kancelliråder —, Bierman og Hesse, med forskellige sekretærer. Den første skulde særlig have de udenlandske sager, den sidste justitssagerne; de tysk styrede landes administration skulde de dele. Kansler og vicekansler nævntes ikke, de måtte ansés for fælles, for så vidt de udenlandske sager vedkom. Men imod dette udkast indgav Konrad Reventlov en indsigelse, da han var helt forbigået, vistnok en følge af svigerfaderen Gabels afskedigelse et par dage forud. Den endelige udfærdigelse blev derfor opsat, og da den kom, udstedtes instruksen på dansk og efter Schumachers affattelse.

Et meget væsenligt spørgsmål havde nemlig imidlertid fundet sin besvarelse i overensstemmelse med Schumachers ideer, behandlingen af de udenrigske sager. De var hidtil bleven refererede for kongen af Bierman, i overværelse af statholderen, kansleren og vicekansleren, ofte vistnok også andre råder; forretningssproget var tysk med undtagelse af sagerne med Sverige og Rusland, der efter gammel skik ekspederedes gennem det danske kancelli. Nu arbejdede Schumacher i forening med grev Ahlefeld og Gyldenløve på at få oprettet et snævrere råd af visse bestemte

personer, der da kunde varetage de udenrigske sager efter en fast plan og iøvrigt forhandle hvad kongen fandt for godt. Da Ahlefeld i slutningen af April forlod byen for at foretage en rejse til sine godser hinsides Rinen, mindede han endnu i brev dernede fra til Schumacher om at få gjort alvor af denne plan, der var en nødvendig følge af Gabels fald og kongens ønske om selv efter forhandling med flere at danne sig en mening om alle sager.

Dette kom da også til udførelse i Maj måned; der blev indrettet et «conseil privé», som det kaldtes efter fransk mønster, «gehejmerådet», som det hed på sin tysk, eller et «højeste råd», som det ses at være kaldet på dansk, i overensstemmelse med den «højeste ret». Desværre er den instruks, som var affattet af Schumacher for dette råd, ikke mere til; den fandtes blandt hans papirer. Derimod er den protokol bevaret, som blev ført over de udenrigske forhandlinger; den er egenhændig skrevet af Schumacher og helt igennem ført på dansk, det sprog som kongen talte med størst lethed og hvori derfor forhandlingerne sikkert har været førte. Fra nu af gik da også disse sager over til danske kancelli, alene med undtagelse af de særlig tyske spørgsmål i forholdet til Holsten og Oldenburg.

Konsejlet kom til at bestå af syv medlemmer, svarende til kongelovens bestemmelse om at rigets syv højeste embedsmænd skulde føre formynderskabet for en umyndig konge. Det var feltherren Hans Schak, kansleren Peter Retz, rigsadmiralen Henrik Bjelke, statholderne Gyldenløve og Ahlefeld, vicekansleren

denløve var ikke bleven overstatholder og Jørgen Bjelke havde ikke kunnet få sin stilling i Norge ordnet således som han vilde, så Ove Juel sad endnu på Aggershus, Reventlov i tyske kancelli og Fredrik Gabel i Paris. Intet under at Gyldenløve udtalte sig mistrøstigt til den engelske konsul John Paull: Skinkel, sagde han, er kongens store yndling og bliver efter al rimelighed første-minister; kongen havde også spurgt ham (Gyldenløve) om, hvad han vilde være; dertil havde han svaret, at monarkens nåde var ham nok, han skøttede ikke om mange embeder eller om at være forpligtet til stadig at blive ved hove; derfor vilde han helst vedblive at være statholder i Norge. Dette fortæller John Paull den 18. Juni, men den 5. Juli beretter René Martel, at Morten Skinkel i fortrolighed har meddelt ham, at kongen har alt for stor tilbøjelighed for adelen og at hans ministre ikke råder ham til bedste for enevoldsmagten; Gyldenløve er ej heller den mand, man holder ham for. Men fra alle sider tilføjes: Schumacher vinder stadig i indflydelse.

Det gik i sommerens løb åbenbart op og ned imellem de to strømninger, ingen af dem kunde helt få overtaget, eller der var nogen, som holdt dem i ligevægt. Efter de store skuffelser med hensyn til højesteret og ordningen af de høje statsembeder udkom der den 23. Juli en forordning, som atter syntes at bebude adelens sejr: de gammeladelige sædegårde fritoges nemlig i anledning af påbudet om de hvervede rytteres forsørgelse af sognene for al kontribution, ligesom før 1660. Vel skulde sædegårdsejeren til gengæld indestå for bøndergodsets skatter, også sognerytterholdet, men

dette var ikke noget nyt for de ældre afgifters vedkommende, det stadfæstede kun tidligere bestående forhold; i virkeligheden var denne skattelettelse en gave til den adelige stand på de andre stænders bekostning.

Kongens holdning gav adelen godt håb også for fremtiden; samtidig med at han gjorde sædegårdene skattefri og derved brød med en af statsforandringens grundtanker, hengav han sig til et støjende selskabsliv med de adelige herrer ved hoffet. Gyldenløve deltog med liv i disse udskejelser; ved siden af ham nævnes dog især kongens kammerherre Otte Rantzov og kammerjunkeren Henrik Gersdorf som de egenlige anførere; også kongens broder prins Jørgen siges at have været med. De kørte om natten frem og tilbage gennem gaderne, slog vinduerne ud hos folk for at skræmme dem og kom selvbudne til gæst. Hos rigsadmiralen i Vingårdsstræde havde de således slået alle vinduer itu, medens de midt om natten trængte ind til Didrik Schult, der boede i Løvstræde, tog ham ud af sengen og førte ham med sig til slottet, i nathue og underklæder. Der siges, at han frygtede for sin unge kone (Gabels datter) og at han derfor, da støjen begyndte, lukkede hende inde i et skab. Gyldenløve selv blev flere gange ved midnat ført til slottet i slobrok og bare fødder. Enkedronningen kom i bevægelse ved disse forargelige optrin og satte Schumacher ud på kongen for at stanse dem; den senere overlevering beretter, som bekendt, at dette førte til Gyldenløves fjernelse til Norge. Dette er dog uden al hjemmel, med mindre noget sådant skulde have været grunden til hans

fjernelse 1669; thi alt Hannibal Sehested taler om prinsens tilbøjelighed til støjende forlystelser, i selskab med Morten Skinkel. Denne gang kom imidlertid hjælpen fra en anden side.

Det var i begyndelsen af Avgust måned, dette uvæsen blev bekendt, den ydre anledning var vel en række særlig varme nætter. En nat havde Gyldenløve gæster, blandt dem de nævnte hoffolk og nogle tilrejsende Englændere. Da man havde drukket en del, opstod der skænderi mellem Gyldenløve og Otte Rantzov, idet denne bebrejdede ham hans alt for lunkne optræden mod adelens fjender: han begunstigede tyskerne, påstod han, og det var hans skyld, at adelen ikke, som man havde håbet, fik nogen ret fremgang, han modarbejdede den. Men det skulde nok blive anderledes; hans (Rantzovs) slægt var lige så gammel som kongens, og man vilde ikke finde sig i denne absolute magt m. m. Da Gyldenløve tog til orde her imod, ytrede Rantzov, at han kunde have lyst til at se en kongesøn med kårde i hånd. Gyldenløve søgte at undgå videre strid og forsvarede sit forhold til de fremmede: han anbefalede kongen dygtige folk, hvor de end var fødte. Imidlertid kom det til håndgribeligheder, Rantzov trængte ind på statholderen, men blev kastet tilbage med en kindhest og afvæbnet, medens Henrik Gersdorf ligeledes fik et stød.

Dette uforvarende sammenstød afstedkom et brat omslag, både hos kongen og Gyldenløve. Som det ses af selve striden, var denne sidste alt bleven betænkelig ved de adelige krav; kongen havde været det samme, i alle tilfælde i enkelte øjeblikke. Nu kom det

til et fuldstændigt brud; de to adelsmænd blev fængslede for at sagen kunde blive nærmere undersøgt og kongen trak sig helt tilbage fra denne omgang. Gyldenløve, der var bleven personlig fornærmet ved de sigtelser mod hans fødsel, som var fremkomne, sluttede sig nu atter helt til Schumacher og venskabet imellem dem blev varmere end nogensinde tilforn. Der kan heller ingen tvivl være om, at netop dette venskab og i det hele borgerstandens forhold har været genstand for adelsmændenes spot i sammenstødet hos Gyldenløve; det er undgået de fremmede afsendinges opmærksomhed, da et sådant spørgsmål ikke var til i deres hjem, og kun gennem deres beretninger kender vi den hele tildragelse. De fremmede misforstod i den grad, hvad der var sket, at de noget senere beretter, at det er lykkedes Gyldenløve at drage Schumacher over på sin side, fra Ahlefeld, medens sandheden jo er, at Schumacher havde det faste stade, medens Gyldenløve vaklede.

Nogle dage efter kom Kristian Albrekt af Gottorp hertil i besøg; han bestyrkede kongen i hans mistanke mod adelen og anbefalede en stræng undersøgelse; ligeledes benyttede han lejligheden til at sætte ondt mod sin fraværende modstander, grev Fredrik Ahlefeld. Det så da også ud til, at der nu skulde komme et fuldstændigt omslag; brødrene Bjelke, der altid havde været henregnede til det «ulfeldske» parti, blev mistænkeliggjorte; at en broder til Jørgens hustru, Magdalene Sybille Gersdorf, var indviklet i sagen, gjorde den ikke bedre. Man talte alt om deres afskedigelse og Gyldenløves udnævnelse til rigsadmiral m. m.

Gabel kom igen til nåde og man tiltænkte ham pladsen som skatmester over Holger Vind, der også ved lejlighed havde víst sig som udpræget adelsmand. Men også dette løb ud i sandet. Vel fik Gabel en anvisning på en del af sit tilgodehavende, og hans søn i Frankrig, der nu var kaldet tilbage, en pengesum til at klare sine forpligtelser i Paris, medens dronningen købte en af hans ejendomme bag børsen; men ud over disse rent personlige nådesbevisninger gik det ikke. Der kan næppe være tvivl om, at det jo igen var Schumacher, der her virkede for at undgå de stærke svingninger; han var selv igået med Bjelke og Gersdorf og han ønskede ikke Ahlefeld fjernet fra regeringen, der tværtimod kunde trænge til at samle alle gode kræfter. Men netop her igennem befæstedes kongens avtoritet, og da det kort efter i rigsadmiralens hus kom til en højtidelig udsoning mellem Gyldenløve og hans to modstandere, Rantzov og Gersdorf, efterat kongen havde hævet undersøgelsen imod dem, var det klart for alle, at hoffet havde sejret og havde benyttet sin sejr med det vante mådehold. Dette sidste var tilvisse glædeligt og godt; men det havde til følge, at de urolige gemytter endnu en god stund blev ved at gære i det skjulte og forberedte et nyt og stærkere angreb.

I begyndelsen af September måned kom Fredrik Ahlefeld igen til hovedstaden. Hans plads syntes at være fuldt optagen og det så i alle tilfælde for udenfor stående ud, som om han for bestandig skulde være indskrænket til hertugdømmernes anliggender. Man havde ikke taget stort hensyn til ham i hans fraværelse;

det var endog bestemt, at Tranekær slot og Langeland, som han havde i pant efter sin svigerfader Kristian Rantzov, skulde indløses til kronen og udlægges til ryttergods; skatkammeret havde indledet forhandlinger med ham om pantesummens udbetaling i en række terminer. Disse forhandlinger optoges straks efter hans ankomst hertil og ansås med rette som et tegn på at kongen kun satte ringe pris på hans tjenester. At han forefandt sin modstander Konrad Reventlov som den ledende mand i det tyske kancelli, kunde heller ikke være ham behageligt.

Men denne sagernes stilling varede ikke ret længe. Ahlefeld indtog sit sæde i konsejlet og statskollegiet og kom snart til at gøre sig gældende. Man begyndte netop nu at føre protokol over forhandlingerne i dette sidste og man sporer straks hans fremragende indflydelse; den ene gang efter den anden afgjordes sagerne efter hans votum. Samtidig forhandlede han i rådstuen med Schak og Holger Vind om en bedre indretning af forsvarsvæsenet i hertugdømmerne o. s. v. Især kastede han sig dog med stor iver over de udenrigske sager, og alle måtte her anerkende hans overlegne dygtighed. Mindst af alle kunde Schumacher være blind for den betydning, hans kundskabsfylde og politiske sans kunde få for ledelsen af de diplomatiske forhold, som hverken kansleren eller Gyldenløve havde evne til at magte. Man havde i den henseende i virkeligheden været ilde stedt i de senere år, efter Hannibal Sehesteds død; Gabel var ligesom den afdøde konge en frihånds politiker uden overblik over de større forhold i Evropa, og de andre medlemmer af

rådet manglede alle forudsætninger for en selvstændig dom. Schumacher selv sad jo vistnok inde med betydelige gaver i denne retning; men han var endnu alt for uøvet i praktisk politik, alt for lidt inde i de mangfoldige forhold, til hvilke der her udkrævedes kendskab. Det var derfor i virkeligheden en stor tjeneste, han viste hongen ved at støtte Ahlefeld overfor ham selv og igen at skaffe ham den plads, som tilkom ham mellem de andre råder. Uden rivninger gik det ikke af; Gyldenløve blev skinsyg og udtalte det åbent, Hans Schak fortørnedes over grevens uforbeholdne udtalelser om spørgsmål, som han troede selv at forstå sig bedre på; men i løbet af få måneder var det en kendsgerning, at Fredrik Ahlefeld indtog en lignende plads hos kongen som selve Gyldenløve. Denne fandt sig deri og Schumacher forstod at sammenknytte dem i enigt arbejde for kongen. Det så ud, som om de tre mænd havde delt regeringen mellem sig; Gyldenløve styrede de norske sager og arbejdede på at ophjælpe flåden og rigernes handel; Schumacher trak efterhånden det meste af de danske sager til sig; Ahlefeld ledede det udenrigske og tilbageerobrede hertugdømmernes indre anliggender. Han fik udfærdiget en instruks for regeringskancelliet i Glückstadt, hvorved det helt underlagdes hans styrelse som statholder, og fra kancelliet i København fik han Reventlov fjernet og gjort til amtmand i Haderslev. Hans plads i kancelliet blev ikke besat påny, før hen i det følgende forår den gamle rigsmarsk Kørbitz atter påtog sig at deltage i de kollegiale forhandlinger og repræsentere disse anliggender i konsejlet. Langeland blev ikke

indløst, men noget senere overdraget Ahlefeld som arveligt lensgrevskab.

I det store spørgsmål om adelens fremtidige stilling og kongemagtens udstrækning synes der ikke at have været nogen uenighed mellem de tre statsmænd; Gyldenløve havde helt vendt sig fra adelen og Ahlefeld har åbenbart mistvivlet om at finde en anden form for regeringens ordning i kongeriget end den, som nu var givet ved kongeloven. De så meget vel, at der endnu var uro i luften, og tilrådede derfor kongen at svække adelen yderligere ved at udnævne nogle af de fremmeligste til grever og friherrer, et forslag, som dog mødte andre betænkeligheder. Indtil videre blev sagen imidlertid udsat, idet salvingen, som var berammet til dagene mellem jul og nyår, igen blev skudt ud til sommertiden, og hermed skulde den nye ordning sættes i forbindelse. Men så længe Ahlefeld var ved hoffet, holdt adelen sig stille.

Imidlertid var man gået videre frem ad den i foråret betrådte vej til pengevæsenets ordning. Alt imens reduktionerne i embedslønninger sattes i kraft, optoges der en artikel i skatkamrets instruktion af 20. Juli, der i sin anvendelse og sine følger i virkeligheden blev en statsbankerot. Det var den 8. artikel, som lød således: «Hvad og fordringer angår, som nogen hos vores elskelig kære hr. fader, salig og højlovlig ihukommelse, kunde have at prætendere, ville vi at samtlige kammerkollegium alle de, som i forbemeldte måder endnu noget kunde have at fordre, inden en vis tid for sig indstævner og dem tilholder deres fordrings beskaffenhed og rigtighed at fremlægge, og så med enhver

handler på den billigste og os gavnligste måde og til vores vidre allernådigste resolution indstiller, hvo, når, hvad og hvorvidt de billigt eragte at skulle betales, hvorefter vi da ingen videre fordringer eller prætensioner siden ville vide af eller tilstede at skulle godtgøres end de som i så måde nu ere bleven igennemsét og os til fordel med de vedkommende derom handlet.»
Det var altså et opbud overfor kronens kreditorer, kongen erklærede sig for løst fra enhver bindende gældsforpligtelse. Således blev det også bragt til udførelse; kammeret fik aldrig sin liste færdig og kom endnu mindre så vidt at indstævne kreditorerne til forhandling. Man gik tværtimod ud fra, at al tidligere gæld var slettet, uden for så vidt som kongen af særlig nåde vilde betale noget af den. Der indkom derved den største vilkårlighed i statshusholdningen; de mest rede fordringer, som tilgodehavende løn eller gjort udlæg i rede penge for ganske kort tid siden, sattes i klasse med tvivlsomme opgørelser fra Kristian IV's tid, og der blev aldeles ikke lagt skjul på, at der måtte stærke personlige grunde til for at opnå noget af sit tilgodehavende. Denne vilkårlighed bidrog stærkt til at demoralisere den højere embedsstand, dels ved at henvise den til kongens nåde frem for til ret og billighed, dels ved at gøre det muligt at opnå begunstigelser for sig selv og sine venner på mange andres bekostning. En retfærdig opgørelse måtte jo som ved enhver anden ærlig fallit have ført til en reduktion af alle fordringer efter visse regler, og noget sådant synes jo også instruksen at have tilsigtet; men det blev i virkeligheden således, at de allerfleste fordringer

faldt bort, medens andre honoreredes fuldt ud, i enkelte tilfælde endog ud over gældens beløb med renter.

Der findes fra den følgende tid en række kongelige resolutioner, som viser forretningsgangen. Kammeret tog regnskaberne for sig, når nogen krævede et tilgodehavende, og opgjorde afregningen; det bevidnede i sin forestilling til kongen gældens rigtighed, udtalte sig om den måde, hvorpå vedkommende ansøger ønskede den betalt, i afdrag eller ved udlæg i jordegods og tiender, fandt sagen billig og rigtig, — men frarådede alligevel af mangel på midler at indlade sig på den. Kongens resolution lød da regelmæssig på, at fordringen skulde sættes på listen efter artikel 8, til bedre tider.

Nogle eksempler vil kunne oplyse, hvorvidt man i så henseende gik. Gabel havde få måneder før kongens død fået leveret smør til provianthuset for 2500 rdl., mod udtrykkeligt løfte om kontant betaling; da denne nu ikke kunde ydes, bad sælgeren om nogle møller i Jylland på sin og hustrus levetid. Kammeret fandt, at det var en lidelig måde at affinde sig på, men tilføjede, at møllerne ikke kunde undværes; kongen resolverede: «da får I at søge at fornøje ham med tid og stund i anden måde.» Nogle borgere fra Flensborg, som krævede et tilgodehavende fra krigens tid, skal have «en fortrøstelig besked og høflig afvisning.» En lang række «månedstjenere», der under belejringen havde tjent som bøsseskytter på volden, fik med stor møje en sjettedel af deres tilgodehavende, da kammeret måtte fraråde kongen at lade det komme til rettergang;

denløve var ikke bleven overstatholder og Jørgen Bjelke havde ikke kunnet få sin stilling i Norge ordnet således som han vilde, så Ove Juel sad endnu på Aggershus, Reventlov i tyske kancelli og Fredrik Gabel i Paris. Intet under at Gyldenløve udtalte sig mistrøstigt til den engelske konsul John Paull: Skinkel, sagde han, er kongens store yndling og bliver efter al rimelighed første-minister; kongen havde også spurgt ham (Gyldenløve) om, hvad han vilde være; dertil havde han svaret, at monarkens nåde var ham nok, han skøttede ikke om mange embeder eller om at være forpligtet til stadig at blive ved hove; derfor vilde han helst vedblive at være statholder i Norge. Dette fortæller John Paull den 18. Juni, men den 5. Juli beretter René Martel, at Morten Skinkel i fortrolighed har meddelt ham, at kongen har alt for stor tilbøjelighed for adelen og at hans ministre ikke råder ham til bedste for enevoldsmagten; Gyldenløve er ej heller den mand, man holder ham for. Men fra alle sider tilføjes: Schumacher vinder stadig i indflydelse.

Det gik i sommerens løb åbenbart op og ned imellem de to strømninger, ingen af dem kunde helt få overtaget, eller der var nogen, som holdt dem i ligevægt. Efter de store skuffelser med hensyn til højesteret og ordningen af de høje statsembeder udkom der den 23. Juli en forordning, som atter syntes at bebude adelens sejr: de gammeladelige sædegårde fritoges nemlig i anledning af påbudet om de hvervede rytteres forsørgelse af sognene for al kontribution, ligesom før 1660. Vel skulde sædegårdsejeren til gengæld indestå for bøndergodsets skatter, også sognerytterholdet, men

dette var ikke noget nyt for de ældre afgifters vedkommende, det stadfæstede kun tidligere bestående forhold; i virkeligheden var denne skattelettelse en gave til den adelige stand på de andre stænders bekostning.

Kongens holdning gav adelen godt håb også for fremtiden; samtidig med at han gjorde sædegårdene skattefri og derved brød med en af statsforandringens grundtanker, hengav han sig til et støjende selskabsliv med de adelige herrer ved hoffet. Gyldenløve deltog med liv i disse udskejelser; ved siden af ham nævnes dog især kongens kammerherre Otte Rantzov og kammerjunkeren Henrik Gersdorf som de egenlige anførere; også kongens broder prins Jørgen siges at have været med. De kørte om natten frem og tilbage gennem gaderne, slog vinduerne ud hos folk for at skræmme dem og kom selvbudne til gæst. Hos rigsadmiralen i Vingårdsstræde havde de således slået alle vinduer itu, medens de midt om natten trængte ind til Didrik Schult, der boede i Løvstræde, tog ham ud af sengen og førte ham med sig til slottet, i nathue og underklæder. Der siges, at han frygtede for sin unge kone (Gabels datter) og at han derfor, da støjen begyndte, lukkede hende inde i et skab. Gyldenløve selv blev flere gange ved midnat ført til slottet i slobrok og bare fødder. Enkedronningen kom i bevægelse ved disse forargelige optrin og satte Schumacher ud på kongen for at stanse dem; den senere overlevering beretter, som bekendt, at dette førte til Gyldenløves fjernelse til Norge. Dette er dog uden al hjemmel, med mindre noget sådant skulde have været grunden til hans

denløve var ikke bleven overstatholder og Jørgen Bjelke havde ikke kunnet få sin stilling i Norge ordnet således som han vilde, så Ove Juel sad endnu på Aggershus, Reventlov i tyske kancelli og Fredrik Gabel i Paris. Intet under at Gyldenløve udtalte sig mistrøstigt til den engelske konsul John Paull: Skinkel, sagde han, er kongens store yndling og bliver efter al rimelighed første-minister; kongen havde også spurgt ham (Gyldenløve) om, hvad han vilde være; dertil havde han svaret, at monarkens nåde var ham nok, han skøttede ikke om mange embeder eller om at være forpligtet til stadig at blive ved hove; derfor vilde han helst vedblive at være statholder i Norge. Dette fortæller John Paull den 18. Juni, men den 5. Juli beretter René Martel, at Morten Skinkel i fortrolighed har meddelt ham, at kongen har alt for stor tilbøjelighed for adelen og at hans ministre ikke råder ham til bedste for enevoldsmagten; Gyldenløve er ej heller den mand, man holder ham for. Men fra alle sider tilføjes: Schumacher vinder stadig i indflydelse.

Det gik i sommerens løb åbenbart op og ned imellem de to strømninger, ingen af dem kunde helt få overtaget, eller der var nogen, som holdt dem i ligevægt. Efter de store skuffelser med hensyn til højesteret og ordningen af de høje statsembeder udkom der den 23. Juli en forordning, som atter syntes at bebude adelens sejr: de gammeladelige sædegårde fritoges nemlig i anledning af påbudet om de hvervede rytteres forsørgelse af sognene for al kontribution, ligesom før 1660. Vel skulde sædegårdsejeren til gengæld indestå for bøndergodsets skatter, også sognerytterholdet, men

dette var ikke noget nyt for de ældre afgifters vedkommende, det stadfæstede kun tidligere bestående forhold; i virkeligheden var denne skattelettelse en gave til den adelige stand på de andre stænders bekostning.

Kongens holdning gav adelen godt håb også for fremtiden; samtidig med at han gjorde sædegårdene skattefri og derved brød med en af statsforandringens grundtanker, hengav han sig til et støjende selskabsliv med de adelige herrer ved hoffet. Gyldenløve deltog med liv i disse udskejelser; ved siden af ham nævnes dog især kongens kammerherre Otte Rantzov og kammerjunkeren Henrik Gersdorf som de egenlige anførere; også kongens broder prins Jørgen siges at have været med. De kørte om natten frem og tilbage gennem gaderne, slog vinduerne ud hos folk for at skræmme dem og kom selvbudne til gæst. Hos rigsadmiralen i Vingårdsstræde havde de således slået alle vinduer itu, medens de midt om natten trængte ind til Didrik Schult, der boede i Løvstræde, tog ham ud af sengen og førte ham med sig til slottet, i nathue og underklæder. Der siges, at han frygtede for sin unge kone (Gabels datter) og at han derfor, da støjen begyndte, lukkede hende inde i et skab. Gyldenløve selv blev flere gange ved midnat ført til slottet i slobrok og bare fødder. Enkedronningen kom i bevægelse ved disse forargelige optrin og satte Schumacher ud på kongen for at stanse dem; den senere overlevering beretter, som bekendt, at dette førte til Gyldenløves fjernelse til Norge. Dette er dog uden al hjemmel, med mindre noget sådant skulde have været grunden til hans

denløve var ikke bleven overstatholder og Jørgen Bjelke havde ikke kunnet få sin stilling i Norge ordnet således som han vilde, så Ove Juel sad endnu på Aggershus, Reventlov i tyske kancelli og Fredrik Gabel i Paris. Intet under at Gyldenløve udtalte sig mistrøstigt til den engelske konsul John Paull: Skinkel, sagde han, er kongens store yndling og bliver efter al rimelighed første-minister; kongen havde også spurgt ham (Gyldenløve) om, hvad han vilde være; dertil havde han svaret, at monarkens nåde var ham nok, han skøttede ikke om mange embeder eller om at være forpligtet til stadig at blive ved hove; derfor vilde han helst vedblive at være statholder i Norge. Dette fortæller John Paull den 18. Juni, men den 5. Juli beretter René Martel, at Morten Skinkel i fortrolighed har meddelt ham, at kongen har alt for stor tilbøjelighed for adelen og at hans ministre ikke råder ham til bedste for enevoldsmagten; Gyldenløve er ej heller den mand, man holder ham for. Men fra alle sider tilføjes: Schumacher vinder stadig i indflydelse.

Det gik i sommerens løb åbenbart op og ned imellem de to strømninger, ingen af dem kunde helt få overtaget, eller der var nogen, som holdt dem i ligevægt. Efter de store skuffelser med hensyn til højesteret og ordningen af de høje statsembeder udkom der den 23. Juli en forordning, som atter syntes at bebude adelens sejr: de gammeladelige sædegårde fritoges nemlig i anledning af påbudet om de hvervede rytteres forsørgelse af sognene for al kontribution, ligesom før 1660. Vel skulde sædegårdsejeren til gengæld indestå for bøndergodsets skatter, også sognerytterholdet, men

dette var ikke noget nyt for de ældre afgifters vedkommende, det stadfæstede kun tidligere bestående forhold; i virkeligheden var denne skattelettelse en gave til den adelige stand på de andre stænders bekostning.

Kongens holdning gav adelen godt håb også for fremtiden; samtidig med at han gjorde sædegårdene skattefri og derved brød med en af statsforandringens grundtanker, hengav han sig til et støjende selskabsliv med de adelige herrer ved hoffet. Gyldenløve deltog med liv i disse udskejelser; ved siden af ham nævnes dog især kongens kammerherre Otte Rantzov og kammerjunkeren Henrik Gersdorf som de egenlige anførere; også kongens broder prins Jørgen siges at have været med. De kørte om natten frem og tilbage gennem gaderne, slog vinduerne ud hos folk for at skræmme dem og kom selvbudne til gæst. Hos rigsadmiralen i Vingårdsstræde havde de således slået alle vinduer itu, medens de midt om natten trængte ind til Didrik Schult, der boede i Løvstræde, tog ham ud af sengen og førte ham med sig til slottet, i nathue og underklæder. Der siges, at han frygtede for sin unge kone (Gabels datter) og at han derfor, da støjen begyndte, lukkede hende inde i et skab. Gyldenløve selv blev flere gange ved midnat ført til slottet i slobrok og bare fødder. Enkedronningen kom i bevægelse ved disse forargelige optrin og satte Schumacher ud på kongen for at stanse dem; den senere overlevering beretter, som bekendt, at dette førte til Gyldenløves fjernelse til Norge. Dette er dog uden al hjemmel, med mindre noget sådant skulde have været grunden til hans

udkom der den 5. Oktober en forordning om defensionsskibe, hvorved der til bedste for søforsvaret bestemtes visse toldlettelser for de købmænd, som udrustede store handelsskibe, der tillige førte kanoner, henholdsvis 24—26 eller 34—36, og i krigstid skulde indlemmes i orlogsflåden. Toldlettelserne kom først og fremmest saltet tilgode, så man nu kunde se den tid nær for hånden, da denne vigtige vare, der tilmed havde så stor betydning for fiskerierne, kunde være at få til en rimelig pris. Først ud på foråret blev selve salthandelen helt frigiven. Defensionsskibene vilde selvfølgelig tillige være en vigtig tilvækst for flåden, der meget vel for en del kunde bruge sådanne fartøjer. København forpligtede sig straks til at udruste 4, Bergen 6 og Trondhjem 2, halvdelen af hver slags; senere blev tallet betydelig forøget. Denne forholdsregel svarede på en måde for flådens vedkommende til oprettelsen af det nationale værn for hærens.

Endnu et par andre foranstaltninger fra denne tid fortjener at nævnes, da de repræsenterer nye tanker. Den 20. November udfærdigedes der oktroj for et ostindisk handelskompagni; kongen og kongehusets medlemmer gik i spidsen ved aktietegningen og der blev snart tilvejebragt en lille kapital, som kunde tage denne handel op med større kraft end den hidtil havde været drevet. Den 14. December udstedtes en forordning, hvorefter det blev tilladt «hebraiske af den portugisiske nation», især fra Amsterdam, eller bosiddende i Hamburg og Glückstadt, at færdes frit og drive handel overalt i Danmark. Samtidig udnævntes Tomas Valgesten til inspektør ved kongens modelkammer, således

at det tillige blev pålagt ham at have indseende med alle byggeforetagender i hovedstaden, så man kunde undgå tvistemål mellem naboer og alle de uregelmæssigheder, som den enkelte kunde falde på at opføre, til ulejlighed for den almindelige færdsel og til vanpryd for staden. Han fik i denne egenskab navn af «fabrikmester» (fabrica, en bygning) og løfte om en billig betaling af dem, der brugte hans råd og anvisning. — Man mærker i disse forholdsregler den første luftning af en ny tid for København: den lille handelskøbing er ved at blive en hovedstad for to små kongeriger.

I alle disse foranstaltninger må vi sikkert se resultatet af et enigt samarbejde mellem Gyldenløve og Schumacher; de havde her et fælles mål, borgerstandens og de borgerlige næringsvejes udvikling og derigennem statens styrkelse udad og indad til. De gik også i deres private anliggender hånd i hånd, skønt deres veje her var så forskellige som vel mulig.

Gyldenløve havde i flere år levet adskilt fra sin hustru Marie Grubbe, der havde været ham utro, uden at dog den afdøde konge havde villet tillade en skilsmisse. Nu kom Schumacher ham til hjælp og ordnede sagen på en sådan måde, at den værste forargelse blev afvendt. Det lykkedes ham nemlig at få en erklæring af det teologiske og juridiske fakultet, som udtalte, at kongen uden at besvære sin samvittighed vilde kunne opløse dette ægteskab, som var indgået i en ung alders ubesindighed og senere var blevet krænket af den letsindige hustru. Sagen blev derefter overgivet til fire af konsejlets medlemmer (Schak, Ahlefeld og de to

kanslere) i forening med Schumacher, og efter deres råd erklæredes ægteskabet for ophævet med ret for begge parter til at indgå nyt ægteskab. Det er bekendt, hvorledes Marie Grubbe senere ægtede Palle Dyre, ved denne tid sekretær i kancelliet, og endelig en almuesmand. Gyldenløve forblev foreløbig ugift.

Et par uger efter havde Schumacher bryllup; han blev kørt til kirke af Gyldenløve: «er min lille kærre end ingen triumfvogn og mine seks hvide springere ingen griffe,» skriver han i den anledning, «så vil vi dog ikke derfor undlade at triumfere over alle vore avindsmænd, idet vi tjener vor gode herre.» Det var i sandhed en triumf for den borgerligfødte mand, der ægtede en borgermands datter, at have en kongesøn til brudgomsfører!

Bruden Karen Nansen var en datter af Mikkel Hansen, præsident Hans Nansens søn. Forlovelsen fandt sted i foråret, da hun lige havde fyldt sit 14. år, medens Schumacher havde nået de 34. Når han så længe havde opsat at indgå ægteskab, var det vel nærmest, fordi han havde befundet sig vel ved det ubundne ungkarleliv, der gav ham adgang til sådanne kredse i samfundet, som næppe vilde have stået åbne for ham efter et ægteskab i ringe kår. Først nu indtog han selv en plads i samfundet, som berettigede ham til at føre sin hustru med sig, hvor han ønskede at færdes, og han kunde nu optræde som bejler, hvor han tidligere vel næppe vilde have fået et ja. At hans valg traf et ungt barn, havde vel sin grund i tidens mistillid til kvindedyd, der så ofte fremkaldte disse barneforlovelser, og det er derfor ikke umuligt, at af-

talen om hans ægteskab ligger endnu længere tilbage i tiden. Karen Nansen var tilmed ikke blot et anseligt og rigt parti, men hun var i besiddelse af så megen skønhed og ynde, så dannet og begavet, at hendes hånd ganske naturligt attråedes af mere end én fornem bejler; når hun kårede Schumacher frem for de andre, var det uden tvivl hjertets valg, og at også han var hende inderlig hengiven fremgår af hans dybe og oprigtige sorg ved hendes tidlige død.

Karen Nansens fader var død, da hun var barn; hendes moder Karen Rasmusdatter (Hellekande) indgik derefter ægteskab med kancellisekretæren Reinfrank, der trak sig tilbage fra statstjenesten og købte Fævejlegård i Jylland. Farfaderen, den gamle Hans Nansen, var misfornøjet med at hans sønnedøtre, Karen og Sofie, nu skulde opdrages på landet og forlangte dem året efter, i sommeren 1666, udleverede til opfostring i sit hus. Her forblev de efter hans og moderens død hos deres gamle farmoder. De havde store midler, da hele slægten var rig. Deres fader havde efterladt sig en betydelig formue; moderen havde ligeledes efter sin fader arvet mange penge, bl. a. fordringer på kronen til et beløb af omtrent 75,000 rdl., og farfaderen efterlod over 1200 tdr. hartkorn. Karen Nansens medgift i forening med den senere arv efter farmoderen beløb sig da også til ialt 60,000 rdl., i købeevne lig en halv til en hel million kroner i vor tid. Omtrent halvdelen heraf var anbragt i jordegods, en 600 tdr. hartkorn, deraf 521 tdr. i Andvorskov amt, 65 tdr. i Jylland.

Hvad Karen Nansens slægt angår, da hørte den jo

Præsident Hans Nansen,
Karens farfader.

til de anseligste i byen. Af præsidentens børn levede endnu sønnen Hans Nansen, en ansét købmand, senere præsident i København; en søster var gift med Peder Pedersen Lerche, købmand og assessor i højesteret; de blev begge medlemmer af kommercekollegiet, da det i julen blev fuldstændiggjort. En anden søster var gift med rådmanden Ditmar Bøfke, «en fornemme rig mand og anselig negotiant»; ved svogerskab var disse mænd atter knyttede til de fleste andre af byens storborgerslægter.

Schumachers forberedelse til ægteskabet synes at have begyndt med at bryde de tvetydige forbindelser, han havde indviklet sig i. I moderens regnskab for hans pengesager nævnes 50 rdl. til Kirsten Albrektsdatter «som hende blev foræret»; der kan efter opbevarede billetter næppe være tvivl om, at det var en elskerinde, som dermed blev affundet, og der er grund til at tro, at hun ikke var den eneste af den slags. Værre var det at bryde forholdet til de adelige damer, men det skete dog. Fru Mette Trolle blev fjernet derved at hendes mand Jørgen Retz kort efter tronskiftet udnævntes til afsending i Madrid; hun gjorde alt muligt for at slippe for denne skæbne, men forgæves. Forbindelsen mellem hende og Schumacher fortsattes vel senere, men han forhindrede hendes tilbagekomst her til landet.

Når det må antages, at denne udnævnelse netop sigtede til at fjerne Mette Trolle, så bestyrkes det yderligere derved, at man samtidig omgikkes med den plan at sende Jørgen Bjelke op til Norge; derved vilde jo også hans smukke frue Magdalene Gersdorf blive

fjernet. Han modsatte sig dog med større held end Jørgen Retz denne kranke skæbne, og de blev her i byen. Man får en mistanke om at «bitte Malene» var vanskeligere at udrive af Schumachers hjerte end Mette Trolle, og at forholdet til hende næppe nogensinde helt blev brudt; hun blev hans hustrus omgangsveninde og deres barns gudmoder.

Det næste var at skaffe hus og hjem. I begyndelsen af Juni måned købte han for 7000 rdl. den store ejendom på hjørnet af Købmagergade og Helliggæststræde (nuværende postgård), med syv lejevåninger langs dette stræde. Den havde tilhørt den tyske kansler Teodor Lente, men hans enke var nu død og sønnen Fredrik havde straks efter ombyttet sin plads i det tyske kancelli med en tilsvarende i Glückstadt. Schumacher betalte huset med rede penge og lod det underkaste en betydelig istandsættelse; det blev en herskabelig lejlighed med stalde og udhuse, der var en rummelig have, i hvilken han senere holdt en tam hjort, stort biblioteksværelse osv.

Brylluppet stod den 2. November, hos brudens farbroder Hans Nansen. Det var prægtigt og overdådigt, alene af rinskvin leveredes der 7 amer (1120 potter). Foruden brudeparrets slægt og venner var der indbudt en stor mængde gæster af adel og borgerstand, ligesom rige gaver strømmede ind alle vegne fra. Rent lejlighedsvis ses det, at Ejler Holk, befalingsmand på Kronborg, sendte en mængde fuglevildt, som han havde ladet komme ned fra Sverige; han selv kunde ikke komme til stede, men hans hustru mødte. Stiftsbefalingsmanden Peter Carisius og frue i Ålborg sendte

en gave og lykønskning; Morten Skinkel forærede ham et guldsmykke til 700 rdl. værd, medens Gyldenløve gav tre guldbægre; vicestatholderen i Norge Ove Juel sendte en lykønskning og forsikrede at han vilde drikke brudeparrets skål på Aggershus. Den hollandske, svenske og brandenburgske afsending var indbudte, men ingen af dem kom, fordi de ikke kunde enes om rangen; de sendte hver 15 dukater i brudegave. Den lærde verden lod høre fra sig i bunden og ubunden stil. Tomas Bartholin skrev en hel lille bog, i hvilken han, heldigvis på latin, drøftede en række spørgsmål vedrørende ægteskaber i almindelighed og dette i særdeleshed, og alle hans voksne børn føjede hertil deres lykønskninger, for det meste i latinske vers, datteren Margrete et dansk vers, skrevet med runer. Vitus Bering forherligede sin tidligere lærling i et sirligt digt, ligeledes konrektoren Henrik Bornemann, den senere biskop; præsidenten Mattis Worm og en unævnt jævnaldrende mødte med danske vers i den vedtagne djærve tone. Studenten Tage Hvalsø udgav nogle små kobberstik, stukne af ham selv, med forklarende danske og latinske vers osv.

Den smukkeste og værdifuldeste gave kom, som rimeligt var, fra selve kongen; han forærede Schumacher alle dubletterne af det store bibliotek, omtrent 1200 bind foruden en stor mængde småskrifter, og fritog ham samtidig for bestillingen som bibliotekar; hans slægtning og ungdomsven Villum Worm blev hans efterfølger.

Schumachers ægteskab synes at have været lykkeligt, i alle tilfælde således som han ønskede det. Alders-

forholdet mellem dem var jo ikke gunstigt og måtte foreløbig gøre ethvert inderligere samliv umuligt. Som bekendt beholdt han ikke sin hustru længe nok til at det kunde blive noget mere; hun døde halvanden år efter brylluppet, i sin første barselseng.

Det kan ikke miskendes, at Schumachers ægteskab med Karen Nansen også havde en politisk betydning; der er ingen tvivl om, at han jo med lethed vilde have kunnet opnå et adeligt giftermål, ligesom han for sit eget vedkommende kunde gøre regning på, så snart han ønskede det at blive adlet. Villum Lange skriver henimod årets slutning, at rygtet går i Viborg, at dette allerede er besluttet. Man må antage, at dette var en fejltagelse, at der vel var åbnet ham udsigt til det, men at han fastholdt sin borgerlige stilling. Meget talte jo også herfor. Schumachers opfattelse af samfundets forhold var denne, at kongens magt og nåde er alt, den enkeltes selvstændige ret intet. Fødselsadel måtte derfor betragtes som en ringe, mere tilfældig omstændighed; den egenlige rang skabtes af kongen. Hertil sigtede, som vi vil få at se, hele den rangordning, der blev sat i forbindelse med salvingen, og det kom frem på mange måder. Han var nu den første mand i riget af borgerlig stand, lige så indflydelsesrig som Gyldenløve og Ahlefeld, for ikke at tale om de andre ministre. Hele den «private stand» så op til ham med stolthed og med fortrøstning; talrige breve især fra universitetets ledende mænd, Bartholinerne, Vinding, Lange, Scavenius osv. viser, i hvilken grad man betragtede ham som den eneste mand i de høje sale, der efter Fredrik III's død havde sans

for de mere ideelle statsformåls tarv og deres personlige interesser. Ved at gå over i adelen blev han en af de mange og hans plads vilde foreløbig være langt nede i rækken. Hvor han nu stod, havde han sin og sin hustrus slægt, sin barndoms og ungdoms venner og fæller omkring sig; der lå ikke ringe vægt på, at en sådan mand hædrede sin stand ved ikke at ville opgive den.

Der er opbevaret en fortælling, som viser, at det endnu på denne tid var Schumachers alvor. Han havde besøg af Nils Tolder fra Kristiania, Tønsbergernes svoger, og en dag spiste denne til middag hos ham. Efter bordet gik de i haven og Nils Tolder bad da Schumacher om at hjælpe hans slægtning Korfits Luft til at blive sekretær i kancelliet. Samme Korfits var foreløbig antagen på prøve, og Schumacher havde altså lært ham at kende; hans broder Ulrik var informator for prinsesserne. Men ingen af dem gjorde familien ære; Ulrik blev landsdommer på Langeland, men senere hofnar, med titel af baron, Korfits ægtede en bogtrykkerenke og fik hendes forretning. Nils Tolder fortalte, at Schumacher, da han havde fremsat sin anmodning, gik fra ham i haven uden at sige et ord; da de igen mødtes, sagde han: «Jeg og vi allesammen bilder os ind, at vi vil sidde på sæde med den gamle adel; men der skal ingen narre til.»

Denne udtalelse vejer så meget mere, som det jo er alt for vitterligt, i hvilken grad han hjalp slægt og venner frem. Der er bevaret et brev fra Gyldenløve, som i den henseende er meget oplysende: «Hvad det angår, som I udtaler,» hedder det her, «at det er en

Guds gave og en glæde for den, som han gør lykken god, at kunne hjælpe sine egne frem, da er jeg uden håb om nogensinde at få en sådan tilfredsstillelse. Jeg har jo ingen slægtninge uden dem, jeg ene er knyttet til ved pligt og ærefrygt, og nogle venner ved sympati, — de som kun elsker min lykke og ikke min person, holder jeg for værre end fjender. Da jeg således selv er helt uden frænder, og da jeg giver jer den første plads i mit venskab, overlader jeg jer selv at bedømme, om jeg ikke bør være glad ved, at der frembyder sig en lejlighed for mig til at tjene en, som hører jer til.»

Der var i dette efterår tale om ansættelsen af to nære slægtninge af Schumacher, hans broder og en fætter fra Roskilde, begge af samme navn, Albert Schumacher. Broderen udnævntes den 9. Avgust til mønsterkommissarius på Bremerholm, ved tøjhuset, provianthuset og kongens bryggers, med 600 rdl. i årlig løn. Han var dengang 28 år gammel og, hvis man vilde tro Jakob Worm, uden al fordannelse til en sådan plads. I forskellige satirer om «den forgyldte vintappersvend» skildrer han, hvorledes Albert har opvartet ham i vinkælderen, hvorledes de skibe, han har ført, var vintønder; det blod, han har set flyde, vin; den røg, han har stået i, hidrørte fra dårlig tobak. Ligesom broderen kunde det være ham ligegyldigt, i hvad fremmed sprog man tiltalte ham, men af den modsatte grund: han kunde nemlig intet af dem. At dette ikke blot er overdrivelse, men i bund og grund en falsk skildring, kan der ingen tvivl være om. Albert Schumacher var ikke blot en særdeles dygtig

forretningsmand, hvis gode tjeneste blev brugt i ansvarsfulde stillinger længe efter broderens fald, men der er ikke mindste grund til at tro, at han ikke ligesom hans søskende har fået en god opdragelse, selv om den ikke var lærd. Der klages dog over hans hårde og umilde væsen, medens han i breve til broderen taler i en nærmest krybende tone; dette er ikke til ære for nogen af dem. Iøvrigt hjalp den første ansættelse i kongens tjeneste ham til et godt giftermål; han ægtede nemlig et halvt år efter Margrete Isenberg, hvis moder var en søster til den rige Povl Klingenberg, der som bekendt stod i spidsen for hele det dansk-norske postvæsen. Albert Schumacher blev ad denne vej nogen tid efter generalpostmester i Norge, uden at opgive sin stilling under admiralitetet, hvor han havde en lovende fremtid for sig.

Omtrent samtidig med broderens udnævnelse til mønsterkommissarius fik Schumacher hans navne fra Roskilde anbragt som overtoldinspektør i det søndenfjeldske Norge. Hans farbroder Albert Schumacher i Roskilde havde efterladt sig fem sønner, af hvilke to, Albert og Joakim, havde bosat sig som købmænd i Drammen (Strømsø). Toldvæsenet omordnedes ved denne tid og generaltoldforvalterembedet, der beklædtes af Daniel Knopf, ophævedes. Som vi har set, var denne mand misfornøjet med reduktionen af sin løn og talte om at nedlægge sit embed. Måske har han gjort alvor af det, i alle tilfælde blev han afskediget, medens der samtidig udnævntes to overtoldinspektører. Forholdene ved denne sag var noget indviklede; Albert Schumacher var hernede i forretninger, bl. a. som

agent for Daniel Knopf; men det endte med at han fik en del af hans embed. Knopf havde en søn, som forestod skibsmålingen i Norge, og en datter, som var gift med Konrad Bierman; da nu Schumacher kom hjem med sit nye embed, skulde den yngre Daniel Knopf træde i tjenesteforhold til ham, hvad han vægrede sig ved, da de tidligere havde duelleret. Hver tyede til sin slægtning i kongens kammer, men både Bierman og Peter Schumacher synes at have været fornuftige nok til ikke at blande sig i striden; de måtte se selv at finde sig tilrette. Bierman var for god en diplomat til ikke at bøje sig for Schumachers opgående lykkestjerne; om han i sit hjerte var ham hengiven, er ikke godt at vide, men der er intet, som tyder på, at han nogensinde tænkte på at spærre hans vej eller være ham imod.

Et lille ret betegnende træk fra denne tid må dog endnu anføres her. Peter Schumacher havde i sin ungdom komponeret sig et eget bomærke: et træ i skjoldet, med en grif over hjelmen, som det synes henholdsvis moderens og faderens slægtmærke. Dette havde han stadig senere brugt, tildels med vedføjede symboler af griffe og engle, rimeligvis efter griffens forekomst hos Dante; endnu under købekontrakten på huset ved Købmagergade bruger han segl med træet. Nu derimod forandrede han det og tog sine fædrenefrænders våben, således som det alt kendes fra den ældre Albert Schumacher i Roskilde: et tværdelt skjold med en halv grif i det øverste og to skråbjælker i det nederste felt, begge i guld på rødt; griffen over hjelmen var den samme. Det er måske den første forberedelse til adels-

skabet, — thi dette blev senere hans adelige våben, — men det kunde jo også være udtryk for, at han vilde samle sin slægt med et fælles borgerligt mærke; både hans broder og fætrene i Norge fører det på samme måde. —

Der samlede sig et stærkt og brændende had imod Schumacher hos den yngre danske adel. Det blev klart for alle, at han var manden, som havde tilføjet dem det forrige nederlag, og at man ikke vilde kunne opnå nogen forandring så længe han stod kongen nær. Ved hans giftermål var de tidligere forbindelser vel tildels slappede eller brustne, han stod nu fuldt ud som repræsentant for forbundet mellem kongemagt og borgerstand.

Sålænge Ahlefeld var ved hoffet vovede man dog ikke noget forsøg; man nøjedes med at forberede sagen og vinde indgang hos kongen. De vilde optog i gader og stræder var vel hørte op, men selve den ungdommelige kraft, kongen var i besiddelse af, skaffede sig andre udslag; da efteråret kom, hengav han sig med lidenskab til jagten. Denne adspredelse var også bleven drevet af Fredrik III, men med langt mindre iver; i sit sidste år havde han endog overladt Ibstrup til prinsen. Kristian V satte derimod straks jagtvæsenet i system. Ibstrup blev ombygget og kaldet Jægersborg, den store dyrehave, som nu ligger hertil, blev udlagt af bøndergods, og en parforcejagt indrettedes under ledelse af overjægermester Hahn. Den eneste forordning af almindeligt indhold og nogen betydning fra denne tid er da også den store skovordinans af 20. Oktober 1670, som påbyder fredning og opelsk-

ning af skovene. Dens indledning, som iøvrigt Schumacher har konciperet, er meget betegnende: «Eftersom vi kommer i forfaring, hedder det, hvorledes skovene her udi vort rige Danmark mærkeligen aftager og forværres, en del formedelst ulovlig og utilbørlig skovhugst, en del også formedelst den store efterladenhed hidind til dags hos alle haver været, idet moksen ingen nogen flid eller vind derpå haver villet lægge skovene igen at beplante og at opelske; da på det derved ikke med tiden en af de største herligheder, Gud og naturen dette vores kongerige med begavet haver, aldeles skulde forgå og blive til intet, have vi for godt ansét efterfølgende forordning og skovordinans her udi vort rige Danmark at gøre og beskikke —.»

Kongens hengivenhed for jagten vakte alvorlige bekymringer hos hans tro undersåtter; man frygtede for at han skulde komme galt afsted og der gik alt allehånde rygter om farer, han havde været udsat for ved den voldsomme forfølgning af dyrene.

På disse lange jagtudflugter var den unge monark omgiven af sine adelige hoffolk og ligesindede gæster; her omtaltes Schumachers pen langtfra med den berømmelse som i kancelliet. Morten Skinkel var nu igen gået over til det adelige parti, stadig i modsætning til Gyldenløve, og blev vundet for en kabale imod ham; man forberedte denne gang alt på det bedste. I julen samledes aristokratiet i hovedstaden til den sædvanlige selskabelighed, medens regeringsmændene var stærkt optagne af forhandlingerne med Pløn; disse tilendebragtes nyårsaften og straks efter forlod Fredrik Ahlefeld København for at gå til Kiel i om-

slaget, samlingsstedet for hertugdømmernes adel. Der blev nu lagt råd op om at formå kongen til at bryde med sin hidtilværende politik; der siges endog at man kom så vidt at opsætte en ny håndfæstning, eller vel rettere en «regeringsform», som stænderne kunde gå ind på. Desværre er intet sådant aktstykke opbevaret og det er vel et spørgsmål, om det nogensinde har set lyset.

Kansleren og skatmesteren, Peter Retz og Holger Vind, antoges at stå bagved den hele bevægelse, Morten Skinkel lod sig skyde i forgrunden. Lederne var for kloge til at gå lige mod målet, de foretrak en omvej og angreb Gyldenløve og Schumacher på deres mest sårbare steder, den første som ærgerrig og herskesyg, den anden som bestikkelig.

En dag, siges der, talte Skinkel til kongen og hans broder prins Jørgen om Gyldenløves store planer; han er klog, ærgerrig og dristig, sagde han, og tillige af kongeligt blod; Nordmændene forguder ham og han vil med tiden løsrive dette rige fra Danmark. Dette sagde han af pligtfølelse, thi han elskede ikke blot sin konge som konge, men som en søn. Kongen lo ad denne tale og slog den hen; han vidste vel, at Gyldenløve var ærgerrig, sagde han, men falsk var han ikke. Prinsen gik sin vej og sagde til dem, der stod i forværelset, at nu havde han og kongen fået en ny far, nemlig Morten Skinkel, hvorefter han fortalte hele historien.

Farligere var det med Schumacher; Skinkel gentog flere gange den beskyldning mod ham, at han tog imod gaver, indtil kongen tabte tålmodigheden og

drog Schumacher til regnskab. Søndagen den 15. Januar kom det til en forklaring; Morten Skinkel måtte frem med sine angivelser, men efter indberetningerne fra de fremmede sendebud blev han gjort til skamme af Schumacher, som støttedes af Gyldenløve; de eneste gaver, han kunde nævne, siges der, var bryllupsgaver, uden forbindelse med nogen ydet tjeneste til kongens skade. Den svenske afsending, P. Chambers, der fortæller hele tildragelsen med de agerendes egne ord og beretter, at scenen forefaldt, da «alle de store var forsamlede», tilføjer at kongen jog Skinkel af gårde med skam og skænsel, medens Schumacher stod fuldstændig retfærdiggjort.

Slet så simpel var sagen dog åbenbart ikke; Morten Skinkel har sikkert haft bedre kårt på hånden, selv om han har spillet dem slet. Efter den brandenburgske afsendings beretning var kun Gyldenløve tilstede ved denne scene og den må antages at have været bragt til veje efter samråd med ham. Hvorledes Schumacher klarede for sig er ikke godt at vide, men ses der hen til andre samtidige tegn, er det klart, at kongen ikke har fundet alt som det skulde være.

Al bestikkelighed var kong Kristian V en pest; han havde straks efter sin tronbestigelse lagt embedsmændene på sinde, at han ikke vilde vide af denne uskik at sige og senere havde han forfulgt den, hvor den kom frem. Heller ikke nu kan han have taget sagen let. Netop i de samme dage havde biskop Vandal udsendt en skrivelse til præsterne om at yde bidrag til en gave til Schumacher, «et sirlig guld geschirr», fordi han havde ekspederet gejstlighedens pri-

vilegier ud af kancelliet; men det blev nu betydet ham, at oversekretæren ikke agtede at tage imod en sådan gave. Straks efter udstedtes der gennem kongens eget kammer en kongelig bevilling for grev Ahlefeld til «at fordre en diskretion af dem, som til charger bliver forfremmet»; derved hjemledes en gammel skik i hans amtmandskab Steinburg og Sønder Ditmarsken; det bevilligedes «for din person», «af sær og synderlig kongelig gunst og nåde, indtil på vores videre allernådigste anordning» (21. Januar). Et pår måneder efter tilstedes det kancellisekretæren Bolle Luxdorph at tage indtil 10 dukater af hver rangsperson, som skulde indføres i hans officielle protokoller. — Det var næppe morsomt for Schumacher at ekspedere disse bevillinger, der talte så højt imod enhver egenmægtig sportulering af embedshandlinger; det var den anden alvorlige advarsel han modtog, alvorligere end den første, fordi den tillid, som nu vistes ham, var så meget større og fristelsen burde have været mindre, eftersom han nu var en rig mand.

Dagen efter sammenstødet på slottet sendte kongen en officér til Morten Skinkel for at tilkendegive ham, at han skulde forlade staden inden tre dage og tage ophold på Koldinghus, hvor han var amtmand. Man forsøgte at formilde kongen og afvende det tunge slag, men forgæves. Kongen fornægtede dog ikke sin medfødte godhed; han gav den faldne yndling 500 rdl. til at indrette sig på Koldinghus, og den ordre, han dagen før tildragelsen havde udstedt til omslagsforvalteren i Kiel, om at lade ham få hele sit tilgodehavende, til et beløb af 10,000 rdl., udbetalt, blev ikke tilbagekaldt.

Ved amternes omordning den 1. Maj næstefter afskedigedes han helt af statstjenesten og trak sig fra nu af tilbage til sin gård Søholm på Fyn; han kom ikke mere kongen for øjne. Hans hustru Anna Carisius, der foreløbig blev boende i København, hvor hun ventede sin nedkomst, vedblev at stå i forbindelse med Gyldenløve og Schumacher; da manden fjernedes fra sit amt, opnåede Schumacher ved sin fortale hos kongen, at der efter hendes ansøgning blev tildelt dem 2000 rdl. årlig på begges levetid. Hendes fader Peter Carisius og hustru takkede ham for dette bevis på venskab for deres datter. I den bevarede skrivkalender for 1672 skriver Schumacher ved den 14. Januar: «Skinkels kæreste tog afsked fra mig», og han tilføjer med sine mystiske bogstaver: «Gud, som gav mine fjender i mine hænder og bevarede mig fra deres hånd, som forfulgte mig! Herrens navn være lovet! jeg håber på dig og skal ikke beskæmmes i evighed!»

Esaias Puffendorf kom til København fjorten dage efter Skinkels fald, som han kalder «fransk», fordi han blev afskediget uden lov og dom; «man mangler nu, siger han, kun en bastille, — måske kan det blå tårn indrettes dertil.» Sit indtryk af den bestående forfatning sammenfatter han i dette: to ting er bleven dogmer i Danmark: at enevælden er bleven en nødvendighed efter nederlaget overfor Sverige, og at adelen ikke er at stole på, da den kun ledes af standsinteresser. Højest i kongens gunst står Gyldenløve, Ahlefeld og Schumacher, dog er den anden alt i mindre agt på grund af sine udprægede meninger. Gyldenløve har uhildede anskuelser og er et godt hoved, men har ringe

erfaring og megen ild, så han trænger til en moderator; han går helt op i kongens interesser. Schumacher går sammen med ham og støtter ubetinget enevælden som alene holder ham oppe: ét er at frygte, at han skal forelske sig alt for meget i penge og ved at modtage skænk og gaver gøre sig ilde lidt hos undersåtterne og mistænkt for utroskab eller egennytte hos sin herre.» Peter Retz kan ikke skjule sin fortrydelse over denne mands stigende indflydelse; der fortælles, at de nylig mødtes på slotstrappen, idet kansleren gik ned, statssekretæren op. Retz sagde da til ham på fransk: «Monsieur, De går opad, jeg nedad!» Schumacher svarede: «Jeg vil aldrig gå opad, monsieur, for at bringe Dem til at gå nedad.»

Hvad den adelige sammensværgelse mod enevælden angår, da var den sprængt med Morten Skinkels fald. Hannibal Sehested havde haft ret, da han for fire år siden udtalte som sin overbevisning, at den danske adel aldrig vilde gøre noget alvorligt for at vinde sin tabte magt tilbage. Den er splittet i partier og slægtforbindelser, som går hinanden imod, siger han; de andre stænder vil aldrig støtte den mod kongen og fremmede magter vil ikke blande sig i denne sag. Der fandtes næppe den mand i hele standen, som havde tillid til, at en ny omvæltning kunde lykkes, i alle tilfælde fandtes der ingen, hvis navn og personlighed kunde samle dem alle til enig handling. Kun hofintrigernes vej stod dem åben, kongen skulde selv bevæges til at opgive sin enevoldsmagt til fordel for de gamle slægter. Dette viser noksom, hvor liden politisk sans der fandtes hos disse folk. Vilde man i sandhed

have opnået noget i retning af selvregering, da måtte adelen først og fremmest have taget stillingen som den var given ved indførelsen af stændernes lige ret; i forening med borgerstandens talsmænd kunde man da uden tvivl ved dette tronskifte have opnået ikke så lidt. Men denne tanke søger man forgæves i tidens mangfoldige udtalelser, den synes hverken at være kommen frem fra adelig eller borgerlig side. Den reaktion, man påtænkte, var udelukkende adelig, og borgerstandens mænd samlede sig derfor i hver ny krise om den enevældige kongemagt. Tingen var jo den, at heller ikke borgerstanden ejede nogen mand med videre syn og dybere forståelse af de politiske spørgsmål, endnu mindre nogen mand med en helstøbt karakter og en stor personlighed.

Uvilkårligt vender tanken sig mod Schumacher: så han ikke denne opgave og følte han intet kald til at løse den? Så han ikke, at han vilde have været manden til at samle alle fædrelandsvenner i endrægtigt arbejde for en ny tidsalder, til igen at knytte forbindelsen med fortiden, uden at opgive nutiden? Vi kan med fuld sikkerhed svare: Nej, han så det ikke! Hildet, som han var, i sine doktriner og idealer, brød han uigenkaldeligt med århundreders udvikling og alle rigets nedarvede traditioner. Han var en fremragende ånd, en overlegen personlighed, — men stor, helstøbt, banebrydende var han ikke, hverken som menneske eller som statsmand.

XI. SØNDERJYLLAND OG FORLIGET MED PLØN.

Det har været vort fædrelands skæbne, at de mænd, som stod for styret ved de store vendepunkter, hvor fremragende de end ellers kan have været, manglede dybere historisk sans. Således gik det ved de nordiske rigers samling under én konge, således gik det ved reformationens og enevældens indførelse og således er det atter gået i vore dage. Mænd med store evner og en rig dannelse, med de ædleste forsætter og en levende fædrelandskærlighed, — men uden blik for det beståendes ret og den naturlige udviklings krav. Derfor alle disse skibbrud for ideer og personer!

Hvad mændene fra 1848 har været for vor tid, det var Griffenfeld for enevældens barndom. Han forefandt enevælden som en kendsgerning; men en kendsgerning af samme art som den engelske republik under Cromwell, den svenske absolutisme under Karl XI. Han gjorde det til sin opgave at grundfæste denne statsordning, at føre den ud i sine konsekvenser og sætte den i system. Ingen anden har i samme grad som han knyttet sit historiske navn til denne gerning; det

er hans ære, at han satte alle sine evner ind på dette mål og at han nåede det så fuldstændig. Men uadskillelig derfra er også det store ansvar for hvad vi har tabt ved dette fuldstændige brud med fortiden, denne folkets selvopgivelse for al fremtid. Mange grunde havde bidraget til at diktaturet for en tid tilfaldt kong Fredrik III og hans mænd; men denne umyndiggørelse for bestandig, denne lammelse i hele folkelegemet gennem slægtsaldre var en tilskikkelse, som burde kunne være undgået og som rimeligvis kunde være undgået, dersom denne ene mand havde haft større respekt for sit lands traditioner, mindre tillid til sine egne doktriner.

Men selv om der måtte være delte meninger om, hvorvidt det dengang kunde have været heldigt at bevare spiren til folkets selvregering, vil ingen kunne andet end bittert beklage Schumachers brud med den nationale politik overfor Sønderjylland.

Der var ved Gottorp-hertugens forbund med Karl Gustav kommen brud på den nedarvede retsorden i det danske hertugdømme. Hertugen havde svigtet sin lenspligt; men hans forbundsfælle stod som den sejrrige og kongen blev tvungen til ikke blot at glemme hans feloni, men endog at fritage ham og hans mandlige efterkommere fra al lenspligt til den danske krone. Rigsrådet udvidede denne «suverænetet» til også at gælde den kongelige del af hertugdømmet.

Da nu et par år efter arveregeringen indførtes i kongeriget, opstod heraf forskellige helt nye forhold. Hertugerne af det sønderborgske hus (d. e. hertugerne af Sønderborg, Nørborg og Glücksborg, samt hertugerne

af Pløn for Søbygård på Ærøs vedkommende) var fremdeles lenshertuger, skønt deres len hørte til den kongelige del; Gottorperne derimod stod i færd med helt at skifte ud med kongen, således at fællesregeringen kunde bringes til at ophøre.

Fra kongelig side var man fuldstændig klar over farerne ved denne situation, ligesom man forstod at benytte dens fordele. Fællesregeringen bevaredes og stændernes ret opretholdtes som den bedste støtte for en fremtidig politisk hovedindflydelse i begge hertugdømmer. Overfor Sønderborgerne gjordes det derimod gældende, at deres lande var len af den danske krone og altså retlig dele af kongeriget. Da derfor hyldingsbrevet af 10. Januar 1661 kom til Fyns stift, blev det også sendt til præsterne på Als og Ærø, og det indskærpedes biskoppen og stiftamtmanden i Odense nøje at våge over kronens ret på disse øer; præsterne betalte en affindelse for den i kongeriget udskrevne konsumptionsafgift. Et par år efter (1663) skulde lenet fornyes og hertugernes afsendinge gjorde fordring på, at denne akt skulde foregå på samme måde som ved tidligere lejligheder. Herimod gjordes fra kongelig side gældende, at forliget i Odense af 1579, hvorefter de tidligere forleninger foretoges, var sat ud af kraft ved suverænitetspatenterne, da Søndenborgerne slet ingen del havde haft i det, og at det derfor tilkom lensherren nu at fastsætte den fremtidige form. Lensbrevet blev da udfærdiget på dansk, kongen kaldte sig arvelensherre og forliget i Odense nævntes ikke mere. Da de hertugelige afsendinge ikke vilde gå ind på denne form, blev intet lensbrev udstedt.

agent for Daniel Knopf; men det endte med at han fik en del af hans embed. Knopf havde en søn, som forestod skibsmålingen i Norge, og en datter, som var gift med Konrad Bierman; da nu Schumacher kom hjem med sit nye embed, skulde den yngre Daniel Knopf træde i tjenesteforhold til ham, hvad han vægrede sig ved, da de tidligere havde duelleret. Hver tyede til sin slægtning i kongens kammer, men både Bierman og Peter Schumacher synes at have været fornuftige nok til ikke at blande sig i striden; de måtte se selv at finde sig tilrette. Bierman var for god en diplomat til ikke at bøje sig for Schumachers opgående lykkestjerne; om han i sit hjerte var ham hengiven, er ikke godt at vide, men der er intet, som tyder på, at han nogensinde tænkte på at spærre hans vej eller være ham imod.

Et lille ret betegnende træk fra denne tid må dog endnu anføres her. Peter Schumacher havde i sin ungdom komponeret sig et eget bomærke: et træ i skjoldet, med en grif over hjelmen, som det synes henholdsvis moderens og faderens slægtmærke. Dette havde han stadig senere brugt, tildels med vedføjede symboler af griffe og engle, rimeligvis efter griffens forekomst hos Dante; endnu under købekontrakten på huset ved Købmagergade bruger han segl med træet. Nu derimod forandrede han det og tog sine fædrenefrænders våben, således som det alt kendes fra den ældre Albert Schumacher i Roskilde: et tværdelt skjold med en halv grif i det øverste og to skråbjælker i det nederste felt, begge i guld på rødt; griffen over hjelmen var den samme. Det er måske den første forberedelse til adels-

skabet, — thi dette blev senere hans adelige våben, — men det kunde jo også være udtryk for, at han vilde samle sin slægt med et fælles borgerligt mærke; både hans broder og fætrene i Norge fører det på samme måde. —

Der samlede sig et stærkt og brændende had imod Schumacher hos den yngre danske adel. Det blev klart for alle, at han var manden, som havde tilføjet dem det forrige nederlag, og at man ikke vilde kunne opnå nogen forandring så længe han stod kongen nær. Ved hans giftermål var de tidligere forbindelser vel tildels slappede eller brustne, han stod nu fuldt ud som repræsentant for forbundet mellem kongemagt og borgerstand.

Sålænge Ahlefeld var ved hoffet vovede man dog ikke noget forsøg; man nøjedes med at forberede sagen og vinde indgang hos kongen. De vilde optog i gader og stræder var vel hørte op, men selve den ungdommelige kraft, kongen var i besiddelse af, skaffede sig andre udslag; da efteråret kom, hengav han sig med lidenskab til jagten. Denne adspredelse var også bleven drevet af Fredrik III, men med langt mindre iver; i sit sidste år havde han endog overladt Ibstrup til prinsen. Kristian V satte derimod straks jagtvæsenet i system. Ibstrup blev ombygget og kaldet Jægersborg, den store dyrehave, som nu ligger hertil, blev udlagt af bøndergods, og en parforcejagt indrettedes under ledelse af overjægermester Hahn. Den eneste forordning af almindeligt indhold og nogen betydning fra denne tid er da også den store skovordinans af 20. Oktober 1670, som påbyder fredning og opelsk-

agent for Daniel Knopf; men det endte med at han fik en del af hans embed. Knopf havde en søn, som forestod skibsmålingen i Norge, og en datter, som var gift med Konrad Bierman; da nu Schumacher kom hjem med sit nye embed, skulde den yngre Daniel Knopf træde i tjenesteforhold til ham, hvad han vægrede sig ved, da de tidligere havde duelleret. Hver tyede til sin slægtning i kongens kammer, men både Bierman og Peter Schumacher synes at have været fornuftige nok til ikke at blande sig i striden; de måtte se selv at finde sig tilrette. Bierman var for god en diplomat til ikke at bøje sig for Schumachers opgående lykkestjerne; om han i sit hjerte var ham hengiven, er ikke godt at vide, men der er intet, som tyder på, at han nogensinde tænkte på at spærre hans vej eller være ham imod.

Et lille ret betegnende træk fra denne tid må dog endnu anføres her. Peter Schumacher havde i sin ungdom komponeret sig et eget bomærke: et træ i skjoldet, med en grif over hjelmen, som det synes henholdsvis moderens og faderens slægtmærke. Dette havde han stadig senere brugt, tildels med vedføjede symboler af griffe og engle, rimeligvis efter griffens forekomst hos Dante; endnu under købekontrakten på huset ved Købmagergade bruger han segl med træet. Nu derimod forandrede han det og tog sine fædrenefrænders våben, således som det alt kendes fra den ældre Albert Schumacher i Roskilde: et tværdelt skjold med en halv grif i det øverste og to skråbjælker i det nederste felt, begge i guld på rødt; griffen over hjelmen var den samme. Det er måske den første forberedelse til adels-

skabet, — thi dette blev senere hans adelige våben, — men det kunde jo også være udtryk for, at han vilde samle sin slægt med et fælles borgerligt mærke; både hans broder og fætrene i Norge fører det på samme måde. —

Der samlede sig et stærkt og brændende had imod Schumacher hos den yngre danske adel. Det blev klart for alle, at han var manden, som havde tilføjet dem det forrige nederlag, og at man ikke vilde kunne opnå nogen forandring så længe han stod kongen nær. Ved hans giftermål var de tidligere forbindelser vel tildels slappede eller brustne, han stod nu fuldt ud som repræsentant for forbundet mellem kongemagt og borgerstand.

Sålænge Ahlefeld var ved hoffet vovede man dog ikke noget forsøg; man nøjedes med at forberede sagen og vinde indgang hos kongen. De vilde optog i gader og stræder var vel hørte op, men selve den ungdommelige kraft, kongen var i besiddelse af, skaffede sig andre udslag; da efteråret kom, hengav han sig med lidenskab til jagten. Denne adspredelse var også bleven drevet af Fredrik III, men med langt mindre iver; i sit sidste år havde han endog overladt Ibstrup til prinsen. Kristian V satte derimod straks jagtvæsenet i system. Ibstrup blev ombygget og kaldet Jægersborg, den store dyrehave, som nu ligger hertil, blev udlagt af bøndergods, og en parforcejagt indrettedes under ledelse af overjægermester Hahn. Den eneste forordning af almindeligt indhold og nogen betydning fra denne tid er da også den store skovordinans af 20. Oktober 1670, som påbyder fredning og opelsk-

agent for Daniel Knopf; men det endte med at han fik en del af hans embed. Knopf havde en søn, som forestod skibsmålingen i Norge, og en datter, som var gift med Konrad Bierman; da nu Schumacher kom hjem med sit nye embed, skulde den yngre Daniel Knopf træde i tjenesteforhold til ham, hvad han vægrede sig ved, da de tidligere havde duelleret. Hver tyede til sin slægtning i kongens kammer, men både Bierman og Peter Schumacher synes at have været fornuftige nok til ikke at blande sig i striden; de måtte se selv at finde sig tilrette. Bierman var for god en diplomat til ikke at bøje sig for Schumachers opgående lykkestjerne; om han i sit hjerte var ham hengiven, er ikke godt at vide, men der er intet, som tyder på, at han nogensinde tænkte på at spærre hans vej eller være ham imod.

Et lille ret betegnende træk fra denne tid må dog endnu anføres her. Peter Schumacher havde i sin ungdom komponeret sig et eget bomærke: et træ i skjoldet, med en grif over hjelmen, som det synes henholdsvis moderens og faderens slægtmærke. Dette havde han stadig senere brugt, tildels med vedføjede symboler af griffe og engle, rimeligvis efter griffens forekomst hos Dante; endnu under købekontrakten på huset ved Købmagergade bruger han segl med træet. Nu derimod forandrede han det og tog sine fædrenefrænders våben, således som det alt kendes fra den ældre Albert Schumacher i Roskilde: et tværdelt skjold med en halv grif i det øverste og to skråbjælker i det nederste felt, begge i guld på rødt; griffen over hjelmen var den samme. Det er måske den første forberedelse til adels-

skabet, — thi dette blev senere hans adelige våben, — men det kunde jo også være udtryk for, at han vilde samle sin slægt med et fælles borgerligt mærke; både hans broder og fætrene i Norge fører det på samme måde. —

Der samlede sig et stærkt og brændende had imod Schumacher hos den yngre danske adel. Det blev klart for alle, at han var manden, som havde tilføjet dem det forrige nederlag, og at man ikke vilde kunne opnå nogen forandring så længe han stod kongen nær. Ved hans giftermål var de tidligere forbindelser vel tildels slappede eller brustne, han stod nu fuldt ud som repræsentant for forbundet mellem kongemagt og borgerstand.

Sålænge Ahlefeld var ved hoffet vovede man dog ikke noget forsøg; man nøjedes med at forberede sagen og vinde indgang hos kongen. De vilde optog i gader og stræder var vel hørte op, men selve den ungdommelige kraft, kongen var i besiddelse af, skaffede sig andre udslag; da efteråret kom, hengav han sig med lidenskab til jagten. Denne adspredelse var også bleven drevet af Fredrik III, men med langt mindre iver; i sit sidste år havde han endog overladt Ibstrup til prinsen. Kristian V satte derimod straks jagtvæsenet i system. Ibstrup blev ombygget og kaldet Jægersborg, den store dyrehave, som nu ligger hertil, blev udlagt af bøndergods, og en parforcejagt indrettedes under ledelse af overjægermester Hahn. Den eneste forordning af almindeligt indhold og nogen betydning fra denne tid er da også den store skovordinans af 20. Oktober 1670, som påbyder fredning og opelsk-

forstod i et andet tilsvarende spørgsmål at overvinde hans modstand, nemlig i selve forfatningssagen. Også der stod Ahlefeld på et andet standpunkt, stændernes begrænsede ret på de årlige landdage; men Schumachers trang til at tilintetgøre denne sidste rest af konstitutionelle former i kongens lande gik her af med sejren. Ligeledes førte Ahlefeld senere som storkansler selv en hårdnakket kamp med Gottorp og samlede hele det danske hertugdømme under kongen.

Nej, når Schumacher opgav den danske politik i Sønderjylland, havde det en dybere og rent personlig grund. Der var den store forskel på hans og Gabels absolutisme, at han betragtede den fra ideale synspunkter, medens den for Gabel var en faktisk erhvervet magt og ret. Han vidste meget vel, at verden og menneskene tiltrods for omvæltningen 1660 vilde vedblive at være, hvad de altid havde været; han byggede derfor ikke rigets fremtid på en skreven forfatning eller en viljeløs arvehylding, men på alle de givne forhold. Det gjaldt for ham om at benytte disse, mens de var der, for at skabe noget nyt og bedre, noget som under alle omskiftelser kunde være til styrkelse for konge og rige.

Schumacher derimod satte enevælden i system og opfattede den med en dyb ærefrygt. Han siger i sit forsvarsskrift: «der jeg dog med sandhed kan sige, at jeg hans majestæt som en gud på jorden (som skriften og kalder konger) altid har venereret —», og det var mere end en talemåde. Han troede på den nye statsordnings ubetingede ret overfor enhver anden, dens udsigt til at blive uforandret i al fremtid og dens over-

ensstemmelse med menneskenaturens krav. Men dermed tabte den historiske ret sit værd. Det ældste udkast til en lex regia havde en henvisning til Danmarks og Norges forbindelse «fra dronning Margretes tid», sligt faldt ikke i hans smag; i kongeloven omtales derfor denne forbindelse kun som en given sag, hvis oprindelse er ligegyldig. Derfor nævner denne rigets «fundamentallov» heller ikke Sønderjylland; det går ind under de «provinser og lande», som kongen ejer eller erhverver og som skal gå i arv udelte og uskiftede (art. 19); Sønderjylland og Holsten, Oldenburg og Delmenhorst, Grønland og Gulland er for ham lige værdifulde og lige fremmede. Kongen og kongedømmet er det faste punkt, folket og dets sprog, riget og dets historiske ret det underordnede og det skiftende. Derfor bliver det ligegyldigt, om Sønderjylland styres på dansk eller tysk, om det har sin egen biskop eller han er fælles med Holsten, om landet kaldes Sønderjylland, hvad kancelliet indførte, eller Holsten, som han selv til tider bruger. Derfor har det ingen interesse for ham at erhverve Tønder for Oldenburg; han ofrer tværtimod Als for dette tyske grevskab, der havde den ære at være kongehusets vugge. Derfor går han glat ind på at indrømme den tyske lensrets fortsatte anvendelse på det danske land; han genopvækker Sønderborgernes krav på forlening og anerkender dermed kongehusets begrænsede arveret i hertugdømmet.

Der er i alt dette en genial sorgløshed, som man har vanskeligt ved at fatte, når man ikke deler mandens tro på kongedømmet af Guds nåde. Men det er nødvendigt at forstå denne i sin sammenhæng. Det

er den samme statsmand, som i svaret på en dattersøns fødsel i Sachsen lader kongen udtale sin forvisning om, at denne arving til Danmark og Norge aldrig vil vende sine selvmorderiske våben mod disse riger, og derved vedkender sig den tro, at slægtskabsbåndet overalt, hvor det knyttes, vil forvandle fjender til venner og derved sikre kongens lande en evig fred og tryghed.

Vi har et mærkeligt sidestykke i hans jævnaldrende bysbarn Nils Stensen. Denne geniale videnskabsmand og helt igennem ædle karakter betages af katolicismens kirkedogme med alle dets konsekvenser. Heri er der for ham en tryghed, en fred og en forståelse af livets og åndens gåder, som han forgæves har søgt ad andre veje. Så slutter han sig til dette samfund, fortaber sig i det og søger sin lykke i at tjene det. Schumacher var i visse måder Stensens ligemand i begavelse, om end uden hans geniale produktionsevne; han var ham overlegen i rig personlig udvikling og i evne til at virke mellem mennesker, om end til gengæld selv af ringere værd som personlighed. I hensynsløs hengivelse i en ideal livsanskuelse synes de at stå hinanden grumme nær. End ikke det lighedspunkt mangler, at Schumacher i kongens person ser en dobbelthed, et gudbeåndet væsen i hemmelighedsfuld forbindelse med det skrøbelige menneske, på lignende måde som Nils Stensen så op til sin pave. Kun således kan man forstå både hvad han i mangt et tilfælde gjorde og hvad han undlod at gøre. Hans stærke forsynstro fik et håndgribeligt holdepunkt i kongen, så han synes at have levet i og på forvisningen om, at

denne aldrig vilde kunne misforstå hans troskab, aldrig vilde kunne vildledes i sin dom om ham. «Jeg har håbet på dig, Herre,» skriver han i et ængstet øjeblik i sin dagbog, «og skal ikke beskæmmes i evighed; *kongens hjerte er i Guds hånd*, han bøjer det, hvorhen han vil»! Det blev en og den samme grundvildfarelse i Schumachers opfattelse af kongen og kongedømmet, som kostede os det skæbnesvangre brud med vor historiske ret og drog ham i ulykke.

Der mærkes ikke nogen øjeblikkelig stærk forandring i opfattelsen af Sønderjylland, men for den opmærksomme iagttager er den dog tilstede straks efter Gabels fald. Allerede instruksen for danske kancelli forbigår denne landsdel med fuldstændig tavshed. Deri lå vel ikke med nødvendighed en opgivelse af det i den afdøde konges sidste dage tagne skridt; man kunde jo tænke sig Sønderjylland indbefattet under de jydske og fynske sager, som omtales, og i virkeligheden ekspederedes der også i de følgende år en del udnævnelser, ordrer og bevillinger gennem disse kontorer; men dette var jo ikke nok, det synes nærmest at have været for sportlernes skyld. Havde det været alvor med gennemførelsen af Gabels tanke, måtte der ved denne lejlighed, da hele kollegievæsenet ordnedes fra grunden af, have været givet bestemte regler for de slesvigske sagers behandling, det sprog, hvori de skulde ekspederes, den lovgivning, efter hvilken de skulde afgøres osv., ligesom der måtte have været ansat i det mindste en enkelt sekretær i danske kancelli, som kendte noget til dem. Men af alt dette er der intet spor. Vel forbeholdes det i instruksen for det tyske

kancelli, der kun tildeler dette de slesvigske sager, for så vidt de vedkom fællesregeringen eller retsplejen, senere også at udskille disse, men virkeligheden svarede ikke hertil. Endnu i efteråret 1670 resolverede kongen på forestilling af Fr. Ahlefeld og Holger Vind, at de slesvigske præstevalgssager skulde indleveres til det danske kancelli, og i det tyske forekommer der af og til henvisninger til kongen eller Griffenfeld, fordi en sag vedkommer det danske hertugdømme; men intet af dette kunde få betydning overfor den kendsgerning, at Slesvig fremdeles styredes på tysk, både i kancelli og skatkammer, og i forening med kronens tyske lande. Da generalsuperintendenten i Haderslev døde, fik den holstenske atter overdraget hans embedskreds, og dermed var det sidste spor af Gabels sønderjydske politik udslettet (1673). Vi har da her det særsyn, at den samme mand, som indlagde sig så store fortjenester af modersmålets brug i det offenlige liv, som havde en så levende følelse for det danske navns hæder og vore historiske minder, syd for Koldingå ikke blot ikke optog en dansk politik, men opgav den, som var påbegyndt af en tyskfødt mand!

Men ikke blot på det nationale område lod Schumacher det således skorte på den statsklogskab, der samtidig på den anden side af Sundet skabte universitetet i Lund og en række andre foranstaltninger for at knytte Skåne varig til Sverige; også på det rent politiske og statsretlige område begik han en fejl, som vilde være uforståelig fra ethvert andet synspunkt end det ovenfor angivne. Det var forliget med Pløn om den oldenburgske arv.

Striden med hertug Joakim Ernst af Pløn drejede sig om to forskellige punkter, arvefølgen i Oldenburg og hans forhold i hertugdømmerne; i begge var kongen dengang nøje llieret med Gottorp.

Det oldenburgske grevehus havde med Didrik den lykkeliges sønner Kristian (I) og Gerhard delt sig i to linjer, af hvilke den første sad inde med hertugdømmerne Slesvig og Holsten, den anden med grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst. Denne sidste uddøde 1667 med grev Anton Gynter, og der var kun én mening om, at grevskaberne nu vilde gå i arv til et eller flere medlemmer af den hertugelige linje; spørgsmålet var kun, hvilket eller hvilke.

De to meninger, som her stod over for hinanden, var følgende. Hertugen af Pløn påstod, at i slige tilfælde efter den almindelige tyske lensret altid den var nærmest til arven, som var beslægtet med arveladeren i nærmeste grad. Da han nu var søn af hertug Hans den yngre, nedstammede han i tredje led fra kong Fredrik I, der var hertughusets nærmeste fælles stammefader, medens kong Fredrik III og hertug Kristian Albrekt af Gottorp nedstammede fra ham i fjerde led; det samme var tilfældet med de ældste medlemmer af de andre sønderborgske linjer. Han var altså efter denne regel eneste retmæssige arving til grevskaberne.

Herimod indvendtes nu fra kongelig og gottorpsk side, at denne arvegang var forandret ved hele udviklingen af de statsretlige forhold i hertugdømmerne. Hertug Hans af Sønderborg var her ved de regerende hertugers beslutning og stændernes vægring ved at hylde ham bleven udelukket fra al deltagelse i rege-

ringen; denne førtes faktisk og retlig kun af den til enhver tid hyldede konge og hertug (af Gottorp) i forening. Hertug Hans's efterkommere, hertugerne af Sønderborg, Glyksborg og Pløn, kaldtes derfor «udskiftede («abgetheilte») herrer» og betragtedes retlig som de «regerende herrers» undersåtter. Disse påstod derfor også at være retmæssige arvinger til grevskaberne, og tidligere tyske kejsere havde givet dem medhold heri og forlods forlenet dem med fælleshånden; den sidste greve havde endelig givet dem lejlighed til før hans død at sætte sig i faktisk besiddelse af landet. Af disse forhold hidrørte begge retstrætter. Alle Sønderborgere modsatte sig nemlig den opfattelse at de indtog en ringere plads i slægten end de «regerende herrer»; de gjorde fordring på at hyldes af stænderne, at modtage prinsessestyr som tegn på deres højhedsret, og at fritages for alle skattepålæg på deres len. For Holstens vedkommende var dette spørgsmål bragt for rigshofretten, medens det var håbløst i Slesvig, hvor kongen af Danmark var både lensherre og part i sagen.

Medens der nu næppe kunde være nogen tvivl om, at de regerende herrer havde ret i dette sidste tvistemål, også i Holsten, siden stænderne i det 16. århundrede havde været i besiddelse af en begrænset valgret, og medens det i alle tilfælde efter Odense-forliget ikke kunde omtvistes, at de havde ret i det danske len i Slesvig, så var dette på ingen måde tilfældet i striden om Oldenburg. Overfor dette arvespørgsmål måtte det i virkeligheden være ligegyldigt, hvorledes slægtens linjer havde ordnet deres indbyrdes forhold i de

senere erhvervelser, hertugdømmerne; her syntes fødslen at være det ene afgørende, den nærmere grad måtte efter tysk lensret udelukke alle andre.

Men retsforfatningen i det tyske rige stod efter 30års krigen på svage fødder; de gamle arvepagter og de indviklede lensstridigheder påvirkedes mere og mere af de politiske magtforhold. Da der jo altid vilde kunne opstilles modsatte krav, kunde så at sige enhver sag trækkes i langdrag, indtil politiske kombinationer af den ene eller anden art kom til at øve deres indflydelse på afgørelsen. Således var der også i den oldenburgske sag i tidernes løb opnået kejserlige breve, det ene imod det andet, til fordel for Sønderborgerne og for de regerende herrer, og det kunde da komme til at bero på uvedkommende omstændigheder, hvilke af dem der af rigshofretten vilde blive dragne i forgrunden.

Dertil kom, at kongen og hertugen af Gottorp 1649 havde sluttet en overenskomst med grev Anton Gynter, hvorved han forpligtede sig til at anerkende dem som sine eneste arvinger, imod at de på deres side anerkendte visse dele af grevskaberne som særeje (allodium). Han opnåede herved at kunne testamentere disse til sin uægte fødte søn Anton, der på dem opnåede rigsgreveværdigheden (af «Aldenburg»). En indrømmelse som denne vilde have kunnet tilsikre Joakim Ernst den hele arv, men han havde afslået enhver forhandling med greven. Da man i Oldenburg bebrejdede denne, at han imod den klare ret overdrog grevskaberne til de regerende herrer, svarede han, at det dog til syvende og sidst vilde blive et magtspørgsmål:

«begynder hertugen af Pløn at trænge igennem (for retten), er kongen mægtig nok til at trykke ham på øjet og få ham til at tie.»

Det var først og fornemmelig den gottorpske regeringspræsident Kielman, der drev denne sag frem; han havde opstillet de kongelig-hertugelige retspåstande, medens det kongelige kancelli i Glückstadt erklærede sig imod dem som uholdbare og tilrådede en mindelig overenskomst eller en forhaling af sagen ud over grevens død for at den da kunde blive gjort til et politisk spørgsmål, når landet først var taget i faktisk besiddelse. Efterat kong Fredrik III havde modtaget en erklæring i denne retning, havde han påbegyndt de før nævnte direkte forhandlinger med Pløn, for muligvis at komme til en forståelse med hertugen; der blev tilbudt ham vederlag i Holsten, men man kunde ikke enes om størrelsen (1665). Det var sekretæren Testman, som førte disse forhandlinger på kongens vegne; han synes at have vovet sig lovlig vidt og bl. a. at have meddelt hertugen erklæringen fra Glückstadt og andre danske aktstykker.

Imidlertid døde grev Anton Gynter (1667) og grevskaberne blev tagne i besiddelse af kongen og Gottorp i forening; grev Anton, der ligeledes tiltrådte sin personlige arv, blev fælles statholder. Kejseren henviste nu sagen, «der angik så nære frænder», til forhandling ved en kommission, hvortil kurfyrsten af Brandenburg og hertugen af Brunsvig-Lüneburg opfordredes til at sende fuldmægtige. Den fandt sted året efter, i Lybek og Hamburg, uden at føre til noget resultat. Kancelliet i Glückstadt fastholdt sin opfattelse af striden

som uigennemførlig ad rettens vej, og statholderen Fr. Ahlefeld sluttede sig hertil; men Gabel, der havde sat sig i venskabsforhold til Kielman, var helt overbevist om hans deduktioner og var yderlig misfornøjet med herrerne i Glückstadt. Således kom det anden gang til kommissionsforhandlinger i Hamburg, fra lille juleaften 1669; de afbrødes kort efter ved kongens død.

Man var kommen så vidt, at hertugen af Pløn var villig til at nøjes med en tredjedel af grevskaberne, men til gengæld krævede anerkendelse af sine rettigheder i hertugdømmerne, i det mindste i Holsten. De regerende herrer tilbød en affindelse i penge, 300,000 rdl., og en udsættelse af de andre spørgsmål til forhandling eller retslig afgørelse. I dagene fra 24. til 26. Februar 1670 forhandledes der herom i København mellem tolv af kongen beskikkede mænd, nemlig 8 af de fornemste råder, et par adelsmænd fra hertugdømmerne, samt Konrad Reventlov og Bierman; Schumacher var ikke tilkaldt. Gabel, Reventlov og Bierman mente at kunne stole på en ret gunstig dom og vilde gå videre med Gottorp, Ahlefeld derimod troede ikke at man vilde få ret og foretrak forlig med Pløn, for ikke at komme i kast med Sverige, der muligvis, når dom var falden, kunde få overdraget eksekutionen. Med hensyn til skattepålæggene, mente han, kunde hertugen af Pløn tvinges ved trusel om at kongen vilde inddrage hans sønderjydske len (Søbygård på Ærø) og løssige sig fra alle lenstraktater. Betænkningen kom til at følge denne tankegang, men de genoptagne forhandlinger førte ikke til noget. Da Reventlov på rej-

sen over til kommissionen foreviste instruksen for Kielman, ytredre denne snu og underfundige diplomat, at særlige forhandlinger mellem Pløn og kongen let vilde kunne føre til at også Gottorp «gik til andre, der heller end gerne vilde i lag med det» (Sverige).

Efter at kommissionen var gået fra hinanden (20. April) begyndtes der forhandlinger af den brandenburgske afsending i København, Kristoffer Brandt, der også havde fået Kielmans fremstilling af sagen; efter Gabels fald var forbindelsen med kongen bleven vanskeligere. Denne udnævnte Kørbitz, Ditlev Ahlefeld, amtmand i Flensborg, og medlemmer af det tyske kancelli til at forhandle med ham; senere kom hertil også Schak, Retz og Gyldenløve; men lige langt kom man. Der herskede stor rådvildhed i regeringskredsene, fortæller Brandt, og der skulde først skrives til Gottorp. Samtidig førte han ordet for de andre Sønderborgere, der havde henvendt sig til Brandenburg om hjælp; kurfyrsten Fredrik Vilhelm havde for nylig ægtet Dorotea af Glücksborg, hertuginden af Avgustenborgs søster. For Ernst Gynter (af Avgustenborg) vilde Brandt udvirke forleningen med fælleshånden på Sønderjylland og udlevering af Sønderborg slot med indløsningsret på Als osv., for Glücksborg eftergivelse af skatterestancerne osv. Alt dette blev dog afslået og heller ikke overfor Pløn og Gottorp kom man ud af stedet; Kielman vilde trække tiden ud og tænkte på at opnå hjælp fra Sverige, hvor man var midt i gentagne forskydninger af magten og regeringsprinciperne. En ny forhandling i rådstuen i de sidste dage af Maj førte heller intet nyt frem; kun sluttede alle sig til

Retz, da han udtalte, at hvad der nu eller senere måtte blive indrømmet m. h. t. hylding, prinsesseskat osv., kun kunde gælde Holsten, ikke Slesvig.

Straks efter sendtes amtmanden i Flensborg, Ditlev Ahlefeld, til Gottorp til en personlig forhandling med Kielman; Kristoffer Brandt kom ligeledes dertil fra København for at mægle. Hertugen blev ved sine fordringer, erklærede sin og kongens ret for uomtvistelig, men tilbød dog at forhøje den tilbudte afløsning til Pløn til 360,000 rdl. i alt. Også Brandt var misfornøjet med dette udfald og forudså, at man fra dansk side nu igen vilde tænke på særlige forhandlinger med Pløn.

Først blev der dog afkrævet kancelliet i Glückstadt en ny betænkning. Det hedder i reskript af 2. Avgust, medundertegnet af Konrad Hesse, at erklæringen af 1664 efterhånden er bleven bekendt for alle parter og at kancelliet derfor bør udtale sig nok engang; spørgsmålet er, om det ikke af de senere udgåede gottorpske stridsskrifter har ladet sig overbevise om de regerende herrers ret i stridspunktet. Kansleren Johan Helm svarede under 29. Avgust, at han nu var den eneste efterlevende af alle de råder, som alt 1653 havde erklæret de gottorpske påstande for uholdbare og processen for håbløs; det havde kancelliet gjort udførlig rede for 1664 og det samme var også de nuværende råder fuldt overbeviste om.

Spørgsmålet blev nu ført videre og yderligere indviklet derved at Sønderborgerne indkom med andragende om af den nye konge at forlenes med deres særlige len og med fælleshånden på Sønderjylland.

Det vilde nu have været det rette øjeblik til at afvise alle disse krav. Kun hertugerne af Glücksborg og Pløn sad endnu inde med virkelige len og tronskiftet gav en god lejlighed til overhoved at indskrænke forleningen til disse lensjorder. Dette nænnede kongen imidlertid ikke, da disse prinser, af hvilke enkelte stadig havde holdt sig nær til kongehuset, nu bestormede ham med deres breve og sendebud, tildels med deres personlige opvartning. Da den engelske ambassadør grev Essex 20. Maj 1670 havde højtideligt foretræde, stod således hertugerne af Sønderborg og Nørborg tilligemed rigets første råder omkring tronen.

Sagen trak dog i langdrag og først efterat hertugen af Pløn havde sendt sin hofråd Kristoffer Gensch til København, for på alle hertugernes vegne at forny «lensmutningen», begyndte man for alvor at drøfte spørgsmålet. I statskollegiet enedes man (25. Septbr.) om at tiltræde Ahlefelds forslag, hvorefter det skulde tilkendegives hertugerne af Pløn og Sønderborg, at de havde forsét sig grovelig imod deres lensherre (den første ved at anlægge sag imod ham hos rigshofretten, den anden ved at modsætte sig udførelsen af den kongelige dom om Sønderborgs konfiskation), så der ikke kunde være tale om en forlening for deres vedkommende; de andre skulde der svares, at de ikke måtte fordriste sig til at stille krav, som ikke tilkom dem, overfor kongens undersåtter (hylding osv.).

Der er bevaret en dagbog af Kristoffer Gensch, ført under opholdet i København, som er meget oplysende m. h. t. forholdene i regeringskredsene. Alt er efter hans iagttagelse i forvirring, hver trækker til

sin side, ingen vil vide besked. Ahlefeld, som var den der her var hovedmanden, blev utålmodig og ytrede det åbent for Gensch; han henviste til Schumacher, men da Peter Retz havde påtaget sig denne sag, vovede Gensch ikke at gå til den anden, da det var sagt ham at kansleren var meget skinsyg. Råderne i tyske kancelli og sekretæren Fredrik Wulf vidste ikke besked, og oversekretærerne i det danske, Schult og Schumacher, var så overvældede med forretninger og så overhængte af sollicitanter, at disse stod i hobetal på gaden foran deres huse, i regn og ondt vejr, så man ikke kunde være bekendt at henvende sig til dem, med mindre man havde særlige anbefalinger og var sikker på at blive indladt. Hertug Ernst Gynter, som også var kommen til København, var fortvivlet over intet at kunne opnå og ytrede, at der lå tusende supplikanter i byen, som ikke kunde få besked. Endelig den 18. Oktober blev der holdt en ny rådslagning om lenssagen, mellem Retz, Gyldenløve, Ahlefeld og Bierman, og svarene blev udfærdigede under 25. Oktober.

De kongelige breve til hertugerne af Pløn og Sønderborg var affattede i meget skarpe udtryk: de havde tilsidesat den ærbødighed, de skyldte kongen som deres lensherre, ved at optræde imod ham, den ene offenlig, den anden for retten, hvorfor en forlening foreløbig ikke kunde finde sted. Til hertugerne af Glücksborg, Nørborg og Avgustenborg blev der i en noget mildere form skrevet, at kongen gik ud fra, at de ikke vilde holde på fordringen om hylding, frøkenskat og skattefrihed, da sligt gik ud over «undersåtters» vel bekendte rettigheder. Brugen af benævnelsen «under-

såtter» (landsassen) indeholdt en bråd, som i høj grad gik hertugerne til hjerte.

Afvisningen af 25. Oktober 1670 havde til følge, at ingen af de hertuger, som var uden virkeligt len i Slesvig, kom igen med anmodninger om en forlening; de gik dermed for bestandig ud af hertugdømmets lenshistorie. Hertug Kristian af Glücksborg og Joakim Ernst af Pløn gentog derimod deres andragender, om end med meget ulige udfald. Fra Glücksborg kom der en protest af 9. December, rettet mod kongens udtalelser om skattepligten; men svaret af 21. Febr. 1671 var så skarpt afvisende og meddelte hertugen i så klare ord, at skatterestancerne vilde blive inddrevne med militær eksekution, at ejheller han oftere lod høre fra sig.

Med Pløn udviklede sagen sig anderledes. Gensch var rejst samtidig med at brevene udfærdigedes; heri synes der at være en antydning af, at man alt var kommen til foreløbige aftaler med ham. Han var i København som repræsentant for hele huset Sønderborg, og vilde, hvis han her havde modtaget afslaget, have været nødt til at protestere; men en sådan samlet protest kunde hverken regeringen ønske at modtage eller den særlige repræsentant for Pløn at nedlægge. Man var vistnok efter Ahlefelds tidligere så ofte fremsatte råd bleven foreløbig enig om at træde i særskilte underhandlinger med Pløn, således at man hver for sig opgav de tidligere allierede, henholdsvis Gottorp og de andre Sønderborgere.

I slutningen af November drog hertug Hans Adolf af Pløn, Joakim Ernstes ældste søn, som til den ende

var kaldt hjem fra ungarsk krigstjeneste, til København for at hilse på kongen og lykønske ham til tronbestigelsen; få dage efter sendtes Gensch samme vej, forsynet med fuldmagt og instruks til de forestående forhandlinger. Hertugen var nu til sinds at afstå sin ret til det halve Oldenburg til kongen, mod billigt vederlag i holstensk jordegods som forøgelse af sit lille hertugdømme, for hvilket han iøvrigt krævede anerkendelse af de omtvistede rettigheder (hylding og skattefrihed). Om Slesvig var der ikke tale i denne forbindelse, hvorimod Hans Adolf simpelt hen gentog lensmutningen. Denne forelagdes 21. December statskollegiet til betænkning; hertugen gjorde gældende, at hans stridigheder med kongen i det tyske rige ikke kunde stå i nogen naturlig forbindelse med hans danske len. Statskollegiet var dog enigt i, at en lensmand overhoved ikke måtte gå sin lensherre i vejen og at den plønske sag under alle omstændigheder ikke kunde afgøres, før det hele mellemværende var drøftet. 27. December beskikkede kongen Retz, Krag, Hesse og Bierman (to af hvert kancelli) til at forhandle med Hans Adolf; men heller ikke dette førte til noget resultat; hertugen påstod at lenet var rettelig «mutet» og andet var der for ham ikke at gøre. 5. Januar indgav kommissærerne deres beretning til kongen.

Et vink om, hvorledes man endnu i danske kancelli i disse dage opfattede hertugdømmets stilling, får vi i den bekendte mærkelige skrivelse, hvorved kongen efter Gabels svigersøn Didrik Schults koncept den 18. Januar udtalte, at «ingen af kongens undersåtter, som bygger og bor på Slesvigs grund, skal være udlændsk

her i riget eller være pligtig at betale sjettepenge af arv her i riget, hvorunder fyrstendømmet Slesvig er beliggende.» — Hverken Schult eller de mænd, som drøftede forleningssagen i rådstuen, vidste af, at denne Danmarks højhedsret alt imens var væsenlig svækket, for ikke at sige opgivet af kongens tillidsmænd i forhandlingen med Hans Adolf.

Schumacher havde hidtil stået helt udenfor disse forhandlinger. Han stod i foråret endnu på Gabels standpunkt, med tillid til Kielman og den gottorpske sag. Heraf må det også forklares, at han gik med til at udnævne en gottorpsk kancellisekretær til fællesarkivar, hvad der var foreløbig aftalt mellem Gabel og Kielman, men i høj grad stred mod kongens interesse, når forholdet til Gottorp blev spændt. Sagen var den, at det oldenburgske hertughus's gamle «fællesarkiv» havde sin plads i hvælvingerne på Gottorp, hvor det gemtes bag dobbelt dør og lås; den ene nøgle var i kancelliet i Glückstadt. Kielman ønskede selvfølgelig at få uhindret adgang til det for at kunne bruge det bl. a. mod kongehuset, og dette opnåede han ved at få en af sine egne ansat som «fælles» arkivar, med begge nøgler i sit værge. Gabel havde til denne post foreslået den hertugelige rejsesekretær Burkard Niederstädt, som havde været her i foråret 1669 og havde gjort et godt indtryk; han var barnefødt i Slesvig by, havde rejst meget, især i Middelhavslandene, og skrevet en bog om Malta. Han var gift med en datter af den berømte rejsende Adam Olearius og rostes meget for sin lærdom, bl. a. af Herman Conring. Niederstädt kom til København i sommeren efter tron-

skiftet og henvendte sig med anbefalinger fra Gottorp og Brandenburg til Schumacher; denne gik da også uden betænkning med til hans ansættelse, som udfærdigedes under 7. Juni; den formelle overlevering af arkivet fandt sted året efter.

Der er opbevaret en lille billet fra Gyldenløve til Schumacher, som viser, hvor sent og næsten tilfældigt denne blev draget ind i den plønske sag; dens indhold er følgende: «Jeg beder Dem lade mig vide, om det passer Dem at spise en bid mad hos mig med grev Ahlefeld og Lilliencron; samme greve har nemlig ladet mig vide, at hans majestæt ønsker, at vi skal forhandle en smule om sagen angående Oldenburg. Jeg venter et par ord for at kunne indrette mig.» Denne samtale førte til, at kongen gennem sit kammer selve juledagen beskikkede de fire mænd: Gyldenløve, Ahlefeld, Lilliencron og Schumacher til at træde i underhandling med hertug Hans Adolf og Kristoffer Gensch. Den slesvigske købmandssøn Andreas Pauli, af den tyske kejser adlet med navnet Lilliencron, var dansk afsending i Wien og særlig fortrolig både med den plønske retssag og med rigshofretten i det hele taget, han var nylig efter kongelig ordre kommen hjem; de andre herrer repræsenterede kronens og hertughusenes interesser. Forhandlingerne førte til en dobbelt overenskomst, afsluttet og underskreven nytårsaften og derefter afsendt til Pløn med Kristoffer Gensch for at blive endelig stadfæstet af hertugen.

Overenskomsten gik ud på en fuldstændig overdragelse af Oldenburg til kongen. Der blev gjort to aftaler, den ene bestemt til at forelægges kejseren til

stadfæstelse, den anden hemmelig; ved den første hævedes processen mellem kongen og Pløn og det halve af grevskaberne overlodes til kongen, ved den anden købtes den anden halvdel for det tilfælde, at den blev tilkendt Pløn i den fortsatte proces med Gottorp.

For at bestemme Hans Adolf til at slutte forliget brugtes der forskellige trusler, om hvilke vi må sige: gid man havde bragt dem til udførelse istedenfor at opnå sit formål med dem! Hertugen har optegnet disse punkter, vistnok for at bestemme sin fader til at give sit samtykke. «Kongen har villet tage Ærø fra os,» siger han, «på grund af resterende skatter; der var alt dømt til eksekution og tropperne er endnu rede.» «Forleningen med Slesvig skulde helt fratages os og al ret til arvefølgen i dette hertugdømme.» «Man havde tænkt på en ny overenskomst med Gottorp til udelukkelse af os; Gottorp har gennem Broktorp, som er her, tilbudt kongen det halve Oldenburg for 600,000 rdl.» «Fra Wien ønsker man et forsvarsforbund med Danmark»; følgen deraf kan let eragtes. De sidste trusler var temmelig tomme; hvad de første angår, var de vistnok også overdrevne, for så vidt som man næppe havde tænkt ret alvorligt på dem, således som man nu gav det udseende af; men at de kunde have været satte i værk, ligger i sagens natur.

Det kom imidlertid ikke så vidt, idet også Joakim Ernst, skønt nødig, gav efter og stadfæstede forliget. Også grev Ahlefeld havde tilrådet ham dette i et indtrængende brev, hvori han kalder det et glimrende tilbud, der aldrig vil blive gentaget, når det nu forkastes;

men af en forkastelse vil der flyde de største farer, ja den vil kunne medføre slægtens fuldstændige ruin.

Den første overenskomst af 31. December 1670 bestemte, at kongen for den ene halvdel af grevskaberne skulde betale 100,000 rdl., hvorfor der dog skulde udlægges jordegods i Segeberg amt til en årlig indtægt af 4000 rdl. Men desuden gjordes der store indrømmelser i henseende til de andre stridsspørgsmål; det bestemtes at plovskatten i de plønske lenslande aldrig måtte sættes højere end til 4 rdl., hertugen skulde ikke kunne stævnes for landretten, og kongen lovede at lade sig hylde i Holsten med udtrykkelig fremhævelse af huset Pløn som sin slægts lensarvinger. De andre Sønderborgere udelukkedes udtrykkelig fra disse indrømmelser. Endelig lovedes det også hertugen, at han skulde blive forlenet med hertugdømmet Slesvig «efter de gamle ceremonier, lensbreve og overenskomster», — ligeledes med udelukkelse af de andre Sønderborgere.

Det andet forlig gik dog endnu langt videre. Heri bestemtes nemlig, at kongen for den anden halvdel af Oldenburg, hvis den tilfaldt Pløn, skulde give 300,000 rdl., deraf de 200,000 rdl. i gods på Als, nemlig Nørborg med Hartspring, Melsgård og Østerholm samt tilliggende bøndergods, omtrent halvdelen af øen, det gamle fyrstendømme Nørborg. Lensbrevet skulde knytte sig til dette len og affattes efter det sidst udstedte, fra 1649; det danske udkast fra 1663 skulde altså opgives og forliget i Odense atter påberåbes. Plovskatten skulde ej heller på Als og Ærø overstige 4 rdl. Endelig brugtes her gentagne gange det ud-

tryk om kongen og hans slægt, også i forhold til hertugdømmet Nørborg: «kgl. majestæt til Danmark, hans arvesukcessorer i regeringen og *lens*arvinger», netop som hvor der taltes om Holsten og om Oldenburg; man havde altså herved fra dansk side indrømmet, at også de kongelige besiddelser i Sønderjylland efter deres væsen var mandslén, ikke suverænt allodium, dele af Danmarks rige.

Dermed var da standpunktet fra Fredrik III's og Gabels tid fuldstændig opgivet. Man havde vel udelukket flertallet af de sønderborgske linjer, men hertugdømmets egenskab af et len i tysk forstand var atter slået fast og dermed i virkeligheden alt det vundne gjort tvivlsomt. Forliget med Pløn førte vel ikke til nogen formel forlening, thi løftet herom blev ikke indfriet, da tiden dertil efter Griffenfelds fald var kommen, men det førte til jævnlig gentagne lensløfter, senere også til Glücksborg, og tvivlen havde fået et fodfæste, som den af Fredrik IV iværksatte indlemmelse aldrig helt kunde få bugt med, så meget mere som inddragelsen under kongerigets styrelse og sprog da manglede alle de forudsætninger, som var tilvejebragte i Fredrik III's tid.

Og hvor kan vi søge ansvaret for dette skæbnesvangre skridt uden netop hos Peter Schumacher? Gyldenløve stod fremmed overfor alle disse forhold; Lilliencron så dem nærmest fra det diplomatiske synspunkt; Ahlefeld vilde gerne skille kongens sag fra Gottorps og har sikkert draget i denne retning, men han kan dog næppe have taget initiativet til en indrømmelse i Slesvig, som stred så meget imod, hvad han selv

forhen havde deltaget i og senere igen som storkansler virkede for. Schumacher derimod var den nye mand i dette spørgsmål; han var ikke bundet ved tidligere udtalelser og hans blik var ikke hildet af åringers kampe. Dette vilde have været en stor fordel, dersom han havde forstået at finde nye og tålelige udveje af en vanskelig konflikt; men det indeholdt tilvisse en endnu større fare, når han ikke havde forstået at tilegne sig den politiske betragtning, der så en livsinteresse for riget i at genvinde sin gamle grænse imod syd. Hvad enten det nu var, fordi han anså spørgsmålet om den sønderjydske forlening for et meget underordnet, eller han ønskede for enhver pris at gøre kongen til behag ved at skaffe ham slægtens stammeland, eller, hvad der vel er det rimeligste, af begge disse grunde, så viser hans deltagelse i disse juleunderhandlinger, der så forbavsende hurtig endte åringers strid, eller dog bragte den ind i en helt ny gænge, at han savnede statsmandens fremskuende blik, selv om han havde verdensmandens evne til at bringe et arrangement til veje og hofmandens lyst til at knytte sit navn til et let i øjne faldende resultat.

Fra hertugelig side var Gensch hovedmanden for forliget. Han var søn af en sachsisk embedsmand og i en alder af 32 år; som ung jurist var han bleven hovmester for en af de nørborgske hertuger, senere hofråd hos enkehertuginden og, efter konkursen, hos Joakim Ernst i Pløn. Han var en udmærket jurist og og behændig politiker, skarpsindig og ihærdig i sine statsretlige indlæg, en svoren fjende af Gottorp og den underfundige Kielman. Forliget i København blev

for ham udgangspunktet for et over 60årigt forhold til de danske konger; han førte fra nu af den fælles dansk-plønske sag mod Gottorp og gik senere over i kongelig tjeneste, fik en tid sæde i konsejlet og oplevede at give sine betænkninger og gode råd i anledning af Sønderjyllands indlemmelse og de sidste stridigheder om Pløn. Han optoges i den danske adel med navnet Breitenau.

Gensch var, som vi så, øjeblikkelig rejst til Pløn med forliget og alt den 10. Januar sendtes han tilbage med ratifikationerne, med takskrivelser til kongen og Ahlefeld og med nogle venlige hilsener til Schumacher; senere fik denne et par guldbægre for sin værdifulde deltagelse i forhandlingerne. Iøvrigt skulde endnu enkelte mindre punkter afgøres; hertugen vilde gerne have sin plovskat yderligere nedsat til 3 rdl. o. l.

Man enedes fra begge sider om indtil videre at fortie overenskomsten, for om mulig at få Gottorp medoptaget i den. Herfra var der nu gjort et forslag til at komme ud af striden på en lempelig måde; Kielman forlangte Flensborg amt foruden en del spredte byer i hertugdømmerne samt 100,000 rdl. for at afstå hertugens rettigheder til Oldenburg til kongen. Dette forslag var simpelthen bleven afvíst som umuligt. Derefter meddelte kongen sin svoger Kristian Albrekt, at man førte forhandlinger med Pløn i København og indbød ham til at sende deltagere fra sin side. Hertugen, der alt havde hørt det samme fra enkedronningen og gennem Puffendorf fra den franske afsending, ridderen Terlon, svarede at han selv vilde komme og gjorde straks alvor af det; i midten af Februar måned ankom han

til København med sine råder, den yngre Kielman og Andreas Cramer; man var på Gottorp så nogenlunde på det rene med, at de to parter alt var enige.

Forhandlingerne med Gottorperne var langt vanskeligere; fra dansk side gik man ud fra, at processen for rigshofretten vilde blive tabt, medens hertugen selv troede at kunne sejre. Cramer bestyrkede ham heri, da det især var ham, som havde opsat de gottorpske indlæg og stridsskrifter; iøvrigt var han ligesom den ældre Kielman grånet i fjendskab mod Danmark. Den yngre Kielman, som ledsagede hertugen, var den mellemste af præsidentens sønner, Fredrik Kristian, senere vicepræsident i regeringen på Gottorp, altså vel den af sønnerne, som faderen anså for den mest begavede og havde bestemt til sin efterfølger. Det er karakteristisk, at præsidenten anså Schumacher for den, som nærmest repræsenterede Gabels ideer ved hoffet, han havde alt før tronskiftet korresponderet med ham og vedligeholdt senere forbindelsen, indtil de begge samtidig kom i ulykke. Nu skrev han for at anbefale ham sin søn ved de forestående forhandlinger. Der er ligeledes bevaret et brev fra denne til Schumacher under opholdet i København, hvori han ligefrem anmoder ham om at meddele, hvad der er aftalt mellem de kongelige råder. Så lidt udpræget var endnu kammersekretærens stilling og så overvejende opfattedes han endnu som den, hvis hovedstyrke var at tage sig af alle og bringe alle i forbindelse med hinanden. Han skaffede da også Andreas Cramer en kongelig stadfæstelse på de adelige privilegier på hans herregård Højerswort i Ejdersted; den udstedtes gennem danske kancelli.

Hertugen førte til trods for den uheldige årstid sin hustru, kongens søster, med sig og gav derved besøget en venskabelig og familiær karakter; følgen deraf var, at man i de første uger ikke kom ret langt i de alvorlige forhandlinger. Først fredagen den 10. Marts lykkedes det ved en sammenkomst, rimeligvis en middag, i «enkedronningens have» (Sofie-Amalienborg), efter nogen disput at komme til en endelig aftale; hertugen lovede at afstå sine rettigheder til grevskaberne for 150,000 rdl., hvorefter kongen skulde affinde sig med Pløn. De gav hinanden håndslag herpå og de tilstedeværende lykønskede dem; blandt disse var Gyldenløve og hertug Hans Adolf af Pløn; Kristian Albrekt fortalte selv de fremmede afsendinge, hvad der var sket, og modtog også deres lykønskning. Kongen sendte straks Schumacher en endnu bevaret billet, i hvilken han blandt andet siger: «nu har min drøm fået ende så vidt, kunde vi drømme noget godt om Pløn endnu, da var det vel. I kommer nok engang herop i aften, eller I kan skrive mig Jere tanker til.» — Det gjaldt nu om at få Pløn til at bære en del af denne udgift, og en senere billet fra samme dag underretter da også Schumacher herom: «Gyldenløve har alt talt med hertugen af Pløn heroppe og har hert. allerede ladt sig ud imod ham ongefær på 20,000 rdl., men han havde ingen kommission af hans hr. fader derom, og mente dog, han kunde nok gøre det. Gyldenløve formener, han giver vel mere til endnu. Hertugen af Gottorp glæder sig nu selv, at han er kommen ud af dette væsen og er bleven akkord med mig for de 150,000 for alt. Jer brev har jeg straks brændt.»

En fransk billet fra Gyldenløve til Schumacher, skrevet samme dags aften kl. 11, lyder således: «Hvis De synes så, kan vi imorgen kl. 7—8 gå til hertugen, jeg skal komme og tage Dem med; jeg håber han vil gå til 40 eller 50,000 rdl.» Denne overenskomst skulde i virkeligheden blive udgangspunktet for en række bitre stridigheder, ja for en langvarig kamp på liv og død.

Dagen efter mødtes de danske råder, Gyldenløve, Schumacher og Lilliencron, med Kielman og Cramer i rådstuen foran slottet for at føre forliget igennem. De kongelige tilbød at betale halvdelen af den lovede sum i jordegods (den kongl. halvdel af Slesvig domkapitel), halvdelen i rede penge. Dagen efter mødte de hertugelige med et modprojekt: handelen skulde kun gælde hertugens egen linje, ved dens afgang skulde hans broders efterkommere have deres ret til Oldenburg forbeholdt. Beregningen af godset opstilledes ligeledes forskelligt. Samme aften traf hertugen atter sammen med kongen i enkedronningens have; han var meget rådvild, men indrømmede omsider, at han måske kunde nøjes med i almindelighed at forbeholde broderens ret; han lovede at tænke over det til dagen efter. Næste morgen mødte de danske delegerede hos hertugen; de foreholdt ham, at et almindeligt forbehold for broderens ret, som han straks havde taget, ikke kunde strækkes så langt; men han fastholdt nu sin påstand, selvfølgelig efter rådførsel med sine ledsagere. Det bestemtes da, at han først skulde forhandle med sin broder og mødet da fortsættes. Anden dagen efter

tog han afsked og drog tilbage til Gottorp og til sin gamle regeringspræsident, der var så rig på udflugter.

Under alle disse forhandlinger havde der ikke været tale om forliget mellem kongen og Pløn; man fandt det derfor passende at forandre dets datering for at undgå de bebrejdelser for tvetungethed, som ellers vilde blive rettede mod parterne. Denne forandring er foretagen i den simplest mulige form, idet dagen i de originale dokumenter er streget over og 18. Marts 1671 sat i steden for 31. December 1670. Herefter er da de originale ratifikationer, udstedte på pergament og med hængende segl, daterede (18. og) 30. Marts, under hvilket datum de er trykte og mangfoldige gange omtalte. Hertug Joakim Ernst, der lovede at slå 55,000 rdl. af på sine fordringer, hvis Gottorp vilde lade processen falde, udnævntes i disse dage til ridder af elefanten; sønnen, der fik løfte om at arve denne orden efter ham, forlod København straks efter Kristian Albrekt og drog tilbage til sin kommando i Ungarn.

Under 24. Marts skrev Kristian Albrekt egenhændigt til kongen, med tak for udvíst gæstfrihed og om vanskelighederne ved forliget. Han vilde nødig gå fra sit ord, men overenskomsten var skadelig for slægtens interesser og hans broder kunde næppe gå ind på den; han havde efter faderens testamente 4000 rdl. om året af grevskaberne. Han bad om, at der måtte blive sendt en kongelig minister til Gottorp for at genoptage forhandlingerne. Dette brev blev overbragt kongen af hertugindens hofmester Jasper Buchwald, og besvaredes den 1. April af Kristian V. Han holder

i dette svar sin svoger nær til ilden: han har givet sit fyrstelige ord og håndslag, ikke på en anmodning, men på en overenskomst, som han selv indtrængende havde søgt og formået sin hustru og enkedronningen til at søge for ham; han havde selv fortalt den svenske afsending og tilskrevet hertugen af Brunsvig derom. Alligevel erklærer kongen sig rede til at pålægge statholderen grev Ahlefeld at gå til Gottorp for at høre på hertugens forslag.

Lilliencron skulde nu tilbage til Wien; han fik 2. April en hemmelig instruks, hvorefter han i tilfælde af at forliget med Gottorp ikke kom i stand, skulde skynde på processens afgørelse for rigshofretten. Han opsøgte på vejen Fr. Ahlefeld på Gråsten og satte ham ind i sagernes stilling; derefter gik denne til Gottorp. Her kom man dog ikke af stedet; Kielman kom med sine sædvanlige forsikringer om hengivenhed for kongen og iver for et godt forhold mellem ham og hertugen; men Ahlefeld sigter ham i sine breve åbent for at have bragt hertugen på andre tanker. Efter tre dages forhandlinger skrev Kristian Albrekt til kongen, at han ikke for så billigt køb kunde slippe et land, som gav et rent årligt overskud af 50,000 rdl., at hans ret var så godt som sikret ved den forestående dom osv. Han forlangte nu udlæg i landskabet Bredsted og kapitelsgodset, 4000 rdl. årlig til sin broder, og hylding i grevskaberne sammen med kongen som arving efter hans slægt. En månedstid efter kom det til nye forhandlinger i Flensborg, og her erklæredes det da åbent, at hertugen ikke kunde stå ved en så ufordelagtig overenskomst som den i København sluttede. Han tyede

nu til Sveriges indblanding og dermed kom sagen ind i et helt nyt spor.

Den forandrede stilling i processen Oldenburg trådte kort efter klart frem for offenligheden, idet man fra Gottorp udgav en «kurzgefasste recapitulation» af striden, i hvilken forhandlingerne i København omtaltes. Gensch svarede med et udførligt skrift, der gentog påvisningen af Pløns ret og gav en fremstilling af tildragelserne i København fra et modsat synspunkt.

XII. DET LYKKELIGSTE ÅR.

FORÅRET 1671—72.

Kongens salving var fra tid til anden bleven opsat og fandt først sted i forsommeren 1671. Grunden hertil var vistnok de skiftende strømninger i hofkredsene, idet man snart vilde lægge mere, snart mindre i denne højtidelighed. At Schumacher herved spillede en hovedrolle, er en selvfølge; han forstod at give hver tanke og hver stemning sit mest tilsvarende udtryk og der foretoges derfor næppe noget af mere end almindelig betydning i de år, da han var kongernes betroede mand, uden at han havde affattet programmet for det. Således var det gået ved Fredrik III's begravelse og det samme gentoges nu ved salvingen og alt hvad dermed stod i forbindelse.

Det synes først at have været tanken fuldstændig at bryde med alle traditioner i kongehuset. Således indberetter de fremmede afsendinge, at den afdøde konge kun rent foreløbig er bleven bisat i Roskilde; der skulde indrettes et gravkapel til arvekongerne ved Nikolaj kirke i København. Muligvis har det været Fredrik III's eget ønske; det var ret naturligt, at han

også efter sin død vilde blive i sin rede, indenfor de volde, som han med så stor hæder havde forsvaret. Men planen blev ikke fastholdt, måske på grund af de rent praktiske vanskeligheder, muligvis også fordi man ikke vilde give hovedstaden alt for meget. Ser man hen til den omstændighed, at København endog blev opgivet som kroningsstad, må man snarest lægge hovedvægten på dette sidste. Alt i slutningen af November 1670 er det fastslået, at salvingen skal foregå på Fredriksborg, i slotskirken, ikke som de tidligere kroninger i Frue kirke i København.

Højtideligheden var sat til mellem jul og nyår; da man kom længere hen imod julen, taltes der om hellig tre kongers dag. Derefter blev det atter udsat til foråret. Imidlertid kom de andre spørgsmål, som varsatte i forbindelse med salvingen, stærkere frem i forgrunden. Ahlefeld, Gyldenløve og Schumacher tilrådede oprettelsen af en «herrestand», bestående af grever og baroner, ved siden af gehejmeråderne; derved vilde man opnå at splitte adelen og med større føje kunne forringe lavadelens betydning. Endvidere måtte der træffes en bestemmelse om rangen ved hove, mellem de forskellige embeder og værdigheder. Og endelig påtænktes der indførelsen af en ny ridderorden, ved siden af den gamle elefantorden, der derved skulde hæves yderligere og indskrænkes til de højeste embeder i staten.

En ophobning af alle disse foranstaltninger sammen med kongens salvlng vilde unægtelig have givet denne en usædvanlig glans, men dette vilde næppe have passet sammen med hvad der var påtænkt i konge-

loven. Der haves en tysk notits fra kongens hånd, hvorefter grever, baroner og riddere skulde udnævnes et par dage før salvingen; der tilføjes, at den kirkelige handling var aftalt med biskoppen (Hans Vandal). Det ceremoniel, hvortil disse bemærkninger var knyttede, hidrørte åbenbart fra overhofmarskal Winterfeld og må stamme fra en tid, da den adelige indflydelse var overvejende; højtideligheden synes dengang at være foreløbig fastsat til 1. Maj. Senere har imidlertid Schumacher givet det hele en anden form. Rangbestemmelserne, hvorunder udnævnelsen af grever og baroner, udstedtes først, 14 dage før salvingen; ridderslaget derimod udsattes til efteråret, da en tronarvings fødsel ventedes, den første herhjemme efter 1660. Derved sprængtes højtideligheden i tre, indbyrdes uafhængige akter, hver især et stærkt og klart udtryk for enevældens tankegang, i modsætning til kroningsceremoniernes konstitutionelle præg. Dette vilde tildels være gået over også på salvingen, hvis den var bleven forherliget med det traditionelle ridderslag m. m.

Rangforordningen var der gjort forslag til af Schak, Kørbitz og Scavenius, henholdsvis repræsenterende hæren, hoffet og den borgerlige embedsstand; det var ved kammerordre af 10. Januar pålagt dem at indkomme med deres udkast inden 14 dage. Som sædvanlig skaffede Schumacher sig derved et sagkyndigt grundlag for sit eget arbejde.

Forordningen udstedtes den 25. Maj, samme dag som kongen stadfæstede en ny gemaksordinans og det af Schumacher udarbejdede ceremoniel til salvingen. Der blev opstillet ialt 55 rangnumre, af hvilke mange

dog kun indeholdt et enkelt navn eller embed, medens andre har form af hele embedsklasser. Som nr. 1 står «kongernes naturlige sønner», for tiden kun Ulrik Fredrik Gyldenløve; de får noget senere benævelsen «høje ekscellence». Derpå kommer de høje rigsembeder (2—7), begyndende med feltherren og afsluttende med den norske statholder. Efter dem de andre gehejmeråder, deriblandt vicekansler, viceskatmester, statholdere og vicestatholdere i hertugdømmer og grevskaber, feltmarskaller og generaladmiraler; de har alle benævnelsen «ekscellence»; de, som tillige er grever, rangerer over de andre, medens ellers embedsalderen gør udslaget. Først derefter kommer grever, friherrer og riddere, generalløjtnanter, overhofmarskal, oversekretærer i kancelliet, overjægermestre, etatsråder osv. osv. Sidste numer udgør kollegiernes sekretærer, i følgende orden: krigskollegium, kancellierne, skatkammeret, admiralitetet og kommercekollegiet. Først derefter kommer den menige adel og de andre stænder; der loves de anseligste af adelen, at de skal blive benådede med en eller anden charge i rangen (titel), for så vidt det måtte behage kongen.

Der kan ingen tvivl være om, at denne rangordning jo måtte træffe adelen hårdt. Hvad var der nu blevet af dens selvskrevne forrang i samfundet og staten, siden hver «karakteriseret» borgermand skulde gå foran de rigeste og anseligste adelsmænd, med mindre de skaffede sig en benådning på højere rang fra hoffet! Højt over de almindelige adelslægter stod endvidere grever og baroner med arvelig rang og med mange andre forrettigheder, som samme dag blev lovede dem,

der fandtes værdige til udnævnelsen og var villige til at oprette grevskaber og baronier. De fik kalds- og birkeret, skattefrihed på hovedgårde og en del af bøndergodset, ret til at lade herskabet gå i udelt arv til ældste søn osv. — alt i strid med den almindelige lovgivning og kongelovens stærke udtalelser om kongens ubegrænsede ret til at udnævne embedsmænd osv. Til gengæld måtte ejerne af de større godser, der skulde gøres til herskaber, finde sig i en væsenlig indskrænkning af ejendomsretten; fra frj ejendom (allodium) blev det til len (fevdum) af kronen, båndlagt med hensyn til besiddelsen og i mange henseender unddraget besidderens frie rådighed.

Men der skabtes herved en «herrestand», der blev lige så fordærvelig for den gamle adels stilling som de borgerlige stænders optagelse i kollegierne og højesteret. Allerede forud havde kongen påbegyndt nobiliteringen af borgerlige embedsmænd, hvorved man fik adelsslægter uden jordejendom; de gamle bestemmelser om, at adel ikke kunde nedarves til uadelig hustrus børn, betragtedes som bortfaldne, og mænd af fremmed adel blev, hvis de ønskede det, samtidig med deres indtrædelse i statstjenesten naturaliserede. Ved disse forskellige bestemmelser, der alle fra nn af trådte i virksomhed, lykkedes det fuldstændig at sprænge den historiske adel i Danmark og hævde kongemagtens absolute overhøjhed også i samfundet.

De første grever og baroner nævnes alt i rangforordningen og deres udnævnelse regnedes fra samme dag. Det var Gyldenløve, Hans Schak, Kristoffer Parsberg, Mogens Fris og Otte Rantzov, som blev grever,

medens Winterfeld, Ruse (Ryssensten), Hollænderen Amerongen og Oluf Rosenkrans blev friherrer. Rigsgreverne Anton af Altenburg, statholder i Oldenburg, og Ditlev Rantzov, vicestatholder i hertugdømmerne, blev naturaliserede. De fremmede afsendinge fortæller, at flere danske adelsmænd nægtede at modtage de titler, som tilbødes dem, således vilde Retz og Henrik Bjelke ikke være grever. Det var da også klart, at alle de, som holdt på den gamle adels integritet, måtte være imod det nye, der her bragtes ind; men enighed var der heller ikke heri at tænke på. Det var en sejr for kongemagten, at mænd som Otte Rantzov og Oluf Rosenkrans søgte de nye værdigheder efterat have været ordførere for adelens forrettigheder, og i den følgende tid gentog det samme sig med andre. Mogens Skel kunde længe nok skumle over denne rangsyge i sin «herrestandskomedie», — han sigtede vel nærmest på sin svigerfader Oluf Rosenkrans, hvis hustru Birgitte Krabbe havde været om sig hos sin «synderlig gode ven» Peter Schumacher for at opnå dette og andet, — kendsgerningen stod ikke til at rokke og satiren skød da også langt ud over målet. At det dog fortrinsvis blev fremmede, som kom til at udgøre den danske «herrestand», var en ulempe, som havde sine naturlige grunde i hele den standsforskydning, som blev en følge af adelens mangel på evne til at hævde sin plads, efterat det nedarvede kunstige værn for dens forrettigheder var nedbrudt.

For Schumachers vedkommende bragte rangforordningen af 25. Maj den første af de mange nådesbevisninger, som i de følgende måneder strømmede ind over

ham. Han havde på kongens navnedag, den 14. Maj, sendt ham et «bindebrev», således som det jo dengang og længe efter var en almindelig skik overfor gode venner, — han påstår i sine vers, at det også var skik i Rom at binde kejseren —; den bøn, han binder, er dog helt ubestemt: «jeg ønsker intet mer end nåde, miskundhed,» hedder det. Kongen løste sig imidlertid ved at gøre ham til ekscellence, og vi finder ham da således i rangforordningen som yngste gehejmeråd, nærmest efter Kort Adeler, der som generaladmiral samme dag var rykket ind på denne plads. Han var derved altså sprunget op over grever og friherrer, for ikke at tale om en hel række høje hofembedsmænd, generaler og admiraler.

Samme dag opnåede han en anden udmærkelse. Der blev udfærdiget en ny «gemaks-ordinans» med nogle forandringer i den gamle; koncepten til denne, omredigeret med Schumachers hånd, er bevaret. Blandt hans tilføjelser er især den af betydning, at han nævner overkammerherren (Gyldenløve) tilligemed den tjenstgørende kammerherre eller kammerjunker som berettigede til ukaldede at gå ind i kongens eget kammer. Hertil har han så senere, selvfølgelig efter kongens ordre, føjet «gehejmekammersekretæren». Denne umiddelbare adgang til monarkens person, som han altså af politiske personligheder kun delte med Gyldenløve, var fra nu af et fortrin, som han nød lige til sit fald og som efter sagens natur blev af den største betydning for ham.

Salvingen foretoges altså i Fredriksborg slotskirke, den 7. Juni. Der siges i ceremoniellet, at kongen

«betragter denne vores salving som en devotionsakt alene, hvorved vi os med den alregerende Gud i himlen nærmere og kraftigere forene og forbinde», hvorfor han «ingen overflødige ceremonier eller stor vidtløftighed» vil have. Det var fra først af påtænkt, at dronningen skulde salves ligesom kongen og at dennes broder som nærmeste tronarving skulde gå med i den højtidelige procession til kirken; men begge dele blev opgivne. Dronningen kunde som reformeret ikke bekvemme sig til at gå til Herrens bord med kongen, og biskoppen havde betænkeligheder ved under de omstændigheder at foretage salvingen; Schumacher fandt da efter kongens opfordring på den udvej at erklære det for unødvendigt at foretage denne indvielse for dronningernes vedkommende: de skulde jo ikke deltage i regeringen, og hvad retten til at bære krone angår, «ere de formedelst deres ægteskab med en arvekonge fuldkommen kronede og med alle regalierne sirede.» Dronningen indtog derfor sin plads i kirken i den sædvanlige stol og det samme blev tilfældet med prins Jørgen; enkedronningen og hendes døtre holdt sig helt borte på grund af den ikke aflagte sorg.

Ceremoniellet var i stort og småt så afvigende fra kroningshøjtiden som mulig. Medens valgkongen red til kirke, fulgt af rigens råd og i almindelig ridderdragt, gik arvekongen til fods, i kongeligt skrud, med krone på hovedet og regalierne på sig, kun fulgt af sine hofmænd med enkelte høje embedsmænd: himlen over ham blev båren af de to kanslere og de to forsvarsministre; statholderen af Norge og vicestatholderne over hertugdømmerne og grevskaberne bar hans

slæb. I kirken bestod højtiden fordum dels i en salving, der dannede indledningen, dels i kongens iførelse af kroningsdragten og overleveringen af de fire regalier: han kaldtes «nåde», indtil kronen havde berørt hans isse, fra det øjeblik af var han «kongelig mæjestæt». Arvekongen derimod mødte i kirken med regalierne, som han selv havde taget til sig, og hans «devotion» viste sig deri, at han lagde dem fra sig under salvingen, for derefter igen at iføre sig dem. Salvingen fandt tidligere sted på den højre håndrod og mellem skuldrene, for at betegne kongens hellige magt over de stærke og hans forpligtelse til at støtte de svage, således som den gode hyrde bar det fortabte lam på sine skuldre. Arvekongen salvedes på hoved, bryst og hånd i den trefoldige Guds navn.

Det er betegnende, at af konsejlets medlemmer Fredrik Ahlefeld lå ved landdagen i Rensborg og Kiel, medens rigsmarsken (Kørbitz) slet ikke nævnes; af de øvrige gehejmeråder kom ingen tilstede. Derimod spillede Gyldenløve og Schumacher en fremtrædende rolle, således at Iver Hertzholm, der udgav en poetisk beskrivelse af højtiden, med en vis ret tilegnede disse mænd den. Gyldenløve fungerede som overkammerherre; han bar rigsæblet, når kongen skilte sig ved det, og han åbnede hans trøje ved salvingen. Schumacher derimod stillede den gyldne oljebuddike på alteret og lagde kongeloven ved siden af den; denne blev af biskoppen læst op for den samlede menighed, hans tale blev en omskrivning af den, en glødende udmaling af kongemagtens ubegrænsede ret. Kongen havde i dagens anledning skænket Schumacher

sit billed, indfattet i en guldkapsel, besat med ædle stene, og bestemt til i et lyseblåt bånd at bæres om halsen. Hertzholm fremhæver stærkt hans betydning for denne højtid; han kalder ham en «Samuel», den der har forfattet kongedømmets lov, måske end ikke uden hentydning til at det egenlig er ham, der ligesom profeten indvier kongen med den hellige olje, som han flyr bisperne.

Den beskedne form, som festlighederne på Fredriksborg fik, havde også sin finansielle side. Kongen var klædt i en trøje, skåren efter Kristian IV's skik, og hoffet var fulgt efter, da kongen ønskede at indføre den som nationaldragt. Andre udgifter var holdte indenfor snævre grænser, om end højtideligheden skildres i de mest overdådige udtryk. Hertzholm vurderer kronen til over syv tønder guld og det andet i lighed dermed, men han skyder herved langt over målet; den sættes nu til trods for pengenes formindskede værdi til mindre end femte delen heraf. Kongen havde gjort et stort indkøb af ædelstene hos baron V. F. Wedel, senere greve af Wedelsborg, og den franske afsending Terlon havde måttet betale dem mod senere afregning; de beløb sig til en sum af 36,000 rdl. Rimeligvis er de bleven brugte til yderligere at smykke regalierne. Kronen havde forud for salvingen været offenlig udstillet i tre dage hos den guldsmed (Povl Kurtz), som havde lavet den. Som særdeles prægtig skildres ligeledes kongekåben, tronens tæpper osv.; garden havde fået nye røde uniformer. Det er ikke usandsynligt, at man fra hoffets side har ønsket at fremkalde overdrevne forestillinger om de værdier, det her drejede

sig om; digteren mener, at kroningerne i kejserriget og i Frankrig står i skygge for denne salvingsakt. Reaktionen herimod udeblev ikke; der opkom endog sagn om, at kong Kristian hin dag i Fredriksborg havde båret en forgyldt kobberkrone!

Det var efter de nådesbevisninger, kongen havde givet Schumacher, blevet næsten en urimelighed, at han endnu tilhørte «den private stand». Han var den første og eneste borgerlige ekscellence, medens han i det sidste års tid havde været med til at nobilitere flere borgerlige, der stod i langt beskednere stillinger. Man kan tilvisse ikke bebrejde ham, at han nu ligeledes lod sig overflytte i den højere stand, da det dog ikke stod til ham at hindre dens fortsatte anseelse i samfundet. Han havde været med til at bryde adelens politiske forhåbninger og at underordne den alle de talrige rangspersoner; videre kunde hin tid allerede af hensyn til andre lande ikke komme. At han nu for sit eget vedkommende gav efter for ønsket om at få et smukkere og mere udtryksfuldt navn end det han havde arvet efter sine fædre — (slægten kaldtes i København på dansk «Skomager») — kan ikke forundre nogen og bør næppe skrives på hans store synderegister over senere åringers forfængelighed. Det synes end ikke udelukket, at ønsket dengang mere har været næret af andre, særlig kongen og Gyldenløve, end af ham selv.

Alt før julen havde man efter Villum Langes udsagn i Viborg talt om at Schumacher vilde blive optagen i adelsstanden; kort efter nævnes han i København blandt de vordende friherrer. Senere hedder det,

at han har afslået denne værdighed. Måske har den slet ikke været tilbudt ham, måske har han foretrukket gehejmerådstitlen med den højere rang; men det kan jo også være, at han endnu dengang har sat pris på at hævde sin stand og føre bevis for, at en borgerlig mand kunde blive ekscellence, når kongen vilde. Det sandsynligste er vistnok, at denne dog ikke ønskede en fortsættelse heraf og at Gyldenløve, der holdt af at betegne sig selv som «løven», sin ven som «griffen», vilde have dette udtrykt i selve navnet.

Den ydre anledning til Schumachers forvandling til «Griffenfeld» gav et mageskifte med kronen, hvorved han gav sin hustrus fra farfaderen arvede jordegods i Andvorskov amt, ialt 521½ tdr. hartkorn, for Tønsberg provstis gods i Norge. At han netop søgte herop kunde have en dobbelt grund. Gyldenløve havde året i forvejen af Nils Langes børn købt Fridsø jernværk med forskellige hovedgårde, grundstammen til hans senere grevskab Lavrvig, og det er altså rimeligt, at han har fremhævet disse egnes skønhed og frugtbarhed. Men Schumacher havde også selv, som vi har set, ældre tilknytningspunkter heroppe, dels fætrene fra Roskilde, der boede i nærheden, dels vennerne fra rejsen og fra kancelliet, de rige brødre Tønsberg, der hørte hjemme her; han stod stadig i nær forbindelse med Mattis, der nu boede i Kristiania.

Ved skøde af 14. Juli 1671, medunderskrevet af hans hustrus frænder, overdrog «Griffenfeld» det nævnte gods til kongen, hvorimod han dagen efter fik dennes skøde på Tønsberg, til omtrent samme værd (27,000 rdl.), med tillæg af Sæm kongsgård som gave; den be-

regnedes med sit tilliggende til 5715 rdl. Der tilføjes derefter i skødet, at denne kongsgård fra nu af skal hedde Griffenfeld og at den nye ejer med hans efterkommere til et stedse værende nådestegn skal bære navn derefter; hans «fædrene våben» er endvidere bleven «smykket med åben hjelm og gylden krone forbedret»; over hjelmen og kronen sattes en hel grif med udslagne vinger.

Det var et historisk navnkundigt sted, til hvilket navnet Griffenfeld knyttedes. Sæm (Søhejm) kongsgård nævnes i sagatiden som det sted, hvor Harald Hårfagers søn Bjørn Farmand blev overfalden og fældet af sin broder Erik Blodøks; hans grav fandtes endnu i den store «Farmandshøj». Men i den tilliggende fylkeskirke havde den irskfødte Harald Gillekrist taget gudsdom på sin kongelige byrd ved at gå over ni glødende plovjern. Det var tvetydige varsler for den nye jorddrot!

To måneder efter udfærdigedes Griffenfelds bestalling som gehejmeråd (14. September 1671). Dette var dengang en selvstændig akt, hvorved embedsmandens løn fastsattes, den fulgte ofte længe efter edsfæstelsen. Griffenfelds løn sattes til 3000 rdl. og udnævnelsen skulde regnes fra 1. Maj 1670, den dag, fra hvilken efter reduktionen kongens ældste udnævnelser tog deres begyndelse. Han betegnede derved, at Griffenfeld havde været hans gehejmeråd lige fra regeringens begyndelse.

At bestallingen iøvrigt udfærdigedes nu, havde måske nærmest sin grund deri, at vicekansleren grev

Kristoffer Parsberg den 24. Avgust var afgået ved døden. Adskilligt syntes at tale for at Griffenfeld blev hans umiddelbare efterfølger, men dette vilde have været en påfaldende forbigåelse af Erik Krag, som var ældre gehejmeråd og endnu sad i kancellikollegiet. Der blev da truffet den bestemmelse, at Krag skulde have vicekanslerens sportler uden at få hans embed, der indtil videre henstod ubesat; han fik derfor heller ikke sæde i konsejlet. Udfærdigelsen af Griffenfelds bestalling med den høje løn (12,000 kroner) synes derimod at tyde på, at han fra nu af skulde betragtes som virkeligt medlem af kongens «højeste råd», samtidig med at han vedblivende førte protokollen.

Kroningshøjtidelighederne var forhen altid bleven afsluttede med ridderslag, og det samme havde oprindelig været påtænkt for Kristian V's salving, om end måske i en forandret rækkefølge. Alt i April siges de 23 røde og hvide ridderkors at være færdige; men derefter blev ridderslaget udsat til efter dronningens forløsning i efteråret.

Det var selvfølgelig Griffenfeld, som havde udtænkt den nye ridderorden, der skulde forherlige det nationale kongedømme ved at anvende danebrogstegnet. Først flere år efter lod han udgive et skrift, som skulde bevise denne ordens ælde; det var forfattet af Tomas Bartholin, den i udlandet mest bekendte danske videnskabsmand, og derved beregnet på at vinde indgang i den lærde verden. Griffenfelds del i selve sagen var tilstrækkelig antydet og skriftet var ledsaget af hans portræt; men de egenlige arkivstudier blev tilskrevne Villum Worm, hvis navn jo ligeledes gennem faderen

stod i første række med hensyn til alt, oldsager vedkommende.

Der er dog noget gådefuldt ved dette skrift og overhoved ved ordenens oprindelse. Medens der ingen tvivl er om, at Bartholins bevisførelse for, at kong Valdemar efter slaget ved Reval havde indstiftet en ridderorden af danebrog, helt igennem er bygget på mistydede eller opfundne aktstykker og forfalskede billeder, synes det ikke mindre vist, at selve tanken har en vis historisk berettigelse. Det må antages, at danebroge dengang netop er fremkommet som tegn på en dansk ridderorden i Estland i lighed med den tyske i Livland, som var stiftet få år tilforn; det hvide kors var Johanniternes ordensmærke, medens den tyske orden havde taget tempelherrernes røde kors.

Men kunde Griffenfeld have nogen kundskab herom? og hvis han havde det, var det da hans egen iagttagelse eller andres? Var det ingen af delene, hvad man snarest må antage, da hint skrift ikke giver et eneste videnskabeligt tilknytningspunkt, så nødes man til at indrømme, at Griffenfelds geniale evne til at gribe det ideelt betegnende, det symbolsk skønne, i dette tilfælde har givet sig et af sine mest slående vidnesbyrd. Det vilde sikkert have været umuligt at finde et ædlere tegn, et kærere navn eller en indholdsrigere historisk tilknytning end den, Griffenfeld anvendte.

Ordensuddelingen fandt sted den 12. Oktober på Rosenborg; elefantridderne af konsejlet var tilstede og Gyldenløve spillede også ved denne lejlighed en fremtrædende rolle. De vordende riddere førtes frem til

kongens trone, knælede på dens fod og fik ordensbåndet lagt om halsen af majestætens hånd; ridderslaget var opgivet. Mærkeligt nok kan det ikke med vished opgives, hvor mange der den dag gjordes til riddere; samtidige kilder nævner kun 19, men senere oplysninger har 23 navne. Der er den mærkelighed herved, at der alt i foråret tales om 23 ridderkors, og dette tal synes der at være tillagt en bestemt betydning. I så tilfælde må der vel være tænkt på de 23 rigsråder, hvis tal var fastsat ved håndfæstningen, og tanken har da vel nærmest været den, nu efter konsejlets oprettelse at give også dette tal et nyt indhold.

Valget af personer til den nye værdighed faldt for det meste af sig selv. Gennemgår man ranglisten af 25. Maj, vil det vise sig, at kun de syv første og to andre mænd i denne var riddere af elefanten, nemlig samtlige medlemmer af konsejlet, de to tyske vicestatholdere og feltmarskallen Klavs Ahlefeld. Ved tildelingen af den nye orden blev kansleren og vicekansleren i Norge (Ove Bjelke og Marskal) såvel som den gamle rigsråd Henrik Rantzov forbigåede, hvorimod de andre, — ialt ti — ekscellenser modtog den. Endvidere tildeltes den grev Mogens Fris, fire baroner, Jens Juel, overjægermester Hahn, general Fredrik Ahlefeld og prins Jørgens hofmarskal v. Osten. Foruden disse nitten nævnes endnu fire fremmede; to andre, blandt dem Erik Banner, havde på grund af afrejse fra byen alt fået den en tid iforvejen.

Hermed afsluttedes da også rækken af de nådesbevisninger, som kongen ønskede at give sin betroede mand og trofaste støtte i det første vanskelige regeringsår. Fra

den mere beskedne plads som borgerligt medlem af kollegierne og kongens kammersekretær var han rykket op blandt ekscellencerne, han var bleven adelig godsejer og ridder og der var tillagt hans embed anselige indtægter. Rent personlig nåede han på dette tidspunkt sin højeste lykke: en rig virksomhed, en højt ansét, men ingenlunde særlig udsat stilling i staten og samfundet, og et lykkeligt hjem. Hans ungdoms dristigste drømme syntes på en vidunderlig måde virkeliggjorte; digtningens og tankens symbol, den gyldne grif, var bleven hans adelige våben og navn, og han var ridder af en orden, hvis skønne danske symbolik han selv havde dannet. En ung og elskelig hustru styrede hans rige hjem og gav ham håb om at blive stammefader til en berømmelig slægt. Hans sind havde endnu den lykkelige ligevægt, som under alle skiftende forhold havde været hans styrke.

Ved siden af Griffenfeld stod Gyldenløve. Også i den henseende var det et lykkeligt år, at endnu ingen varig misstemning opkom imellem dem; de følte sig henviste til hinanden og var glade i hinandens venskab. Gyldenløves småbreve fra denne tid vidner tilstrækkeligt om, hvorledes de holdt sammen, både i kongens tjeneste og overfor kongens nådesbevisninger; Gyldenløve takker Griffenfeld for det hus, kongen har skænket ham, og de andre gaver, han opnår, og det ses, at han til gengæld minder deres fælles herre om Griffenfelds interesser.

Kongen tænkte på at forvandle Hallandsås foran byens gamle Østerport til et stort torv, omgivet af monumentale bygninger; det var vel endog meningen her

at opføre et nyt kongeslot. Gyldenløve var blandt dem, der da skulde bo her i mindre palæer; han forberedte alt 1670 opførelsen af et sådant, og det følgende års Mikkelsdag fik hans store byggegrund ved Nyhavn kongelige privilegier på skattefrihed. Samme dag ophøjedes hans norske gods til et grevskab Lavrvig: «det skal holdes for det første grevskab i vore riger,» hedder det i kongebrevet, og det benådes med et eget våben: en kronet leopard med gylden stridsøkse i blåt feld, så nær op til Norges riges våbenmærke som muligt.

Et fjerdingår efter tillagdes der Gyldenløve titlen «høje ekscellens» og ud på foråret lagde kongen egenhændig grundstenen til hans prægtige palæ, det nuværende Charlottenborg. Samtidig fik han skøde på den af Jakob Pedersen erhvervede «lille dyrehave», der efter ham fik navnet «Gyldenlund» (Charlottenlund) og nu blev indrettet til forlystelsessted. Endelig fik han skøde på Mørup gård ved Ringsted som frit gods, med forpligtelse til her at holde to ryttere til kongens tjeneste.

Forholdet mellem de to venner blev mere og mere fortroligt; de opgiver i brevene alle titler, de indbyder hinanden eller sig selv til middags- eller aftensmåltid på tomands hånd; der er tale om «lønporten», ad hvilken Gyldenløve vil komme til sin ven o. s. fr. Navnene Alarik, Sokrates og Alkibiades bruges jævnligt i brevene og især de sidste to tillægges der en alvorligere betydning. Gyldenløve takker således sin «kære Sokrates» for at han har påvirket ham til at forandre sin letsindige levemåde, og da hans pårørende

fra Holsten, Fredrik Bryggeman, kom hertil og blev sekretær i det tyske kancelli, optoges han i samme historiske ramme og kaldte sig Æskines, efter den af de sokratiske lærlinge, om hvem mesteren sagde, at han alene forstod at sætte pris på ham. Hvorvidt noget lignende var tilfældet i forholdet mellem Griffenfeld og Bryggeman, véd vi intet om, da han et par år efter opgav sin embedsbane og gik i fremmed krigstjeneste.

Som altid spores der dog også ved denne tid dønninger af Gyldenløves noget vanskelige sind. Han var opfarende og kunde let føres på afveje af dem, der vilde sætte ondt hos ham for Griffenfeld. Især var hans skinsyge let at sætte i bevægelse; han kunde ikke tåle at Griffenfeld holdt på andre ved siden af ham, og i forholdet til kongen var der vel også til sine tider stof nok til misnøje. Der er bevaret et omslag til en del af Gyldenløves breve, hvorpå Griffenfeld har skrevet: «min ven Alariks svagheder», hvortil der da er føjet på latin: «enten må man beholde disse med hine eller hine må fjernes med disse». Der må herved sigtes til et andet omslag, som nu er tabt, og som da vel indeholdt «Alkibiades»s elskværdige breve. I så fald sigter hine ord dog næppe blot til brevene, men snarest til vennens egenskaber («svagheder»), og Griffenfeld vil da give til kende, at det er gået op for ham, hvorledes svagheder og fortrin er sammenknyttede hos denne mand, så han enten må holde på eller forkaste begge dele. Mere bestemte antydninger af, hvad det kunde dreje sig om, får vi først af Griffenfelds skrivkalender for 1672, desværre den eneste,

som er opbevaret. Her hedder det straks nyårsdag (på engelsk) efter de sædvanlige bogstaver, der antyder en latinsk bøn: «Lion d'or bragte mig til at tro ét og gjorde et andet med hensyn til Reventlov; han skaffede ham riddenværdigheden af danebrog.» Under 3. Januar hedder det: «En stor løgn blev sagt om min person. Men kongens hjerte er i Guds hånd,» osv.

Disse antydninger retter nærmest opmærksomheden på grev Ahlefeld, der vistnok i højere grad end Griffenfeld var en modstander af Reventlov, Gabels svigersøn. Som vi alt tidligere har set, var det Griffenfelds store fortjeneste, at denne dygtige mand blev holdt fast i kongens tjeneste til trods for Gyldenløves skinsyge. Selv var han dog også en vanskelig herre, og at det overhoved gik, skyldtes vel tildels hans overvejende ophold på Gråsten, fjernt fra hoffet. Alt i foråret 1671, da statholderen lå ved landdagen i Rensborg, medens salvingen foregik på Fredriksborg, skriver han mistrøstig til Griffenfeld; han havde indtryk af, at man hellere så hans hæl end hans tå og at hans tjeneste kun skulde bruges i de ørkesløse forhandlinger med Gottorp. Ved efterretningen om at Schumacher er bleven gehejmeråd skriver han (31. Maj) fra Rensborg: «Jeg har glædet mig særdeles over at se, at kongen så vel har belønnet de store og iøjnefaldende tjenester, som Deres ekscellence daglig yder ham, ikke blot på grund af den særlige interesse, som jeg føler for alt hvad der vedrører Dem, men også for offenligheden skyld, fordi De nu kan tjene kongen med mere mod, og for den respekt, som man skylder mænd af Deres fortjeneste. Jeg er henrykt over at

se, hvorledes kongen forstår så rigeligt og værdigt at belønne sine tjeneres tjenester, eftersom det er den eneste måde, hvorpå han kan skaffe sig flere. Jeg kunde have meget at sige Dem i den anledning og især om den overordenlige tilfredsstillelse, det har været mig at se en så kær ven i en så fremragende stilling; men da De véd, at de store følelser (les grands passions) ikke let finder et udtryk i ord og jeg kun vilde kede Dem, om jeg prøvede på at opvarte Dem med behageligheder, så vil jeg kun sige dette, at jeg af et godt hjerte ønsker Dem en uforanderlig ære og lykke og at De måtte kunne vedblive med samme hæder at yde staten de store tjenester, som De med så ualmindelig et held og dygtighed har begyndt.»

Schumacher må have svaret herpå med særdeles venlige udtalelser (3. Juni); thi i det næste brev siger greven: «jeg er Dem uendelig forbunden for den hengivenhed, De bevidner for mig, og jeg beder Dem om at bevare den og ikke at tillade, at min fraværelse og mine fjenders ondskab vinder overhånd over Deres medfødte storsindethed.»

I begyndelsen af den følgende måned kom Ahlefeld til København og han toges da atter jævnlig på råd af kongen. Fra samlivet med Griffenfeld er der tilfældig opbevaret et enkelt træk, som denne selv fortæller i sit forsvarsskrift. Den 23. Juli, netop i de dage som hans skøde med adelsnavnet udfærdigedes, modtog han fra hertugen af Pløn et etui med to guldbægere som anerkendelse for sin virksomhed ved mageskiftet om Oldenburg, der nu var bleven stadfæstet af kejseren. Han viste grev Ahlefeld denne gave, og

denne sagde da «en raillant», at «arveguld holdtes for sundt». Dette kan jo være sagt i al godmodighed, men der kunde også ligge en bråd i det overfor den nybagte adelsmand, som ikke var helt ufortjent. Det kunde næppe falde hertugen ind at sende guldbægre til Ahlefeld eller Gyldenløve; hvorfor tog da han, der «vilde sidde på bænk» med dem, imod en sådan gave?

Allerede i den følgende måned var Ahlefeld igen rejst fra byen; han kom først tilbage henimod årets slutning. Han deltog nu igen i forhandlingerne i konsejlet og statskollegiet og som sædvanlig vandt han hurtig sin vante indflydelse tilbage. Deraf fulgte da igen fortrydelse hos Gyldenløve og de før nævnte udbrud af ondt lune overfor Griffenfeld. Men frygten for grevens overlegenhed drev ham dog stadig tilbage til denne som den eneste mand, der kunde veje op imod ham.

Midt i Januar måned (1672) skriver han således mismodig til Griffenfeld om en samtale med Ahlefeld, der giver et godt indblik i forholdet mellem de tre mænd. «Jeg er helt urolig,» hedder det, «efterat have talt med vor grev Ahlefeld; han raser mod konsumptionen og sværger på, at den anden udgave, som man er i færd med at offenliggøre, vil opirre og bringe al verden til fortvivlelse på grund af det store tryk, posekiggeriet etc., etc. og endnu engang etc. . . . Til slutning sagde han også, at vi ikke indrettede vore sager fornuftig, man burde få Holland til at erklære sig og give ren besked på hvad vi kan vente af dem etc. . . ., at vore finanser var i større uorden end

nogensinde, at antallet af vore råder var så stort, at de ikke kunde rummes i et værelse og at rådet ikke etc. . . . Han talte også til mig om den måde, hvorpå man behandlede ham i henseende til hans embed og privatanliggender. Endelig svarede jeg ham, hvad jeg kunde finde på, for at vise ham, at ikke alt var som vi kunde ønske det, at ikke alt kunde være så rigtigt og ordnet, at der ikke skulde rettes på det etc. . . . Men tillige, at da vi har gjort kongen vor ed på at sige vor mening om det, der kunde være til hans tjeneste eller skade, det da vilde være vel gjort, om han sagde sin mening, hvordan den så var, i rådet og ikke til private, som troede at gøre sig ham forbundne ved at udsprede, at han var den mand, der tog vare på og havde omsorg for det offenlige vel etc. Dette kunde blive til skade for ham og især for kongen.» Gyldenløve var så opfyldt af dette sammenstød, at han følte trang til straks at meddele Griffenfeld det; han tilføjer, at han er ked af det hele og hellere end gerne vil trække sig tilbage fra statstjenesten; kun kærlighed til kongen holder ham ved alle disse ærgrelser: «ganske hengiven til ham, som jeg er, og med inderligere ønsker for hans hæder og velfærd end for eget liv og lykke, kan De let tænke Dem, hvor ærgerligt det er for mig at høre på sådanne spådomme.»

At det kunde komme til slige sammenstød imellem dem, lettede vistnok i høj grad bestræbelserne for at holde begge de hidsige mænd fast, begge kom derved til atter og atter at ty til Griffenfeld som den, der under disse omstændigheder måtte få det sidste ord overfor kongen. Han sørgede da også for, at ingen af dem

følte sig tilsidesat. Det blev i de samme dage pålagt skatkammeret at opgøre Ahlefelds tilgodehavende, hvad der jo var en stor begunstigelse, og den kongelige resolution kom til at lyde på, at alle hans fordringer skulde honoreres. Da skatkammeret formente, at en post på 1100 rdl. var opført uden hjemmel, skrev kongen: «det skader ikke, det kan dog så passere.» Der indlededes nu forhandlinger om at overdrage ham Langeland med Tranekær som lensgrevskab. —

Hvad selve regeringssagernes indhold og ledelse angår, da var dette år langt mindre bevæget end det foregående; der var indtrådt ro i de indre forhold og de ydre havde endnu ikke antaget den senere tids spændte karakter. Alligevel havde det sit ingenlunde uvigtige indhold ved hvad der lagdes til rette og forberedtes for en kommende tid.

De kongelige kollegier arbejdede jævnt i de former, som var fastsatte i instrukserne af 1670; kun mærkes det tydeligt, at der er en voksende tilbøjelighed til at drage administrationens afgørelser ind under kongens kabinet («kammer»). Det danske kancelli-kollegium bestod af 5 medlemmer, men ved vicekansleren Kristoffer Parsbergs død blev hans plads ikke påny besat, og Griffenfeld blev fra nu af mere og mere enerådende. Kansleren var en svag mand og ligesom Erik Krag tilbøjelig til at trække sig tilbage fra forretningerne; Krag døde desuden året efter uden at få nogen efterfølger. Den anden oversekretær Didrik Schult var både en meget ubetydelig mand og økonomisk så slet stillet, at han blev fuldstændig afhængig af Griffenfeld. Denne indførte straks efter instruksernes

udfærdigelse den skik at give indkomne andragender påtegning om, at de efter kongelig ordre skulde sendes til et eller andet kollegiums, som oftest skatkammerets betænkning, for derefter at indstilles til kongens resolution. Mange vigtige sager kom således slet ikke til referat i kancelliet, men indkom til kabinettet med en udførlig skriftlig redegørelse fra de mest sagkyndige, og kongen og hans gehejmekammersekretær stilledes aldeles frit i den endelige afgørelse. Denne findes da også som bekendt i denne tid påtegnet sagerne egenhændig af kongen, ofte i få eller enkelte ord, men også i fyndige og skarpt formede sætninger. I og for sig var der næppe noget at indvende imod denne afgørelsesmåde; men det er dog indlysende, at den især under så vanskelige finansielle forhold, som staten dengang kæmpede med, indeholdt store fristelser for den, som ved disse lejligheder havde kongens øre.

I det tyske kancelli fandtes der efter Reventlovs afgang ingen, som kunde holde Griffenfelds indflydelse stangen. Han skaffede i foråret 1671 det danske sendebud i Wien, Andreas Pauli Lilliencron, kongens løfte om at få ledelsen i dette kollegium, hvis hans sendelse lykkedes og det oldenburgske anliggende blev ordnet; men dette løfte blev aldrig indfriet. Rigsmarsken Kristoffer Kørbitz overtog indtil videre igen forsædet ved kollegiets forhandlinger for at kunne repræsentere dem i konsejlet. Han var en ældre mand, prøvet i en lang række vanskelige hverv og, som det synes, Griffenfeld oprigtig hengiven. Tysk af fødsel var han tidlig kommen her til landet som hofjunker hos den udvalgte prins Kristian, hvem han tjente til

Kristoffer Kørbitz.

hans død. Senere kom han i kong Fredriks tjeneste og blev ved arveregeringens indførelse rigsmarskal, et embede, som stillede ham i spidsen for adelen i dens forhold til hoffet. Han var tillige stiftamtmand på Sjælland.

Når spørgsmålet bliver om Griffenfelds udøvelse af den regeringsmagt, som var lagt i hans hånd, har det sin særlige interesse at se, hvorledes han tager sig af statens mere ideelle interesser, de anliggender, som jo også særlig var henlagte under kancelliet. Her kan det da ej heller miskendes, at han så at sige er ophavsmand til alt, hvad der overhoved gøres i den retning, ligesom han sikkert har afværget mangt et overgreb fra andre sider. Når der således er opbevaret den notits af en regeringsmand, at biblioteksbygningen «nu», d. e. efter tronskiftet, vilde kunne anvendes til kancellierne og de andre kollegier, så viser det jo på en slående måde, hvorledes forslagsstilleren har tænkt sig forholdene udviklede under den unge konge. Arbejdet på biblioteket fortsattes imidlertid, indtil bygningen stod fuldt færdig, og dette må sikkert for en væsenlig del tilskrives Griffenfeld; thi kongens interesse for bøger og kunstværker var ikke stor. Det mangler ikke på vidnesbyrd om, hvorledes samtiden opfattede forholdet. I ligtalen over hans hustru siges det, at «Griffenfeld nu fast er kirkens eneste trøst», og Rasmus Bartholin skriver til ham: «hvem skulde jeg heller søge end den, som tager vores stand udi så god forsvar; som er vor Mæcenas og især vores familie altid gunstig; som elsker alle gode kunster, fordi han haver lært at kende, hvis derudi er mest herligt

og forborgent; som med stor bevågenhed hjælper til nogen hæder igen den orden, som alle vegne er holdt udi agt, men for kort tid siden holdt af somme for unyttig her i riget og ringere end de ringeste.» Det var derfor intet under, at bisperne henvendte sig til ham, når de vilde opnå noget, og uviversitetet betragtede ham som sin patron. Således havde han udvirket den bestemmelse, at professorerne selv måtte udnævne passende personer til «at betjene og forestå alle små bestillinger, som af universitetet og de derunder liggende kirker dependerer» (lille juleaften 1670). Da man i henhold hertil året efter valgte Tomas Bartholin til bibliotekar, blev det ikke des mindre i konsistoriet bestemt, at der først skulde tales med Griffenfeld herom, hvad så Scavenius påtog sig.

De nådesbevisninger, som forskellige mænd, der havde indlagt sig fortjenester af dansk videnskabelighed, modtog, kan da også alle føres tilbage til Griffenfeld. J. H. Paulli, der alt i den forrige konges tid var bleven udnævnt til historiograf, fik sin bestalling fornyet og tillagt en årlig løn. Vitus Bering, der også var historiograf, fik tilskødet henved 100 tønder hartkorn «for at han de højlovlige danske kongers krønike på hans bekostning skulde lade trykke», og den udmærkede jurist Peter Resen, der syslede med en beskrivelse af riget (theatrum Daniæ) blev udnævnt til præsident i København. Rasmus Vinding fik tilsagn om en gave på 3000 rdl. for sine lovarbejder og en årlig løn som medlem af højesteret. Landsdommeren Villum Lange fik skøde på Asmild kloster, som var hans embedsbolig, således at han vel gav vederlag for

noget, men fik 50 tdr. h. k. som gave. Straks efter fik han pålæg om, sammen med sin kaldsfælle Jens Rodsten at gennemgå love og recesser for at optegne, hvad der i dem kunde ophæves og forandres og derefter indsende det til Griffenfeld. Samme pålæg fik efterhånden de andre landsdommere og arbejdet med den vordende «danske lov» optoges med fornyet styrke. Den velstuderede mand Jakob Sidenborg, som havde rejst meget og i Frankrig var bleven gift med en dame, som senere gik over til den danske statskirke, blev på Villum Langes anbefaling gjort til brevkammerforvalter i skatkammeret, et embed, som først nu oprettedes og hvorfra han senere kom ind i kommercekollegiet. Også for Norge vilde Griffenfeld gerne gøre noget. Arnold Hansen Fine havde alt tidligere fået løfte om bispeembed som belønning for sine studier til Norges historie; nu udnævntes han til «vicebiskop» i Trondhjem mod at gøre sin krønike færdig i to år; han var i sommeren 1671 i København for at modtage ordinationen. Han havde udgivet enkelte prøver og havde vistnok yderligere manuskript med herned; men det er bekendt, hvorledes Griffenfeld raillerede over bogens uformelige længde, der bragte hans tålmodighed til at briste; han gav den en latinsk påtegning, i hvilken han hentydede til mandens navn (A. de Fine skrev en bog «uden ende» [sine fine] — Gud vil også «gøre en ende» på det). Samme tanke må han have udført videre i et epigram til Gyldenløve; thi denne svarer, at versene har hjulpet ham af med en hovedpine, så stærkt har han måttet le. Selv tilføjer han et udkast til en gravskrift over den uheldige forfatter:

«Her ligger de Fine, som der ikke vilde have været «ende» på, hvis dødsmøen vilde have afventet «enden» på hans historie osv.» Det gjorde dødsmøen imidlertid ikke; thi kort efter afgik han ved en pludselig død, straks efter at have indtaget bispestolen. Det blev pålagt kansleren Ove Bjelke at nedsende de håndskrifter, som måtte findes efter ham; men der vides ikke at være opbevaret noget heraf.

Også for naturvidenskaberne bar Griffenfeld omsorg. Ole Rømer, der dengang endnu var en ung mand, fik en understøttelse til at fortsætte sine matematiske studier i udlandet, og da han tog afsted til Paris, medgaves ham Tyge Brahes observationer for at de kunde blive udgivne i trykken. Ligeledes blev Nils Stensen anden gang kaldt hjem fra Florens for at foredrage anatomi ved universitetet, denne gang med tilladelse til fri religionsøvelse. Den kongelige kaldelse var ledsaget af et privat brev fra ministeren til den geniale ungdomsven, og Stensens danske svar herpå fra Florens er bevaret; han takker for det udviste venskab og lover så snart som muligt at ile til hjemmet.

Dersom man imidlertid af disse træk, der sikkert vilde kunne forøges med endnu flere lignende, vilde danne sig et billed af Griffenfeld som en mand med dybtgående interesser og et stærkt initiativ på disse områder, vilde man dog sikkert tage fejl. Ligesom man i det hele må opgive forestillingen om ham som en ung statsmand, der vækker sensation blandt de ældre ved sine geniale planer, sit store syn på politiske forhold herhjemme og i udlandet, en lykkelig gave til at skabe liv og arbejde og til at finde veje

og midler, hvor andre kun så ufremkommeligt mørke, således er der noget utilfredsstillende i at dvæle ved hans forhold til det åndelige livs udvikling nu, da han havde magten. Måske er det uberettiget, således som samtidens satire gjorde, at påbyrde ham ansvaret for den store konfiskation af kapitels- og kirkegods, der fulgte med oprettelsen af rytterdistrikterne; det er ikke vist, at han dengang vilde have været istand til at hindre den; men det må dog forekomme os, at han kunde have gjort et og andet i den henseende. Sørgeligt betegnende er det især, som det går Sorø akademi, og den uvirksomhed, Griffenfeld her viser, vidner uheldigt om hans ansvarsfølelse og fremskuende blik. Hovmesteren på Sorø, den fortjente Jørgen Rosenkrans, som vi har lært at kende som fader til Griffenfelds ven Jens Rosenkrans, indleverede til kongens kammer en klage over akademiets forfald. Han havde sat sine midler til for at opretholde det under krigen og nu havde man også frataget ham det gods, der var henlagt til hans underhold. Han foreslog derfor, at Retz, Parsberg og Krag af danske kancelli sammen med Fredrik Ahlefeld skulde drøfte spørgsmålet om akademiets fremtid. Dette skete (5. Oktober 1670), og der forhandledes nu dels om dets genoprettelse i uforandret form, dels efter forslag af Henrik Rantzov om at flytte det til hovedstaden, hvor de unge adelsmænd kunde vænnes til det almindelige selskabsliv og hvor regensen kunde anvises dem til bolig. Dette modsatte kansleren sig dog med stor styrke, idet han tillige henpegede på landlivets fortrin for de unge. Men sagen kom ikke af stedet og en tid efter blev hele Sorø gods udlagt i

mageskifte for ryttergods på Fyn eller på anden måde bortskødet. — Hvad vilde her have ligget nærmere for den mand, som vilde skabe en ny embedsstand til kongens tjeneste uden hensyn til standsforskel, end ved denne lejlighed at få skabt et akademi også for borgerlig fødte, for at danske i deres eget hjem kunde få den uddannelse, som statstjenesten krævede. Og vilde man påstå, at landet var for fattigt til at bære dette — hvad de nævnte kommissarier dog ikke lader sig forlyde med og hvad det senere i København oprettede adelige akademi ej heller tyder på, — hvorfor gjorde han da intet i den retning ved universitetet? Der forelå jo her endog en bestemt plan, Villum Langes forslag om en mere national og mere praktisk indretning af studierne, hvorfor blev den ikke forsøgt eller dog i et eller andet punkt ført ud i livet? Når undtages enkelte reformer ved det medicinske studium, skete der heller ikke her noget af betydning, mindst i retning af videnskabens frugtbargørelse for det nationale liv.

Ikke bedre end med undervisningen gik det med kirken. Professor Jens Birkerod indleverede et forslag til at indrette et collegium theologicum; det blev overgivet til biskop Vandal og flere andre teologer til betænkning og kom senere til statskollegiet; men her fattedes ingen beslutning derom, Griffenfeld var ikke mødt. Til disse forhandlinger henhører rimeligvis fortællingen om hofpræsten Hans Leths projekt om oprettelsen af en institution, der kunde være rådgivende ved præstekalds besættelse; han var medlem af den før nævnte kommission. Griffenfeld skal have sagt om

Leth, at han vilde være patriark og ordne det hele, men det skulde der intet blive af. Kirken vedblev at stå under kancelliet.

Hvad der ellers kan være at berette om Griffenfelds deltagelse i den indre styrelse i dette tidsrum, har en mere spredt karakter. Således anbringelsen af nære slægtninge frem for andre i embeder og bestillinger. Det ser således ikke godt ud, når hans fætter Gert Schumacher fra Roskilde i sit 30. år udnævnes til sognepræst i Helsingør og provst, med forbigåelse bl. a. af Peter Birkerod, præst i Værløse, der havde været magister i 20 år. Griffenfeld gav dennes slægtning biskop Grave hånden på, at han skulde få et godt købstadkald ved en anden lejlighed, men han døde et par år efter uden at opnå det. «Nu,» skriver biskoppen i den anledning, «vilde menneskene ikke befordre ham til et bedre kald, det han vel var værd, så haver han nu det bedste kald.»

Straks efter Gert Schumacher blev den anden fætter fra Roskilde, Gert Schrøder, tagen i kongens tjeneste. Han kom tilbage fra en lang udenlandsrejse, som Griffenfeld havde ledet, og alt fra Roskilde skriver han smigrende og ydmyge ord til sin nære slægtning og flerårige daglige omgangsfælle. Hans øjne, siger han bl. a., er de dobbeltstjerner, efter hvilke han styrer og ved hvis førelse han håber at komme i havn. Han blev straks lønnet sekretær i det danske kancelli og viste sig at være en særdeles duelig embedsmand. I evner siges han at have lignet sin fætter; vist er det, at han synes at have haft ordet i sin magt på en lignende måde og at han blev en vigtig støtte for ham.

Omtrent samtidig med ham optoges Henning Mejer, en søn af apotekeren Samuel Mejer, matematikeren Johannes Mejers broder, i kancelliet; han ægtede senere Gert Schrøders søster og brugtes, tildels sammen med denne, i diplomatiske ærender. Senere blev han adlet med navnet Mejercrone og var i mange år afsending i Frankrig; han viste sig tidlig i besiddelse af en udmærket dygtighed. Fra først af kom han muligvis ind i kancelliet ved hjælp af sin søsters mand, kongens kammersekretær Anders Engberg, der også havde sit kontor i kancelliet. Engberg selv udnævntes iøvrigt i foråret 1672 til landsdommer på Langeland, hvad enten det nu var, fordi han ikke var sin plads i kongens kammer voksen, eller Griffenfeld ikke yndede at se folk i kongens nærhed, som denne fra tidligere tid satte pris på. —

Også forholdet til de andre kollegiers forretningsområde fortjener at belyses. I et brev til Gabriel Milan i Amsterdam fra denne tid siger Griffenfeld: «Det anliggende, De har i skatkammeret, er endnu på samme punkt, og jeg frygter for, at jeg har været en alt for god profet, da jeg har haft hundrede beviser på, at jeg ikke opnår noget i skatkammersagen.» På lignende måde siger han efter sit fald som svar på anklagen m. h. t. finansielle poster, at han intet havde haft at gøre med skatkammersager. Dette var dog kun meget uegenlig sandt; det kunde ikke være andet, end at mangfoldige sager vedrørende pengeforhold kom ind under hans afgørelse eller påvirkning. Vi har da også slående beviser herpå netop fra denne tid. I foråret 1671 udgik der således kongelig ordre til skat-

kammeret om at gøre afregning med Jørgen Bjelke, betale ham og for fremtiden tildele ham 2000 rdl. i årlig løn og lige så meget i benådning. Denne ordre var «renskreven af Schumacher» og leveredes først derefter til afskrift i kancelliet. Samme dag skriver fru Magdalene Gersdorf til Griffenfeld: «Jeg takker ham på det tjenstvilligste for hans intercession hos h. k. maj. med at erlange den kongelige befaling til skatkammeret. Vilde ønske, at dens effekt måtte blive så god, som jeg ej tvivler, at hr. obersekretærerens affektion og intention har været derudi. Men såsom jeg selv har talt med viceskatmester velbårne Holger Vind og leveret ham h. k. m.' befaling, hvorpå han svarede mig, såsnart han havde læst den, at det var en umulig ting, at vi kunde bekomme den» osv. Velbårne Holger Vind måtte imidlertid erkende, at han her stod overfor sin overmand; thi to dage efter paraferede han selv et kongebrev af samme indhold. Denne benådning var altså tilstået på Griffenfelds forbøn og uden skatmesterens vidende. Til trods for dennes modstand blev der da også et par måneder efter virkelig gjort udveje til at betale Bjelke de 2000 rdl., men dermed var det igen forbi. Griffenfeld gik da en anden vej, som vilde have været ufremkommelig for enhver anden, og 16. Januar 1672 fik han udfærdiget en kongelig ordre til Otte Powisch, hvorefter de 4000 rdl. skulde udredes af de til militien bestemte midler, de eneste som altid var i orden.

Der vil dog ikke være grund til her igen at komme dybere ind på enkeltheder i Griffenfelds brug og misbrug af sin indflydelse til at skaffe sig selv og sine

gode venner fordele; der vil senere blive rig lejlighed til at fremstille dette i sammenhæng. Her skal endnu kun et andet mindre heldigt karaktertræk fremdrages.

Der blev i efteråret 1670 tale om Eleonore Kristines frigivelse af fængslet; kongen af England interesserede sig derfor og grevinden fortæller selv i sine erindringer, hvorledes dronning Charlotte Amalia ved denne tid besøgte hende i fængslet og rørtes over hendes ulykke. Der skete imidlertid intet uden det, at hun nu istedenfor klæder fik rede penge til sine indkøb. I det følgende forår skrev døtrene fra Rabelev i Skåne til Griffenfeld for at formå ham til at bede for deres moder, og den 18. April fandt kongen i sit vindue et brev fra dem, skrevet på et langt og bredt silkebånd, og indeholdende en ydmyg bøn om hendes løsladelse. De benytter formen af et bindebrev, men således, at ikke kongen, men deres moder er den bundne, der skal løses; de kommer, hedder det, «vemodigen begærendes at eders kongelige majestæt den hårde knude, vores fangne fru moder er bunden med, allernådigst for sit navns skyld ville opløse.» Man har undret sig over valget af dagen, der hverken var kongens fødsels- eller navnedag; men det fine ved henvendelsen var netop, at de ikke vilde tillade sig at «binde» kongen, men overgav brevet den 18. April, der hedder Elevtherius, «befrieren», idet de henstiller til kongen at gøre dette til sit skønne tilnavn. Brevet, indlagt i en billet til Griffenfeld, er endnu bevaret; kongen havde jo kun forstået det halvt, og denne har ladet det ligge.

I det følgende efterår kom dronningens moder, landgrevinden af Hessen, hertil for at være tilstede

ved sin datters forløsning. Også hun besøgte den fangne grevinde og der siges, at hun tog det løfte af kongen, at denne skulde sættes i frihed, hvis der fødtes ham en søn. Da det kom til stykket, modsatte enkedronningen sig imidlertid og det blev til intet; da Ellen Ulfeld kom her til byen for personlig at gøre knæfald for den ubønhørlige majestæt, fandt hun vel støtte hos de høje embedsmænd og medfølelse hos kongeparret, men Sofie Amalia talte vrede ord om, at en højtidelig fældet dom ikke kunde omstødes uden at beskæmme den højsalige konge i hans grav.

Atter i det følgende forår blev en ungdomsbekendt af Griffenfeld Emmeke Nedergård slotspræst og fik som sådan adgang til fangen. Hun bad ham tale med den mægtige mand, men til ingen nytte. Da præsten engang efter hendes opfordring ytrede til ham, at kongen var nådig, vilde kun nogen tale hendes sag, svarede han: «det var så, at dersom man havde sat kongen pistolen for brystet, da skulde han det forlade.» Der skete dog intet, og da Nedergård gentog sine ansøgninger, blev han afvíst; tilsidst kendte Griffenfeld ham ikke mere.

Gyldenløve var den eneste, som viste nogen medfølelse med Eleonore, men han kunde intet udrette. Hvorledes forholdet var, ses af et opbevaret brev fra ham til Griffenfeld om Sperling, fra begyndelsen af 1672, hvori det hedder: . . . «Forresten ønsker jeg Dem god nat, — og da den gode Gud har ladet os to kunne glæde os ved en god sundhed og vor konges nåde, forekommer det mig, at man er en smule forpligtet til at tænke på en ulykkelig, — den stakkels Sperling, —

ved at skaffe ham friheden, eller dog et andet, mindre skrækkeligt opholdsrum.» Den hårdt mishandlede fange skrev i de dage til alle formående mænd for at bede dem om at tale hans sag, men forgæves.

Hvad tænkte og hvad følte Griffenfeld ved dette? Var enkedronningens magt så stor, at han intet vilde have kunnet udrette, selv om han havde villet? Næppe. Men det er vel tvivlsomt, om han delte hendes had til den Ulfeldske slægt, eller han blot foretrak hendes fulde nåde for alt andet. Dette sidste er vistnok det rimeligste. Det stadfæster sig da her, hvad så mange andre træk viser os, at Griffenfeld ikke var nogen stor og i sandhed fribåren karakter; man søger hos ham forgæves handlinger, i hvilke et varmt hjertes slag fornemmes.

Vender vi os fra administrationen i strængere forstand til den egenlige regeringsvirksomhed, arbejdet for landets opkomst, næringsvejenes udvikling, statsindtægternes forøgelse og deres anvendelse til forsvarets fremme, da træder Griffenfeld i baggrunden, medens Gyldenløve kommer frem i første række. Han havde fået et eget organ i kommercekollegiet, hvis instruks udfærdigedes i efteråret 1670; men først et par dage før årets udgang nåede han at få medlemmerne udnævnte. Vicepræsident var Jens Juel og til menige medlemmer kaldtes kongens tidligere sekretær fra prinseårene Melkior Røthlin, generalpostmesteren i Norge, Gabriel Marselis, og de københavnske borgere Peter Lerche, Hans Nansen og Andreas Timpfe, og noget senere en hollandsk købmand, Jan van Hoogenhoeck, som nedsatte sig her. Gyldenløve forstod ypperligt at

bruge dette råd; her fik han sine ideer bearbejdede eller lærte andre gode folks tanker at kende, og det ene forslag efter det andet sendtes herfra til skatkammerets eller statskollegiets betænkning. Desværre har kommercekollegiet ikke efterladt sig protokoller eller andre samlede vidnesbyrd, men dets mere tilfældig bevarede betænkninger viser sig næsten overalt at ligge til grund for de reformer, der i de nærmeste år blev satte i værk. Gyldenløve siges at være glad ved Jens Juels medvirkning, da også han havde levende sans for handelens udvikling, og i de andre medlemmer fandt de sagkyndige rådgivere.

Da Griffenfeld øjensynligt kun i ringe grad har deltaget heri, uden for så vidt som han ses i det hele at have støttet kollegiets forslag på deres senere vej indtil den endelige ekspedition i kancelliet, må det her være nok at nævne at bestræbelserne væsenlig gik ud på at fremme søfarten og den store handel på begge Indier, medens man dog også var betænkt på at ophjælpe den mindre fragtfart (ved toldbegunstigelser for danske skibe m. m.), for ikke at tale om den fortsatte bestræbelse for at fremkalde anskaffelsen af defensionsskibe. Der siges at vor handelsflåde, som ved kongens tronbestigelse talte 800 skibe, i løbet af fem år fordobledes, et resultat, der jo må siges at være særdeles tilfredsstillende.

En anden række bestræbelser gik ud på at drage fremmede købmænd og håndværkere, og derigennem fremmede kapitaler ind i landet. Alt tidlig på foråret 1671 indleverede kommercekollegiet et sådant forslag til kongen; man mente at burde give 20 års skatte-

frihed for storhandlere og fabrikanter, religionsfrihed for reformerte og katolikker og på visse steder for formuende jøder. Kongen sendte dette forslag til statskollegiet, der stod som en slags adeligt overhus overfor det fremskridtsvenlige, væsenlig borgerlige kommercekollegium. Sammen hermed sendtes et andragende af Terlon om at opføre et katolsk kapel til brug for en menighed med sin præst; det var underhånden støttet af hans samtidige forskud på penge til anskaffelse af de kostbare kronjuveler m. m., ialt et lån til kronen på henved 40,000 rdl. Disse forslag kom til forhandling i April og Maj og synes at have sat sindene i stærk bevægelse. Gyldenløve var ordfører for de liberale anskuelser og disse havde i det hele overhånd; men der blev dog nedlagt skarpe protester fra flere sider, medens selve flertallet gav indrømmelserne en stærk begrænsning. Imod det var rigsmarsken Kristoffer Kørbitz, Holger Vind, Korfits Trolle og Kristen Skel, — alle i det væsenlige for at forskåne riget for religionsstridigheder og hvad dermed kunde følge. Gyldenløve gjorde gældende, at man måtte drage så mange som mulig af de andensteds forfulgte reformerte til sig, ligeså katolikker og jøder, men denne religionsfrihed i videre forstand kunde han ikke samle flertal om. Ved salvingen gjorde biskop Hans Vandal et voldsomt indhug imod denne friere retning, idet han lagde kongen på sinde, at han efter kongeloven havde «vældigen at håndhæve» den lutherske bekendelse og ikke at tåle andre religioner i sit rige. I den samtidig udgivne beretning om salvingen nævner Iver Hertzholm det som et bevis på kongens alvorlige kristensind, at han

ikke vil underskrive, hvad man ansér for det nyttigste til «kommercien at kunne bringe op» nemlig «frie religioner», før «han i rette går med klogest mænd.» I September udkom privilegierne for de fremmede, uden at fri religionsøvelse lovedes, medens Terlon fik sin tilladelse til at bygge det katolske kapel; den reformerte menighed samledes om dronningens præst i et privat hus, senere i hendes kirke på slottet. I det følgende år genoptog Gyldenløve sit forslag og førte det sejrrigt igennem statskollegiet, om end under stærk modstand; men skønt den ret, der derved tiltænktes de fremmede religionsbekendere, var meget beskeden, vakte den dog biskoppens højeste vrede, og i et indlæg til kongen advarede han indtrængende imod «en del, som var at ønske, at de kun vare halve, men måske ere hele ateister, som dømme så ringe om Gud og hans ord.» At der herved først og fremst sigtes til Gyldenløve, kan der ingen tvivl være om; Griffenfeld havde klogelig holdt sig tilbage, han var ikke tilstede i statskollegiets møder, da denne sag drøftedes, og han forhindrede vistnok, at dets indstilling toges til følge.

Statskollegiet var efterhånden, som antydet, blevet et næsten helt adeligt overhus. Svane, Lente og Nansen var døde i Fredrik III's tid uden at blive erstattede; Mathesius mødte ikke mere, så der var nu kun tre borgerlige tilbage (præsident Bülcke, Schumacher og Bierman) ved siden af de 17 adelige. Dette kollegium kom derved til at stå i skarp modsætning til højesteret, hvor de borgerlige assessorers tal jo var gjort lige stort med de adeliges. Det hændtes da heller ikke så

sjældent, at slet ingen borgerlige var tilstede i et møde; således den 9. Januar 1671, da man måtte opsætte en sag vedrørende København «til nogen af privat stand også våre til stede til at deliberere herom», og en anden vedrørende købstæderne, «indtil begge stænder vare udi statskollegio forsamlede.» Man anerkendte altså vedblivende, at kollegiet skulde repræsentere begge stænder. Senere blev forholdet imidlertid endnu uheldigere; medens Kristen Skel var bleven gehejmeråd og derved medlem af kollegiet, blev også Schumacher nobiliteret, og den gamle præsident Peter Bülcke udeblev på grund af sygdom; han døde i Oktober. Nu var den «private stand» kun repræsenteret af den fremmedfødte diplomat Bierman; det var som repræsentation for borgerstanden nærmest parodisk. Der udnævntes da også nu nogle nye medlemmer, foruden Jens Juel, der ved sin virksomhed i kommercekollegiet havde gjort sig i høj grad fortjent til det, også Povl Klingenberg, Kornelius Lerche og Peter Scavenius; de tre førstnævnte fik i den anledning bestalling som etatsråder. Det var fire hver for sig fremragende mænd, som kunde tilføre kollegiet megen sagkundskab: Klingenberg var stor forretnings- og pengemand, Lerche havde været resident i Spanien og var broder til rådmanden Peter Lerche i København, medlem af kommercekollegiet, og Scavenius var en praktisk dygtig jurist. Disse tre stod alle i nært forhold til Griffenfeld og var besvogrede med ham; Povl Klingenberg udstedte samtidig med sin udnævnelse to obligationer til ham, lydende på 2000 og 5000 rdl., svarende til et par hundrede tønder hartkorn. Året efter tog også Peter Resen, præ-

sident i København, sæde i statskollegiet. Iøvrigt blev samme dag, som hine tre beskikkedes til medlemmer af dette, en adelsmand, Otte Skel, udnævnt til kommerceråd, hvad der vel var en tilkendegivelse af at man var sig modsætningen i de to kollegiers standsforhold vel bevidst men ikke vilde have den for stærkt udpræget.

Hvad iøvrigt Griffenfelds forhold til statskollegiet angår, da var han som regel ikke tilstede ved dets møder; af de 35 møder fra foråret 1671 til samme tid 1672 var han kun nærværende i de ni. Endnu sjældnere kom Ahlefeld tilstede, ialt kun 5 gange, medens Gyldenløve mødte 12 gange. Senere hørte disse mænds deltagelse i møderne så godt som helt op. I forsommeren 1672 var Griffenfeld tre gange til stede, samme efterår to gange, af ialt 26 møder, og i det følgende år kom han slet ikke til noget af kollegiets 22 møder, som holdtes før han var bleven rigskansler.

Et hovedpunkt i forhandlingerne var i dette år iøvrigt den opgave at skaffe pengemidler tilveje. Man havde i det første års tid ment at kunne klare sig med reduktioner i udgifterne og i gældens beløb; men dette viste sig nu at være en illusion, man måtte være betænkt på nye skattepålæg. I efteråret 1671 toges der i statskollegiet fat på forhandlingerne om en konsumptionsforordning; den udkom den 21. November. Som dens formål angives en nedsættelse af matrikelskatten, som fra 1. Februar kun skulde opkræves med sit halve beløb, 1/2 rdl. af hver tønde hartkorn, senere helt falde bort. Istedenfor blev der lagt skat på fødevarer, træ, sten, metal, tøjer, osv., såvel som på alle tjenestefolk,

«Her ligger de Fine, som der ikke vilde have været «ende» på, hvis dødsmøen vilde have afventet «enden» på hans historie osv.» Det gjorde dødsmøen imidlertid ikke; thi kort efter afgik han ved en pludselig død, straks efter at have indtaget bispestolen. Det blev pålagt kansleren Ove Bjelke at nedsende de håndskrifter, som måtte findes efter ham; men der vides ikke at være opbevaret noget heraf.

Også for naturvidenskaberne bar Griffenfeld omsorg. Ole Rømer, der dengang endnu var en ung mand, fik en understøttelse til at fortsætte sine matematiske studier i udlandet, og da han tog afsted til Paris, medgaves ham Tyge Brahes observationer for at de kunde blive udgivne i trykken. Ligeledes blev Nils Stensen anden gang kaldt hjem fra Florens for at foredrage anatomi ved universitetet, denne gang med tilladelse til fri religionsøvelse. Den kongelige kaldelse var ledsaget af et privat brev fra ministeren til den geniale ungdomsven, og Stensens danske svar herpå fra Florens er bevaret; han takker for det udviste venskab og lover så snart som muligt at ile til hjemmet.

Dersom man imidlertid af disse træk, der sikkert vilde kunne forøges med endnu flere lignende, vilde danne sig et billed af Griffenfeld som en mand med dybtgående interesser og et stærkt initiativ på disse områder, vilde man dog sikkert tage fejl. Ligesom man i det hele må opgive forestillingen om ham som en ung statsmand, der vækker sensation blandt de ældre ved sine geniale planer, sit store syn på politiske forhold herhjemme og i udlandet, en lykkelig gave til at skabe liv og arbejde og til at finde veje

og midler, hvor andre kun så ufremkommeligt mørke, således er der noget utilfredsstillende i at dvæle ved hans forhold til det åndelige livs udvikling nu, da han havde magten. Måske er det uberettiget, således som samtidens satire gjorde, at påbyrde ham ansvaret for den store konfiskation af kapitels- og kirkegods, der fulgte med oprettelsen af rytterdistrikterne; det er ikke vist, at han dengang vilde have været istand til at hindre den; men det må dog forekomme os, at han kunde have gjort et og andet i den henseende. Sørgeligt betegnende er det især, som det går Sorø akademi, og den uvirksomhed, Griffenfeld her viser, vidner uheldigt om hans ansvarsfølelse og fremskuende blik. Hovmesteren på Sorø, den fortjente Jørgen Rosenkrans, som vi har lært at kende som fader til Griffenfelds ven Jens Rosenkrans, indleverede til kongens kammer en klage over akademiets forfald. Han havde sat sine midler til for at opretholde det under krigen og nu havde man også frataget ham det gods, der var henlagt til hans underhold. Han foreslog derfor, at Retz, Parsberg og Krag af danske kancelli sammen med Fredrik Ahlefeld skulde drøfte spørgsmålet om akademiets fremtid. Dette skete (5. Oktober 1670), og der forhandledes nu dels om dets genoprettelse i uforandret form, dels efter forslag af Henrik Rantzov om at flytte det til hovedstaden, hvor de unge adelsmænd kunde vænnes til det almindelige selskabsliv og hvor regensen kunde anvises dem til bolig. Dette modsatte kansleren sig dog med stor styrke, idet han tillige henpegede på landlivets fortrin for de unge. Men sagen kom ikke af stedet og en tid efter blev hele Sorø gods udlagt i

«Her ligger de Fine, som der ikke vilde have været «ende» på, hvis dødsmøen vilde have afventet «enden» på hans historie osv.» Det gjorde dødsmøen imidlertid ikke; thi kort efter afgik han ved en pludselig død, straks efter at have indtaget bispestolen. Det blev pålagt kansleren Ove Bjelke at nedsende de håndskrifter, som måtte findes efter ham; men der vides ikke at være opbevaret noget heraf.

Også for naturvidenskaberne bar Griffenfeld omsorg. Ole Rømer, der dengang endnu var en ung mand, fik en understøttelse til at fortsætte sine matematiske studier i udlandet, og da han tog afsted til Paris, medgaves ham Tyge Brahes observationer for at de kunde blive udgivne i trykken. Ligeledes blev Nils Stensen anden gang kaldt hjem fra Florens for at foredrage anatomi ved universitetet, denne gang med tilladelse til fri religionsøvelse. Den kongelige kaldelse var ledsaget af et privat brev fra ministeren til den geniale ungdomsven, og Stensens danske svar herpå fra Florens er bevaret; han takker for det udviste venskab og lover så snart som muligt at ile til hjemmet.

Dersom man imidlertid af disse træk, der sikkert vilde kunne forøges med endnu flere lignende, vilde danne sig et billed af Griffenfeld som en mand med dybtgående interesser og et stærkt initiativ på disse områder, vilde man dog sikkert tage fejl. Ligesom man i det hele må opgive forestillingen om ham som en ung statsmand, der vækker sensation blandt de ældre ved sine geniale planer, sit store syn på politiske forhold herhjemme og i udlandet, en lykkelig gave til at skabe liv og arbejde og til at finde veje

og midler, hvor andre kun så ufremkommeligt mørke, således er der noget utilfredsstillende i at dvæle ved hans forhold til det åndelige livs udvikling nu, da han havde magten. Måske er det uberettiget, således som samtidens satire gjorde, at påbyrde ham ansvaret for den store konfiskation af kapitels- og kirkegods, der fulgte med oprettelsen af rytterdistrikterne; det er ikke vist, at han dengang vilde have været istand til at hindre den; men det må dog forekomme os, at han kunde have gjort et og andet i den henseende. Sørgeligt betegnende er det især, som det går Sorø akademi, og den uvirksomhed, Griffenfeld her viser, vidner uheldigt om hans ansvarsfølelse og fremskuende blik. Hovmesteren på Sorø, den fortjente Jørgen Rosenkrans, som vi har lært at kende som fader til Griffenfelds ven Jens Rosenkrans, indleverede til kongens kammer en klage over akademiets forfald. Han havde sat sine midler til for at opretholde det under krigen og nu havde man også frataget ham det gods, der var henlagt til hans underhold. Han foreslog derfor, at Retz, Parsberg og Krag af danske kancelli sammen med Fredrik Ahlefeld skulde drøfte spørgsmålet om akademiets fremtid. Dette skete (5. Oktober 1670), og der forhandledes nu dels om dets genoprettelse i uforandret form, dels efter forslag af Henrik Rantzov om at flytte det til hovedstaden, hvor de unge adelsmænd kunde vænnes til det almindelige selskabsliv og hvor regensen kunde anvises dem til bolig. Dette modsatte kansleren sig dog med stor styrke, idet han tillige henpegede på landlivets fortrin for de unge. Men sagen kom ikke af stedet og en tid efter blev hele Sorø gods udlagt i

«Her ligger de Fine, som der ikke vilde have været «ende» på, hvis dødsmøen vilde have afventet «enden» på hans historie osv.» Det gjorde dødsmøen imidlertid ikke; thi kort efter afgik han ved en pludselig død, straks efter at have indtaget bispestolen. Det blev pålagt kansleren Ove Bjelke at nedsende de håndskrifter, som måtte findes efter ham; men der vides ikke at være opbevaret noget heraf.

Også for naturvidenskaberne bar Griffenfeld omsorg. Ole Rømer, der dengang endnu var en ung mand, fik en understøttelse til at fortsætte sine matematiske studier i udlandet, og da han tog afsted til Paris, medgaves ham Tyge Brahes observationer for at de kunde blive udgivne i trykken. Ligeledes blev Nils Stensen anden gang kaldt hjem fra Florens for at foredrage anatomi ved universitetet, denne gang med tilladelse til fri religionsøvelse. Den kongelige kaldelse var ledsaget af et privat brev fra ministeren til den geniale ungdomsven, og Stensens danske svar herpå fra Florens er bevaret; han takker for det udviste venskab og lover så snart som muligt at ile til hjemmet.

Dersom man imidlertid af disse træk, der sikkert vilde kunne forøges med endnu flere lignende, vilde danne sig et billed af Griffenfeld som en mand med dybtgående interesser og et stærkt initiativ på disse områder, vilde man dog sikkert tage fejl. Ligesom man i det hele må opgive forestillingen om ham som en ung statsmand, der vækker sensation blandt de ældre ved sine geniale planer, sit store syn på politiske forhold herhjemme og i udlandet, en lykkelig gave til at skabe liv og arbejde og til at finde veje

og midler, hvor andre kun så ufremkommeligt mørke, således er der noget utilfredsstillende i at dvæle ved hans forhold til det åndelige livs udvikling nu, da han havde magten. Måske er det uberettiget, således som samtidens satire gjorde, at påbyrde ham ansvaret for den store konfiskation af kapitels- og kirkegods, der fulgte med oprettelsen af rytterdistrikterne; det er ikke vist, at han dengang vilde have været istand til at hindre den; men det må dog forekomme os, at han kunde have gjort et og andet i den henseende. Sørgeligt betegnende er det især, som det går Sorø akademi, og den uvirksomhed, Griffenfeld her viser, vidner uheldigt om hans ansvarsfølelse og fremskuende blik. Hovmesteren på Sorø, den fortjente Jørgen Rosenkrans, som vi har lært at kende som fader til Griffenfelds ven Jens Rosenkrans, indleverede til kongens kammer en klage over akademiets forfald. Han havde sat sine midler til for at opretholde det under krigen og nu havde man også frataget ham det gods, der var henlagt til hans underhold. Han foreslog derfor, at Retz, Parsberg og Krag af danske kancelli sammen med Fredrik Ahlefeld skulde drøfte spørgsmålet om akademiets fremtid. Dette skete (5. Oktober 1670), og der forhandledes nu dels om dets genoprettelse i uforandret form, dels efter forslag af Henrik Rantzov om at flytte det til hovedstaden, hvor de unge adelsmænd kunde vænnes til det almindelige selskabsliv og hvor regensen kunde anvises dem til bolig. Dette modsatte kansleren sig dog med stor styrke, idet han tillige henpegede på landlivets fortrin for de unge. Men sagen kom ikke af stedet og en tid efter blev hele Sorø gods udlagt i

«Her ligger de Fine, som der ikke vilde have været «ende» på, hvis dødsmøen vilde have afventet «enden» på hans historie osv.» Det gjorde dødsmøen imidlertid ikke; thi kort efter afgik han ved en pludselig død, straks efter at have indtaget bispestolen. Det blev pålagt kansleren Ove Bjelke at nedsende de håndskrifter, som måtte findes efter ham; men der vides ikke at være opbevaret noget heraf.

Også for naturvidenskaberne bar Griffenfeld omsorg. Ole Rømer, der dengang endnu var en ung mand, fik en understøttelse til at fortsætte sine matematiske studier i udlandet, og da han tog afsted til Paris, medgaves ham Tyge Brahes observationer for at de kunde blive udgivne i trykken. Ligeledes blev Nils Stensen anden gang kaldt hjem fra Florens for at foredrage anatomi ved universitetet, denne gang med tilladelse til fri religionsøvelse. Den kongelige kaldelse var ledsaget af et privat brev fra ministeren til den geniale ungdomsven, og Stensens danske svar herpå fra Florens er bevaret; han takker for det udviste venskab og lover så snart som muligt at ile til hjemmet.

Dersom man imidlertid af disse træk, der sikkert vilde kunne forøges med endnu flere lignende, vilde danne sig et billed af Griffenfeld som en mand med dybtgående interesser og et stærkt initiativ på disse områder, vilde man dog sikkert tage fejl. Ligesom man i det hele må opgive forestillingen om ham som en ung statsmand, der vækker sensation blandt de ældre ved sine geniale planer, sit store syn på politiske forhold herhjemme og i udlandet, en lykkelig gave til at skabe liv og arbejde og til at finde veje

og midler, hvor andre kun så ufremkommeligt mørke, således er der noget utilfredsstillende i at dvæle ved hans forhold til det åndelige livs udvikling nu, da han havde magten. Måske er det uberettiget, således som samtidens satire gjorde, at påbyrde ham ansvaret for den store konfiskation af kapitels- og kirkegods, der fulgte med oprettelsen af rytterdistrikterne; det er ikke vist, at han dengang vilde have været istand til at hindre den; men det må dog forekomme os, at han kunde have gjort et og andet i den henseende. Sørgeligt betegnende er det især, som det går Sorø akademi, og den uvirksomhed, Griffenfeld her viser, vidner uheldigt om hans ansvarsfølelse og fremskuende blik. Hovmesteren på Sorø, den fortjente Jørgen Rosenkrans, som vi har lært at kende som fader til Griffenfelds ven Jens Rosenkrans, indleverede til kongens kammer en klage over akademiets forfald. Han havde sat sine midler til for at opretholde det under krigen og nu havde man også frataget ham det gods, der var henlagt til hans underhold. Han foreslog derfor, at Retz, Parsberg og Krag af danske kancelli sammen med Fredrik Ahlefeld skulde drøfte spørgsmålet om akademiets fremtid. Dette skete (5. Oktober 1670), og der forhandledes nu dels om dets genoprettelse i uforandret form, dels efter forslag af Henrik Rantzov om at flytte det til hovedstaden, hvor de unge adelsmænd kunde vænnes til det almindelige selskabsliv og hvor regensen kunde anvises dem til bolig. Dette modsatte kansleren sig dog med stor styrke, idet han tillige henpegede på landlivets fortrin for de unge. Men sagen kom ikke af stedet og en tid efter blev hele Sorø gods udlagt i

lensgrevskab for sin slægt (28. Avgust). Da beregning af renter ellers selvfølgelig ikke fandt sted, hvor der var tale om pant i jordegods, opnåede Ahlefeld således at få jordegods til beløb af 130,000 rdl., efter den sædvanlige takst, for en fordring på 62,000 rdl. Intet under, at greven rettede en varm tak til Griffenfeld for denne afgørelse og samtidig antydede sin villighed til at være ham behjælpelig med at skaffe ham selv «un ferme et solid establissement.»

Griffenfeld var nemlig i mellemtiden bleven enkemand og det var ikke så underligt, at man straks fra mer end én side søgte at knytte ham til sig ved et nyt ægteskab; på noget sådant tænker vistnok også greven. Dette lå dog endnu dengang og en god stund efter langt fra Griffenfelds tanke.

Han havde i begyndelsen af April forladt sin hustru for at følge kongen til Holsten, hvor man vel nærmest vilde overbevise sig om fæstningernes tilstand; Kristian V havde endnu ikke været derovre som konge. Før afrejsen havde Griffenfeld gjort testamente med sin hustru og kongen havde stadfæstet den bestemmelse, at han skulde være hendes eneste arving, hvad enten hun ved sin død efterlod børn eller ikke; et par dage efter gav han 500 rdl. til Helligåndskirken, til hvis sogn han hørte. Man får indtryk af at han frygtede den unge kones nær forestående nedkomst. Samtidig stod han i begreb med at købe et større gods i Danmark; det norske lå lovlig langt fra hånden for en mand, hvis embedsvirksomhed bandt ham til hoffet. Det ses, at han gennem landsdommeren på Fyn Jens Lassen stod i underhandling om at købe Valkendorfer-

nes gamle herresæde Glorup. Lassen havde i de dage på hans vegne budt 20,000 rdl. på det, men ejeren forlangte 28,000, som der tidligere var budt. —

Griffenfeld stod på højdepunktet af sin lykke, i sin berømmelses første herlige morgenlys, uundværlig for kongen og ligeligt knyttet til hans mest fremragende rådgivere. Da han forlod København, sendte han Gyldenløve sit portræt, malet af Abraham Wuchters og ledsaget af nogle spanske vers, og vennen var henrykt over begge dele. I sin tak skriver han: «Skønt hr. Wuchters har gjort alt hvad den sjældneste pensel formår, så kan dog hverken han eller nogen af hans kunstfæller nogensinde frembringe et billed så tro og så fordelagtigt som det portræt, Deres store fortjenester og elskværdige væsen har indpræntet i min sjæl.» I Rensborg traf han den unge hertug af Pløn, Hans Adolf, og grev Ahlefeld, der hver for sig søgte at vinde ham for deres planer, den første til krig og den sidste til fred; han knyttedes nøjere end nogensinde til Ahlefeld ved sin enighed med ham i dette hovedpunkt.

Ved sin hjemkomst til København den 1. Maj modtoges han med den glade tidende, at hans hustru samme dag havde født en datter; Gyldenløve tog ud imod ham for at være den første til at meddele dette, men forfejlede ham. Griffenfeld har samme dag skrevet i sin almanak: «Gud velsigne hende og lade hende opvokse Gud til ære og mig og min kæreste til glæde!» Anden dagen efter blev hun døbt og opnævnt efter dronningen «Charlotte Amalia» (egenlig Charlotte Amélie). Hendes gudforældre var faderens

moder og broder, Maria Motzfeld og Albert Schumacher, moderens farmoder og farbroder, Sofie Hansdatter og Hans Nansen, samt endelig forældrenes venner, hans høje ekscellence grev Gyldenløve og fru Magdalene Gersdorf.

Men fjorten dage efter, den 17. Maj, døde den unge moder, kun godt 16 år gammel. Griffenfeld skriver derom: «Gud forlene hende en glædelig opstandelse og mig, hendes efterladte, sin ånds trøst i mit bedrøvede hjerte. O Gud trøste mig, som er hjertelig bedrøvet. Gud trøste mig i denne store hjertesorg. Gud bedre mig, min drøm blev sanden, som jeg samme morgenstund drømte.»

Hvor dybt han følte sig rystet, ses af mange ytringer fra samtiden. Endnu fem uger efter skriver rigsadmiral Henrik Bjelke til Just Høgh i Amsterdam, at han i anledning af en foreliggende sag har talt med kongen og alle ministrene, «undtagen hr. Griffenfeld, som man for sorg ej kan komme i tale.» Fjorten dage efter forærede kongen ham alle dubletter i sit store bibliotek, øjensynligt for at adsprede hans tanker og kalde ham tilbage til livets interesser; men Villum Worm måtte påtage sig at indrette en større bogsal i hans gård til deres modtagelse. Det påtænkte godskøb blev til intet, Glorup solgtes til feltmarskal Hans Ahlefeld. Istedenfor byggede Griffenfeld et kobbertakt gravkapel ved Helligånds kirke til sig og Karen Nansen; han gav en kostbar messehagel til kirken, prydet med deres våbenmærke.

Intet under, at digterne brugte stærke udtryk for at skildre hans sorg, og ved hendes jordefærd lød

der veltalende og inderlige ord om det «yndige og ædle par», som døden havde adskilt. Vitus Bering sammenfattede i et latinsk epigram, hvad der kunde siges til trøst og hæder for den bedrøvede mand:

«Græder, I Muser, det sømmer sig vel, men istem ej sange,
meden i sanseløs sorg eders Apollo er tavs.»

TILLÆG.

KILDER TIL GRIFFENFELDS LEVNED.

Hovedkilden er selvfølgelig samtidens regeringsarkiver, tilligemed de samlinger af hans konfiskerede papirer, som findes i rigsarkivet. Det er dog langtfra, at alt hvad der den 11. Marts 1676 lagdes under beslag i hans bolig og brugtes under processen, endnu skulde være i behold. Meget indleveredes i kongens eget kammer og er her gået til grunde, og også fra Danske kancellis arkiv er ikke så lidt i tidens løb forsvundet. Den bekendte samling af breve fra kong Kristian V til Griffenfeld, vistnok kun en ringe del af den oprindelige, (alene fra året 1676 fandtes der 13 sådanne håndbreve, som kongen ved undersøgelse af papirerne tog til sig, se listen af 21. Marts 1676 I. 2), tilligemed enkelte andre stykker, er bleven opbevarede i kabinetssekretær A. Schumachers slægt, idet denne åbenbart havde udtaget dem af kabinetsarkivet i den formening, at han var i slægt med den berømte statsmand; de er i året 1890 kommen tilbage til rigsarkivet som gave fra fru A. Christiansen, f. Schumacher. En enkelt af Griffenfelds skrivkalendere (fra 1672), der til sin tid blev indleveret i kabinettet, er tilfældig bleven bevaret i det kgl. bibliotek (Gml. kongl. saml. 3653. 8), medens de andre uden al tvivl er gået til grunde i slotsbranden. Også af gehejmearkivets og Danske kancelliarkivs samlinger er et og andet borttaget i senere tider; således nævner Odin Wolff endnu hans bindebrev til kongen (s. 55), udskrift af almanakoptegnelser (s. 75), o. l., som næppe mere findes. Det er bekendt at historikerne tidligere jævnlig fik arkivalier til låns i hjemmet,

den sikre vej til efterhånden at udtynde disse samlinger. Hvor uforsigtig selv en mand som Werlauff var i den henseende, får man en forestilling om af en ytring i hans brev til J. K. Berg i Norge (22. Juli 1825): «Jeg har stedse ventet på noget ret interessant, . . . især på at erholde det af Dem ønskede dokument i det danske selskab (Griffenfeld vedkommende). Dette har jeg nu endelig fået; jeg kunde gerne have sendt en kopi, men da jeg troede det muligt kunde interessere Dem at se selve originalen, følger denne.» (Norsk hist. tidsskr. I 411). Imidlertid er også forskellige private samlinger af aktstykker til Griffenfelds historie bleven samlede i rigsarkivet, således Langebeks, Klevenfeldts og Mallings, medens mange enkeltheder findes i bibliotekernes håndskriftsamlinger.

Hvad trykte kilder angår, da er der jo den mærkelighed, at der med undtagelse af de lange æresdigte af Joh. Hopner, Harder og Ole Borch, som indeholder et og andet historisk træk, ikke i literaturen fremkom noget om ham før længe efter hans død, over 50 år efter hans fald. Alt i året 1705 blev der dog givet anledning til at gøre historiske optegnelser om ham. Jens Bircherod skriver i sin dagbog under 28. Dec. 1705: «I en skrivelse, som jeg bekom fra Peter Fogh, var han begærendes, at jeg vilde kommunicere ham de particularia, som jeg vidste om hans navnkundige morbroder Petri Griffenfeldii vita, hvis deskription en god ven haver isinde for lyset at udgive.» Hertil kommer under 27. Jan. 1706: «Sendte jeg igen til P. F. den projekt over Gr. biografi, som jeg for nogle uger fik fra ham, da jeg den med adskillige additamentis havde locupleteret», — og under 2. Marts 1706 skriver Fogh til ham: «Indtil Lintrup bliver færdig med Academiæ Hafn. continuatio, mener jeg at få hr. Griffenfelds biografi indført udi det lexico histor. univers. som Buddæus til Jena vil på tysk lade udgå . . .» (J. B. dagbøger, s. 483. 485). I dette værk udkom Griffenfelds biografi dog først 1730 (II 643 ff.), men med det anførte for øje, er det klart, at vi her har en kilde af den største betydning, selv om den må bruges med varsomhed, da pålideligt og upålideligt her er blandet sammen. Det er dog endnu muligt for en stor del at kontrollere de enkelte

efterretninger efter optegnelser, som vistnok skyldes Foghs initiativ og endnu findes bevarede, endog i flere forskellige afskrifter og redaktioner. Hertil hører de under biblioteksamanuensis C. Brandts navn bekendte notitser (trykte i Suhms nye samlinger III 353—59), der med mange variationer genfindes både i arkivet (Gr. 145.(9)55: Particularia quædam de com. de Gr.) og i flere af det kgl. bibl. samlinger. Originalen synes at foreligge i Ny kgl. samling 1318 b fol., et lille oktavhefte med to forskellige hænder. Affattelsestiden synes at være 1703—5; Charlotte Griffenfeld omtales nemlig som død, medens Fredrik Krags 3. hustru først nævnes i en randbemærkning; dette udelukker dog næppe en noget senere affattelse. Senere end 1709 kan den dog ikke falde, da kongeloven omtales som endnu ikke udgiven og Hans Nansen som endnu levende (1709. 13). Heftet «Particularia» i rigsarkivet stammer fra samme tid; her nævnes Fr. Krag som amtmand i Jylland (til 1713), Charlotte Amalia kaldes «enkedronningen» (1699—1714); andre notitser er fælles for dette og det foregående. Indlagt heri findes nogle optegnelser «ex schedula viri docti autographa»; de stammer fra samme tid, idet præsten Kålunds søn her siges at være kancelliråd, hvad han var 1703—10. — Blandt Mallingiana findes to dobbeltblade mærkede «20. Febr. 1720», det er en dårlig afskrift, men efter en værdifuld original. Heri findes efterretninger med kildeangivelser, særlig en vis Brostrup, der atter anfører sin hjemmel: biskop Bagger, Fleischer, Ahlefeld, Gyldenløve o. a. Også Renberg nævnes som kilde. I flere af disse optegnelser påberåbes også Sechmanns vidnesbyrd; det er Baltasar S., der ved Griffenfelds fald stod i tyske kancelli, og i heftet Thott 1929.4. siges at skulle have haft en søster af Griffenfeld, men senere fik hans søsterdatter (d. af Fogh). Hvem «Brostrup» er, kan ikke oplyses med sikkerhed; muligvis er det Brostrup Albertin, prokurator i København (1689) og kancelliråd (1715—19). (Kbhv. Dipl. VII 303 og VIII 344. 464). I samlingen Thott 1120 fol. findes nogle optegnelser af Nils Slange, daterede 24. Dec. 1725; han kalder det en kort ekstrakt, og sig selv «oculatus testis af en stor del» af det fortalte. — Klevenfeldt havde fået

«Griffenfeldiana» af admiralinde Wilster, en søster til den førnævnte etatsråd Fogh, altså Griffenfelds søsterdatter; hvilke det er, og om de er i behold, vides dog ikke. (Ny kgl. saml. 1318 c.) Måske hører hertil nogle blade med Peter Foghs kritik af Holbergs efterretninger om Griffenfeld. Endelig fortæller K. P. Rothe i sin store bog om Griffenfeld (1745), at han især har benyttet etatsråd Nils Fos's samlinger; denne var en søn af Peter Fos, rektor ved Frue skole, og Kirsten From, datter af professor Jørgen From og Else Scavenius, en søster til Peter Scavenius (se Rørdams Hist. samlinger I 116. Hundrup, Doct. teol. s. 24. Metropolitanskolens lærere, s. 26). En stor samling af Griffenfeldiana tilskrives også Povl Gerhard Schumacher, kabinetssekretærens fader; han var en ven af Fredrik Rostgård, som ligeledes synes at have samlet på efterretninger om den berømte embedsmand; men Schumachers samling brændte 1728 (familietraditioner). — Holbergs fortælling i hans store Danmarks historie, grundlaget for den traditionelle fremstilling af Griffenfelds levned, er stærkt iblandet med uhjemlede sagn og må bruges med stor forsigtighed.

Det er efter disse optegnelsers natur klart nok, at mangen en værdifuld efterretning er opbevaret i dem, men at det gælder om, så at sige for hvert tilfælde, i hvilket man vil bruge dem, først at undersøge deres oprindelse og hjemmel.

ANMÆRKNINGER OG HENVISNINGER.

Portræt af P. Schumacher, efter original på Rosenborg, der efter en påtegning 1684 af hans moder blev foræret til mag. Nikolaj Olivarius.

I. HJEMMET (1635—54).

Side 1. Ligtalen over *Karen Nansen,* holdt i huset, 13. Juni 1672 (Uldalls samling 445. 4).

Peter Motzfeld: Kbhvn. diplomatarium, VI 54. I 605. III 30. 169. 189. 260. Stamtavler over familien M. hos Giessing, Jubellærere III 344; og særskilt, Kristiania 1883. Sønnen: O. Nielsen, Kbhvn. V 444.

2. *H. Turesen:* A. H. Nielsen, Embeds- og bestillingsmænd i Ålborg, s. 93. 96. 124.

3. *Joakim Schumacher.* Danske magasin 3. række II 298. Kbhvn. diplom. VI 304. 786. «Hans fader var en meget vittig mand», siges i optegn. dat. 20. Febr. 1720. — II 628. VII 439 (III 675). Slægten Schumacher i Haderslev, Vaupel, Griff. II 214.

Gotfred Sch. i Haderslev, Olufs søn: Sjæl. missiver 1670, 812—14. Jydske reg. 1674, 117. Han leverer vin til kongen i Flensborg, har tilsyn med vinkælderen på Koldinghus osv.

En Aleksander Sch. i Nakskov 1671; hans søn Jens kaldes Griff.' fætter: Ærebos selvbiografi, s. 25.

5. *Maria Motzfeld,* efter originalen på Rosenborg.

7. *Peter Schumachers lærere.* Jens Sørensen Kålund: ex schedula viri docti. Wibergs præstehistorie I 600.

O. Worm, controversiarum medicarum disputatio XII (27. Nov. 1644).

Hans Jensen Viborg: Hundrup, Metropolitanskolen, s. 45. Rothe II 3. Selvbiografi i Kirkeh. saml. 4. r. III 195 (her nævnes det ikke, at han har undervist P. S.; han kom hjem fra udlandet Sept. 1644).

Jens Kristensen Vorde: hans brev til broderen i Klevenfeldts samling til Gr. — Kirkehist. saml. 3. række V 229.

Som Griff.' lærer nævner Vedel Simonsen også Kristen Randers, inspektør ved «hofmesters boder» (Valkendorfs koll.); men ældre hjemmel herfor har ikke kunnet findes. (Uddrag af V. S. blandt Mallingiana og Ny kgl. saml. 1318 *c*.)

8. *Doktorpromotion 10. Nov. 1646.* Omtales hos Buddæus; som hjemmel anføres O. Borchs digt foran Cogitationes de lingvæ latinæ ætatibus, optrykt hos Rostgård, II 568.

11. Disputatio ethica de virtutibus ethicis in genere, sub præsidio M. Andreæ Hoieri Cimbri publice proponit P. S. (Kgl. bibl.) Højer disputerede 29. Okt. 1644 i Kønigsberg «de Deo»; skriftet er dediceret herredsfogderne Joh. og Lavr. Nissen i Slogs og Visherred. Deraf ses det, at det er den hos Moller (I 265) nævnte præst i Itzeho, svigersøn til Stefan Klotz. Breve fra ham (1672—74) findes bl. Gr. pap.; han indbyder 24. April 74 kansleren til at bo hos ham, hvis han kommer til landet.

Τοῦ γνωστοῦ τοῦ ϑεοῦ, seu eorum quæ per lumen naturæ de Deo cognosci possunt. Nr. 3. (Nr. 1—2 indeholder s. 1—38; nr. 3 s. 39—81.) I bladene «ex schedula» hedder det: . . . ded. til kansleren, «hvis censur jeg har set skrevet på samme disputats med disse ord: hic puer natus est aut ad magnum patriæ emolumentum, aut ad dandas turbas.»

Hans Vandal skriver sit vers «ingeniosissimo virtute et eruditione præstantissimo respondenti, amico suo singulariter dilecto.»

12. *Jesper Brokmand.* E. Pontoppidans kirkehistorie, IV 76. Traditionen om hans optagelse i Br.' hus findes næppe i ældre optegnelser, men først hos Holberg. Blandt Peter Foghs kritiske notitser til dennes efterretninger mod-

siges det bestemt, at kongen understøttede ham, ligesom der udtales tvivl om, at denne nogensinde har spist hos biskoppen; derimod indvender han intet mod et ophold i dennes hus. En bestemt kilde har han dog ikke haft, siden han henviser til Vordes brev, hvor der kun er tale om besøg. — Sandsynligheden taler dog for denne overleverings ægthed; både Brokmands bekendte lyst til at have unge studerende om sig, ligesom han efter Vordes brev straks drog den unge student til sig, hans hustrus slægtskab med dennes moder, forholdene i hans hjem og det træk, at det er en oversættelse fra hebraisk, der præsenteres for kongen, taler for denne opfattelse.

14. *Tomas Bang.* Rørdams biografi i Kirkeh. saml. 3. række, V 193 ff. (234).

16. *Disputatio* de ureteribus et vesica urinaria, sub præs. T. B. publicæ disquisitioni subjicit P. Joakimi Schumacherus. (Collegii anatomici disp. octava.) — Villum Worm kalder ham også: delicium terræ, Musarum gloria, animæ pars mediata meæ. Th. Bartholini orationes varii argumenti 1668 s. 94 (rækken s. 73—136 er trykt 1653).

17. *Disputatio* de nervis (coll. anat. disp. XVI).

Exercitatio acromatica de curis boni auditoris, quam candidati laureæ primæ philosophicæ in reg. H. acad. 18 Maji publice defendendam suscipient præside T. B. phil. dec. 1650 (Kirkeh. saml. 3. r. V 235). — Universitetsmatriklen: 1650, 21. Maj: primos in phil. honores consequuti sunt .... 17. P. J. S. — Digt af Kr. Ågård til de 25 kandidater (Rostgård I 479).

18. *Controversiarum medicarum* exercitatio XVII, præs. O. Worm, resp. P. S. 12. Nov. 1651.

Disputatio physica de nonnullis ad frigoris naturam plenius explicandam necessariis, Jac. Finckius præses, P. S. phil. baccal. respondens. 1. Maj 1652.

19. *Joakim Schumachers* død. Personalhist. tidsskr. I 197.

Teolog. attestats omtales hos Buddæus.

21. *Bibliotheca philologica* i rigsarkivet (Gr. 9, 53). At dette hefte ikke kan tilhøre nogen tidligere tid, ses af anførelsen af Miltons skrift contra Salmasium, der udkom 1651.

Disputationes sex feudales. Nr. 3, de feudo improprio, af P. S., findes ikke i vore biblioteker, men nævnes af Fogh og Birkerod.

24. *Ole Worms* fortjenester af det nord. oldstudium, af Werlauff, i Nord. tidsskrift for oldkyndighed I 283—368.

25. *Joakim Moltke,* boghandler: C. Nyrop, bidrag til den danske boghandels historie I. Stolpe, Dagspressen i Danmark I. P. Hansen, Dansk literaturhist. I 337. 400. 283. 368. osv.

26. *Hans M. Ravn:* Hist. tidsskrift, 3. række IV 500. 523. 535. Sml. Arrebos levned af Rørdam, s. 211. 219 fl.

Søren P. Gullænder: Kirkehist. saml., 3. række III 17. 26.

27. *Søren Terkelsen:* P. Hansens literaturhistorie I 436. I. Paludan, Renæssancebevægelsen i Danm. lit. 176. 186 fl.

Joh. Laurenberg: L. Daae, om humanisten og satirikeren J. L. s. 45. 59. Sml. Hist. tidsskr. 5. r. V 647.

Anders Bording: Biogr. leksikon II 514. Kinch, Ribe II 365. Stolpe, Dagspressen II 1 ff. Paludan, s. 206 ff.

28. *Tomas Bangs* forhold til den nationale åndsretning: til Ravn, H. tidssk. 3. IV 519. 535. 541. 552 fl. 574 fl. til Gullænder, K. saml. 3. III 27 fl. til Worm, K. saml. 3. V 221 fl.

29. *Johan Monrads* selvbiografi ved Smith, s. 52.

De lærde medlemmer af *slægten Gø* (Gøje): Fortegnelse over håndskrifterne i Karen Brahes bibl. i Odense, af H. C. Vogelsang, indledningen. Mindeskrift over Falk Gø, af Jakob Rosenkrans (Laudatio etc.). P. Hansen, I 362 fl. Breve fra Susanne, Markus og Mogens Gø til Gr. — Susanne Gø og Preben Brahe, i Danmarks adels årbog 1888, s. 107; deres portrætter i årgangen 1892 (originalerne på Hvedholm).

31. *Vitus Bering:* Hist. tidsskr. 5. række I.

32. *Susanne Gø,* efter originalen på Hvedholm (sml. D. adels årbog 1892).

33. Bartholins tale 24. Avg. 1674, p. 29 (Wolff. Griff. s. 196).

Peter Skomagers ynkelige klagemål (Ny kgl. saml. 376. 8. bag i). Nyårsønske (1669) til P. S. af Georg Huber,

musikus i det kgl. kapel og digter, hædrer ham som «Musernes yndling, hvem Apollon afstod plektret»: straks efter fødselen bortførte de kastaliske gudinder ham, tvættede ham i Helikons kilde og gav ham den ædle drik (Strenæ 1669. 4. fol. O 2). Vers i Rostgårds samling 495 (Universitets bibl.). Carmen lugubre, in ob. Mechtildæ Motzfeldiæ, † 20. Juli 1650, orig. tryk i Klevenfeldts samling. Nils Stub i Rothes berømmelige danske mænd II 419.

34. *Drikkevisen* hos Nyerup og Rasmussen, danske viser, II 78. Som melodi opgives: «liden jente, vil du vente.»

Brevet til Worm, 25. Juni 1652, er trykt i danske magasin, 5. række II 53. Magdalene Kloumand kalder sig «eeders H. K. S. A.»

II. UDENLANDSREJSEN (1654—62).

Side 37. Holbergs fortælling om moderens fattigdom og kongens understøttelse på rejsen modsiges bestemt af P. Fogh. Det er da også udenfor al tvivl, at S. selv har bekostet sin rejse og at der var gode råd til det. 1661 ejede Maria Motzfeld foruden huset på Købmagergade et sted på Østergade og 5 boder med have i St. Annækvartér (hun solgte dog disse til dronningen, som købte op til sit påtænkte palæ). Kbhv. Dipl. I 728. 754. 764. 770. Endnu 1676 sættes hun i krigsskat blandt de større eller største næringsdrivende (en rigsort daglig). Hvad sønnen angår, da satte han et par år efter sin hjemkomst, før han endnu havde modtaget en skillings løn, 1500 rdl. på rente (hos Didrik Multipas, købmand i Skoboderne, ved siden af Kloumand). Sml. s. 74. At rejsen kostede moderen 6000 rdl. siges i en optegnelse af Klevenfeldt, med henvisning til Rostgårds Deliciæ poet. Dan. II 357, hvor det imidlertid ikke findes.

38. Hopners panegyrik, Rostgård I 262.

O. Borch, sst. II 568.

39. Uddrag af matriklen i *Leiden* i Personalhist. tidsskrift II. Når der i reglen siges, at S. først gik til tyske universiteter, da haves der i virkeligheden ingen pålidelig efterretning

derom; i Rostok og Leipzig, hvor han siges at have studeret, var han i alle tilfælde ikke (se matriklerne i Ny kirkeh. saml. II 526 og L. Daae, Nord. studerende, 130).

Amsterdam: A. D. Jørgensen, Nils Stensen, s. 21 ff. og de der anførte kilder (s. 218).

40. Breve til *T. Bartholin:* Epistolarum Centuriæ I—II, p. 657 (24. Avgust 1655); 661 (26. Sept. s. år); 667 (30. Maj 1656). Bartholins svar af 12. Nov. 1655, p. 665. (. . . «Deo sit laus, qui te amicosque communes inter tot cadaverum strages conservavit»). Wolff, Griffenfeld, har de første i oversættelse, s. 10—15. T. B. historiarum anatomicarum centuriæ III & IV 1657 (tilegnelsen af 1. Jan.), s. 181. (Sml. Wolff, s. 21 anm. han sammenblander disse centurier med cent. *epistolarum*).

41. Breve til *J. Rosenkrans:* 5. Okt. 1656 trykt i Danske mag. 5. r. II 55. 25. Dec. 1656 og 10. Febr. 1657 i orig. i Klevenfeldts samling. Om Plautus sml. Ny d. mag. III 36. (25/12 56: . . . «Certe in Anglia ita tractabo mea studia, ut qvod reliquum est itineris vitæqve tecum, dulcissime, sine omni impedimento transigere possim, imò tantum non carere libris: scientqve isti balatrones, qvi mihi semper iniqvi, qvi mihi semper obvagulantur, non mihi umbratile datum esse ingenium, qvod (per) arbusta tantum humilesqve myricas repat, sed qvod patrium olympum scandat, per lauros, qvercus, cedros. Vale etc.)

43. *Autographa Griffenfeldia*, Thott 1930. 4. Hører vistnok til de hefter, der fandtes efter hans fald og betegnes således: «Bibliotheca philosophica: i den skuffe not. . . . findes adskillige Petri Schumacheri latinske og franske adversaria og collectanea, som han synes at have samlet i sin ungdom; de fleste af dem indheftede med et omslag af pergament.» (Liste af 28. Marts 1676.)

45. *Theodorus Petræus,* Moller, Cimbria lit. I 489. Han blev indskreven i Leiden Dec. 50, Marts 60 og Juni 64. 27. Maj 70 kvitterer han for 30 rdl. til at rejse hjem fra Amsterdam til Kbhvn. Han siges da at have 3 års løn til gode og at være holdt i Ægypten af Fr. III (Markus Gøs regnskab, bilag 19, antegnelse 9). Werlauff, Bibl., s. 84.

Nils Stub: Rothe, berømmelige danske mænd, II 430.

Brevet derefter hos Giessing III 322 og hos Wolff, Griffenfeld, s. 15.

46. *Oxford:* Wolff, s. 15. Barlow: Dictionary of national biography III 224. Danske samlinger, 2. række III 40. 42. Lettres of Humphrey Prideaux to John Ellis, ed. E. M. Thompson (1875) s. 18: Griff. har gennem Henshaw sendt B. sit portræt. Udgiveren har troet, at det halvt udslettede navn (Ba....) skulde læses Bathurst, men en sammenligning med de andre steder, hvor disse navne forekommer, viser, at det må være Barlow. I en anm. oplyses iøvrigt her, at S. var flere år i O. «purposely to obtain literature in the public library». Hans billed hang i school gallery. Sml. Kirkeh. saml. 3. r. III 488. — Fr. Sneedorff skriver 1792 fra Oxford: «I maler-galleriet hænger Griffenfelds portræt....; på venstre hånd hænger den berømte Stanley og på højre den i Jakob I' tid ulykkelige Overbury; oven over hænger portrætter af Butler, Prior og Locke» (Samlede skrifter I 524). O. Wolff siger, at han hang ved siden af Aksel Oksenstjerna (s. 17).

47. *Brev til Bartholin,* 18. Maj 1658: Centuriæ I—II 717: ... «hoc unicum ago, ut et mentem animi rerum optimarum scientia et voluntatem appetitumque rerum optimarum desiderio tanqvam viatico qvodam ad utramqve fortunam commodissimo, instruam, ut, si ista tempestas, qvæ nunc qvidem jactavit qvassavitqve ratum, sed adhuc deteriora minatur, desævire non posset sine naufragio, possit saltem hic Cato, qvocunqve terrarum rapta aliqva tabula enataverit, versatili ingenio sibi ipsi fortunam facere.» En Cato kalder han sig åbenbart som udtryk for den filosofi, han her tillægger sig.

49. *England:* H. T. Buckle, History of civilization in England. I 318. 334. 336. H. Hettner, Gesch. der engl. Literatur, s. 28 ff. 43—52. T. Hoppes, Opera philosophica. 1668. 4. Edv. Larsen, T. Hobbes' filosofi, 1891. Alfred Sterne, Milton und seine Zeit III. IV. H. Taine, Hist. de littérature Anglaise, II. III.

58. *Paris:* Bartholins centuria epist. III, s. 52. 54. 61. B. sender (1. Jan. 61) hilsen til Finke. Victor Cousin, La société Française au 17. siècle. I. II. Juli 1661 i Amsterdam: Nils Stensen, s. 43.

63. *Spanien:* H. T. Buckle, Hist. of civ. in England II. 39 fl. D. mag. 5. r. II 61. Gjellerup, Samfundsforholdene hos den danske adel, i Histor. tidsskr. 4. r. IV. 30.

66. Brev fra Venedig, 30. Maj 1662: Danske mag. 5. r. II 58. Han «måtte begynde med dette bedrøvelige exordium:

nunc oblita mihi tot carmina, vox qvoqve Moerim
jam fugit ipsa, lupi Moerim videre priores.»

Af Bucolica, ecloga IX 53—54. Sml. Plinius hist. nat. VIII 34: In Italia qvoqve creditur luporum visus esse noxius: vocemqve homini, qvem priores contemplentur, adimere ad præsens. Derfra hidrører uden al tvivl også vort «ulvesét» («uglesét»). — Joh. Monrads selvbiografi, s. 77.

III. KØBENHAVN I ÅRENE 1662—63.

Side 70. *R. Bartholin:* Vinding, Acad. Haf. 420 ff. N. M. Petersen, Literaturhist. 2. udg. III 352 ff. 374. — Kirkeh. saml. 3. V 246.

71. *P. Resen:* Vinding 426 ff. Selvbiografi hos Rothe, Brave danske mænd, I 599 ff.

72. Winkel Horn, *Peder Syv,* 45. 53. 77. I Syvs bog findes nævnt en del dansk literatur, således de utrykte ting af «Søvren Torkildsen» (s. 141).

73. *T. Bartholini* epistolarum centuria I; fortale af 12. Februar 1663. Fortegnelsen over forfattere: P. S. *πολύγλωττος.*

Catalogus librorum rarissimorum variarum lingvarum et facultatum, — der skal sælges ved avktion 1679. Gr.' bogsamling var dog tildels tilfældig i sin sammensætning, da han to gange havde fået alle dubletterne af kongens bibliotek.

Didrik Multipas skyldte ham efter obligation af 26. April 1664 1500 rdl. in specie (Regnskabsbog).

Johan Finke ægtede Sofie Müller, rentemesterens datter,

og fik med hende Skullerupholm; hans broder Tomas havde fået søsteren Drude med Lejregård.

74. Breve til J. Rosenkrans i Danske mag. 5. r. II. Teol. prof. Daniel Pfeif var † 18. Avgust 1662; embedet blev først besat 9. Maj 1664 (med Kr. Nold).

76. *P. Retz:* Optegnelse af 20. Febr. 1720. Wolff, s. 28. Personalhist. tidsskr. 2. r. I 34. Vinding, Acad. H. p. 49. Magasin for d. adel, 147. Hans fader yndede Søren Gullænder: Kirkeh. samlinger 3. III 18 fl. (register). H. F. I. Estrup, Tygestrup, s. 57 ff. 62. Kong Fredrik III fik 1669 Tygestrup i mageskifte for Børglum kloster og gav det navnet Kongsdal.

79. *Peter Retz,* efter originalen i universitetets konsistoriesal («Jammersmindet», 3. udg. s. 61).

81. Brev til Milan af 9. Okt. 1669 (sml. H. Mejers indberetning til kongen, af 8. Juli 1673: Spanien søger at forhale freden, «på det Sp. imidlertid kunde efter deres sædvanlige langsomhed konsultere, enten det er bedst at bryde eller lade alting gå som det går»). G. til Meierkrone, 30. Marts 1675: Wolff, s. 231. Udbrud i optegnelser vil senere blive nævnte (1672).

84. Om *begivenhederne 1660* se især J. A. Fridericia, Fr. III og enevældens indførelse, i Hist. tidsskr. 5. r. VI. Indstillingen af 14. Oktober, s. 767 fl. 812. Kongens løfte af 18. s. m., s. 774 fl. Den tyske officielle oversættelse af talen gengiver «at ville lade oprette og forfærdige sådan en regeringsform» ved: «aufzurichten und *ausfertigen* zu lassen», hvad der klarere fremhæver, at det skal være et offenligt aktstykke.

87. *Fredrik Gabels* beretning i Suhms Ny samlinger III. *Molesworth,* An account of the state of Denmark, p. 49 ff.: «he (the king) declared that indeed he should be pleased the *soveraignty* were entailed on his family, provided it were done by universal consent; but to become *obsolute* and *arbitrary,* was neither his desire nor did he think it for the benefit of the kingdom» etc. p. 72: «the king would not have pursued his point so far as to desire an arbitrary dominion: for he was in continual doubt, and dread of the event, and began to waver very much in his resolutions» . . .

89. Sehested om Fredr. III: Becker, Fr. III 2, 433. 436. J. Bjelkes selvbiografi, s. 174. Becker II 297.

91. Kristen Skels dagbog: D. mag. 3. r. IV 291. Hans brev: Suhm, nye samlinger I. Optegnelser om familien Skel, s. 383. Om den tyske indflydelse: Fridericia, i Hist. tidsskr. 5. r. V 631 ff. 639. Om adelens dekadence i den foregående slægtalder: Gjellerup, i Hist. tidsskr. 4. r. IV 28 ff. 37. 41.

94. Forsikringsakten af 10. Jan. 1661: Kongeloven og dens forhistorie, s. 1. Sml. Fridericia i Hist. tidsskr. 5. r. VI 792.

Ipsen, Die alten Landtage der Herzogth. Sch. u. H., s. 309. Det sidste citat er ikke nøjagtigt; det hedder efter originalen: ..suchend und bittend, dass es demnach sein beständiges verbleiben dabei haben, erfolglich auch der fundamental satz- und verfassung dieser fürstenthümer in hoc passu, als woraus derselben gemeiner wohlstand nicht allein resultirt, sondern worauf auch die obrigkeitl. sowohl als der unterthanen homagial verbindtlichkeiten tanquam actus correspectivi ihren fuss setzen, ein genügen und sicherheit, ohne ausstellung oder reservat gegeben werden möge.»

95. Kongeloven og dens forhistorie, s. 4—32. Sml. afsnittet «kongeloven», s. 195 ff.

97. *G. Duvalls* indberetninger hos Becker, Fr. III, I 232. 240. 249. 254 ff. 265. 267. 279 fl. 282. 292. 294 fl. 296 fl. — Kastellet, s. 243. (450). 251. 276. 279. 291. 300. Sml. Carl Bruun, Kbhvn. II. 176. 180.

98. *Mattis Foss:* Zwerg, Sjæll. Kleresi 645 (Pontoppidan IV 491).

La Roche: Smith, Eleonore Kristine II 223 ff. Jammersmindet, 3. udg., s. 112 ff. Becker II 449. Her efter de vidtløftige originale akter i Rigsarkivet.

100. *Bestallinger* af 17. April 1662 i levning af en bestallingsprotokol i Rentekammerarkivet, sammenholdt med afregningsbøger osv. 16. Sept. 62 ansøgte Trolle, Rantzov, Krag, Urup, J. Bjelke og Skade om at få en vis anvisning på de 3000 rdl., «ligesom nogle af deres medbrødre har fået»; men de måtte «nøjes med helt korte svar» (Becker, I 311). Sml. embedsetaten i Tillæg til 2. del.

102. *P. Tscherning* var født i Schlesien (1627) og kom til Danmark 1655; han blev generalavditør den 7. Marts 1657 og arbejdede under krigen ligeledes i kancelliet: Bruun, Gunde Rosenkrans, s. 104 ff. Fridericia, Tilskueren, Juni 1892. I Danske adelsbreve (lægget Gyldenløve) er opbevaret hans akad. borgerbrev fra Leipzig (11/2 41) og et vidnesbyrd af oberst G. H. v. Bischofsheim, hvis børn han har informeret (7/9 50); han roser foruden hans lærdom også hans «sonderbare erfahrung in der musik.»

104. *Kr. Gabel:* Bruun, anf. skr. s. 110—30. Det her samlede, tildels efter mine tidligere optegnelser, kan suppleres med følgende. Moderen Margrete var uden al tvivl født Jäger; Gabels fætter, slotsfogden Johan Jäger førte nemlig et jægerhorn i sit segl og det samme optog Gabel i sit senere våben; ved en misforståelse heraf er vistnok den senere opgivelse opstået, at hun var født Horn. Fru Margrete Gabel, kapt. Johan Weyhes enke, var en søster af ham; hun havde en søn Voldmar Kristoffer W., der til sin død var kongens kammertjener. Hun ansøgte 1672 om et par bøndergårde ved Skanderborg (Sjæll. missiver, 283), hvor hun selv boede på en officersgård, brugte slottets køkkenhave, lod fiske i søen osv.; dette havde hun efter amtmanden Kristoffer Sehesteds oplysninger draget til sig til en tid, da ingen kunde gøre modstand derimod af vel kendte grunde. (Brev fra S. til Griffenfeld, af 3. Maj 1672.) Efter Lucht, Glückstadt, s. 44. 47. hørte Wülber Gabel til den første lille menighed i Gl., han var byskriver; 4. Febr. 1627 fik han bestalling som kgl. proviantforvalter, fra foregående jul. Samtidig nævnes en Kristoffer Gabelsen (således kaldes også Wülber) som enspænder i kongens hofrulle (28. April 1628—17. Dec. 1629). I Kieler omslag 1634 kvitterer børnenes formyndere H. Thomas og A. Hippius for 4000 rdl. i henhold til kongebrev af 4. Marts 1633, der fastsatte affindelsen efter den afdøde proviantforvalter til 6000 rdl.

107. *Kristoffer Gabel,* efter originalen på Rosenborg.

108. Becker, Fr. III, I 239. 298.

109. *Kort Adeler.* Overbibliotekar Chr. Bruuns indholdsrige bog «Curt Sivertsen Adelaer», der kaster lys

over næsten alle marinens og handelens forhold, skæmmes af bestræbelsen for at forringe den borgerlig fødte og ulærde søhelts hæder og nedsætte ham i forhold til de danske adelsmænd, som han sattes ind imellem. Den kendsgerning, at han, en norsk almuesmand, blev venetiansk ridder og at han ikke skyede at hjemkalde landsmænd, som kendte hans færd dernede og altså vilde have kunnet vidne imod ham, hvis han tillagde sig en uberettiget hæder, trænges i denne fremstillig helt i baggrunden af hundrede tvivlsmål, som for forf. knytter sig til hvert skridt i heltens liv og kaster skygge over alt hvad han foretager sig. Adelers reklame og teatralske anordninger stilles i det ufordelagtigste lys, med forglemmelse af samtidens mangfoldige reglementerede tåbeligheder i samme retning (rangstridigheder, modtagelsen af afsendinge osv.) eller andres personlige forsyndelser, — vi behøver her kun at minde om Griffenfelds mere smagfulde og åndrige, men lige så velmente arrangementer. — Sml. Fridericia i Biogr. leksikon I 82 ff.

Danske samlinger 2. r. V: Nye bidrag til C. A. historie. — Han kom til Kbhvn. i Avgust og fik sin bestalling som admiral 15. Sept. 1663.

112. *K. Ulfeld:* S. B. Smith, Leonore Kristine grevinde Ulfelds historie II.

114. *Markus Meibom:* Werlauffs bibliotekshistorie, s. 41 ff. Moller, Cimbria literata III 443. Rentekammerets afregningsbog A: 600 rdl. årlig fra 25. Oktober 1653 til 25. Juli 1660 og derefter til 25. April 1663; foretaget 20. Maj, betalt 22. s. m. Øresunds toldregnskaber: Mads Mortensen, «toldskriver», slutter sit regnskab 13. April 1664, og 15. s. m. bevidner Meibom, «tolddirektør», at han efter kongelig ordre har fået inventariet overleveret. Hans løn var 500 rdl. og 9 skilling for hvert skib, der passerer, hvad der kunde løbe op til en 3—500 rdl. Meiboms regnskab går til 18. Juni 1668; dagen efter overtager A. Gynter det.

IV. KONGENS BIBLIOTEK OG ARKIV (1663—65).

Side 116. Originalen af kongebrevet bl. Gr. sager.

117. *Københavns slot:* F. R. Friis, Samlinger til dansk bygningshistorie, s. 172 ff. Inventarier fra 1672 og 1688. Sml. Udsigt over de d. rigsarkivers historie, s. 10. 17. 21. Werlauff, det kgl. bibl. 2. udg. s. 21. «Dronningens kirke» var et rum med 6 vinduesfag; derhos var dronningens stolkammer, 2 fag; der stod i den 28 bænke foruden stole m. m. Den indrettedes i sommeren 1674 og siges da at være «over slotskirken» (Afregninger H. 99).

119. *Københavns slot:* efter Meiborgs tegning.

121. *Meibom* blev 7. Marts 1655 kancelliråd: Sjæll. registre; han kaldes her kun «højlærd mand», og der er ikke tale om pligter eller løn.

122. *Bogsamlingen:* Bruun, det store kongl. bibl. stiftelse, s. 55. Werlauff, anf. skr., s. 46. 27 fl.

124. *Fredrik III:* Brasch, Prins Georg af Danmark, s. 90. J. Bremer, Ligprædken, s. 42. 74 ff.

125. *Fredrik III* efter Lahdes kobberstik, Manderns maleri.

126. J. Hopneri Panegyricus 1673 hos Rostgård, Deliciæ I 264 fl. Worm hos Rothe I 98.

127. *Graves disputatser:* Kirkehist. saml. 3. r. III 324 fl. (Nyerup, Frd. III s. 391.) Zwerg, s. 631. 634. 262. Henførelsen til P. Sch. i «Particularia» fra c. 1705.

128. *Tormod Torfæus:* biografi af Jon Eriksen.

Tyge Brahes skrifter: Werlauff, anf. skr. s. 50 ff. 411. Bartholins bevis for lånet fandtes mellem Griffenfelds papirer 28. Marts 1676. Ordre til skatkamret af 25. Juni 1666 at skaffe 2000 ris papir til T. Br.' observationer, der skal trykkes; 6 personer skal sættes til at afskrive dem.

Nils Stensen: Biogr. af A. D. Jørgensen, s. 69. 130.

129. *Borri:* Biograf. leksikon II 543. C. Bruuns Kbhvn. II 195. At Borri er bleven bekendt med kongen i Glückstadt ses af tidsforholdet; han opholdt sig 2 måneder i Hamburg hos dronning Kristine, der ankom dertil i *Avgust* 1667; men efter «danske Merkur» og «Diarium Evropæum» for *November* var han da ankommen til

Kbhvn. (Samlinger til den danske medicinalhistorie I 169).

130. *R. Vindingius,* Acad. Hafn. p. 17: «. . . a Petro Skumakero . . .»

Bruun, Det st. k. bibl. s. 65. Her tillige hele forholdet med Scavenius's bibl. og den nye bygning. Det er her dog oversét, at de første ordrer ang. bygningen udgår gennem skatkamret, 22.—25. April 1665: om sten fra de to slotte, tilførsel af kalk, tømmer og mursand, samt 30 soldater til at udgrave grunden, hvad der skulde påbegyndes den 26. April. (Skat. k. eksped. prot.). I Hist. tidsskr. 6. r. I 601 ff. har ob. Blom udtalt, at pladsen, hvor bygningen opførtes, tidligere var øde; men på Heimbachs billed fra arvehyldingen ses der i virkeligheden en bindingsværksbygning på dette sted. (Carl Bruun, Kbhvn. II 163.). Kbhvn. diplom. V 769. — Ved slottets inventering i vinteren 1672—73 var «det forrige bibliotek» lukket og dronningen havde nøglerne; hun havde da vel alt fået det overleveret til indretning af et kapel.

132. *Arkivet:* bestalling af 8. Marts 1664, i original bl. G. papirer, og indført i rentekam. bestallings. prot. med hans skriftlige ed. — Brev fra J. Moth til H. C. er velvilligt meddelt mig af Dr. Fridericia, fra statsarkivet i Hannover; han skriver 27. Marts 1668: Curationem illam archivi regii per negligentiam an invidiam nostri defuncti cancellarii Lenten minus bene observatam esse scias velim. Est alias sic satis splendida conditio atque in Dania semper magni facta, adeo ut cancellarius Lente ipsemet archivarium agere non erubuerit.»

133. *Fr. Wulff:* Pas af 3. Juli 1662: Sekr. F. W. von Strassburg. Påtegning på registraturen «England», da han 1. Dec. 1660 skulde tage akter ud til Fr. Ahlefelds legation; tilstede var de to kanslere Retz og Lente, Kr. Rantzov og Gabel. Han kalder sig her archivarius regius. Hans bestalling af 7. Marts 1660 som «cantzeley verwandt und archivarius oder registrator» i «De d. rigsarkivers historie», s. 245. — Han blev senere Griffenfelds efterfølger og den første, som kaldtes «Gehejmearkivar».

134. *Registraturprotokol:* Designatio repertoriorum über

die original-acten in dem königl. Gewölbe und archivo allhier in Copenhagen, wie selbige in a. 1664, bey der damaligen aus allerh. befehl ihr. k. m. fürgewesene beleuchtigung des archivi durch Christoff Lindenow, Peter Schumacher und Friedrich Wulff theils fürgefunden und theils de novo eingerichtet worden.» Sml. De d. rigsarkivers historie, s. 41. 252. 189. 159. 255 (Sagerne fra «det første kammer» bortflyttedes 15.—20. Avgust 1672, og 17. Sept. s. år betaltes der snedker Hans Balk for «3 egevinduer, som blev indsat i en gewelb på Kbhvn.s slot, hvor de gamle regnskaber forvares,» altså i dette samme rum). Om Jakob Højer se Moller i Vorbericht til «Bericht v. d. Stadt Flensburg», af sønnen Jonas Højer, rådmand i Fl. Rørdam, Monumenta I 671. — Højer stod i kancelliet 1564—92. 1603 hjemfaldt til kronen en del gods i Haderslev amt, som han havde været forlenet med (Sønderjydske årbøger 1889, s. 201). At skøder og mageskifter er registrerede samtidig, ses af de tilsvarende «besigtigelser», hvis første række går til 1584.

V. KONGENS KAMMER 1665—66.

140. S. B. Smith: Jammermindet, 3. udg. s. 5. (Se «Tilskueren» 1888 og «Dagbl.» 25. Nov. s. år.) Forhørene d. 8. 10. 13. og 17. Avgust (ss. 38, 60, 79 og 88). Rejsen til Frankrig s. 40. Depeche af 18. Avg. i Sehesteds kopibog: ... «und wie wir dann aus Corfitz seiner frawen eigner bekantnisz gar gute Nachrichtung, das ihr Mann bey seiner Anwesenheit zu Paris einige Sachen zu negotijren gesucht, welche nicht eben seinem eydtlichen revers gemesz —». (Denne revers er trykt D. mag. 4. r. IV 264.) Andre ytringer fra disse forhør har Rantzov berettet Hannibal S.; denne svarer nemlig, at han ynkes for meget over hendes ulykke «pour ne vouloir pas en quelque façon lui insulter en répondant á sa malice.» (T. Sehested: H. S. I 283). At forhørene, som hun selv fortæller, skulde have indskrænket sig til en række opfordringer til at bekende, helt i almindelighed, er aldeles umuligt; sml. Sperlings tilsvarende oplysninger (han opregner 50 spørgsmål, men Smith op-

lyser, at dog «meget er udeladt», se selvbiografien, s. 215). S. Sorbière, Relation d'un voyage en Angleterre. Paris 1664 (bogen har brevform, dat. 25. Okt. 1663; dedikation til Ludvig XIV, 13. Dec. s. år). Sml. den engelske oversættelse, 1709, med forfatterens levned. Han vil fortælle hendes historie «comme elle me le dit ellemesme —» (s. 177); — — «je ne fais point de doute qu'un jour l'on n'y reconnoisse leur grand merite, et qu'on ne rende à leur memoire tout l'honneur qui est deu à la fidelité qu'ils ont euë pour leur Roy, aussi bien qu'au zele qu'ils ont conservé pour les lois fondamentales de leur patrie» (186). Forfatteren blev senere arresteret og bogen undertrykt: Rothe, Ulfeld, II 287 ff.

E. Krist. til O. Sperling: D. mag. 5. r. II. 57. Om sin behandling i fængslet giver hun ikke helt ærlige meddelelser. Når hun således fremhæver, at hun først i Kristian V's tid fik «nådsens penge» (s. 235) er dette vel nok bogstaveligt rigtigt, men hun havde stadig fået et ikke synderlig mindre beløb i klæder. De 200 rdl. betales første gang af kongens privatkasse i efteråret 1670; men svarende hertil var der i de foregående år ved samme tid anskaffet klæder til hende for følgende beløb: 222, 238, 177, 144 og 160 rdl. (1669—65). Om sin forsyning 1664 fortæller hun selv (s. 143 fl.). Der var iblandt det anskaffede ikke blot silke og fløjl, men også hvide handsker, fint linned osv. (Fr. Werdelmans regnskaber.)

144. *Mikkel Skov:* Rothe, Ulfeld II 283. D. mag. 3. r. I 283. Gyldenløve siger: «S. envoyé jadis pour assasiner ou attraper U.» Fr. Giese skriver til Kr. Lente: Skov blev udsendt, «oder hat solches vielmehr selbst auf sich genommen.» (Breve til danske adels h. 24, 112).

145. *La Roche:* M. M. Langlois fortalte i forhøret (27. Avg. 1663), at L. R. igen havde været i Paris i pinsen 1663 og da bl. a. havde berettet: «s'il auoit voulu entendre les propositions qui luy auoient estè faites de la part du seigneur duc de Holstein-Gottorp, il auroit receu de grandes sommes de deniers, qu'on luy auoit offertes pour la liuraison de partie des dites places auec assurance de la continuation du gouvernement d'Icelles —». Det er betegnende, at E. Kr. også omtaler La Roche som et

offer for en tyrannisk retsforfølgelse, da han i det følgende år for en tid landede i Blåtårn. (Jammersmindet, s. 112 fl.).

Borgervæbningen: Carl Bruun, Kbhvn. II 185. Instruksen var affattet 26. Maj 1663 (O. Nielsen, Kbhvn. V 459).

146. *Kongevalget 1648:* Meddel. fra n. rigsarkiv I 25.

Gunde Rosenkrans: C. Bruuns bog om ham går ud på at vise, at det er pengeforlegenhederne, som blev ham til fald. Dette er dog kun den ene side af sagen og tilmed kun den som yder påskuddet; at den egenlige grund til kongens unåde og mistanke er besøget på Gottorp, siges udtrykkeligt af Mogens Fris: «den rejse, som I gjorde udi Holsten, var eder en ond rejse» (s. 185).

146. *Otto Sperling:* Selvbiografi ved S. B. Smith. Han blev arresteret 3. April 1664; spørgsmål om Gottorp i forhøret, s. 223. Criminalproces des Magistrats in H. wider Obl. Hagedorn, wegen Sperlings Entführung 1664, i R. A.

147. *K. D. Testman:* Moller, Cimbria literata, I 676. 1654 fik husfoged Testman i Rensborg visse privilegier på slotsgrunden: Falcks Archiv III 320. Resen, Inscriptiones, 225. Sekretær 1. Juni 1659. 9. Jan. 1662 udgår kongebrev til sekr. Reitzer om at afstå ham sit kabinet i T. K., da han ikke bruger det og k. ansér det for nødvendigt «dasz diejenigen, so die aufwartung bei hofe haben, in der nähe, wenn was vorfällt, bei der hand sind;» 10. Juli 1662 overdrages det ham at vikariere for Fr. Wulff i kancelliarkivet. — 3. Juli 1663 takker feltmarskal Eberstein kongen, fordi det er tilladt ham at skrive umiddelbart til kammersekretæren T. (Kriegsberichte des g. f. m. Eberstein, s. 385). Hans afhandling i R. A.: Suverænetet 16 l, med påtegning af Fr. Gabel: «Von Secretario Testman, wie er mit Statthalter F. v. A. aus England wieder kommen, wor Ihm als Secretarius legationis mit gegeben gewesen, wahr ein Holsteiner. NB. on a cru cecy l'Esprit et inclination d'Alefeld. Tidsmærker er: suveræneteten siges at have bestået «etzliche Jahre», og der henvises til Englands hjælp i Portugal 1663.

Schumacher fremlægger absolutistiske bøger for kongen: Suhm, Nye samlinger III 354.

151. *G. Rosenkrans's flugt.* Denne synes at have fundet

sted den 26. Juli 1664; han sad endnu i højesteret den 23. og den 29. udstedte han sit brev fra Helsingborg. (Bruun, s. 169. 172.)

Gabel statholder: Becker, Fr. III, II 41. Bestalling og adelsbrev er antedateret, 1. Avgust; muligvis har kongen alt den dag, lige efter modtagelsen af Rosenkrans's brev foretaget udnævnelsen «i kammeret». Ahlefeld påstår selv, at han sad som statholder i Kbhvn. til Maj 1664, da han sendtes til hertugdømmerne (Dokum. til kongl. reskript til rentekamret, 16. Jan. 1672). Bording, I 92. Gabel havde lige før fået skøde på Rantzovsholm, med adelig frihed (25. Juli). Han gav straks efter sin bestalling afkald på de 6000 rdl. løn, som den tilsagde ham, og bad kun om at beholde de 2000 rdl., han hidtil havde haft, da han jo tillige havde Færøerne i forlening (kongl. ordre af 28. Okt. i Sk. k. eksped. prot.).

153. Stridsskriftet mod Rosenkrans i O. Wolffs Journal for politik osv. I 101 ff. 116. (1821).

154. Reskriptet af 17. Sept. 1664 fik kun ringe praktisk virkning, da der slet ikke udbetaltes disse råder noget, hverken nu eller tidligere. De få, som senere fik noget, beregnedes der 3000 rdl. (se Bestall. prot. 10, 133, hvor dette 21. Juni 1671 bestemmes for Henrik Rantzov efter analogi med andre). Universitetets ansøgning af 17. Okt. 1660, skreven med Rasmus Vindings hånd, ligger i original ved statskollegiets betænkning af 31. Okt. 1664.

155. *Jakob Pedersen:* Domme osv. nr. 143. (Han stævnes 29. Maj 1669 for hofretten.) Han var kammertjener fra 2. Sept. 1655. Becker, Fr. III, har ham I 208. 311. II 449. 41. 52. 63. D. mag. 4. r. VI 78 fl. Fr. Krarup i Personalhist. tidsskrift, 3. r. II 106 ff. 110. — Blandt Griffenfelds sager fandtes 28. Marts 1676 en pakke breve fra J. P. til kongen som prins. Brev af 6. April 75 (fra Haag) af J. v. Petersen til Griff.: han håber nu sikkert på en lykkelig udgang af sin sag hos kongen. — Joakim Irgens, der senere optræder på Testmans vegne, havde en Kornelia Bicker. (Brasch, Vemmetofte, I 218. Krist. IV's breve 1637, s. 145.) Jakob Pedersen vil atter 1682 have afregning med denne Kornelia Bicker. (Becker II 449.) 6. Maj 1665 beskikkedes Jørgen Højer, «der be-

giver sig til Amsterdam», til korrespondent der på stedet (d. e. spion); det er muligvis tildels fremkaldt ved frygt for J. P. — 29. Okt. 1666 betaler proviantskriver Hans Hansen prinsessestyr for J. P., der kaldes «absent». (Hans Hansen stod gennem sin hustru Abel Katrine i nært forhold til dronningen). Sofie Amalia anviser gennem Milan 3. Avg. 71 penge på brødrenes kommissær i Haag, J. P. (Afregninger G. 15.) 3. Dec. 1667 får hofskræderen Anders Søbøtker bestalling som kammertjener; han blev senere toldforvalter.

157. *Testman.* Hans afskedigelse ses af, at tysk kancelliråd Konrad Hesse 2. Maj 1665 meddeler feltmarskal Eberstein, at kongen gennem Gabel «nach einiger verhengter mutation» har bestemt, at han skal overtage korrespondancen med ham (istedenfor T.). (Kriegsberichte, s. 475.) Efter gravskriften rykkede Testman 1665 op fra kammersekretær til «kgl. råd»; men hans løn blev ikke mere udbetalt. Han giftede sig året efter, men døde alt 24. Febr. 1667. Irgens betalte hans prinsessestyr og fik hans afregning. — Det er ikke usandsynligt, at T. har givet anledning til afskedigelsen ved en uforsigtighed; 25. April indberetter nemlig den engelske afsending Talbot, at en meddelelse fra Sverige er bleven røbet her, skønt Sehested og Gabel havde svoret på at ville tie. Kongen gættede straks, hvem det kunde være og lovede at straffe det, hvis han fandt den skyldige. (Becker II 356.) — Måske er der her tænkt på Testman, men nogen egenlig brøde kan der dog næppe være bleven tillagt ham, siden han forfremmedes til «råd», ligesom han også fremdeles blev brugt endog i meget fortrolige forhandlinger (med Pløn, om arvefølgens ordning, Warnstedt, die oldenb. u. brandenb. erbansprüche, s. 119: ad mandatum af T. med det kongelige segl, 5. Nov. 1665). — Det er mærkeligt, at generalfiskalen Søren Kornerup afskediges samtidig: 2. Maj 65 får han ordre til at overlevere alle sine papirer til efterfølgeren Kristen Pedersen. (Eksped. prot.). Dennes bestalling er dog alt dateret 18. April. Også Kornerup brugtes senere i kongens tjeneste, ved lovrevisionen, og han udmærkede sig her ved en noget mistænkelig iver for enevælden. (Secher og Støchel I 260 ff.).

159. *Eleonore Kristine.* Jammersminde, 3. udg. s. 142 fl. 148: slotsfogden sagde: «wehre er (der könig) versichert, dasz Ewer Man tod wehre, Ihr würdet hir nicht sitzen bleiben». Det er påfaldende, at Gabel alt 3. Marts 1664, næppe 14 dage efter Ulfelds død, indleverede en gammel afregning med Ulfeld (fra 1650) til revision i skatkammeret. Det viste sig, at han intet havde tilgode på den (Afregningsbog B 49). Hvad meningen hermed har været, da jo Ulfeld dengang forlængst var dømt til at have også sit gods forbrudt, er ikke klart; man nødes næsten til at tro, at man et øjeblik har tænkt på at sætte enken i frihed og give hende midler til sit fremtidige udkomme.

161. Bogstaverne læses således: Domine, audi me, in te spero nec confundar in æternum.

162. *Konrad Bierman*: 3. Juni 1666 sender T. Lente ham forskellige breve vedk. Sønderborgernes proces, som han beder ham forelægge kongen til underskrift; han kalder ham «secretaire de l'etat et de la chambre». Gabel kalder ham i Nov. s. år: «secr. de la chambre pour les affaires etrangeres». (Breve til Reventlov og Bierman.)

Schumachers formentlige lat. tale: Højer, Denn. Gesch. s. 584. Sml. Vinding, Acad. Hafn. p. 53: Retz har ført ordet «ab excessu soceri cancellarii in hunc usqve diem . . . nunc danico, nunc peregrino varioqve idiomate nomine regis . . .»

163. *Brevet til Sperling:* Ny d. mag. III 36. Povl Sperling blev student i Leiden 15. Okt. 1654.

164. *Assens præstekald:* de to konkurrenter blev straks efter præster, Hans Bang 20. Dec. 65 i Særslev, Klemens Pedersen 17. Febr. 66 i Korup.

166. *Falk Gøs hus:* Kongebrev af 26. Okt. 1666 til Kl. Rasch i kammerprotokollen. — Breve af Markus Gø, 18. Sept. 65. Senere breve fra Susanne Gø, der takker for at han har «forfremmet slægten».

167. Schumacher om sit forhold til Fr. III: Wolff, Griff. s. 344.

VI. DANSKE KANCELLI (1666—70).

168. *Reskript til P. Retz:* Gehejmearkivets årsberetninger II 175.

170. *Erik Krag,* efter originalen på Rosenborg.

171. *Kancelliets personale:* Meddelelser fra gehejmearkivet 1883—85, s. 87 ff. 1886—88, s. 117. 237. Her foran dog især efter senere fundne kilder: prinsessestyr-lister o. l. Sml. Suhms nye samlinger I 15. — Nils Kruse regnedes som udgået ved nyår 1667; men ofte holdt sekretærerne sig borte fra kancelliet længe før de forløvedes. Rullerne skelner mellem (de adelige) junkere og (de borgerlige) sekretærer, således at de sidste nævnes sammen i aldersorden efter de første.

172. *Rejsesekretær:* Danske rigsarkivers historie, s. 243. Becker, Fr. III, II 416 fl. «Kammer- og rejsesekretær» i en obligation af 28. Sept. 68 (Lucie Båd.)

Povl Nielsen: Personalhist. tidsskr. I 260—77. Hans bestalling af 4. Maj 1657 i Werlauffs bibliotekshist. s. 45; sekretær fra 4. Marts 1661.

173. *P. K. Drejer:* H. Rørdam, Valget af kirkens tjenere. s. 45. J. Suhr, efterretninger om Vordingborg latinskole (program 1824), s. 25 ff. Kirkehist. sml. 3. r. III 449—56. D. mag. 3. r. II 78. S. B. Smith, Eleonore Kristine, II 139. D. saml. 2. r. I 349. Biograf. leksikon IV 333.

Tønsbergerne: Budstikken III 691 ff. Alt i Maj 1665 fører Oluf protokol i højesteret; han blev 1667 vicelagmand i Skien † 2. Febr. 1669. Mattis fik 9. Juni 1668 bestalling som «sekretær i Norge»; hans ed i bestallingsprotokol 9, 136: Matthias Tonsberg. Breve fra ham til Schumacher viser det gamle venskab; der findes ligeledes breve fra Anna, Jens Tolders i Bergen, der gerne vil nobiliteres. Sml. Personalhist. tidsskr. 2. r. V 67.

174. *Bierman og Schumacher.* S. paraferer første gang i breve til skatkammeret 10. Avgust 1666; samme dag noterer hofsnedkeren Hans Balke en egedør m. m. til D. k., «wo der newe cammer Secretarius Schumacherus seine cammer hat.» (Afregninger H. 32 d.). Et hefte

afregninger (med hoftjenere 1665—66) har fol. 7 noteret P. S. med 800 rdl. løn som bibl. indtil — 1666 — (d. e. en ikke opgiven dag i dette år); derfra med en anden (ikke opgiven) løn som kammersekretær, d. e. medlem af kancelliet. Man har altså antaget, at hans løn vilde blive forhøjet ved denne lejlighed; det skete først senere, da han fik navn af kancelliråd (Sept. 1668). B. bestalling som kancelliråd, 11. Juli 1666. — Det ses at kammerforretningerne, skønt de stadig deles mellem de to, i tyske og danske, dog ofte flyder sammen. Således forekommer det at der skrives til S. om udenlandske forhold, medens Gabel pålægger B. at lade S. eller en anden i D. k. ekspedere en bevilling til Slagelse (22. Nov. 66). De var begge med kongen i Glückstadt i Oktober 1667 og Schumacher paraferer her som rejsesekretær alle D. k.' ekspeditioner. — Som særlige forretninger kan anføres at S. 15. Okt. 66 får ordre til med krigssekretær Mejer at undersøge afdøde generalavditør Tschernings logement og udtage offenlige papirer. En lignende forretning pålagdes ham i forening med tolderen Fr. Poggenburg overfor hofkontrafejer Lambert v. Haven, der vilde rejse. (23. Sept. 68.)

175. *Hannibal Sehested* døde i Frankrig 23. Sept. 1666. Schumacher gjorde et latinsk epigram over hans formodede dødsmåde, der morede kongen meget, men viser, hvor fri en tone der herskede i hans omgivelser. Norsk hist. tidsskr. III 92.

177. *Fredrik Gabel:* brevkoncepter fra 1689 og c. 1705. Han drog afsted til Paris i Jan. 1668 og ankom der i Marts. I det følgende forår rejste han hjem igen og var hjemme til efteråret. 8. Juli blev han forlovet med Ove Juels datter; hun var født 5. Juni 1655; deres bryllup stod 25. April 1671. (Hist. tidsskr. 3. r. III 548. 619. 621.)

179. *Konrad Reventlov:* Schl. Holst. Blätter, III 437. Han blev hofjunker 6. Juli 1665, kammerherre 15. Nov. s. år; hof- og kancelliråd 20. Juli 67; ægtede Anna Margrete Gabel 31. Juli næst efter. Han var født 21. April 1644, hun 6. Juli 1651.

180. 17. Dec. 1667 udnævntes *Johan Moth* til arkivar i det tyske kancelli; det var meget mod Teodor Lentes

ønske. Han skriver derom i det før omtalte brev til Conring, efterat have fortalt at kansleren selv har været arkivar hidtil: «verum cum ipse ægre ferret aditum alterius ad archivum, ne in arcana penetraret, nostra arcana archivi nescio in qvam confusionem redacta sunt. Ringente dno Lenten hæc facultas mihi data est.» Dette var således et bestemt træk imod kansleren. Straks efter kom det andet. Gabel fortæller Kielmann, at en ekspedition har ligget i 7 uger i kancelliet, hvorfor han måtte bede kongen om at sætte Kørbitz i spidsen for det, «da han ikke selv kan efterse alle breve, hvad der heller ikke er hans embed». Dr. Hesse skyder skylden på Fredrik Lente, men at forsegle og afsende tilkommer jo den ældste; han (Gabel) er så ærgerlig, at han ikke kan skrive mere idag. — 21. April 68 skriver han, at Dr. Hesse er i unåde til Gabels «grösstes leidwesen»; han gør hvad han kan for at få ham op igen, men har kun ringe håb osv. 17. Marts skriver Schumacher i sin arkivmemorial, at han har udleveret et aktstykke til brug i rådstuen, og at «Reventlov tog det ud i det tyske kancelli»; han var nu hovedmanden her (næst Kørbitz). Efter tronskiftet fremstiller Reventlov selv forholdet således (se i det følgende).

181. Brev til biskop Kragelund, af 23. Febr. 1669: Hoffman, danske adelsmænd III 91. Wolff, 31. Sml. brev fra denne til Schum. af 30. Avg. 1670, hvori han stærkt fremhæver deres venskab.

182. *Schumachers bestikkelighed:* Fr. Gabels vidnesbyrd, forhen trykt hos Wolff, s. 324. S. fik ingen løn, før det ved kgl. ordre af 3. Jan. 65 pålagdes skatkamret at gøre afregning med ham og anvise lønnen på Fredriksstad told. Han modtog derefter i årene til 1669 ialt 4266 rdl. 4 mark; i det sidste år tillige henved 1000 rdl. i sportler. Følgende gældsbreve er mere eller mindre mistænkelige: Borgmester i Hjørring *Jørgen Mus,* 50 rdl., 4. Juli 1666: han fik 6. Avg. udfærdiget en stævning for højesteret. *Oluf Pedersen* fra Bleking, 200 rdl., 11. Nov. 1666: at betale af de allerførste midler, han af sin fordring hos kongen til betaling erlanger. *Morten Jensen Gedsted,* 60 rdl., 7. Maj 1667: blev 8 dage efter præst i Salling.

Hjeronimus Kahel, rådmand, 200 rdl., 11. Juni 67: prioritet i hans fordring til kongen, forlods at udtages; udstedt til Peter Motzfeld eller ihændehaver. *Jakob Paulsen Prip,* 50 sldl., 18. Juni 67: dagen før udnævnt til kapellan med sukcessionsret, på Låland. *Knud Knudsen,* 200 rdl., 28. Sept. 67: et par dage efter borgmester i Odense. *Oluf Simensen,* 100 rdl., 14. Okt. 67, i Glückstadt: dagen efter brev på kommishandel i Kbhvn. *Mads Jensen Hygom,* 50 rdl., 24. Jan. 68: dagen før præst i Jylland. *Morten Herløv,* 100 rdl., 11. Juni 68: straks efter præst i Korsør. *Hans Hansen,* 200 rdl., 8. Nov. 69: dagen efter tilladelse til at sætte bækken for kirkedørene osv. I Juniterminen 1668 sætter P. S. desuden 1000 rdl. på rente hos Klavs Svarver; året efter samme sum hos Jakob Fjuren; i Decemberterminen 1670 3300 rdl. hos sin slægtning Peter Klouman, der da havde bryllup.

185. *Kristoffer Parsberg:* Efter «afregninger C. 80» gjorde han sine eder som anført; bestallinger er ikke udfærdigede. Fra 26. Avgust 1668 beregnedes der ham en løn af 4000 rdl. Som vicekansler deltog han også i behandlingen af de udenlandske sager og afsendingene skrev tildels til ham (f. e. Krff. Lindenov i London).

187. 1668: Kbhvns. diplomatarium, V 770.

Didrik Schult: Wegener, Abrahamstrup I 181. (Sml. dog Meddelelser fra rentekammerarkivet 1872, 130. 145. 175.) 3. Maj 1661 bevilges der ham 500 rdl. årlig på en udenlandsrejse; fortsættes 13. April 1666. Da han beholdt penge tilgode herpå og som kammerherre (fra 20. Juli 1667), fik han jordegods i udlæg. Anders Bordings bryllupsvers til D. S. og Armgard Sofie Gabel, 24. Okt. 1669, er ualmindelig frit, selv for den tid.

188. *De syv gehejmeråder:* Hist. tidsskr. 3. r. III 617. 7. Marts s. år kom hertil J. F. Marskalk, s. 618.

Nils Banner: Danm. adels årbog, 1885, 51.

Korfits Trolle: hans deltagelse i anslagene mod Kronborg og Malmø, D. mag. 3. r. I 260. 276. Hist. tidsskr. 2. r. IV 30. Smith, Joh. Monrad, 44. Under forfatningskrisen fik han prygl af en borger Søren Ravn, hvad der morede kongen, Becker, Fr. III, I 204. O. Nielsen, IV

360. «Afregninger C. 28». I Kristian V's regnskaber opføres han hvert år med en sum til «kundskaber».

189. *Otte Powisch:* i brev af 16. Marts 1669 (det har fejlagtig årstallet 68) omtaler Gabel sine svigersønner Kristian Juel og Kr. Fr. Powisch, der skal udenlands. (Sml. Hist. tidsskr. 3. r. III 544. 618. Kr. Juel blev officer og ægtede 1678 en datter af baron Ryssensten.) Kr. Fr. Powisch var en søn af Frans til Ravnholt, broder til Otte og den afdøde Henning (Klevenfeldt).

Holger Vind: Danm. adels årbog 1886, 396. Hans regnskaber som landkommissær er bevarede; de går til Sept. 1660. 7. Avg. s. år drog han med Kørbitz til Sachsen. Juli 62 var han marskal ved kurfyrstens modtagelse. Skøder på Ravnsborg m. v. Kbhvn. diplom. III 808. VII 583. Hist. tidsskr. 3. r. III 41. 43. Prinsessestyr regnskab: «Skatmester H. V. sagde tjeneste 3. Febr. 69».

191. *Bierman og Schumacher* assessorer i statskoll. og højesteret: Sch. ed i original, dat. 5. Febr. 1669. B.'s haves ikke, men han forekommer straks sammen med S. begge steder og i rang foran ham. Foran dem står i højesteret følgende borgerlige: Bülcke, P. Lassen, V. Lange, R. Vinding, P. Scavenius og Jens Lassen; efter dem H. Mule, V. Bering, P. Pedersen og Tomas Finke. De adelige står alle i sluttet række foran de borgerlige.

193. *Fyrstelig tankering:* D. mag. 4. r. IV 281.

Gabriel Milan fik 3. Juli 1668 bestalling som kongens faktor i Amsterdam; den er paraferet af Schumacher. Sml. Personalhist. tidsskrift, 3. række, II 102 ff.

KONGELOVEN.

195. *Kongeloven* og dens forhistorie; aktstykker, udgivne af arkiverne (1886). Brevene af 10. Jan. 1661, s. 1. 3. Protokol over den sachsiske forlovelse 1663. Arveafkaldet af Anna Sofie, 10. Okt. 1666 (Original: Sachsen, nr. 27) og af Frederikke Amalia, 24. Okt. 1667 (Original: Slesvig nr. 244): de frasiger sig al ret til arv overfor faderens «eheliche männliche erben und deren eheliche descendenten» —:

«jedoch mit diesem ausdrücklichen vorbehalt und beding, dasz alles dasjenige, was uns und unsern leibeserben nach denen fundamental gesetzen und väterlichen disposition und verordnung (welchen wir uns hiemit allerdings submittiren) auf alle sich begebende menschliche fälle, da es an ihr. m. ehelichen männlichen erben und deren ehelichen descendenten ermangeln würde, wegen der künftigen erbsuccession zukommen und zugeeignet möchte, uns und unsern leibes erben, so weit es uns und dieselben angehet, zu statten und zu nutzen komme, gestalt dan auch hirmit ..... unseren vatern, ohnerachtet dieser von uns beschehenen renunciation, wegen vorerwehenten künftigen succession zu disponiren und zu verordnen allerdings freye hände gelassen werden.»

196. Kongeloven osv. s. 25. 31. 32. Projektet: souveræneteten nr. 16 x, sml. Hist. tidsskr. 5. r. VI 796. 813. Jammersmindet, 3. udg. s. 92.

198. *Prins Jørgens* formentlige ret: Brasch, det polske kongevalg 1674, s. 23. Fr. Gabels brevkoncept af 2. Sept. 1689, randbemærkning: der verwittweten königin prætensiones für printz Jyrgen und wie solche in lege regia præveniret. NB. die passage wen der äldste gebohrne ehe der vater könig. it. wegen theilung land und see.

200. Vilhelmine Ernestines afkald, 21. Sept. 1671 (Original, Pfalz nr. 11): «nach dem von unserm vater gemachten fundamental gesetz, so Lex Regia genannt, dem wir uns hiemit allerdings submittiren.»

Schumachers brev, opbevaret af Klevenfeldt. Dateringen er stærkt slidt, men dog tydelig; efterskriften gør desuden al tvivl om den umulig: Sch. beder nemlig heri Gabel «oplede Kristoffer Parsbergs og Holger Vinds opsæt om lovene; desligeste og det som Vindingius tilforn haver indgivet.» De tre mænd var alle medlemmer af lovkommissionen af 23. Febr. 1666; Vindings ældre projekt var af 26. April 1667; to dage før det her omtalte brev var det pålagt ham at levere et nyt. Saml. anm. til s. 237.

202. «*Slægtregister* over den kongelige arvestamme tilligemed genparten af document. insinuationis, som kongelovens 39. artikel om formelder udi det kongelige arkivo at skulle gemmes». Der er ved bogens første anlæg skre-

vet om alle de kongelige børn på særskilte blade, og disse bemærkninger går for deres ægteskaber og børnefødsler til 1668. Ved kronprinsens ægteskab er dernæst først skrevet 1669, rettet til 1667, hvad der vanskeligt kan tænkes gjort uden netop i det førstnævnte år. Havde bogen været indrettet 1665, hvad der jo vilde være sket, hvis loven tilhørte dette år, vilde den sikkert efter titlen have indeholdt formen for et documentum insinuationis; men dette er først forfattet i anledning af den sachsiske fødsel (koncepten er endnu bevaret) og det er indført i denne tilfældige form med tilføjelse af, at kongen har fastsat at det således skal bruges for al fremtid. Et nyt afgørende bevis for vor kongelovs tilblivelse 3 år efter dens datering, er jeg først længe efter at foranstående var skrevet bleven opmærksom på; det kan hentes af retskrivningen. Schumacher skriver nemlig bl. a. i sin ungdom «och», senere «oc», lige til slutningen af 1668, da han i kammerprotokollen, første gang i brevet for prins Jørgen, skriver «og», hvad han så bibeholder. Men kongeloven har ligeledes «og». Tilskyndelsen til denne forandring har han øjensynlig fået af Pontoppidans grammatik af dette år, hvor den tilrådes (p. 48: Islandi Gothos seqventes recte scribunt «og», vulgo scribitur oc vel och ... Sed qvum sonat ut dog etc. scribendum og.. sml. 368 fl.).

Fredrik Gabels beretning: Kongeloven osv. s. 69.

203. *De fyrstelige besøg 1668:* Kbhvns. diplom. V 730. 766. 773. Hist. tidssk. 3. r. III 615. Løvsalen på Fredriksdal havde man arbejdet på fra April; regnskabet for de extraordinære udgifter med at indrette gården, aflagt af Kristoffer Parsberg: «Afregninger C 34».

206. Schumacher som kongelovens forfatter. Chr. Bruun har i sit skrift «Enevældens indførelse i Danmark og kongelovens tilblivelse», s. 114, udtalt, at der «aldrig er fremkommet noget sikkert fyldigt bevis for denne påstands rigtighed; i dette officielle skrift (der sigtes til «Kongeloven og dens forhistorie») findes egenlig intet andet end dette: gehejmearkivar Jørgensen har sagt det; men et sådant udsagn kan dog ikke være et historisk bevis.» Tonen i dette Bruuns skrift, hvorpå dette kan være en prøve, har fritaget mig for en imødegåelse, der

iøvrigt med overlegen dygtighed er leveret af Dr. Fridericia, Hist. tidsskr. 5. r. VI. (Se her særlig s. 807 fl.) — «Kongeloven og dens forhistorie», s. 33 («Lex regia Fr. III»; rettelserne i håndskriftet er tildels med Søren Kornerups hånd). 38. Sml. min afhandling «om den ved kongeloven fastsatte arvefølge», H. t. 5. r. VI, s. 241 fl.

208. *Myndighedsalderen:* Kongeloven, s. 36. 46. Becker, Fr. III, II 352 (sml. Matthæus 24, 22).

211. *Johannes Wandalinus,* Juris regii *ἀνυπευθύνου* et solutissimi, cum potestate summa nulli, nisi Deo soli, obnoxia . . . luculenter asserti . . . liber primus, de jure regis israelitici. H. 1663.

212. Kongens rettigheder, lib. IV p. 502 fl. Olaus Petri, p. 919.

213. *Mavrids Køning:* Kirkeh. saml., 4. r. I 351. 355. 358 fl. *Nold:* Personalh. tidsskr. 2. r. I 37 fl. Pontoppidan, Annales IV 516 ff. (s. 517 ses det, at det er Vandal der taler). At Nold skulde have lidt nød efter sin afskedigelse kan næppe være rigtigt; han ejede en gård op imod Fredriksborg (Joh. Monrad, s. 71) senere Vibygård (Personalh. tidsskr. 2. r. I 41. 83, købt til forlystelse). Wandalinus, lib. VI (1672) p. 1050. 1058.

214. *Censur:* Rørdam, kirkelove III 472. (Sml. Forarbejderne til danske lov, 271: Søren Kornerups indlæg mod kaldsretten.) Kbhvns. dipl. V 735 734. Kirkeh. saml. 3. r. III 326. 4. r. I 361. Doktoratbrevet var dog ikke forfattet af Schumacher, men efter en vedtegning i dennes protokol «kanslerens egen stil» (fol. 69). Køning blev doktor 10. Febr. 68, Grave 27. Maj og Tavsen 29. Juli. Pontoppidan, IV 536.

216. *Domkapitler:* Rørdam, Kirkelove III 464—65. Pontoppidan IV 23. Sml. M. Worms vers til Sch.' jaord (1670): han har afskaffet «kapitler» af forsynlighed, før sin forlovelse (tamperretten). Hos Klevenfeldt.

217. *Hans Vandal biskop:* Birkerods dagbøger, s. 120 fl. Her udtales den mening, at det var Schumacher, som indførte «du»-et af had til Vandal; men det brugtes alt 11. Sept. til Grave, 17. Sept. til Villadsen (18. Okt. til Vandal).

Gabel skriver 1. Sept. til Kielmann: erkebisp bliver ingen mere.

Tomas Hobbes: de cive, lib. II caput VI: de jure ejus, qui in civitate cum summa potestate est.

218. Vandals tale i hans beretning om salvingen; i uddrag hos Meiborg, Kr. V hof, s. 11 fl. Sml. Kingos digt, s. 18 fl. De jure regio, VI (1672) kap. 10.

219. Kongelovens art. 26. Jammersmindet, 3. udg. s. 62.

224. «Arve- og enevoldsregering» siger V. Lange i brev til Griffenfeld, 1672. (D. M. 5. r. II 316). G. Schrøder bruger i indberetning fra Zelle (19. Dec. 75) endnu «enevoldsherredom» i ældre betydning: enebesiddelse af land (sml. dateringen af skånsk kirkelov).

Kongelovens arvebestemmelser, art. 32. 33. sml. Hist. tidsskr. 5. r. VI 250 ff. art. 26: «interpretatione semper benignius facta in meliorem (favorabiliorem) partem tanqvam in causa maxime favorabili (statuendum)». I romerretten og dens fortolkninger findes jævnlig disse udtryk: interpretatio semper in meliorem partem facienda; — semper in dubiis benigniora præferenda sunt; — in poenis benignior est interpretatio facienda o. l.

225. *H. Conring:* bestalling af 23. Jan. 1669 som «råd» med 1000 rdl. årlig løn (de andre råder 3. Febr. ff.). Opera, II 953: «Ohnmaesgebliches bedenken von stetswährender erhaltung der neuen erb-monarchie des.. Königreichs Dennemark». Det er skrevet 1669: arveriget, der dog regnes fra 1661, har stået 9 år. Conring dedicerede 1671 (16. Sept.) Griff. en udgave af Joh. Bodins responsio de caritate rerum ejusque remediis; han roser ham i høje toner for hans kundskaber i res civiles og hans enestående behændighed i at behandle de vanskeligste forretninger. 30. Nov. 72 anvistes der C. 300 rdl. efter Griff.' initiativ (Sjæll. tegn. 765).

Ordre til R. Vinding af 11. Marts 1669. Secher og Støckel, Forarbejderne til D. L. I 362 ff.

Rigsinsignierne: A. D. Jørgensen, i Tidsskrift for kunstindustri, 1892, s. 100 ff. P. Kurtz fik 8/3 55 bestalling som hofguldsmed.

VIII. SCUMACHERS SAMFUNDSSTILLING I FREDRIK III's SIDSTE ÅR.

230. *A. Bording:* Stolpe, Dagspressen i Danmark II. Kalenderen Danmark 1890. 30. Juni 1666: Kongebrev, hvorved han får en norsk tiende fra 1. Jan. s. år; i reglementet opføres han med 200 rdl.

231. *Mattias Worm:* Rothe, berømte mænd, I 450 ff. Hans bindebrev af 22. Febr. 67 og fødselsdagsvers 24. Avg. s. å. i Klevenfeldts Griff. 11. Juli præsident i Ribe. 2. Juni 69 fik han præbende ved bispinde Monrads død. Kinch, Ribe, II 434.

232. *Tomas Kingo:* Levned af Richard Petersen. Om Sille Balkenborgs slægtskab sml. dette skrifts s. 93, med Nielsen, embedsmænd i Ålborg, s. 124, og Rørdam, magistre, s. 38 (Lambert Balkenborg) i Personalhist. tidsskr. III. Om Frans Køning, Kirkehist. saml. 4. r. I 363.

234. *«Den danske kæmpebog»* er næppe yngre end Fredrik III's tid (N. M. Petersen og Paludan sætter den til en senere tid): kongedøtre kaldes «frøikener» (s. 151. 172. 176), ikke prinsesser; retskrivningen, f. e. brugen af c, hvor man noget senere har ch (oc, tuct, mact osv.), osv. Hvidtfeld citeres efter udgaven af 1652.

L. O. Kok: Hundrup, Ringsted skole, s. 28; her blev han rektor 1666. W. Horn, P. Syv, s. 127. 131. Kirkeh. saml. V 456. Vandal anbefaler ham 19. April 1671 til Schumacher, og igen 22. April 73 som en «gammel velfortjent skoletjener». Samme dag udstedtes hans kaldsbrev til Røsnes. I disse breve omtales han dog ikke som digter.

235. *M. G. de la Gardie:* De la Gardiska arkivet, VI 162 fl. VIII 10. 49 ff. Carlson, Pfalziska huset, II 309. III 50. Handlingar till Skand. hist. XX 325 ff.

Jens Juel: 5. April 1669 stadfæster kongen efter hans bøn et testamente af søstrene Anna og Birgitte Kruse, «af vores absolute kgl. magt og myndighed ... stadfæster, dispenserendes .... fra alt hvis udaf lovene, recesserne eller forordningerne til dette testamentes svækkelse kunde alle-

geres eller forevendes.» (Kammer-protokollen; blev udfærdiget ved Schumachers egen hånd «for secretezzes skyld».)

236. Schumacher som ophavsmand til figurerne i prinsessens segl: register til statskollegiets sager 1660—70 (hans projekt til kronernes form i Anna Sofies våben). Sml. brev til Gabel, foran s. 201.

237. *Anna Sofies segl.* Omskriften: «Von Gottes gnaden A. S., geborne erb-prinzessin aus königl. stamm. Dän. Nor. (N er her fejlagtig gengivet som H), herzogin zu Schl. Holst. Stormarn u. der Ditm. gräfin zu Oldenb. u. Delmenhorst.»

238. *Jakob Henrik Paulli:* Bestall. som historiograf 23. Dec. 1668, med løn af de to norske tiender, der var tilståede ham 10. Sept. 63.

Villum Worm: 16. Dec. 1668 ordre til at gennemsé kunstkamret; koncepten er rettet af Schumacher. Sml. geneal. og biogr. arkiv, s. 294.

239. *Bolle Luxdorph:* Personalhist. tidsskr., I 37—53. Wad, Dimitterede fra Herlufsholm, s. 56 fl.

Hans Leth: Zwerg, Sjæll. kleresi, s. 659.

O. Fjelke: Kirkeh. saml. 4. r. I 794.

249. *Marie Schumacher:* vielsesbrev af 25. Nov. 1667. *Hans Husvig:* Hundrup, Metropolitanskolen, s. 99. Kirkeh. saml. 3. r. II 320. Wad, Dimitterede, s. 30 (sml. suppl.).

Margrete Schumacher: vielsesbrev af 13. Maj 1668.

Jakob Faber: Hundrup, Viborg skole, s. 43. Bruun, Gunde Rosenkrans, s. 133. Brev fra M. v. Schønberg til Schumacher, 10 Dec. 1670: han håber at dr. Ernst's enke, Sofie Faber, har anbefalet ham.

Henrik Mathesius: prinsens præceptor fra 29. Sept. 1653 (afregningsbog A); 9. Nov. 55 afsked: «weil wir aber erheblicher ursachen halber einen andern und zwar einheimischen præceptor ihr. liebd. vorzusetzen gesonnen» (det var Nils Fris). 9. Nov. 1655—9. Juli 58 er han resident i Danzig. 23. Nov. 1658 bestalling som præceptor; 28. April 1662 med 1000 rdl. årlig på rejsen; fremdeles samme løn som «råd».

241. *Karen Schumacher:* vielsesbrev af 26. Avg. 1668.

Jørgen Fogh: O. Nielsen, Kbhvn., V 424. I et af hans breve fra forhørene (nr. 16) siges, at han lå to år

fri i moders (d. e. svigermoders) hus; forud derfor hos Aksel Sehested.

242 fl. Billeder af Jørgen Fogh og hustru efter originalerne på Rosenborg.

245. *Mette Trolle:* født 14. Avg. 1637, ægtede 4. Juni 1654 Jørgen Retz, der da forlod kancelliet. 15. Nov. 1664 blev det pålagt J. R. tilligemed Scavenius og Bering at revidere alle de ældre regnskaber (før 1660); 6. Dec. 65 befales det at skaffe ham et kammers på skatkammeret til denne forretning (Ekspedit. prot. VIII 86. 88. 604). Hofman, danske adelsmænd I 184. Wolff, Griff. s. 45 fl. (originalen til dette brev er bevaret). Denne forfatters henførelse af navnet til Korfits Trolles hustru og hans formentlige fjendskab er helt vildt. Kongebrev om Nils Trolles arv i kammerprot. af 21. Juli 1665. 19. Okt. s. år var der udstedt kongebreve til Otte og Erik Krag om på et par umyndige børns vegne at være tilstede ved det skifte, Nils Trolle vilde foretage, men det blev kasseret (Breve til dansk adel: Trolle). Mette Trolles breve til Milan m. fl. bl. a. af 3. Juli 75 (afskrift). Mette Trolle stod jævnlig i forskud for frøken Elisabet Avgusta; endnu 10. Marts 74 reskriberede kongen (paraf. Griffenfeld) til skatkamret, at hun skal have 2000 rdl. af de spanske subsidier for forstrækning til E. A. Gyldenløve skriver til Schumacher: — «quand à mad. Trolle vous la pouvez assurer qu'en vostre consideration non seulement j'essueray les maledictions de la comtesse Elisabeth, mais encor de cinquante autres devotes de son calibre. Car (rallerie à part) je me conformeray à ce que vous souhaitez que je fasse pour la spirituelle diablesse. — 14. Avgust 1673 resolverede kongen på E. A. andragende om en forhøjelse af hendes årpenge fra 1200 til 3000 rdl.; han bevilgede 2000. Det er ret oplysende, hvad hun ansér for nødvendigt til livets ophold: 6 retter mad daglig, en pot rinskvin, klæder osv.: 500 rdl., 4 stuepiger, 2 køkkenpiger, 3 lakajer, 1 kusk; til husholdningen kræves: 6 tdr. lammekød, 4 okser, 2 skibpd. flæsk, 2 dito tør fisk, 3 tdr. sild, 3 tdr. torsk, 2 tdr. gryn, 18 tdr. mel, 78 tdr. spiseøl osv.

247. *Magdalene Sybille Gersdorf:* Adelsårbog 1887,

s. 72. Dr. Fridericia: Jørgen Bjelkes selvbiografi. B. får 9. Avg. 1666 Trudsholms gods, 459 tdr. h. k. (Se til side 333.)

248. *Birgitte Trolle:* Adelsårbog 1888, s. 113. At brevene til Griff. er fra hende ses af underskriften i enkelte af dem (hun kalder sig ellers «trofast») såvel som af seglet, der viser Trollernes våben med S M B B T (salig M. Brahes B. Tr.). Skødet på Rantzovsholm (Brahe-Trolleborg) er af 21. April 1670, men mageskiftet af 16. Okt 68.

Birgitte Skel: Optegnelser om fam. Skel, s. 244. Suppl. s. 70 (født 1641). F. Carlsen, Efterretninger om gml. Køgegård, s. 206 (enke 14. April 1666; 29. Sept. 1669 g. m. Kristoffer Parsberg).

249. *Grevinde Rantzov:* Julius Elias, Chr. Wernicke (1888), s. 51 fl. 60 fl. 176 (hun var født 1645, 20. Avg. 64 fik de dispensation til ægteskab gennem det tyske kancelli; 28. Avg. 66 fødtes deres første datter; 8. Juli 1668 deres første søn). Brev til Schumacher af 21. Juli, åbenbart 1668, da hun taler om sin barselseng, der hindrede hende i at skrive.

250. *Mikael Wibe:* Genealog. biogr. arkiv, s. 91. Danske magasin V 161. Breve til Sch., af 11. Jan. 1670 og senere. 23. Dec. 73 bliver han kancelliråd i Glückstadt, i forening med sin charge hos vicestatholderen D. Rantzov (Griff. paraf.). Han blev adlet 1679, medlem af konsejlet og 1683 vicekansler (Meddelelser fra arkiverne 1886—88, s. 76).

251. *U. F. Gyldenløve:* Hoffman, d. adelsmænd, III 239. Birkeland i Biogr. leksikon VI. Calundan i Danske saml. 2. r. II. Svavsteds regnskaber 1646—48. A. Bording, poet. skrifter I 65. Schumacher til Rosenkrans 29. Dec. 63: Mr. Guldenlew partira bientost, il a grand mine et l'air d'une personne de qualité. Breve til Sch. af 29. Jan. og 22. Maj 1669, 22 Febr. 1670 og 20. Dec. 1673.

253. Portræt af Gyldenløve, efter original på Rosenborg.

IX. TRONSKIFTET, FEBR. TIL MAJ 1670.

259. J. Bremers ligprædiken, s. 87 ff. Bartholins Acta medica, 1671—72, s. 70. Burrhus, Hypocrates chymicus, s. 133. Fr. Werdelmans regnskab 1670—72, nr. 44, 19. Marts 1670: I. K. M. eignes gewölb, worinnen der sehl. Herr gestorben, zu bekleiden. Kristian IV havde også haft sit sovekammer her, i stadsstuen: Breve VI 234. V 357. Kongeloven og dens forhistorie, s. 70.

261. Worms efterretninger fra 1670: Suhms samlinger, II 199.

262. Kongens godhed: Jammersmindet, 3. udg. s. 251. Sml. E. Holm, Indre historie 1660—1720, II 22. 106. Molesworth, s. 148 fl. (Nyt hist. tidsskr. I 478). Becker, Fr. III, II 435.

263. Kong Kristian V som ung. Efter originalen på Rosenborg.

264. *Enkedronningen:* Danske samlinger, 2. r. III, 3. Werdelmans regnskab, 26. Maj 1670: «den runddel, i hvilken dr. Ch. Am. har boet, men hvor nu Sofie A. flytter ind.» 24. Febr. 73 fastsattes hendes indtægt i rede penge til 50,000 rdl. 30. Maj 70 fik hendes søn Jørgen løfte om 30,000 rdl. årlig af Ribe og Kolding told: «af broderlig kærlighed»; de 300,000 rdl., som tilkom ham efter testamente, skulde betales i 3 terminer. Han fik udlæg i Vordingborg.

266. *S. A. Moth:* Peter Carstensens guldsmedderegning (med kongebrev til skatk. af 7. Maj 70): 25. Febr. 1670: «en kontrafej bøsse, gen. l. Bielkes frue bekom.» Sml. Joh. Monrads selvbiografi, s. 77: k. vilde have Margrete Ejlersen til frille. Alt 17. Marts får Povl Moth en benådning for sin hustrus levetid. «Jomfru Munte» får af kongens eget kammer i 1670 2000 rdl.; senere betales der til N. Bennik eller hans hustru i årene 1671—72 ialt c. 3500 rdl., derefter i reglen 200 rdl. i kvartalet; denne udgiftspost er regelmæssig makuleret bagefter (vistnok af kongen ved revisionen). Husumgård, se Sjæll. missiver 1670, 349. 562; skødet fik han 15. Marts 1672. S. B. Smith, Leonore Christine på Maribo kloster, s. 7.

Gården var ældre end her antaget og oprettet af H. Schak. Benniks hus ved løngangen omtales i skødet for Kørbitz på boldhuset (15. Maj 73). Sml. Sjæll. missive 1671, 620. At S. A. M. var i huset hos Bennik ses af hans ansøgning: indlæg til Sjæll. reg. 1672, 284 (hun blev 25. Sept. 1672 sin egen værge).

267. *Morten Skinkel:* D. adels årbog, 1890, s. 162. Han fik 1. Jan. 1666 bestalling af «arveprins» Kr. (bilag til reskr. til skatk. af 16. Jan. 1667). Becker, Fr. III, II 435. 440. V. Langes brev af 9. Febr. 1671.

Otte Krabbe: Bruun, G. Rosenkrans, s. 141. Meddelelser fra gehejmearkivet 1886—88, s. 76. Han var kammerpage fra 16. Juni 1656, kammerjunker med kammerherreløn fra 1. Avg. 1669. Skøde af 16. Febr. 1670.

268. *Borri:* Afregninger H 32 *h*: 28. Maj 70, et stort skab til den runddel på slottet, hvor Borri havde laboratorium. Slotsinventar for 1672—73: «k. m. runddel: 12 hvide taftes gardiner omkring runddelen for hullerne i muren, som statua tilforn har stået, hver på 1½ alen bred, 3½ alen lang.» Koncepten til hans lat. afskedspas er skreven af Sch. (Sjæll. reg. 51); hoslagt findes et pas for ham af Fr. III, dat. 24. April 63, hvori der loves ham frit lejde ind og ud af riget for det tilfælde, at han engang skulde ville gæste kongen.

269. *Schumachers indflydelse:* 15. Febr. 1670 i Ausländ. registrant. Kr. V indfører straks det af S. komponerede kabinetssegl (med de 3 nord. våbenmærker i midten osv) ved kancelliet. — 2. Marts indrettes der i D. k. et værelse til «kongens kammersekretær Ingeberg», d. e. Andreas Engberg, sekretær hos k. som prins (Biograf. leksikon IV 512 med de der nævnte kilder).

273. *Bevægelsen i regeringskredsene:* Danske samlinger, 2. r. III og Danske magasin, 4. r. VI (beretninger fra de fremmede afsendinge).

274. *Fr. Ahlefeld:* Biografisk leksikon I 136. Becker, Fr. III, II 438. Hans Ahlefeld 1500: Acta medica, IV 68. Grevenavnet tilstod kongen ham 14. Dec. 1669. 27. Dec. bad han om rejsetilladelse til en brønd for sit nedbrudte helbred; han vilde rejse efter omslaget.

278. Portræt efter (en meget beskadiget) original på Rosenborg.

279. 20. Nov. 1669 købte Morten Skinkel ejendommen bag børsen af Gabel (skøde i dronning Ch. A. bo).

280. *Gabel* indleverede 12. April 70 en regning på gjorte forskud i årene 1668—70 på 20,374 rdl. 20 sk.; 27. Maj på udgifter ved prins Jørgens rejse: 21,492 rdl. 18 sk. (Afregninger C 43). — Venskabelige breve fra Gabels sønner bl. Gr. papirer, bl. a. også tak for den venskabelige modtagelse af Reventlov og deres søster (30. Juni 1674). 30. Sept. 74, Sjæll. missiver 364: Griff. ordre om beregningen af Gabels løn.

282. *Reformforslag:* D. magasin, 4. r. IV 274. 5. r. II 275. H. Conring, Opera II, 917. 932 (om fiskerier og kronens ret over havene). 953. H. Sehested: D. mag. 2. r. IV, 281. 282. Også håndskriftet «Regierung policey» fra 1660 har været taget frem igen 1670; der er nemlig en randbemærkning ved forslaget om at tage børsen til kollegiebygning: «nunmehr aber die bibliothek»; det kunde man kun falde på efter Fr. III's død (Suverænitet 16 k). Vedkommende (K. Hesse?) har været uvidende om, at kongen alt d. 15. Febr. anviste 5000 rdl. til bibliotekets fuldendelse, således som den afdøde konge havde lovet Scavenius det for 3 uger siden.

285. *Gyldenløves reformer:* Meddelelser fra det norske rigsarkiv, I 332 (1666) og 379 (1670).

290. *Reduktionen af reglementet:* Sjæll. tegnelser 1670, nr. 105. 129 fl. 134. 175. Hofstatsrulle af 1. Jan. 1670, «indleveret i coll. status ultimo Febr., hvorefter det nye gagereglement er vorden forfattet.» Titelblad: «det ny regl. fra 1. Maj 70, de som ikke derudi befindes, er ej mere i tjenesten.» Skatk.' missivebog D. 20. 28. 40 (skrivelser af 2. og 16. Juli, 6. Avgust). 5. Sept. 74 skriver Kr. Lund til Griff., at der 1670 blev gjort et reglement, der reducerede gagerne til det halve; det blev dog snart igen efter Gyldenløves forbøn forandret for den ene efter den anden, idet de dels fik «forbedring», dels «benådning»; kun han er forbigået (!) — 21. Febr. 70 ordre til Sk. k. om komedianternes afskedigelse.

294. *Instrukser m. m.* Blandt Gr. papirer fandtes hans forslag til kongens bisættelse, dat. 9. April; dito til

salvingen; til gemaksordinansen. Endvidere hans og P. Retz's «opsat, hver for sig, hvorledes med ekspedition udaf breve af D. k. rigtigst og bedst kunde tilgå.» Kr. V på et blad: «min mening om den kancelli-instruks haver jeg befalet S. at sætte op, som består i disse punkter.» Biermans projekt er bevaret.

Kancelliinstruksen af 21. April 70 i Gehejmearkivets årsberetninger II 177.

296. *Konsejlet:* Blandt Gr. papirer fandtes: Instruction pour *le conseil privé,* unter Gr. hand, wie es mit den consultationibus in den collegiis und in sonderheit dem collegio status und davon dependirenden expeditionen, so in- als ausländischer sachen, in dänischer, teutschen und lateinischen sprache anzuordnen sein möchte, *in dänischer sprach.* — Betegnelsen «højeste råd» forekommer i statskollegiets protokol, 12. Jan. 1674: «blev intet foretaget, formedelst h. m. lod sætte højeste råd.» Fr. Ahlefelds brev, dat. Frankfurt, 14. Maj 1670: — j'attend avec beaucoup d'impatience quelque bonne nouvelle d'un conceil establi et surtout, que les affaires de nostre grand Roy vont tousiours de bien en mieux. — Rigsmarkens embed var nu indskrænket til hof og adel; han fører mandtal over hofetaten og står i forhold til adelen som stand; således pålægges det ham at give adelen underretning om den nye rangforordning (Sjæll. miss. 31. Maj 71. nr. 458).

298. *Kongens runddel:* Afregning H 32 *h* (16. Maj 70) og *k*, 9. Okt. 72: k. r., «wo I. K. M. zuweilen selbst collegie halten.» Inventar 1672: k. m. runddel ved det grønne gemak osv. At rådet bestod af 8 personer, deriblandt sekretæren Schumacher, ses også af Iver Hertzholms beskrivelse af salvingen: «thi lod han otte straks af bedste mænd sig kalde, af dem til rigets tarv han bedste råd udvalde» (B 2). 18. Jan. 75 fortæller Nils Brahe, at consilium secretius består af feltherren, kansleren, admiralen og rigsmarsken (Vaupel, I T. 58); dertil kom de to fraværende statholdere. Retz og Kff. Parsberg var dengang døde.

Gemaksordinans af 11. Maj 1670 (trykt). Hofetatens regnskab 2. Marts 1675. Suhms skrifter XIII 14. Danske samlinger 2. r. IV 160 (Hanceq er her åbenbart Hans Kok). Brock, Rosenborg I 124 ff.

X. DEN ADELIGE REAKTION. MAJ 1670—JANUAR 1671.

300. *Ahlefeld:* brev af 3. Maj til Bierman.

301. *Liljecrona* hjem, 21. April: Becker I 298, anm. 21. Maj befales Østrup gård og andre ejendomme tilbagegivne *Jakob Pedersen;* fiskalsagen mod ham er hævet og han skal have afregning: Sjæll. miss. 317. 12. Marts 70 om adel, sst. nr. 172.

Indberetninger i Danske samlinger 2. række III og Danske magasin 4. r. IV. Puffendorfs breve af 10. og 17. Febr. 71 i Allens samlinger (26).

307. *Gyldenløve:* Bording bebudede alt ved hans hjemkomst fra England, at kongen måske vilde beholde ham hos sig «til højere brug og stand». 13. Maj tillades der reparationer på kongens gård i Kanikestræde, som G. «nu i bor» «efter din kommoditets fornødenhed» (K. Dipl. VI 535); 2. Marts 1671 får han skøde på den som gave. (Skødeprotokol O. fol. 271.) Det var den samme gård, som Holger Vind ejede 1672 og henlagde et stykke af regensens grund til (Hist. tidsskr. 3. r. III 40). 2. April 1670 fik G. $514^1/_2$ morgen land i Wildniss, der beregnes til 123,480 rdl. Derimod giver han gods i Kalø amt for 66000 rdl.; han beregner 33000 rdl. for sin rejse til England; resten eftergives. Hans moder Margrete Papes mand Daniel Hausmann døde i Juli 70; deres tre sønner fik 500 rdl. årlig i 6 år til deres studiers fortsættelse, svigersønnen Nik. Brüggemann blev hans efterfølger som amtsforvalter i Steinburg. Moderen selv fik stadfæstelse på 300 rdl. årlig, som hun havde fra 11. Maj 54, og 19. Juli 71 fik hun eftergivet 4361 rdl. på mandens regnskaber. (Prot. Befehle C. 5.) Greven af Essex og P. Retz: Holm, Indre historie 1650—1720, II 108. P. Retz var forholdsvis af ringe slægt, i lighed med Terlon, Mazarin osv. (Brasch, Griffenfelds kærlighed, s. 58.)

309. *Kollegiernes instrukser:* Gehejmearkivets årsberetninger, II 181 ff. Krigskollegiets forslag af April er på tysk og forfattet af H. Mejer; derpå indleveret paa dansk af H. Schak. — Forordning om højesterets respekt, af 29. Juni.

312. Reskript af 23. Juli 1670 (Rothe 23) er rettet til O. Powisch, og i original paraferet af Schumacher. Holm, anf. skr. I 155, mener, at det ingen særlig begunstigelse er, da ansvaret for bøndernes kontributioner pålægges husbonden. Men dette havde han alt forhen; der er her en afgang i regnskaberne. Skattefriheden udstraktes også først senere til de nye sædegårde.

316. *Gabel:* 9. Avg. får han anvisning på betaling af Øresundstold (k. eget kammer) og s. dag anvises der sønnen 6000 rdl. 20. Avg. køber dronningen ejendommen bag børsen (nuværende nr. 6 i Slotsholmsgade) for 3000 rdl. (Nr. 8, krigsministeriets gård, var Gabels bolig; på kancellibygningens grund stod nærmest nr. 6: Skinkels ejendom, derpå Kørbitz's, endelig boldhuset, der sprang et godt stykke længere frem mod slottet.)

Ahlefeld: brev fra ham til H. Vind, af 27. Juli, i rentekam. arkivets personalhist. saml. 9. Sept. reskript til skatk. om Langeland: 62000 rdl. skal betales i omslag, med pant i Steinburg osv. Resol. prot. 2, 56. Instruks for kancelliet i Glückstadt, af 4. Okt. i Geh. årsb. II 205. 15. Nov. udnævntes Reventlov til amtmand. Gyldenløve til Sch., udateret: «Si j'etais moins assuré de votre amitié, peut estre pourrais je devenir un peu jaloux, de l'amitié recontractée avec Mons. le comte. Mais comme je souhaitte fort que vous soyez bien ensemble, je ne veux que m'en conjouir.»

321. Rentekammer resolutioner: 28. Juni 1671 (smør); 20. Febr. 71 (Flensborgerne); 3. Okt. 71 (månedstjenere); 16. Avg. 71 (Jens Clausen).

324. *Simon Petkum:* Afregninger S. 35. Sml. D. mag. 4. r. IV 284. Sml. Kbhvn. Dipl. V 752. 29. Marts og 13. April 1670, indlæg til Sjæll. missiver nr. 233.

328. *Defensionsskibe:* Kbhvn. Dipl. VI 549. Sml. skatkamrets kopibog D. 58. 61. 62. — 5. og 7. Nov. udgik ordre til købstæderne at sende en fuldmægtig til forhandling om defensionsskibes indretning. Sjæll. tegn. 953. 959.

T. Valgesten: Bestalling af 22. Dec. 70, med løn fra 1. Maj. Bruun, det kgl. bibl., s. 32. Han blev 21. Nov.

1657 og 16. Febr. 1669 indskreven i Leiden (Personalh. tidsskr. I).

329. *Marie Grubbe:* forholdet til hende berøres jævnlig i G.' breve. 29. Sept. udgik ordre til en kommission af de to fakulteter fra kongens eget kammer. Sagens akter blandt «domme» (erklæring af denne 6. Okt. Kongens skilsmissedom af 14. Okt.).

330. Gyldenløve til Sch. udateret (nr. 104): «Monsieur! Je ne manqueray pas de me trouuer a l'heure assignée chez vous pour avoir l'honneur de vous conduire au lieu du sacrifice. Si ma petite charrette n'est pas vn char de triomphe et que mes 6 sandelles blanches ne sont autant de griffons, nous ne laisserons pas pour cela de triompher de tous nos envjeux, en servant bien nostre bon maistre. Adieu! vostre V. F. G.»

Karen Nansen: Epitaf hos Rothe, Griffenfeld, I 66. Universitetsprogram. Hans Nansens slægt, i Hist. tidsskr. 3. r. I 235. 240. O. Nielsen, Kbhvn. III 214. 219. V 420. 442. Topograf. samling: Fevejlegård. Hist. tidsskr. 3. r. IV 496. Museum, I 115. Personalh. tidsskr. I 197. 2. r. V 85. VI 1. 4. Afregninger H 130 e' Reinfranks skøde, 12. Jan. 1665. Jydske tegnelser 1666, 66. — Sjæll. tegnelser 1668, 329. 569—70. Sml. Schumachers kancelliprotokol: kongl. kommissioner 1. April 68: Mikkel Hansens børns formyndere. Vedtegning: «Kongen sagde udtrykkelig at dersom recessen holdt opbud billig for adelen, så holdt han den billig og for borgerstands personer.» Schumacher synes alt ved denne tid at stå familien nær. Karen Nansens formuesforhold blev opgjorte efter Griffenfelds domfældelse (se der). Mattis Worm, digt til Schumachers jaord (Klevenfeldt). 8. Juni 70 lykønsker Mikael Wibe til forlovelsen.

332. Hans Nansens portræt, efter originalen på Rosenborg.

333. Seddel bl. Griff. papirer, breve fra Mette Trolle (en anden hånd), indbyder ham til at komme: — «adieu, min allerkæreste, jeg helser dig fra Kirsten M. d. farvel min lille rus» (er dette et opr. dansk kælenavn?) Det er jo disse kvinder, Mette Trolle sigter til med udtrykket «lus» (s. 247).

334. Ejendommen på Købmagergade: Købebrev bl. papirer forærede af fru Christiansen. Skødet hos Giessing, Griff. s. 55.

Brylluppet: T. Bartholin: Questiones nuptiales; Montanneau (Bering), digte osv. i Klevenfeldts samling. V. Worm bibliotekar fra 1. Jan. 71, med 400 rdl. løn: P. S. har godvillig opladt embedet til ham. 4. Jan. får han libri superflui, efter liste af 18. Juli 63.

337. *Korfits Luft:* I de fleste optegnelser (Wolff, 224) kaldes han Hans Luft, og det antydes, at det var den bekendte hofnar; denne hed imidlertid Ulrik (om ham se Wad, Dimit. fra Herlufsholm II 39; han forekommer jævnlig som «baron» i kongens regnskaber). Optegnelsen fra 1720 har det rigtige navn; thi en Korfits, broder til Ulrik, forekommer i kancelliet 2. Maj 70 (bilag 59 til Øresunds toldregnskab 1669); han var senere bogtrykker (Stolpe, Dagspressen, II 208. C. Nyrop, Boghandelens hist. I 214. 223). Her oplyses tillige, at det var Nils Tolder, der bad for ham; han var søn af en Karen Luft. (Krist. IV' breve, 1636—40, 191 anm.). Som kilde anføres Brostrup, der havde det «ex ore Tolneri». Han var netop i Kbhvn. i Maj 70 (Sjæll. missive nr. 726).

Slægtninge: Gyldenløves brev, af 9. Juni 70 (71 ?). Broderen 9. Avg. 70 mønsterkommisarius (Sjæll. missive 567: H. Bjelke skriver 3. Avg. til Parsberg, at kongen vil have det så); 5. Jan. 72 generalpostmester i Norge; fik 9. Febr. 71 vielsesbrev, bryllup 2. Marts. Hans hustru Margrete var d. af købmand Herman Isenberg og Elsebet Klingenberg (Olsen, Postvæsenets hist., 126). De norske fættere: oplysninger om dem ved en kammerretssag fra 1672, mod Daniel Knopf. Brev fra denne til Pet. Sch, af 30. Marts 71, til Bierman af 4. April 71 (Samlingen af dennes breve I, 127). B. var g. m. Anna Knopf (Personalhist. tidsskr. 2. r. III 276: † 1667). Skatkamrets kopibog D 64. 110. — Jokum Schumacher var foged i Nedre Romerrige (Skatkammerforestilling uden resol. 29. Juli 74).

340. *Schumachers segl* under traktat med Pløn, 31. Dec. 1670. Det tidligere findes alt i spor på brev fra 1652, tydeligt fra Dec. 55; således til Juni 70 (købebrev på hus). Hans signet i nationalmusæets danske samling,

fundet under trappen på Odense slot, afbildet hos Vaupel, P. Gr. II 213. Albert Schumachers segl på brev fra 1654 til Erik Krag (adelsbreve).

342. *Skinkels fald:* de fremmede afsendinge, anf. steder. (D. s. 2. r. III 313.) Kieler omslagsregnskab 1671, nr. 19. (Reventlov kvitterede for ham.) Reskript af 21. Juli om 2000 rdl. benådning, paraf. P. S. (Hofetats prot. 1668—70, 200) Carisius's tak af 31. Juli: — «la prompte expedition, qu'elle (v. exc.) a fait avoir par ses bons offices, sur la tres humble demande de ma fille.» Breve fra Skinkel bl. Griff. papirer. Søholm: Hist. tidsskr. 4. r. VI 333. Kongens kammersekretær A. Engberg synes at være givet ham med til Kolding for at forestå slottets indretning (ordre af 24. Maj 71 om amtets overlevering i Eksped. prot.). Skinkels eftermæle på Søholm er ynkeligt: Museum 1893, 111.

344. *Skænk og gave:* Le Maire, 22. Marts 70 (D. saml. s. 59). Kongen selv minder 1675 om, at han dengang forbød det (Wolff, s. 265). Sml. skatkamrets instruks, § 10. Jens Lassen forsikrede 17. Sept. 70, «dasz er sein tage keine verehrungen genommen habe». (Griff. papirer, 28. Marts 76, 4. blad, nr. 8). Kirkehist. saml. VI 769. Bolle Luxdorphs instruks af 31. Maj 71. (Personalhist. I 39.)

347. *Hannibal Sehested* om forfatningsbevægelsen i Danmark: D. mag. 2. r. IV 284. Hermed kan sammenlignes senere træk af adelige bevægelser: 23. Maj 77 skriver kongen fra Landskrone til kansleren om adeliges «hemmelige konventikler» (J. Bjelke, O. Powisch o. a.) (adelsbreve: Bjelke). Ole Rosenkrans's sag 1681- (Rothe, D. mænd. II 568 ff.). Brev fra Fred. Gabel til Kr. V, 2. Sept. 1689 (koncept) advarer mod en bevægelse sigtende til at skaffe de uadelige stænder «votum und sessio in comitiis und der regierung», mod dem der ønsker en engelsk forfatning «und ein fäustlein mit in der regierung zu haben.» Molesworth drøfter vidtløftig udsigterne for og imod en regeringsforandring i Danmark. (An account p. 264 ff.). Endnu Fredrik IV's testamente af 1723 er fremgået af frygt for en adelig reaktion, støttet til erfaringerne i Sverige siden 1718 og især det mislykkede

forsøg i Januar 1723. (Sml. A. Hojer, Fr. IV II 47.) Det slesvigske ridderskabs andragende af 19. Marts gav iøvrigt vistnok den nærmeste ydre anledning til testamentets affattelse. (Hist. tidsskr. 5. r. V 169 ff.).

XI. SØNDERJYLLAND OG FORLIGET MED PLØN.

351. *Konsumptionen:* 23. Nov. 1660. 28. April 73 tillodes det præsterne på Als fremdeles at svare 4 rdl. istedenfor konsumption.

Forleningen 1663: Michelsen, zweite pol. erörterung, s. 128 (derefter i Anti-slesv. holst. fragmenter VII 110). At brevet aldrig er udstedt, fremgår af påtegningen på de to koncepter, en tysk og en dansk (af Fr. Wulff: «cop. concept. des in der dän. Canc. eingerichteten Lehnbriefs, so aber nicht zum stande gebracht worden, weiler die hr. fürstl. den lehnbrief dem uralten herkommen nach in teutscher sprach ausgefertiget zu werden desideriret. Wordurch es der ausfertigung halben zu keinem würcklichen stande gekommen.» (Pakke om Sønderborgernes forleninger.) Sml. Ostwald, zur würdigung, I, s. 457.

352. *De sønderborgske kreditorer:* Statskoll. betænkning af 16. Nov. 1663. At behandlingen af lensgodset skulde ske efter kongerigets ret fremsættes 29. Juni 1666, af en kommission, i hvilken bl. a. Gabel første gang havde sæde (udnævnt 7 s. m.). Den derefter udfærdigede instruks af 2. Juli gik endnu videre ved at fastsætte appel til landsdommeren på Fyn; dette blev dog forandret. Prioritetsdommene over lenene blev afsagte 22. Nov. (Sønderborg) og 13. Dec. (Nørborg) 1667. Schumachers kancelliprotokol: 6. April 68, brev til biskop N. Bang om kirkerne på Als, med anm.: «Statholder sagde udtrykkelig, at bisk. i Fyn skulde have brev derom.» S. dag, udn. af en rektor i Sønderborg. 21. April, om fortegnelsen over gårde og huse i hvert sogn på Als og Ærø, med anm.: «Kongen». (Fynske tegnelser).

353. *Forhandlinger med Pløn 1665:* Kommissionsbetænkning til det åbne brev 1846. I den kongl. instruks for de danske kommissærer (Kørbitz, Lente, Hesse og

Testman) hedder det: «worbey unsere commissarii F. G. dann zu gemüte zu füren, wie der punctus homagii noch sub lite were (i Holsten), wie die Sünderburgische hr. herzogen kein homagium oder einige succession *existentibus hæredibus nostris masculini aut foeminini sexus* in dem fürstenthum *Schleswig* ohne dem zu hoffen, zumahle wir dasselbe erblich besessen vnd per vim majoren, durch den Rotschildischen friedensschluss allodie were gemachet worden; in dem herzogthum Holstein aber, worin wir so viel starke forteressen hetten, were nicht leichtlich ein ander successor in bona feudalia zu vermuhten, als der es mitt vnserer successoren gutem v. freiem willen überkompt —». («Oldenburg», nr. 51.) Warnstedt, Old. u. Brandenb. erbansprüche, s. 112—20. De regerende herrers samtidige indlæg: Anti-sl. holst. fragm. XIII 71 ff. 80. Sml. Reventlovs og Biermans votum 25. Febr. 70 om arvefølgen efter kongehusets mandsstamme i Holsten; Slesvig nævnes her slet ikke, men af hele forhandlingen fremgår det, at kvindelinjernes ret her er utvivlsom. («Oldenburg», nr. 29.)

354. *Generalsuperintendenter:* St. Klotz fik 20. Avg. 67 bestalling som kirkeråd, med pålæg om at tage bopæl i Kbhvn. osv. og 1000 rdl. løn ud over den nuværende, fra 6. Juli. (Sml. Pontoppidan IV 91. 120. Zwerg, s. 294. Cimbria literata II 419.) B. Rehefeld: Zwerg, s. 618. Dansk bestalling af 10. Nov. 68. † 7. Juli 73. (Joh. Hudeman blev 15. Nov. 68 g. s. i Holsten, efter Rehefeld også i Slesvig.)

Slesvig under D. K.: Gehejmearkivets årsberetninger II 176. Sml. Wolff, Griff. s. 369. 353 (Tønder amt).

356. *Rensborg:* Endnu 29. April 71 udgik der i fortsættelse af den tidligere politik et kgl. reskript om visse landstrækninger på Rensborg slotsø, som henhørende til Slesvig. (Falk, Archiv III 320. Staatsbürg. mag. III 304. 324. 300 anm. Velschow og Baggesen, grænsereguleringskommissionen, s. 62.)

361. *Slesvig i kancellierne 1670:* Jydske registre, 4. Marts, stadfæstelse på en provst i Flensborg; 30. April, en herredsfoged i Gram; 9. Juni, sognekald i Hørup i «Sønderjylland, i Haderslevhus len»; 22. Nov., om en kapellan i Grumtofte i Angel (til kammerkollegiet). 21.

Okt. 72 paraferer Griff. reskr. til kam. koll. om Seekamp «i vort fyrstendøm. Holsten», 2. April 73: «Flensborg amt i v. f. H.» osv. Fynske registre og tegnelser for Als.

362. Kongl. resol. af 29. Okt. 1670 på forestilling af Ahlefeld og H. Vind, dat. rådstuen, om forskellige klager fra Flensborg amt. De foreslår, at menighederne fremdeles skal have frit valg mellem 3 kandidater, og kongen resolverer: Wenn ein pastorat stelle ledig wird, soll solches in der denschen cancellei, so sie im schleswigschen, und in der teutschen Canc., daferne es in Holstein ist, notificiret werden, so wil ich schon selber 3 presentiren, und wer aldan darfon gewelt wirt, sol seine confirmation in einer fon den canc. suchen.»

363. *Striden med Pløn:* F. v. Krogh, Holstein-Sonderburg, s. 98. Warnstedt, Oldenb. u. Brand. erbansprüche, s. CXLIV. 96. — Det daværende Oldenburg var betydeligt mindre end det nuværende storhertugdømme; til dette henlagdes 1803 (foruden Eutin): af bispedømmet Münster: amterne Vechte og Kloppenburg; af Hannover: Wildeshausen. Sml. kårtet til 2. del.

366. *Danske aktstykker på Pløn:* 23. Marts 1667 leveredes en pakke akter til kancelliet i Glückstadt, som sagdes af en mand i Hamburg at være sendte til Pløn osv. (Gl. arkiv: abgetheilte herrsch. nr. 26. Selve pakken findes i samlingen Oldenburg, nr. 52.) Det var Testmans skriver, som havde taget dem og ført dem til Hamburg. På Gottorp derimod fortalte man, at Testman havde ladet hertugen Hans Adolf få dem i København, hvor de boede sammen. (D. mag. 4. r. VI 80.)

367. Aktstykkerne i striden med Pløn er trykte i Diarium Europæum, continuatio XIX. XXI. Forhandlinger mellem de kongelige råder, 24.—26. Febr. 1670, prot. i samlingen Oldenburg, nr. 29.

368. *Forhandlinger med Brandt,* Maj 1670: «Oldenburg», nr. 26. (D. mag. 4. r. VI 80.)

369. *Ditlev Ahlefeld:* Glückst. arkiv, «Pløn», 23, 5. «Oldenburg», nr. 60.

370. *Kr. Gensch:* Pakke med hans korrespondance, koncepter osv.

Sønderborgernes forlening: Forhandling i statskollegiet

25. Sept. 70. (Hert. af Sønderborgs protester til borgmester og råd i Sønderborg, mod lenets inddragelse, 13. Febr. 68; til provsten J. Boldicke, 6. Marts). 18. Okt. Reskripter af 25. Oktober til Nørborg, Glücksborg og Ernst Gynter med brødre, hos Dirkinck Holmfeld, der dän. staat, urkunden, s. 47. 49; ad mandatum af Bierman til Pløn og Sønderborg, s. 52. (Inländ. regist. fol. 264. 267. Patente, fol. 276.) Hertugen af Glücksborg fortsætter: Michelsen, zweite polem. erörterung, s. 135. Holmfeld, 50. Om ordet «landsassen» se det plønske stridsskrift af 1667, «Gegenbericht», s. 8 fl., hvor hertugerne netop hævder, at de ikke vil være «landsassen».

372. *Forhandlinger i København:* Sager vedk. forleningen 1670, (Glücksborg). Pakken: Kr. Gensch. (Pløn.) 18. Nov. skriver Joakim Ernst til kongen, at hans søn i hans navn vil hilse på ham; han selv er for gammel til rejsen. 22. s. m. protesterer han mod afgørelsen af 25. Okt. — Instrukser af 4. og 14. Dec.; der er heri ikke tale om den anden halvdel af Oldenburg, ej heller om Slesvig. Breve fra Wien til Gensch, i Dec. 21. Dec. i statskollegiet (Schumacher var ikke tilstede; han har dog medunderskrevet den vedtagne erklæring). Kommission af 27. Dec., bl. statskoll. sager. Reskr. af 18. Jan. 1671 bl. Smålandenes indlæg i D. k.

374. *Fællesarkivet på Gottorp:* De danske rigsarkiver, s. 44. 2. Maj 70 anbefalede hertugen B. Niederstädt, der rejser til København, efter tidligere aftale (i Gabels breve til Kielmann fra 1669 nævnes han jævnlig); anbefaling fra Brandenburg. Moller, Cimbria literata I 462. 470 sml. Archiv f. staats u. kirchengesch. I 339). Ved koncepten til hans bestalling (af 7. Juni) til fællesarkivar ligger et brev fra Schum., hvoraf ses, at det nærmest er ham, man i denne sag har henvendt sig til. N. underskrev 13. Juni sin ed i bestallingsprotokollen (13, 18).

375. *Forligsforhandlinger:* Gyldenløves billet, 126: «Je vous prie de me fayre savoir etc.» Kommissorium af 25. Dec. i kammerprotokollen. Optegnelse af Hans Adolf af Pløn: «1. Hatt der könig Arr wollen, wegen der restirenden contribution, wegnehmen, dazu dann die execution schon erkandt gewesen vnd noch parat stehet. 2. die

sleswische lehen vns beständig versagen vnd zu keiner succession in diesem fürsten(thum) vns kommen lassen wollen» etc. Forliget af 31. Dec. 70; datum rettet til 18. Marts 71. (Pakke fra Pløn, indeholdende originalerne; fremdateringen er ikke tidligere bemærket) s. dag brev fra Fr. Ahlefeld til Joakim Ernst. 10. Jan. 71 tiltræder denne forliget, med tak til kongen. Ostwald, zur würdigung, II 43—72. — Ahlefelds standpunkt fremgår af, at han 1679 søger en forståelse med Gottorp pä grundlag af et mageskifte om Oldenburg for de gottorpske amter i Slesvig. Hist. tidsskr. 5. r. IV 236. 241. 250.

380. *Gottorps deltagelse:* forslag til overenskomst, «Oldenburg», nr. 30. Puffendorfs brev, Stade 17. Februar: Kielmann vilde først lade ubekymret, men sendte dog sine kammerråder afsted over hals og hoved. Hertugen udtalte sig stærkt for fred i Norden. Kongens billetter, hos Vaupel, Griff. I Tillæg 3. Gyldenløves billet, nr. 39: «si vous avez pour agreable» etc. Beretning om forhandlingerne i rådstuen, aflagt af de kgl. råder, den 30. Marts, «Oldenburg», nr. 32. Først d. 18. Febr. lod kongen det komme til forhandling i konsejlet, om det ikke var tilrådeligt at bryde med Gottorp og forliges med Pløn; det må have været beregnet på at skuffe de ikke indviede råder. I Marts holdtes ingen møder (Geh. ark. årsber. VI 76).

384. *Forhandlinger efter mødet i Kbhvn.:* Brev af 24. Marts egenhændigt (findes i indbunden samling af hans breve efter et af 2. Maj). Hist. tidsskr. 2. r. III 526. Tildragelsen fremstilles i det danske stridsskrift: «Old.-Delm. successions-sache» (1671) s. 10; i «Sendschreiben» (1676) s. 9. «Ursachen u. beschaffenheit» (1679), s. 53. Fra gottorpsk side i «Kurzgefasste recapitulation» (1671). — Gyldenløve havde disse forhandlinger kedet; han skriver i beg. af Marts til Schumacher: «plust au ciel que nous fussions quitte de nos fascheux ducs, pour pouuoir deliberer sur d'autres affaires» (nr. 47).

XII. DET LYKKELIGSTE ÅR. FORÅRET 1671—72.

388. *Forberedelser til salvingen*: H. Vandal til Sch., 1. Dec. 70. B. Secman til C. Lente, 14. Dec. (8, 33).

389. *Rangforordning* m. m. af 25. Maj 1671: Sjæll. registre i D. k. (Rothe, reskripter 110. 119). Med hensyn til damernes rang var der den mærkelighed, at grevinderne stod over alle andre, derefter gehejmerådernes fruer, friherinder osv. 15. Juli 1672 udtales det i vielsesbrev for Ove Lange og Abigael Kristoffersdatter udtrykkeligt, at hun ved ægteskabet får hans rang og børnene hans adel, da den borgerlige stands privilegier har udslettet hver forskel i den henseende. Det betragtes som en selvfølge, men udtales kun her udtrykkeligt efter hans ønske (Norske reg. nr. 109).

Alt i Puffendorfs brev af 10. Febr. tales der om den nye herrestand; den rige Kr. Skel, Ove Juel, Peter Retz og Gabel antoges at skulle være grever, Gyldenløve fyrste, Schumacher friherre; således havde Fr. Gabel sagt. Man fulgte heri, siger han, reglen: divide et impera! Birgitte Krabbe, O. Rosenkrans's, til Schum. 23. April 71: om at få manden udnævnt til ridder og gehejmeråd; 28. Maj om ridderordenen osv. (Wolff, Griff. 64).

392. *Mogens Skel:* Hist. tidsskr. 5. r. II 70. Norsk hist. tidsskr. II 321. Han blev 1675 forlovet med O. R.'s datter Helle, var 1675—77 i Brandenburg, gift 1679; i mellemtiden (1678) falder hans «herrestands komedie» (Grevernes og friherrers kom., udg. af S. B. Smith). Når «svogeren» (?) Mogens Fris († 1675) nævnes som genstand for satiren, er det sikkert en fejltagelse for svigerforældrene, der rimeligvis har villet have ham til at søge standsforhøjelse. — Sch. bindebrev hos Wolff, Griff. 54.

393. *Salvingen:* Beskrivelse af J. Wandal. R. Mejborg, Billeder af livet ved Kr, V's hof. Iver Hertzholm, Kr. V's salvings korte beskrivelse. Kongens breve til Griff. Nationaldragten: Wolff, s. 60. O. Nielsen, Kbhvn., V 197. Hertzholm, G. Indkøbet af juveler ved Terlon, Afregninger, H 101. At Sch. fik kongens portræt (hvormed han senere stadig males) ved salvingen: Thott 1120 fol.

397. *«Griffenfeld».* At Sch. navn stadig udtaltes Skomager ses af talrige regninger m. m.; han kaldtes vistnok i de højere stænder som oftest Schumacherus. Skødet til kongen, af 14. Juli, er underskrevet af «Griffenfeld», P. P. Lerche, Hans Nansen og Ditmar Bøfke. Kongens' skøde er af 15. Juli. Koncepten, med Gr. egen hånd, er bevaret af Klevenfeldt (sml. Saml. til norske folks hist. II 362. VI 216. 550. Kraft, Norge, 256. 276). At disse aktstykker er antedaterede ses deraf, at Gr. endnu 23. Juli underskriver sig som Schumacher (Prinsesseskatsregnskab, anvisning 18). 19. Avg. udgår ordren til Gyldenløve om overdragelse af Sæm gård til Griff.; han skal have indtægterne af den fra årets begyndelse. Gården påboedes af oberst Johan Brokkenhus, amtmand i Tønsberg amt; han fik 15. Okt. 500 rdl. årlig benådning i vederlag for afståelsen. Tønsberg provstigods havde Mogens Fris i forlening (Eksped. prot.). 31. Okt. 71 fik han tillægsskøde på to gårde for fejlregning (Skødeprotokollen).

399. Bestalling som *gehejmeråd,* af 14. Sept. i Bestallingsprotokol XIII 96.

400. *Danebrogsordenen:* Bartholins skrift. Sml. Wegeners indledning til Werlauffs skrift om Danebroge XXVI. Sml. min afhandling om Danebroges oprindelse, Hist. tidsskr. 4. r. V. De 19 riddere på Rosenborg: Rothe, Griff. p. 58. (Bording har ligeledes 19.) P. Brock, Rosenborg, I 121, har 23.

403. *Gyldenløve.* Carl Bruun, Kbhvn. II 241. O. Nielsen, Kbhvn., V 22. 45. 335. Kbhvn. dipl. VI 575. Saml. t. d. norske f. hist. VI 525. 543. 553. Anordning om titulaturer, 24 Jan. 72. Skøde på Mørup, 23. Marts 72. Skøde på Kristiansholm, d. e. Hvidøre, 10. Juli 72, købt af dronningen (sml. Hist. tidsskr. 5. r. I 81). Gyldenl. til Sch. (Marts 71, nr. 47): au rest, mon cher, je vous dois dire vne chose, que vous scavez pourtant et qui me vient par vos mains, c'est que Sa Maj. m'a donné la mayson ou je suis, mais d'une façon si galante et gratieuse, que je ne vous le puis exprimer par la plume . . .» Billet, nr. 87, . . . «faites moy scavoir si vous avez le loisir cet apresmidy et je vous viendray par la porte secrete . . . Adios amigo.» Nr. 26: . . . «c'est par la doctrine de mon cher

Socrate que je commence a m'abstiner de la fascon de vivre de jadis.» F. K. Bryggeman, sekretær i T. k. 20. Juni 1671 til 17. April 73 (han var en broder til Nikol. B., amtsforvalter i Steinburg, der var gift med Gyldenløves halvsøster, Gesilla Hausmann. Sml. Danmarks adels årbog, 1891, s. 83). «Foiblesses de mon Amy Alaricq. aut hæc cum illis sunt habenda — Aut illa cum istis amittenda. — Nr. 2.» Skrivkalenderen for 1672: Gml. kongl. saml. 3653.8. Brugen af historiske eller poetiske navne for sig selv og andre i breve var almindelig i det moderne Frankrig (F. e. Lettres des Feuquières, II 376. 388. 464: her er Socrate marskal Turenne). Den stammede fra de antike romaner, som skildrede samtidens personer (Victor Cousin, La société Française au 17 siecle).

405. *Ahlefeld.* Wolff, Griff. s. 350. Griff. til Gensch, 25. Juli 71 (tysk): han fik iforgårs æsken med de to guldbægre: «ist mir von herzen leid, dasz I. D. sich dessfalls bemühen wollen, und ist ganz nicht der zusage gemäss, die m. h. mir gethan mich damit zu verschonen und zu entübrigen. Bitte unterdessen, weil es endlich I. D. so gefallen hat, dasz I. D. meine unterdienstliche danksagung möge hinterbracht werden. — — Ist das nicht teutsch? Leber reime dich oder ich fress dich.» (Det sidste går på den mærkelige omstændighed, at G. så godt som aldrig skriver tysk. Sidste sætning er et ordsprog, som refererer sig til tidens leverrim). Gyldenløve raillerer iøvrigt også over Gr. adel, men mere godmodigt: ... «si je dois aller chez vous j'y porteray un plat de *grifves*» (løg). Om A.' gage: reskript til skatkam. af 16. Jan. 72; indstilling med resol. af 26. Febr.

410. *Kollegierne.* De egenhændige kongelige resolutioner afløser i Avgust 1670 de tidligere, som er påtegnede af skatkammerets sekretær, Fr. Giese, ligesom i Fr. III's tid. Påtegninger på supplikker af Griffenfeld, daterede «kancelliet for Kbhvn.s slot», findes alt fra 8. Juli 1670 (Sjæll. missive 481). — En optegnelse efter Reenberg siger: «Gr. var hård imod Peter Retz, hvilket forårsagedes af Krag, Retz's uven.» Breve fra Schult til Gr. (alt 27. Marts kaldte han ham: tres cher maistre). Løftet til Lilliencron, 2. April 71. Efter Biermans protokoller over forhandlingen

i T. k. var Kørbitz første gang tilstede 3. Maj 71 (til 7. Maj 75). Hans selvbiografi i Danske samlinger 2. r. VI.

413. *Ideelle interesser.* Indskrænkninger ved biblioteket: 21. Juli 70 fik bogbinderen Kasper Michalet pas til hjemrejse til Frankrig efter 5 års ophold i kongens tjeneste. Bartholin bibliotekar: Kirkeh. saml. 3. r. V 299. J. H. Paulli, 8. Maj 71. Vitus Bering, 25. Nov. 71 (19. Jan. 75 resolverer kongen om et ansøgt mageskifte mod Farumgård: «jeg vil forære vores danske Virgilius dette»). R. Vinding, 10. Maj 71, 22. Jan. 72. V. Lange, 10. Juli 71. J. Sidenborg, 6. April 72. A. H. Fine, 11. Juli 71. (N. d. mag. III 41. Wolff, s. 95. Ordre til Vandal at ordinere ham, 19. Juli, biskop 15. Febr. † 6. Nov. 72) Leon d'or til Griff. (nr. 85): Epitaphe: «Cy gist'de Fine, qui n'eust point eu de fin, si la parque eust attendu la fin de son histoire. Car il n'eust finie qu'au lendemain apres que l'omnipotent eust changé en cahos la terre.» O. Rømer, 25. April 72 (11. Jan. 72 befales det, at O. R. skal føre Tyge Brahes observationer i original med sig til Paris til udgivelse; koncip. af Gr., efter Rasmus Bartholins ansøgning). N. Stensen, 13. Febr. 72. *Sorø*: 5. Okt. 70, Sjæll. miss. 829. 19. Jan. 71, statskollegiet, Sjæll. miss. 62 (indlæg, betænkning af 9. Marts). 6. Dec. 71 til skatkamret om mageskifte af 2010 tdr. h. k. (resol. af 20. s. m.). Skødebogen. 25. Jan. 71 til Vandal m. fl. Sjæll. miss. 86 («efter Schum. ordre»). Statskoll. 8. Maj 71. Om Leth hos Zwerg, Sjæll. kleresi I 662 (foran s. 239).

419. *Gert Schumacher* præst i Helsingør, 21. Juli 71, provst 12. Avgust (koncepten til hans eftermands bestalling har opr. haft datoen 22. Februar og sagt, at G. S. var udnævnt til Slangerup. Der må dengang altså have været påtænkt en udnævnelse af Kingo til andet kald. Sjæll. registre, nr. 259. 260). E. Grave til Birkerod (B. dagbøger) 30. April 72 og 2. Maj 73. G. S. har i Kregome kirke sat et epitaf over sin hustru Anna Ålborgs forældre; hun havde forhen været gift med præsterne Kristen Ljunge og Nikolaj Kruse i Torup (Wiberg II 258 og III 368; N. K. var alt ved hyldingen 1655 sognepræst). Gert Schrøder skriver 11. Sept. 71 fra Roskilde; bestalling af 8. Nov. s. år. Henning Mejer og Anders Eng-

berg: 3. Dec. 69 fik denne vielsesbrev med Ottilia Mejer. 31. Marts 72 landsdommer på Langeland.

420. *Pengeforhold.* Gr. til Milan, 16. Sept 71, Afregninger G 15: «L'affaire, que vous avez à la tresorerie, est encore dans la meme etat, et j'ay peur que je n'ay été que trop veritable prophete, ayant eu cent experiences, que je ne reussis guere trop bien dans les affaires de la tresorerie.» Ordre af 17. April 71 i Sjæll. miss. 377. Wolff, s. 53: fru Gersdorfs brev; kgl. ordre af 19. April 71, i hofetatens prot. 1668—78, s. 201. Sml. kgl. resol. af 26. Maj. Hovedbesoldingsbog, fol. 14. Wolff, s. 83.

422. *Eleonore Kristine.* Biografi af Smith, II 254. Jammersmindet, s. 304. Gyldenløves brev til England, 29. Okt. 70. (D. saml. 2. r. III 37). Dronningens besøg i fængslet, Smith, II 251, fandt sted i efteråret; hertuginde Avgusta kom først hertil 28. Sept. (Birkerod og Gensch's dagbog). Ved samme tid fik E. Kr. de første 200 rdl. (mellem 15. Sept. og 10. Okt., overkammerjunkerens regnskab). Bindebrevet i original i R. A., trykt i Nord. tidsskr. 1827, s. 573. Brev til Gr. af 12. April. Danske magasin, 4. r. VI 97 fl. E. Nedergård blev slotspræst 25. April 72. Jammersmindet, s. 251. — Gyld. til Griff. (nr. 59): ... «Cependant je vous souhaitte la bonne nuit, et com le bon Dieu nous fait jouir tous deux d'une bonne santé et de la grace du maistre, il me semble que l'on est vn peu obligé de songer au malheureux, le pauvre Sperling, en luy procurant ou la liberté ou vne autre chambre moins rigoureuse, et ce marraut de Lewenklaw ou Schrøder vn coup de pied au c. en signant vn revers et refutation de ce qu'il a escrit....» Sml. om denne Jammersmindet, s. 15. Sperlings biografi, s. 256. 18. Marts 72 meddeltes det slotsfogden, at Sperlings søn Otto skulde have tilladelse til at tale med sin fader, i hans påhør. (Sjæll. miss. 239; hoslagt et brev fra O. S. til Griffenfeld, hvori han meddeler, at k. på Gyldenløves forbøn har tilladt dette og at hans fader skal have et bedre kammer; han beder G. foranledige, at han i alle tilfælde får nogen lempelse).

424. *Handelens opsving.* Kommercekollegiet fik 7. Febr. 71 et segl efter eget forslag: «den norske løve halv, såsom kommendes af et hav eller vand, med ni hjerter om.»

Holm, Indre historie, 1660—1720, I 221. II 398. O. Nielsen, Kbhvn V 130. 161. Suhm, Samlinger I 207. Danske samlinger, 2. r. III 310. En ubrugt kilde til vor handels historie er Øresunds toldbøger (1670 var 184 skibe danske eller lastede af danske, af 3420; 1671 227 af 3198; derefter forrykker krigen forholdet). Wolff, Griff. s. 41. 58. — Forordning om defensionsskibe, af 24. Maj 71, efter kommercekoll. indstilling. Forordn. om told af fremmed korn, af 6. Sept. 71, ligeså. 22. Sept. tillades det kommercekoll. og medparticipanter at anlægge et vantmageri (klædefabrik) i Kbhvn. 26. Marts 72 indsender k. k. forslag om fårten med trælast fra Norge.

425. *Indkaldelse af fremmede.* Kommercekoll. forslag sendtes 23. Marts 71 til statskoll., hvor det forhandledes 13. April. 8. Maj om religionsfrihed osv. (Danske saml. 2. r. VI 369). 21. Sept. udkom forordn. om fremmedes nedsættelse (skattefrihed), 26. Sept. fik Terlon sin tilladelse, mod revers. Statskoll. 26. og 27. Juni 72. Indstillingen er underskreven af 12 medlemmer, deribl. *ikke* Griff.; den sendtes 13. Juli til kommercekoll. (Sjæll. tegn. 444). Dette afgav sin erklæring 3. Avg., som atter 9. Sept. sendtes til statskollegiet (sst. 553). Vandals indlæg af 16. Avgust. Helveg, Kirkehist. I 437. E. Holm I 213. Griff. kælede for Vandal; han fik 28. Dec. 71 skøde på 56½ tdr. h. k. for en fordring fra krigen 1644—45 med halv rente.

429. *Finanserne.* 20. Okt. 70 nedsættes efter Jørgen Bjelkes forslag en kommission til at gøre forslag til et civilreglement i lighed med de to militære. Der er 9 medlemmer, men ikke Schumacher. 14. Nov. 70 siges Ahlefeld at have indleveret et projekt til besparelser, som vækker stor strid. D. mag. 4. r. VI 89. 10. Jan. 71 sendes der reskr. til skatk. om en forandret styrelse af amterne, med besparelser. 13. Maj gøres indstilling, som stadfæstes. Forordning om konsumption af 22. Nov. 71 og 1. Febr. 72; forhandling i statskoll. fra 6. Oktober af. Resol. af 19. Marts 72. — Den ny toldrulle, som var udarbejdet af medlemmer af skatkam. og kommercekoll., stadfæstedes i Maj 72, ved følgende resolution: «Jeg vil formode, at I med al flid har forfærdiget den ny toldrulle og såsom jeg mig herudi på eder forlader, så har jeg den og underskreven.»

Dette viser, hvor lidt der lå dybere overvejelser, i alle tilfælde fra Griffenfelds side, til grund for den. 2. Jan. 72 nedsattes der en kommission til at gennemgå alle regnskaber fra 1660—70; den bestod af: Gyldenløve, Retz, Ahlefeld, Kr. Skel, Griffenfeld, Vinding og Jørgen Fogh. Den udrettede næppe noget af betydning.

431. *Landdagene.* Landdagsakterne. Ipsen, Die alten Landtage.

438. *April—Maj 1672.* Tilladelse til at gøre testamente som anført, 27. Marts, i kammerprotokollen. Gaver til kirken, O. Nielsen, V 380. Gavebrev på 500 rdl (pergament) til en evig kapital; derimod skal det pulpitur, der nu bygges, til evig tid være hans og hans slægts (Rigsarkivet). Rejsen til Holsten varede fra 10. April til 1. Maj. Wolff, s. 75. Jens Lassens brev om Glorup, «Nyborg, ilig eftersom smakken går», d. 15. April. Gyld. brev af 10. April (nr. 26) og 1. Maj (nr. 29). Optegnelse: «3. Maj lod jeg min kære lille datter i den hellige trefoldigheds navn døbe hjemme i mit hus og vår hendes faddere:

min moder,	min broder,
min kærestes farmoder,	min kærestes farbroder Hans Nansen,
fru Malene Sybille Gersdorf,	Gyldenløve, statholder.

Min lille datters navn blev kaldet efter dronningen Charlotte Amelie.»

Just Høghs protokol, 22. Juni 72 («Holland»). Kgl. ordre af 5. Juli om bibliotekets dubletter. Gyld. skriver i anl. af dødsfaldet: «mesme nostre bon et brave Roy tesmoigna en estre fort touché.»

Griff. udgiftsregnskab: Lambert v. Haven bygger både til bøgerne og et kapel. O. Nielsen, V 380. Ligtale, holdt i huset, 13. Juni (Uldals saml. 445. 4). Universitetsprogram. 21. Juni 72 udgift «til poeter, efter h. e. egen befaling 24 rdl.» Flere digte er opbevarede. Fr. Rostgård, Deliciæ I 244: J. Hopner, Epicedion in C. N. II 71: V. Bering:

Flete, licet, Musæ, sed nullum dicite carmen,
dum stupet et moerens vester Apollo tacet.

TRYKFEJL.

S. 407 (i nogle eksemplarer): les grands passions, for: — grandes —.

2

ORLAG.

)RIE

ıd (Friselagen).
: Stig. — Nils
personer. —
I. *Danmark:*
Absalons klerk.
Visen om Nils
e.

LD.

København,
— Søbækhus
rkninger og

2